A Treia Forță

ECONOMIA LIBERTĂȚII

Renașterea României profunde

Editori: John Chrysostom Médaille
Ovidiu Hurduzeu

Logos

„Nu pentru-o lopată de rumenă pâine,
nu pentru pătule, nu pentru pogoane,
ci pentru văzduhul tău liber de mâine,
ridică-te, Gheorghe, ridică-te, Ioane!“
(Radu Gyr)

„Remoralizaţi piaţa,
relocalizaţi economia,
recapitalizaţi nevoiaşii!“
(Phillip Blond)

„Va trebui să creăm mici fortăreţe,
mici cetăţui de supravieţuire, la sate,
acolo unde mai sunt încă oameni care pricep
şi îşi amintesc Rânduiala,
unde să avem pământul nostru, şcoala noastră
– în care să ne creştem copiii
în duhul acesta ortodox,
să avem spitalele şi moaşele noastre.“
(Arhimandrit Justin Pârvu)

bookblog.ro

Autorii:

Hilaire Belloc (1870-1953) – jurnalist, scriitor și gânditor catolic englez. Împeună cu prietenul său Chesterton a dat formă, în 1926, proiectului distributist, materializare a doctrinei sociale catolice.

Phillip Blond: gânditor politic britanic, comentator economic și cultural, considerat „regele filozof" al conservatorilor britanici, autor al strălucitului eseu *Red Toryism*. Articole în „The Financial Times", „The Independent", „The Guardian" și „The Sunday Times". A predat la Universitățile din Cumbria și din Exeter. Acum conduce grupul consultativ de experți (think-tank) ResPublica, pe care l-a creat.

Allan C. Carlson: președinte al Centrului Howard pentru Familie, Religie și Societate (Rockford, Illinois). În anul universitar 2009-2010 este Visiting Professor la Hillsdale College și la Catholic University of America. A publicat 10 volume, printre care: *Third Ways: How Bulgarian Greens, Swedish Housewives, and Beer-Swilling Englishmen created Family Centered Economies... and Why They Disappeared* (2007); *Conjugal America: On the Public Purposes of Marriage* (2006); *The 'American Way': Family and Community in the Shaping of the American Identity* (2003); *The New Agrarian Mind: The Movement Toward Decentralist Thought in Twentieth Century America* (2000).

Kevin Carson: gânditor politic nord-american. Mutualist, autor a numeroase articole în presa scrisă și electronică, ca și al volumelor *The Iron Fist Behind the Invisible Hand* (2002), *Studies in Mutualist Political Economy* (2007) și *Organization Theory: A Libertarian Perspective* (2008).

G. K. Chesterton (1874-1936) – scriior, jurnalist și gânditor englez, convertit la catolicism. Supranumit „principele paradoxului", a scris 80 de cărți, sute de poeme și povestiri, fără a mai pune la socoteală articolele. Împreună cu prietenul său Hilaire Belloc a dat formă, în 1926, proiectului distributist, materializare a doctrinei sociale catolice.

David Ellerman: matematician, economist, filozof, sociolog. Doctorat în matematică. A predat economie, matematică, informatică la diferite universități, a lucrat la Banca Mondială. A publicat numeroase articole și cinci volume: *Helping People Help Themselves: From the World Bank to an Alternative Philosophy of Development Assistance* (2005), *Intellectual Trespassing as a Way of Life: Essays in Philosophy, Economics, and Mathematics* (1995), *Property and Contract in Economics: The Case for Economic Democracy* (1992), *The Democratic Worker-Owned Firm* (1990), *Economics, Accounting, and Property Theory* (1982).

Ovidiu Hurduzeu: scriitor și gânditor român stabilit în Statele Unite. Articole în „România literară", „Idei în dialog", „Convorbiri literare", „Rost". A publicat două volume de proză și cărțile de eseistică *Sclavii fericiți. Lumea văzută din Silicon Valley* (Timpul 2005), *Unabomber: Profetul ucigaș* (Logos 2007) și, împreună cu Mircea Platon, *A Treia Forță: România profundă* (Logos 2008).

Race Mathews: economist australian, fost parlamentar și ministru în câteva cabinete laburiste. Actualmente este Senior Research Fellow la Facultatea de Business și Economie a Universității Monash. Numeroase articole și lucrări în colaborare. Volume: *Australia's First Fabians: Middle-Class Radicals, Labour Activists and the Early Labour Movement* (1994), *Jobs of Our Own: Building a Stakeholder Society* (1999).

John Chrysostom Médaille: economist, teolog, om de afaceri, cadru universitar american. Este autorul unei remarcabile cărți de doctrină economică, *The Vocation of Business. Social Justice in the Marketplace* și semnatarul a numeroase articole pe teme de distributism și teologie creștină. La Universitatea din Dallas predă un curs de justiție socială, în cadrul programului de Business Leaderhip. Are în curs de apariție o nouă carte: *Toward a Truly Free Market: A Distributist Perspective on the Role of Government, Taxes, Health Care, Deficits, and More* (ISI Books).

Mircea Platon: istoric și gânditor român, în prezent doctorand în istorie la Ohio State University at Columbus. Autor al mai multor volume: *Ortodoxia pe litere* (Christiana, 2006), *Cine ne scrie istoria* (Timpul, 2007), *A Treia Forță: România profundă* (împreună cu Ovidiu Hurduzeu, Logos 2008), *Măsura vremii: Îndemn la normalitate* (împreună cu Gh. Fedorovici, Predania 2009).

Thomas Storck: economist și gânditor catolic. Sute de articole în prestigioase publicații catolice. Volume: *The Catholic Milieu* (1987), *Foundations of a Catholic Political Order* (1998), *Christendom and the West* (2000).

Adam K. Webb: Doctor în științe politice la Princeton (2002). „Visiting Scholar" la The American Academy of Arts and Sciences. Între 2004 și 2008 a predat la Harvard, iar în prezent este „Visiting Professor" de științe politice la Johns Hopkins Nanjing Centre din China. Autorul a două cărți: *Beyond The Global Culture War* (2006) și *An Andean Village and Tomorrow's Economy of Values* (2009).

James Matthew Wilson: poet, critic literar, profesor la Universitatea creștină din Villanova, lângă Philadelphia (Departamentul de Științe Umaniste și Tradiție Augustiniană). Autorul mai multor eseuri de filozofie și teologie. Lucrează la două cărți, *T.S. Eliot, Jacques Maritain, and the Return to the Real* și *Our Steps amid a Ruined Colonnade*, aceasta din urmă publicată în serial în „Contemporary Poetry Review".

Stefano Zamagni: professor de economie la Universitatea din Bologna, consultant al Consiliului Pontifical pentru Justiție și Pace. Autor al mai multor cărți: *Microeconomic Theory* și *Civil Economy and Paradoxes of Growth* (1997). Coautor la numeroase tratate și volume collective. A colaborat la elaborarea secțiunii economice a enciclicei *Caritas in Veritate* (iulie 2009).

A Treia Forță

ECONOMIA LIBERTĂȚII

Renașterea României profunde

Editori:
John Chrysostom Médaille
Ovidiu Hurduzeu

Logos

Redactare: Alexandru CIOLAN

Pentru prezenta ediție
© Editura LOGOS®

Editura LOGOS®
Adresa poștei: OP 4 CP 48 București
Tel. 021 233 14 82
Tel./fax: 021 327 14 78
E-mail: office@logos.tm.ro
Website: www.logos.tm.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

A treia forță : Economia libertății : Renașterea României profunde / ed: John Chrysostom Médaille, Ovidiu Hurduzeu. - București : Logos, 2009
ISBN 978-973-8131-66-8

I. Médaille, John Chrysostom (ed.)
II. Hurduzeu, Ovidiu (ed.)

94(498)

Cuprins

Teoria distributismului

Teoria distributismului, de John Chrysostom Médaille 11
Distributismul. Scurtă definiție, de Alexandru Ciolan 38
Pericolul zilei, de G. K. Chesterton 41
Statul servil (fragmente), de Hilaire Belloc 53
Despre proprietate și libertate. Un interviu cu John Chrysostom Médaille 65

Problema industrială

Politica industrială. Vin nou în sticle vechi, de Kevin Carson 77
Rolul producției în parteneriat. Oportunități pentru România, de Michel Bauwens 115

Problema politică

Statul civic. Remoralizați piața, relocalizați economia, recapitalizați nevoiașii, de Phillip Blond 155
Distributismul și statul reprezentativ, de Mircea Platon 161
Scrisoare de la un conservator tradițional, de James Matthew Wilson 180

Economia cooperatistă

Luminița de la capătul tunelului. Mondragón și criza economică globală, de Race Mathews 195
Identitatea cooperatistă și civilizația pieței, de Stefano Zamagni . . . 213

Dezvoltarea

Dezvoltarea, creștere prin diversificare, de David Ellerman 243
Țăranii viitorului, de Adam K. Webb. 263
Renașterea agrarianismului. Despre neașteptata revenire a micii ferme de familie, de Allan C. Carlson. 284
Statul proprietarilor. Restaurarea calității, inovației și etosului serviciilor publice (fragmente), de Phillip Blond 303

În loc de concluzii

Un nou drum pentru economie?, de Thomas Storck 319
Economia dăruirii, de Ovidiu Hurduzeu 329

Teoria distributismului

„Cunoașterea umană este insuficientă iar concluziile științei nu pot să indice ele singure calea către dezvoltarea integrală a omului. Este mereu nevoie să trecem dincolo: este ceea ce ne cere iubirea întru adevăr. A trece dincolo nu înseamnă totuși să ne dispensăm de concluziile rațiunii, nici să-i contrazicem rezultatele. Inteligența și iubirea nu stau în sertare separate; *iubirea este bogată în inteligență iar inteligența este plină de iubire*."

Papa Benedict XVI, *Caritas in Veritate*

De două sute de ani încoace, științele economice tot încearcă să se separe de considerentele etice. Economiștii au crezut că studiul „filozofic" al economiei politice poate deveni „adevărata" știință economică dacă va lua științele fizice drept model. De la Adam Smith încoace, economiștii acumulează munți de date statistice pe care le introduc în cele mai puternice mașini de calcul. Cu toate acestea, nu sunt mai aproape de rezolvarea marilor probleme economice decât erau pe vremea lui Smith. Ultimele două sute de ani au fost martorele unei schimbări permanente a modelor intelectuale în economie, fiecare promițând să fie mai brează decât cealaltă și toate dovedindu-se până la urmă irelevante. Am avut parte de *laissez-faire*, capitalism, socialism, keynesianism, comunism, globalism; fiecare a sosit doldora de promisiuni și a plecat cu coada între picioare. Într-adevăr, 90% dintre economiști au ratat semnalele de avertizare emise de crizele globale. Nu este surprinzător, dacă ne

gândim că 90% dintre ei nu fuseseră în stare să prevadă declanşarea crizei precedente, care la rândul ei fusese un semnal de avertizare... La drept vorbind, este o profesie care greşeşte foarte tare atunci când este nevoită să-şi anticipeze propriile eşecuri. Încercând să reducă totul la cifre, nu a reuşit decât să ajungă analfabetă.

Avem motive serioase să presupunem că ştiinţele economice, în actuala situaţie, nu pot să descrie cu acurateţe mersul real al unei economii şi, prin urmare, nu pot să-i prezică evoluţiile viitoare sau să-i ofere strategii adecvate. Ceva le împiedică să devină ştiinţe reale. Unde să căutam oare acest element lipsă?

În acest volum, toţi autorii afirmă cu emfază că economia, dacă vrea să fie o ştiinţă reală, nu poate pretinde a fi o ştiinţă *fizică*, ci una *umană*, o ştiinţă care ar trebui să se ocupe de relaţiile dintre oameni, necesare pentru a asigura convieţuirea în societate. Şi orice ştiinţă care studiază relaţiile interumane trebuie să fie o ştiinţă a relaţiilor drepte dintre oameni, o ştiinţă al cărei obiect este dreptatea. Ea ar trebui să implice o înţelegere corectă a persoanelor umane şi a societăţilor în care trăiesc; ar trebui să fie bazată pe o teorie sănătoasă testată printr-o activitate care a dat roade. Nu avem nevoie de sisteme din ce în ce mai „inteligente", ci de vechi adevăruri pe care să le aplicăm în noile situaţii.

Avem credinţa că distributismul răspunde acestor provocări. Distributismul nu este o nouă ideologie, un alt „ism" pe o piaţă în care abundă „ismele" – distributismul înseamnă idei vechi aplicate condiţiilor moderne. Nu considerăm că mediul moral este ostil ştiinţei, nici nu-l tratăm ca pe un adaos la o ştiinţă desăvârşită. Mai degrabă am vedea în ordinea morală un fundament al ordinei economice şi al celei sociale. Noi credem că eşecurile economice îşi pot găsi cu uşurinţă cauza în eşecurile morale, în special în cele care privesc neputinţa noastră de a ne trata aproapele aşa cum se cuvine. Vom începe deci prin a examina teoria distributismului.

Teoria distributismului

de John Chrysostom Médaille

Proprietatea în mâinile celui care munceşte înseamnă libertate.
A fi la mâna proprietarilor înseamnă sclavie.
(Dmitri Kleiner)

De la bun început, distributismul şi-a manifestat o anume lipsă de interes faţă de doctrina economică – o poziţie ciudată pentru adepţii unei teorii economice. În general, distributismul a fost apărat pe tărâm moral şi social, însă rareori în planul doctrinei economice. Atât Chesterton cât şi Belloc erau conştienţi de această problemă, dar nici unul nu şi-a propus s-o rezolve cu adevărat[1]. Belloc a scris un volumaş, *Economia pe înţelesul Elenei*, dar titlul însuşi indică dispreţul său faţă de subiect. „Elena" era o liceancă dornică de cunoaştere căreia trebuia să i se explice lucrurile pe înţelesul ei. Argumentaţia din volum era corectă dar nu mergea atât de departe încât să transforme distributismul într-o teorie economică şi nici nu avansa un program menit să instaureze un stat al proprietarilor. Drept urmare, distributismul a rămas „o credinţă fără dogmă, stârnind simpatie, dar nu şi susţinere"[2]. Distributiştii

1 Race Matthew, *Jobs of Our Own: Building a Stakeholder Society* (Sydney, Australia şi West Wickham, UK: Comeford and Miller, 1999), p. 119.

2 *Ibid.*

nu au înființat nici o școală și nici un program de cercetare economică[3].

Faptul a fost cu atât mai regretabil cu cât principalii lor adversari, socialiștii fabieni, s-au concentrat asupra cercetării economice de înaltă ținută. Printre cei care au recunoscut nevoia unei reformări a sistemului capitalist, fabienii aveau un mare avantaj: reușeau să convingă întrucât își susțineau cauza în termeni economici. Distributiștii erau capabili să producă o critică de mare valoare atât a capitalismului cât și a socialismului. Aveau însă tendința de a nu formula în termeni preciși propria lor teorie economică. Fabienii nu au întâmpinat astfel de probleme. În lipsa unor alternative „funcționale", fabienii le-au luat-o înainte distributiștilor. Au câștigat o bătălie pe care noi am refuzat s-o purtăm.

Mai există și o oarecare resemnare printre distributiști; au sentimentul că înfruntă un sistem care „funcționează" și, drept urmare, singura lor sarcină ar fi să adauge o dimensiune morală unui mecanism care este pe deplin funcțional. De exemplu, Daniel Bell scrie că „întrebarea empirică pusă capitalismului nu este «Funcționează?». Răspunsul evident este «Da, funcționează»"[4]. Aparent, afirmația profesorului Bell pare să fie adevărată: vedem în jurul nostru un sistem funcțional, chiar dacă imperfect din punct de vedere moral. Acest sistem pe care îl vedem funcționând nu este însă capitalismul, ci keynesianismul[5]. Luând în considerare dovezile empirice, putem, în cel mai bun caz, să spunem: capitalismul keynesian funcționează. Dacă afirmăm însă aceasta, le distrugem capitaliștilor

3 Asta nu înseamnă că nu au existat economiști distributiști de primă mână, cum ar fi John Ryan, Oswald von Nell-Breuning, E. F. Schumacher. Dar ei nu au putut niciodată să stabilească o școală economică sau să influențeze foarte mult dezbaterile economice.

4 Daniel M. Bell, Jr., „What is Wrong with Capitalism? The problem with the Problem with Capitalism", în *The Other Journal.Com*, nr. 5 (2005).

5 Teorie economică bazată pe ideile economistului britanic John Maynard Keynes (1883-1946) care pledează pentru intervenția statului (prin măsuri fiscale și monetare) spre a preîntâmpina sau diminua efectele negative ale ciclurilor și crizelor economice (n.trad.).

argumentele, cel puțin acelora care se consideră capitaliști sută la sută. Dacă sistemul capitalist necesită o intervenție guvernamentală masivă pentru a echilibra cererea și oferta, atunci argumentele economice aduse în favoarea lui trebuie să fie puse sub semnul întrebării.

În mod paradoxal, capitalismul eșuează iar keynesianismul funcționează. Ne-am fi așteptat ca reversul să fie adevărat. Eșecul distributiștilor de a răspunde problemelor economice în termeni economici este cu atât mai regretabil cu cât analizele lor furnizează instrumentele economice și intelectuale necesare pentru a înțelege eșecul vizibil al capitalismului și succesul aparent al keynesianismului. Mai mult. Distributismul ne furnizează instrumentele pentru a înțelege crizele actuale ale economiilor keynesiene și soluțiile viitoare. Distributiștii nu au nevoie să rămână la nivelul speculației teoretice; dimpotrivă, putem să aducem în sprijinul principiilor noastre sistemele „de pe teren" care funcționează cu succes de cel puțin 50 de ani. Iar în final, trebuie să menționăm că toate sistemele economice moderne, fie ele neoclasice, keynesiene, socialiste sau austriece pornesc de la o premisă greșită în privința științei. Încercând să transforme disciplina lor într-o „știință" în genul fizicii, au abandonat singurul lucru „științific" din științele umaniste: principiul dreptății și mai ales dreptatea distributivă. Astfel, distributismul poate să ofere ceea ce lipsește astăzi: atât un cadru teoretic cât și exemple concrete. Capitalismul nu poate s-o facă, iar keynesianismul este în criză. În acest articol eu susțin că trebuie să fii distributist sau ceva foarte asemănător, dacă vrei să fii om de știință în domeniul economiei.

Funcționează capitalismul?

Cei care susțin: „capitalismul funcționează" sunt aceiași care aduc argumente în favoarea unei intervenții mai mici a guvernului pe piață. Eu personal sunt pentru o limitare a puterilor guvernului; realitatea arată însă că sistemul capitalist nu poate funcționa în afara acestei intervenții: capitalismul se

bazează pe intervenționismul din ce în ce mai mare al statului pentru a echilibra cererea și oferta. Să analizăm următoarele date: în perioada 1853-1953, economia a fost în recesiune sau în depresie 40% din timp. Din 1953, de când economia a devenit pe deplin keynesiană, ea a fost în criză doar 15% din timp[6]. Să aruncăm o privire asupra graficului[7] evoluției economiei americane în perioada 1900-2006. Porțiunile gri reprezintă perioadele de recesiune, linia subțire rata creșterii trimestriale a PIB-ului iar linia groasă reprezintă PIB-ul în dolari la valoarea anului 2000.

Primul lucru care ne frapează este că partea stângă a graficului pare să indice o economie diferită de cea din partea dreaptă. În stânga, domină zonele gri – perioade de criză economică, atât de numeroase încât astăzi ar fi de neacceptat din punct de vedere politic; partea dreaptă rămâne în mare parte albă. Linia subțire din stânga indică o economie agitată de zguduiri periodice, în care euforia economică alternează cu depresiunea. În partea dreaptă, schimbările sunt mai line. În fine, curba indicată de linia groasă este foarte mică în partea stângă, indicând o economie care nu poate să susțină creșterea, și foarte abruptă în dreapta graficului, indicând o economie în care creșterea continuă a devenit normă. Ceea ce distinge partea dreaptă de cea stângă, cele două economii pe care graficul le ilustrează, este introducerea politicilor economice keynesiene în timpul celui de-al doilea război mondial. Ele au devenit hotărâtoare în toate economiile avansate, indiferent de coloratura ideologică a partidelor aflate la putere. Republicani sau democrați, liberali sau conservatori, europeni sau americani, toți le-au urmat pentru un motiv simplu: funcționează. Sau, cel puțin, funcționează destul de bine ca să asigure supraviețuirea clasei politice în țările democratice; un politician care ar propune măsuri economice din partea stângă a

6 NBER Website, *Business Cycle Expansions and Contractions* (National Bureau of Economic Research, 2006 [citat 17 mai 2006]; accesibil la http://www.nber.org/cycles.html).

7 Eric Tymoigne, *Business Cycles* (Fresno, CA: Economic Policy Institute, 2007).

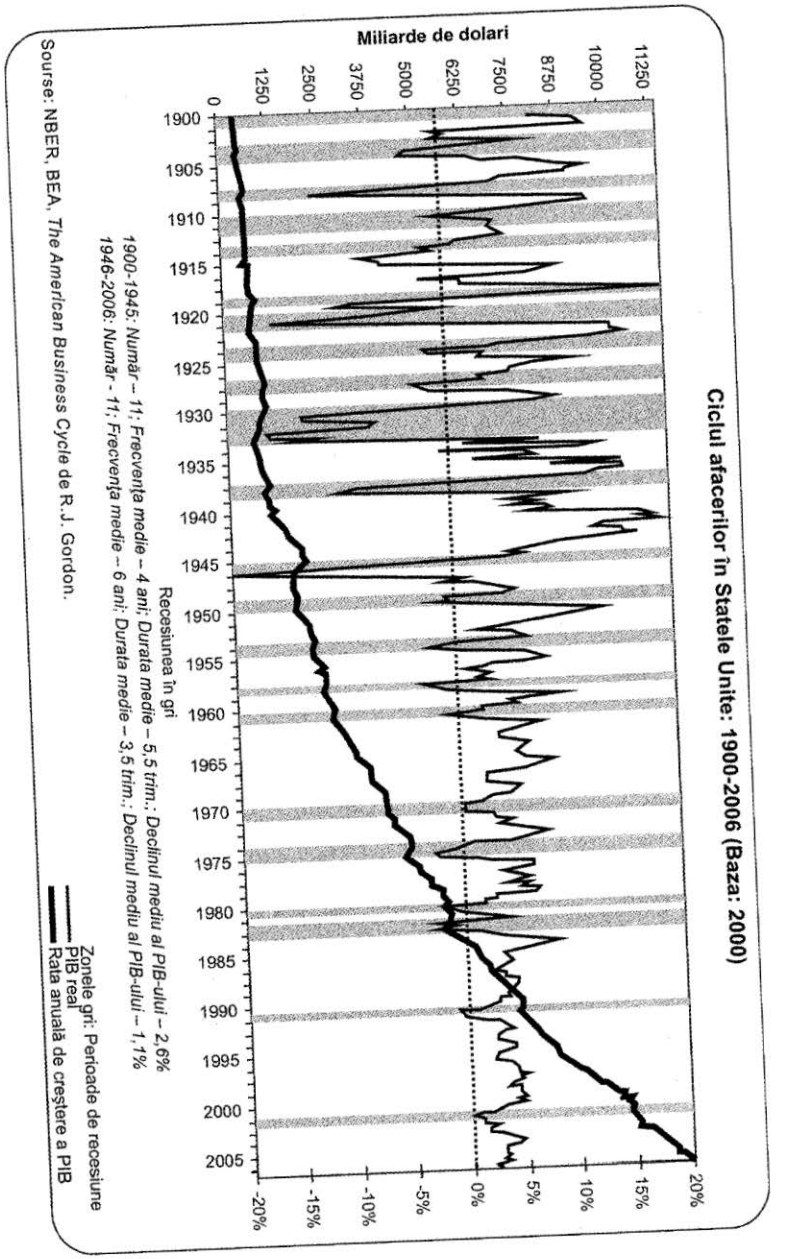

graficului pur și simplu n-ar putea să supraviețuiască până la viitoarele alegeri.

Trebuie menționat că politicile „din partea stângă" au tot fost încercate. Începând cu Margaret Thatcher, în 1979, și Ronald Reagan, în 1980, retorica politică s-a axat pe „piețele libere", „impozite mai mici", „mai puțin intervenționism din partea statului" etc. Atât Reagan cât și Thatcher l-au luat pe Friedrich von Hayek drept mentor. Dar cu cât retorica economică era mai „hayekiană", cu atât mai keynesiană devenea economia reală; consecințele neprevăzute ale politicilor inspirate de Hayek au fost opusul a ceea ce Hayek a dorit: guverne cu atribuții sporite, datorii mai mari, putere economică și mai centralizată etc. Politicile keynesiene pot fi, într-adevăr, „un drum spre sclavie", așa cum pretinde Hayek, dar și politicile lui Hayek s-au dovedit a fi o autostradă spre aceeași destinație. Și nu numai în Statele Unite și Marea Britanie. De pe vremea administrației Reagan, Banca Mondială a impus politici economice hayekiene tuturor țărilor în curs de dezvoltare, cu rezultate constant catastrofale[8]. Teoriile lui Hayek au fost testate la fel de mult ca și teoriile lui Karl Marx, iar rezultatele au fost aproape asemănătoare: mai multă putere guvernamentală, mai puțină libertate economică; departe de a dispărea, statul a devenit un Leviathan atotputernic.

Sub retorica pieței libere a regimurilor „conservatoare", puterile guvernului nu s-au diminuat ci au crescut, așa încât sub administrația Bush, de pildă, am avut un guvern cu puteri și privilegii aproape imperiale, condus de o administrație prezidențială care nu numai că ignora legile Congresului și Constituția, dar chiar și „legile" fundamentale omenești cum ar fi cele care interzic tortura ca instrument al politicii de stat. Cheltuielile guvernamentale erau la fel de mari ca înainte de ascensiunea conservatoare și depășeau cu mult baza de impozitare. Rezultatul a fost o dependență crescută față de împrumuturi. La începutul administrației Reagan, datoria națională

8 Irlanda este poate o excepție, cazul Irlandei fiind într-adevăr unul aparte – excepția care confirmă regula.

era de 700 de miliarde de dolari; la sfârșitul erei Reagan-Bush ajunsese la 2,1 trilioane. S-a dublat odată, și încă o dată, ajungând la sfârșitul anului 2008 la 9,3 trilioane. Această creștere a datoriei reprezintă o creștere reală a impozitelor, întrucât împrumuturile sunt o formă de impozitare – impozite amânate, aruncate în spinarea generațiilor viitoare.

Asta ne duce la o concluzie inevitabilă: capitalismul și piața liberă sunt incompatibile. Istoria ne arată, fără putință de tăgadă, că dezvoltarea capitalismului și sporirea atribuțiilor guvernamentale merg mână în mână. Marele capital și guvernul puternic nu sunt, ca în imaginarul popular și în tratatele economice, lucruri opuse; mai degrabă cresc unul pe seama celuilalt, și cu cât vei obține mai mult de la unul, cu atât mai mult vei avea nevoie de celălalt.

Rezultatul nu-i surprinde pe distributiști, din moment ce este conform previziunilor lui Belloc din *Statul servil*. Statul capitalist, crede Belloc, va deveni din ce în ce mai instabil și va putea să se echilibreze doar apelând la puterea guvernului[9]. Belloc a scris înainte de Keynes, dar metodele lui Keynes nu-i vor surprinde pe cititorii lui Belloc. Keynes a găsit o „soluție" pe care Belloc o prevăzuse: servilismul. În statele keynesiene, oamenii încetează să fie cetățeni și devin doar clienți ai statului; ei apelează la birocrațiile guvernamentale chiar și pentru satisfacerea nevoilor de bază. În statele keynesiene, problemele locale sunt trimise spre soluționare celor mai „îndepărtate" autorități guvernamentale.

În ciuda succeselor înregistrate de keynesianism în acțiunea de a salva capitalismul de sine însuși, ne întrebăm dacă acest ciclu poate continua. Fiecare nou ciclu necesită o intervenție și mai mare a statului decât ciclul precedent. Ultimele crize au cerut intervenții uriașe. Pot oare aceste practici frizând gigantismul să continue la nesfârșit? Răspunsul cel mai probabil ar fi „nu", având în vedere că lumea este finită; mai devreme sau mai târziu ajungem la un punct în care sistemul

9 Hilaire Belloc, *The Servile State* (Indianopolis, Indiana: Liberty Classics, 1977 [1913]), pp. 107-121.

nu se mai poate susține. Poate că am atins deja acest punct. Nouă trilioane de dolari datorie doar la nivel federal – este o povară care vorbește de la sine. Iar datoria continuă să crească. O problemă și mai mare este servilismul din ce în ce mai crescut al populației, o populație ușor de manipulat prin publicitate comercială sau frazeologie politică. Servilismul prezis de Belloc, instituționalizat de Keynes și pe care Hayek l-a evitat în teorie dar l-a promovat consecvent în practica economică – acest servilism ne domină astăzi. Astfel, problemele noastre depășesc nivelul pur economic: ne confruntăm și cu o problemă culturală. I-am împovărat pe copiii noștri cu o datorie copleșitoare, lipsindu-i în același timp de spiritul independent care îi permite individului să-și plătească datoriile.

Dacă sistemul capitalist, Keynes și Hayek au eșuat, atunci trebuie să căutăm rădăcina eșecului lor. Dacă retorica folosită de capitalism nu mai descrie veridic realitatea economică (și nu a mai descris-o în ultimii 60 de ani), atunci trebuie să găsim o retorică mai potrivită acestei realități. În acest scop, trebuie să trecem la o reexaminare a teoriilor economice pentru a le descoperi neajunsurile și a găsi o soluție salvatoare. Iar soluția, sunt convins, este să restabilim baza tradițională a științei economice, o bază care a dispărut spre sfârșitul secolului al XIX-lea. Fundamentul economiei, ca de altfel al oricărei științe umaniste (știință care examinează relațiile dintre ființele umane) este dreptatea.

Echitate și economie

Ce face o economie?

Cerința indispensabilă a fiecărui sistem economic este să asigure unui număr suficient de mare de cetățeni baza materială necesară supraviețuirii de la un anotimp la altul. În plus, trebuie să furnizeze un surplus destul de mare pentru a asigura sporul demografic. Dacă una dintre aceste condiții nu este îndeplinită, atunci societatea pur și simplu dispare și orice discuție încetează.

În plus, față de cele câteva lucruri pe care economia trebuie să le facă, există o lungă listă de lucruri pe care ar trebui să le facă. De exemplu, o economie ar trebui să furnizeze cât mai multor membri ai societății baza materială necesară întreținerii vieții – în mod ideal, tuturor membrilor. Ar trebui să asigure un anumit nivel de siguranță și confort material; ar trebui să recompenseze munca, spiritul de chiverniseală, inventivitatea; ar trebui să furnizeze un surplus destul de mare pentru a susține activități comune precum apărarea, religia, învățământul etc.; ar trebui să ofere un teren prielnic afirmării libertății, armoniei sociale, astfel încât fiecare cetățean să știe că eforturile sale sunt recompensate corect și că nimeni nu trăiește pe seama celuilalt.

Existența unei liste cu lucruri pe care o economie trebuie să le facă implică o altă listă, de lucruri pe care ea nu ar trebui să le facă. De exemplu, n-ar trebui să depindă de sclavie; n-ar trebui să priveze munca (inclusiv munca „înmagazinată" cunoscută sub numele de „capital") de o remunerare corectă; n-ar trebui să răsplătească trândăvia și parazitismul, adică, să creeze bogăție fără muncă, bogăție care nu este bazată pe efort productiv; să nu încurajeze slăbirea relațiilor sociale, promovând lupta între clase etc. Luate împreună, aceste liste care prezintă ceea ce trebuie, ceea ce ar trebui și ceea ce nu ar trebui să facă o economie ne furnizează un set de criterii pe baza cărora putem să emitem judecăți ferme despre succesul sau eșecul unei economii, în speță economia noastră. Ceea ce dă măsura tuturor acestor criterii, ceea ce o economie trebuie să facă neapărat dacă vrea să îndeplinească toate celelalte criterii este echilibrul între cerere și ofertă; aceasta este legea fundamentală a oricărei economii. Această echilibrare a cererii și ofertei, cunoscute sub numele de echilibru, poate fi realizată prin mijloace economice sau non-economice.

Echitate și echilibru

Când familiile sau firmele se adună să producă bunuri, economia crește; de fapt, aceasta este singura cale economică

de a crea bunăstare[10]. Dacă oamenii obțin o parte echitabilă din producție, sau din bogăția pe care o creează, va exista destulă putere de cumpărare în economie pentru a cumpăra tot ceea ce se produce. Aceasta este faimoasa „lege a piețelor" a lui Say, care stipulează că „oferta creează propria sa cerere". Când există un exces de bunuri pe piață, avem recesiune, sau mai rău. Legea lui Say este foarte criticată întrucât afirmă că de fapt recesiunile sunt imposibile; va exista totdeauna destulă putere de cumpărare pentru a „asana" piețele. În mod evident, cumpărăm unele lucruri în funcție de altele. Dacă, de exemplu, ești pescar și vrei pantofi, prinzi pește pe care îl dai cizmarului pentru o pereche de pantofi (într-o economie a trocului). Numărul total al lucrurilor create este egal cu numărul celor care pot fi folosite pentru cumpărarea altor lucruri. Cele două cantități sunt de fapt aceeași cantitate, așa încât nu poate exista niciodată o lipsă a puterii de cumpărare în economie. S-ar putea să apară dezechilibre temporare pe o anumită piață. Pescarul s-ar putea să prindă mai mult pește decât doresc oamenii să mănânce, cizmarul să facă prea puțini pantofi. De obicei o astfel de situație nu dăinuie. Un pescar care nu își poate vinde tot peștele va petrece mai puțin timp la pescuit și se va ocupa de alte treburi. Se va distra sau se va apuca de cizmărie, așa încât va mări oferta de pantofi. Dar, oricum, o recesiune în aceste circumstanțe nu poate fi de lungă durată și cu efecte importante. Totuși, este evident că recesiunile au loc. Și sunt lungi. Profunde. Grave. Au fost mai multe pe vremea lui Say, la apogeul *laissez-faire*-ului, decât în zilele noastre. Așa încât unde greșește legea lui Say?

Ca să înțelegem care-i problema, trebuie să privim spre sursele cererii într-o economie monetară. Aceste surse sunt două: salariul și dobânda sau profitul[11]. Salariul este, desigur,

10 Există și moduri non-economice de a spori bogăția unei națiuni, spre exemplu jefuirea altor țări.

11 De fapt există și o a treia sursă de venit, renta funciară (*ground rent*), sau suma de bani primită pentru închirierea unei proprietăți, minus suma plătită pentru îmbunătățirile aduse acelei proprietăți (cum ar fi o clădire). Renta

răsplata muncii iar profitul răsplata capitalului. În alt sens, totuși, ambele sunt una și aceeași răsplată. Capitalul nu-i decât muncă „înmagazinată" sau lucruri produse într-o anumită perioadă pentru a fi folosite în perioada următoare pentru continuarea producției. De exemplu, dacă un fermier dorește să aibă recoltă anul următor, trebuie să pună deoparte niște sămânță. Porumbul pe care-l consumă și porumbul pe care-l pune deoparte provin din aceeași recoltă. Economisind porumb pentru sămânță, acesta devine „capital". Iată de ce rata rentabilității capitalului este de fapt rata rentabilității muncii anterioare, așa cum salariul indică rentabilitatea muncii din perioada curentă. În mod evident, rentabilitatea capitalului și a muncii, dobânda și salariile au aceeași sursă: munca. Sau, tradus în limbaj „ecologic", rentabilitatea capitalului și cea a muncii ar trebui să se „normalizeze" una în funcție de cealaltă. Această normalizare a veniturilor din capital și muncă este condiția echității într-o economie. Cu alte cuvinte, munca, de același fel și aceeași calitate, fie sub forma ei originară fie sub cea „înmagazinată" a capitalului, trebuie să producă în general același câștig.

Dobânda (sau profitul) și munca sunt sursele economice ale cererii, și dacă se normalizează reciproc, recesiunile economice sunt puțin probabile[12]. Există atunci destulă putere de cumpărare distribuită echitabil pentru a „asana" piața. În economiile capitaliste, majoritatea oamenilor nu sunt capitaliști; cu alte cuvinte, nu au destul capital ca să-și câștige existența, nici în mod autonom, nici în cooperare cu vecinii, ci trebuie să muncească „pe salariu" ca să poată trăi. Din moment ce vasta majoritate a bărbaților și femeilor sunt salariați, vasta majoritate a bunurilor vor trebui să fie distribuite prin intermediul salariilor. În condiții de echitate, asta nu ar fi o problemă, întrucât ar exista un echilibru și perioadele de dezechilibru ar fi scurte. Dar se întâmplă ca deseori profitul și salariile să nu se

funciară introduce unele complicații care depășesc cadrul acestui articol, așa că nu le vom trata aici.

12 Există totuși cauze „non-economice" sau „exogene" pentru o anumită recesiune, cum ar fi inundațiile, foametea sau epidemiile.

normalizeze unul în funcție de celălalt. În aproape toate cazurile (deși există excepții) o parte disproporționată din beneficiile producției este adjudecată de capital. Drept urmare, vasta majoritate a bărbaților și femeilor nu vor avea destulă putere de cumpărare pentru a „asana" piețele, ceea ce va conduce la o stare de dezechilibru, adică la recesiune. Când se întâmplă acest lucru, guvernele și societățile caută deseori modalități non-economice de a restabili echilibrul.

Echilibrul non-economic

Mijloacele non-economice majore de restabilire a echilibrului sunt caritatea, ajutoarele acordate de stat, cheltuielile guvernamentale și creditul pentru consum (camăta). Fiecare dintre aceste metode transferă puterea de cumpărare de la un grup (care se presupune că o are în exces) la altul, cu o putere deficitară. Prima metodă, caritatea, va fi totdeauna necesară într-o anume măsură. Chiar și în cele mai echitabile și mai bine administrate economii vor exista totdeauna oameni incapabili să-și asigure un trai decent, fie datorită unui handicap moral sau fizic, fie datorită unei deficiențe mintale. Să sperăm că există destulă generozitate și bunăvoință în societate ca să satisfacă benevol necesitățile acestor oameni. Totuși, când salariile mici domină, când propriul interes devine motivația prevalentă în societate, este de presupus că mijloacele caritabile sunt insuficiente.

Al doilea mijloc non-economic este asistența socială și cheltuielile guvernamentale în general. Prin aceste mijloace, guvernul caută să restabilească condiția de echilibru fie prin suplimentarea veniturilor unei părți a societății, fie, pur și simplu, prin creșterea cheltuielilor menite să creeze mai multe slujbe și astfel să adauge o mai mare putere de cumpărare economiei. Această strategie stă la baza economiilor keynesiene. Economia „de piață" este lăsată să producă în continuare condiții inechitabile (și astfel să creeze dezechilibre), dar guvernul va impozita și redistribui veniturile în exces într-o măsură suficient de mare pentru a restaura echilibrul.

Pentru o vreme, această metodă a funcționat destul de bine. Dar a creat și probleme. În primul rând a creat privilegii. Spre deosebire de caritate, care depinde de bunăvoința donatorilor și poate evoca recunoștință din partea beneficiarilor, funcția socială depinde de puterile polițienești ale guvernului și de obicei creează resentimente atât la „donatori" cât și la beneficiari. Mai mult. Această redistribuire necesită birocrații din ce în ce mai intruzive, însărcinate să colecteze și să distribuie fondurile. Și beneficiarii și donatorii constată că fiecare aspect al vieții lor este supus supravegherii și controlului guvernamental, ceea ce nu este plăcut pentru niciunul dintre ei.

În ciuda faptului că transferurile keynesiene consumă în prezent o porțiune uriașă din bugetele federale și de stat, aceste transferuri sunt de câțiva ani buni insuficiente pentru a echilibra cererea și oferta. Iată de ce, de la o vreme încoace, economia s-a bazat în primul rând pe a treia metodă, camăta sau creditul de consum[13].

Aceasta este economia de plastic, o economie bazată pe cartea de credit. Și din moment ce o economie depinde de creditul de consum, ea este literalmente un castel de nisip, la fel de instabil ca orice structură de acest gen. De fapt, camăta este modul cel mai distructiv de a stimula cererea. Camăta amână de fapt problema, mută criza într-o perioadă viitoare. Explicația este următoarea: un dolar împrumutat, folosit să crească cererea astăzi trebuie să fie dat înapoi mâine. În acest

13 Aici trebuie să facem distincție între creditul pentru investiții și camătă. A investi înseamnă să dai bani firmelor și întreprinzătorilor pentru a extinde producția și a spori bunăstarea populației. În acest caz, dobânda reprezintă participarea investitorului la profituri; este „salariul" capitalului investit, iar cel care furnizează capital este îndreptățit să primească acel „salariu". Camăta înseamnă să împrumuți bani cu dobândă pentru a crește consumul. Nu se mărește cu nimic bunăstarea societății, dar cămătarul poate câștiga. Din moment ce nu se produce nimic, profitul nu poate să aibă o motivație validă; în acest caz plata dobânzii constituie un transfer de bogăție de la cel care se împrumută la cel care dă cu împrumut, fără să existe o creștere netă a bunăstării sociale. De fapt, bogăția este „folosită" în acest proces fără să aibă vreo contribuție la creșterea producției, de unde numele de „camătă".

fel se micșorează creșterea în viitor cu același număr de dolari – plus dobânda. Iar asta necesită mai multe împrumuturi, ceea ce nu face decât să înrăutățească problema. În final, sistemul se prăbușește sub propria-i greutate; este creditat un consumator din ce în ce mai împovărat și, drept rezultat, ia naștere o criză a creditelor.

Salariul echitabil

Dacă piețele trebuie să fie asanate, altfel spus, dacă toate produsele și serviciile pe care le producem trebuie să fie vândute, masele largi trebuie să aibă putere de cumpărare. Munca trebuie să fie răsplătită în mod corect, să primească partea care i se cuvine din bogăția creată. Cu alte cuvinte, ordinea economică necesită un salariu echitabil (și, aș adăuga, o rată a dobânzii echitabile din moment ce dobânda este „salariul" capitalului sau muncă dintr-o perioadă anterioară). Deși salariul echitabil își are originea în filozofia economică a lui Aristotel și a scolasticilor, a fost enunțat în epoca modernă de Papa Leon VIII în enciclica *Rerum Novarum*[14]. Leon îl definea drept salariul care ar fi fost „îndeajuns pentru a asigura existența unui muncitor chivernisit și onest"[15]. Salariul echitabil trebuie să-i permită muncitorului chivernisit să pună și de-o parte pentru a-și încropi o mică avere[16]. Leon afirma o cerință morală, dar exigența sa este, așa cum s-a dovedit, eminamente practică. Fără echitate, economia nu poate fi echilibrată cu mijloacele pieței libere; echilibrul va depinde atunci de mijloace non-economice, care înseamnă, aproape inevitabil, o creștere a puterii statului și o expansiune a cametei.

Se pune însă întrebarea: „Cât de mare trebuie să fie un salariu echitabil?". Salariul echitabil nu este exprimat într-un număr, sau cel puțin nu un număr pe care l-am putea calcula cu precizie. Ținând seamă de imensa varietate a forței de muncă și a efortului depus, de diferențele enorme datorate pregătirii

14 Papa Leon XIII, *Rerum Novarum* (Boston: St Paul Books and Media, 1891).

15 *Ibid.*, Par. 63.

16 *Ibid.*, Par. 65.

profesionale etc., nu este posibil să calculăm un salariu echitabil pentru fiecare circumstanță. Mai mult: din moment ce diferitele societăți și culturi au nivele de productivitate diferite, vor furniza standarde diferite de confort și securitate.

Ceea ce într-adevăr ne oferă salariul echitabil este un standard de evaluare. Putem să spunem că un salariu este echitabil atunci când îndeplinește următoarele trei condiții:

1) familiile lucrătorilor să poată trăi la un nivel demn, corespunzător societății în care viețuiesc;
2) să poată trăi astfel fără a fi obligate să trimită la muncă femeile și copiii;
3) să aibă o anumită siguranță și în perioadele în care lucrătorii nu pot să muncească, de pildă cele de boală, șomaj, bătrânețe, fără să recurgă preponderent la ajutorul social și la credit.

Deși este dificil de precizat cu acuratețe acești factori, cu siguranță se poate ajunge la judecăți rezonabile și stabili standarde echitabile. Mai mult. La nivel macroeconomic, este destul de ușor să se determine cu precizie științifică dacă nivelul de salarizare este echitabil. Trebuie doar să observi în ce măsură economia, pentru a se echilibra, este dependentă de măsuri non-economice de distribuire. Caritatea, ajutoarele sociale și camăta măsoară distanța precisă dintre salariul existent și salariul echitabil. Economiile care sunt dependente de acești factori non-economici nu pot fi economii echitabile. Drept urmare, nu pot fi economii libere. Ele creează nesfârșite cicluri de dependență care tind întotdeauna să-i facă pe oameni mai puțin liberi, îi transformă în obiecte ale milei, clienți ai birocrațiilor de stat sau îi lasă la cheremul cămătarilor. În aceste circumstanțe, oamenii nu mai au nici măcar amintirea libertății; ei încetează de a mai fi cetățeni ai națiunii și devin simpli clienți ai statului sau robi ai cămătarilor.

Putere, Proprietate și Echitate

Modelul „standard"

Trebuie să fie bine înțeles că noțiunile noastre de echitate și echilibru sunt o provocare la adresa teoriilor economice standard, în versiunile lor de „dreapta" sau de „stânga". În același timp, nu încape îndoială că salariul formează grosul cererii iar dacă nu există o salarizare echitabilă nu poate exista echilibru în economie. Este însă corect să ne întrebăm: „Dacă această relație este atât de evidentă, de ce oare cei mai mulți economiști au neglijat-o?" Adevărul este că nu au negrljat-o, au folosit doar un model diferit de „echitate" în calculul salariilor. Fără să intrăm în amănunte, să remarcăm doar că, potrivit acestui model, într-o piață liberă perfect competitivă, salariile vor tinde să reflecte cu acuratețe atât productivitatea muncitorilor cât și a capitalului; fiecare va primi atât cât va produce și se va realiza starea de echilibru. Cel mai cunoscut adept al teoriei enunțate mai sus, numită „productivitatea marginală", a fost J.B. Clark:

> „Când legile naturale își spun cuvântul, venitul obținut în urma exercitării unei funcții productive este evaluat prin raportare la produsul real (al acelei funcții). Altfel spus, competiția liberă tinde să ofere forței de muncă tot ceea ce ea produce, capitaliștilor ceea ce ei creează iar întreprinzătorilor ceea ce funcția coordonatoare creează"[17].

Cu alte cuvinte, teoria lui J.B. Clark afirmă că salariile stabilite prin negociere pe piața liberă vor fi „salarii echitabile" iar condițiile de echilibru din economie vor fi satisfăcute. Spațiul nu ne permite să purcedem la o critică a acestei teorii, o vom supune doar unui test empiric. Potrivit lui J.B. Clark, salariile ar trebui să crească odată cu mărirea productivității. Uneori chiar așa se întâmplă – dar nu totdeauna și nu peste tot. Să analizăm graficul următor.

17 John Bates Clark, *The Distribution of Wealth: A Theory of Wages, Interest, and Profits* (New York: Augustus M. Kelly, 1899, retipărire, 1965), p. 3. Italicele în original.

Schimbări ale salariului real orar al bărbaților, în procente, 1973-2005

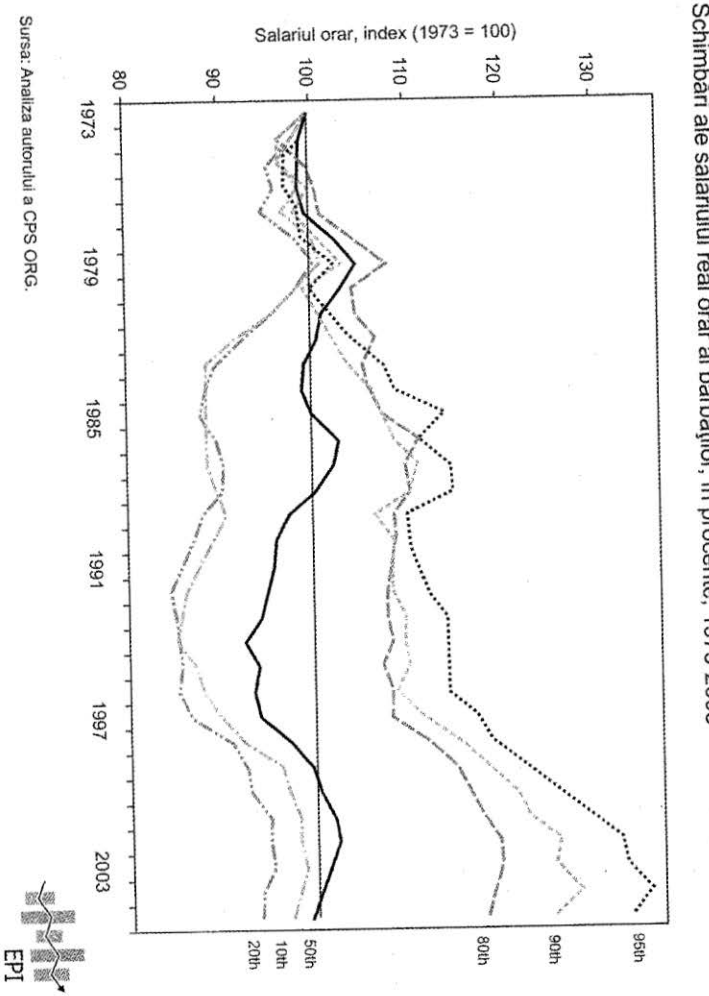

Sursa: Analiza autorului a CPS ORG.

Graficul indică faptul că salariul mediu a rămas neschimbat în ultimii treizeci și ceva de ani. În aceeași perioadă productivitatea muncii a explodat însă. Asta demonstrează că teoria productivității se dovedește falsă atunci când este transpusă în practică. În mod evident, muncitorii produc mai mult fără să aibă însă vreun avantaj de pe urma măririi productivității muncii; roadele le culeg cei câțiva aflați în vârful piramidei, în timp ce majoritatea oamenilor nu văd nici o îmbunătățire. Este evident că, dacă oamenii produc mai mult dar veniturile lor stagnează, acestea nu le permit să consume ceea ce produc. Iată de ce economia trebuie să recurgă la surse non-economice pentru a stimula cererea.

Prin negocieri libere ar trebui să se ajungă la salarii echitabile – susținea J.B. Clark. Dar cu mult înaintea sa, Adam Smith indicase deja punctul slab al acestei teorii. Privitor la disputele salariale, Smith afirma:

> „Nu este greu de prevăzut care dintre cele două tabere aflate în dispută va avea de câștigat în toate situațiile, care o va forța pe cealaltă să accepte o rezolvare în termeni impuși. Proprietarii, fiind mai puțini, se pot asocia mai ușor și pot să reziste mai mult timp... Un mare proprietar de pământuri, un fermier, proprietarul unei manufacturi sau un negustor, chiar dacă nu au nici un lucrător în subordine, își permit să trăiască un an sau doi de pe urma acțiunilor pe care le dețin. Fără slujbă, mulți lucrători nu pot supraviețui mai mult de o săptămână, puțini pot s-o ducă o lună și doar câțiva un an"[18].

Cu alte cuvinte, Smith a recunoscut că puterea, și nu productivitatea, este cea care determină rezultatul negocierilor salariale și puterea îi va favoriza în general pe „stăpâni". Dar dacă puterea este cea care arbitrează contractul salarial, atunci soluția este să echilibrezi balanța între cele două tabere. În acest scop trebuie să analizăm mai întâi sursa fundamentală a puterii economice: proprietatea.

18 Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (Amherst, New York: Prometheus Books, 1991 [1776]), p. 70.

Proprietatea: sursa puterii economice

Relațiile de proprietate sunt relațiile economice fundamentale, toate celelalte fenomene legate de economie depind în mare măsură de natura relațiilor de proprietate. După cum observa Daniel Webster: „Puterea se găsește acolo unde e proprietatea", un truism care nu poate fi negat. Producția depinde de proprietate și, chiar și în nesfârșitul spațiu cibernetic al Internetului, trebuie să ai un spațiu fizic unde să plasezi servere, programatori, linii de transmisie etc. Înclinăm să considerăm forma modernă de proprietate drept un lucru de la sine înțeles. De fapt, este o inovație relativ recentă, datând din 1535, când au fost confiscate pământurile mănăstirilor, un act care a creat o nouă formă de proprietate. Aceasta a fost codificată legislativ doar în 1666, prin *Statute of Frauds*. Forma dominantă a proprietății moderne, corporația, și-a obținut actualul statut și puterea în 1886, printr-o inițiativă legislativă a Curții Supreme intrată în istorie sub numele de *Southern Pacific vs. Santa Clara County*, o decizie care practic a transformat companiile de căi ferate în națiuni independente și suverane.

Înaintea domniei lui Henric VIII, proprietatea era o condiție larg răspândită în societate. Practic, doar regele era proprietar în sensul pe care îl acordăm noi termenului, toți ceilalți luau pământul în arendă, erau fie mari arendași (un duce sau alt mare nobil), fie sub-arendași. Noi asociem termenul „arendaș" cu „chiriaș", cel care deține doar drepturi contractuale, precare, asupra proprietății pe care o ocupă. Chiriașul plătește pentru aceste privilegii limitate prețul cel mai ridicat de pe piață, o sumă numită „renta economică". Dar nu despre „renta economică" era vorba în acele vremuri. Drepturile arendașului erau la fel de puternice și clar definite ca și drepturile de proprietate astăzi. Renta era cutumiară, nu „economică". Altfel spus, nu era legată de valoarea economică a terenului, ci de valoarea serviciilor aduse acelui teren: apărare, îmbunătățiri, clădiri etc. Semăna mai mult cu un impozit și nu varia de la an la an. Îl considerăm în mod obișnuit pe țăranul din secolul al

XV-lea neputincios şi flămând, un simplu şerb. Nu este adevărat. Veniturile erau, de fapt, foarte mari. Un meşteşugar putea să asigure traiul familiei sale muncind doar 10 săptămâni pe an, un nivel al câştigurilor care nu va mai putea fi atins decât spre sfârşitul secolului al XIX-lea[19].

După confiscarea proprietăţilor mănăstireşti, salariile s-au prăbuşit, astfel că, la sfârşitul secolului al XVI-lea, un meşter avea nevoie de 35 de săptămâni iar un lucrător obişnuit de 42 de săptămâni pentru a asigura traiul familiei sale[20]. Confiscarea pământuror mănăstireşti şi închiderea islazurilor comunale au dus la deposedarea ţărănimii de pământuri şi drepturi. Ţăranii au devenit fie proletari lipsiţi de mijloace, înghesuiţi în oraşele care nu au mai putut să le furnizeze suficiente locuri de muncă, fie tâlhari de drumul mare, prădând ca să-şi întreţină familiile. Renta a devenit economică, proprietarii de pământuri storcând şi ultimul bănuţ de la arendaşii aflaţi într-o poziţie precară.

Acest scurt istoric indică puterea proprietarilor de a schimba complet relaţiile salariale. Cei care au proprietăţi – adică mijloacele de producţie – sunt liberi să negocieze sau nu un contract salarial, după cum doresc. Un individ fără alte mijloace de trai trebuie să accepte termenii care i se oferă. În acest caz contractul salarial devine leonin, cu alte cuvinte bazat pe inegalitatea părţilor, iar contractele leonine ţin de putere[21].

Trebuie însă făcută o observaţie foarte importantă. Problema nu este proprietatea *per se*, ci forma şi dimensiunea ei. Proprietatea este în firea omului, am putea spune, îi este proprie doar lui. Spui „asta e casa mea" sau „ăsta e pământul meu" cu naturaleţea cu care respiri. Când un individ nu poate spune „asta îmi aparţine", atunci este mai puţin om; s-ar putea să-i fie greu să şi respire sau, cel puţin, să respire liber, drepturile şi libertăţile sale fiind cu adevărat compromise.

19 James E. Thorold Rogers, *Six Centuries of Work and Wages: The History of English Labor* (New York: G.P. Putnam's Sons, 1884), p. 390.

20 *Ibid.*

21 Belloc, *The Servile State*, p. 111.

Socialiştii şi comuniştii au pus corect problema puterii economice în termenii proprietăţii, dar analiza lor a luat-o pe un drum greşit. Observând că sunt prea puţini proprietari, au făcut în aşa fel încât să nu mai fie nici unul. Distributiştii caută rezolvarea problemei în direcţia opusă: ei doresc ca majoritatea să aibă ceea ce este propriu fiinţei umane: proprietate pentru a duce o viaţă cu adevărat omenească.

Problema echităţii

Problemele proprietăţii şi cele asociate ei, legate de salarii, sunt în esenţă chestiuni de echitate. Aici liberalismul economic (vechiul nume al capitalismului) face o greşeală crucială. Liberalismul îşi are originea în Epoca Luminilor, care a încercat să-l „lumineze" pe om separându-l de sursele sale tradiţionale de cunoaştere: autoritatea religioasă şi cea filozofică. Învăţaţii iluminişti au fost profund impresionaţi de capacitatea lui Newton de a reduce mişcarea astrelor la câteva principii simple şi au crezut că ar putea să procedeze la fel cu mişcarea pieţelor. Asta cerea însă înlocuirea unui model de echitate cu altul; în final s-au ales cu jumătate de răspuns. Dacă dorim un răspuns complet, este necesar să înţelegem noţiunea de echitate aşa cum a fost înainte ca înţelepţii Luminilor s-o despartă în două, lipsind-o de viaţă.

Dreptatea are două părţi, distributivă şi corectivă (sau comutativă). Cea distributivă se referă la modul în care o anumită entitate socială distribuie „bunurile sale comune". Aristotel o definea drept „consfătuire asupra problemelor comune"[22]. Definiţia se referă la bunurile comune ale unui stat, ale unei asociaţii, ale unei corporaţii sau ale unei întreprinderi cooperatiste. Aristotel considera că aceste lucruri trebuie împărţite în baza „meritului" personal, dar ceea ce constituie acest merit este o chestiune determinată de fiecare cultură în parte: „căci pentru democraţi, el este tot una cu statutul omului

22 Aristotel, *Etica nicomahică*, traducere, studiu introductiv, comentarii şi index de Stella Petecel, Ed. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti 1988, 1130b, 31-33.

liber, pentru susținătorii oligarhiei este echivalent cu bogăția (sau cu originea nobilă) iar apărătorii aristocrației îl echivalează cu virtutea"[23].

Dreptatea corectivă, pe de altă parte, se referă la „dreptatea schimburilor", la tranzacțiile dintre indivizi. În acest caz echitatea constă în a schimba valori egale, „să ai cantități egale înainte și după tranzacție"[24]. Problema este cum să determini ce valori sunt egale când tranzacționezi produse diferite, așa cum se întâmplă în cele mai multe cazuri. Sau, în exemplul lui Aristotel, câte perechi de pantofi valorează o casă? Nu poți ști decât stabilind „nevoia" pe care mulți economiști o înțeleg drept cerere mediată de bani. Astfel, cererea de case și pantofi poate fi comparată uitându-ne la prețurile lor, echivalarea dintre ele fiind stabilită în termeni monetari. Banul este însă o convenție socială – „iată de ce se numește *nomisma,* pentru că își datorește existența nu naturii, ci convenției (*nomos*)"[25].

Astfel necesitatea unor tranzacții echitabile provine din legea naturală, dar metoda de transpunere în practică este juridică sau stabilită prin convenție. Modelul economic al lui Aristotel era simplu dar cuprinzător. Lucrătorii, pescarii sau cizmarii primesc o parte proporțională din ceea ce produc, după care schimbă între ei aceste mărfuri ca să corecteze dezechilibrul, întrucât nici unul din ei nu are nevoie doar de pantofi și pește. Desigur, plățile și tranzacțiile reale erau calculate în bani, dar asta nu schimbă schema conceptuală.

De remarcat că dreptatea distributivă implică o judecată de „merit", iar această judecată nu poate fi redusă la un calcul strict numeric. Este contribuția președintelui companiei de 20 de ori mai mare decât a muncitorului de la banda rulantă (în 1960) și de 500 de ori astăzi? Este imposibil de calculat matematic. Gânditorii Epocii Luminilor preferau însă judecățile care puteau fi reduse strict la matematică. După cum o spune David Hume:

23 *Ibid.*, 1131a, 25-29.

24 *Ibid.*, 1132b, 19-21.

25 *Ibid.*, 1133a, 25-31.

> „Dacă luăm în mână o carte de religie sau de metafizică, să ne întrebăm: conține judecăți abstracte privitoare la cantitate și numere? Nu. Conține judecăți practice privitoare la materie și existență? Nu. Puneți-o pe foc fiindcă nu conține nimic altceva decât sofistică și iluzie".

Potrivit acestei reguli (cunoscută sub denumirea de „ghilotina lui Hume") dreptatea distributivă trebuie pusă pe foc căci, neputând fi exprimată numeric, nu-i altceva decât „sofistică și iluzie". Cum ar putea un calcul numeric să redea cât valorează un om, să stabilească în ce măsură a contribuit el la producție? Răspunsul a fost dat repede în practică dar a întârziat în teorie. Muncitorul a fost pur și simplu despuiat de calitățile sale umane ca să devină marfa numită „forță de muncă". Ca orice altă marfă, va fi cumpărat la prețul cel mai mic posibil. În spatele acestei practici, teoria a fost elaborată de-a lungul unei lungi perioade de timp, din secolul al XVII-lea până la sfârșitul secolului al XIX-lea. În final, și-a găsit împlinirea în „revoluția marginală" prin care întregul ciclu economic putea fi modelat matematic ca o serie de schimburi, având originea în „schimbul cu natura" și culminând în schimbul final cu consumatorul. Nu există în această schemă matematică loc pentru dreptatea distributivă.

Dar aceasta e o prostie. Forța de muncă transformată în marfă nu poate absorbi producția, întrucât unei mărfi cumpărate la prețul cel mai mic nu i se poate cere să facă acest lucru. În plus, contrazice datele evidente, empirice. Munca nu poate fi cumpărată separat de omul care o prestează, iar omul este atât sursa, cât și scopul producției. Omul nu poate fi transformat în marfă întrucât oamenii nu sunt produse de comercializat pe piață. Ei sunt creați cu alte mijloace, pentru a servi altor scopuri. Scopuri ultime. Spre deosebire de mărfurile reale, oamenii nu pot fi retrași de pe piață când prețul mărfurilor nu mai acoperă costurile de producție, distribuție și amortizare. Reducând omul la „marfa fictivă" a forței de muncă, „științele" economice au fost lipsite de singurul principiu care le-ar fi îndreptățit să fie cu adevărat științifice:

dreptatea distributivă[26]. Reducând omul la forța de muncă iar pe aceasta legând-o de „piața liberă", capitaliștii au înlăturat singurul principiu care putea determina piața liberă să funcționeze. Acum echilibrul dintre cerere și ofertă trebuie să fie atins prin mijloace non-economice. Încercând să facă din piața liberă alpha și omega, au transformat-o în nimic.

Restaurarea dreptății distributive

Proprietatea privată se justifică în primul rând prin faptul că asigură fiecărui om ceea ce produce. După cum a afirmat R. H. Tawney, „Proprietatea trebuie să sprijine activitatea creatoare, nu să fie alternativa ei"[27]. Când însă proprietatea s-a concentrat în câteva mâini, când doar câțiva controlează mijloacele de producție, proprietatea își pierde funcția specifică și se separă de folosirea acestor mijloace. Astăzi „proprietatea" îmbracă deseori forma acțiunilor emise de marile corporații, pierzându-și astfel cele mai multe dintre calități. A devenit o simplă revedicare juridică a unei părți din profiturile generate conform deciziilor managerilor[28]. În mod paradoxal, această situație îl dezavantajează nu numai pe lucrător, dar și pe investitor, întrucât puterea trece în mâinile unui nou grup: über-managerii, cei care își stabilesc singuri salariile și se susțin unii pe alții în consiliile de conducere ale companiilor. După cum afirmă John Bogle, părintele fondului de investiții Vanguard, managerii își iau o parte din ce în ce mai mare din profituri, lăsând doar resturi acționarilor, care de fapt sunt cei care riscă să-și piardă banii[29]. În final, ambele feluri de muncă pierd – atât forța de muncă reală cât și cea înmagazinată sub

26 Karl Polanyi, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time* (Boston: Beacon Press, 2001 [1944]), p. 75.

27 R. H. Tawney, *The Acquisitive Society* (Mineola, New York: Dover Publications, 2004 [1920]), p. 59.

28 *Ibid.*, p. 62.

29 John C. Bogle, *The Battle for the Soul of Capitalism* (New Haven & London: Yale University Press, 2005).

formă de capital –, în timp ce „managementul" și speculanții își trag partea leului din profituri.

Formulările lui Aristotel și ale celor care au continuat tradiția aristotelică au constituit centrul de greutate al teoriei economice până prin secolul al XVI-lea; ele stipulau că dreptatea distributivă implică o participare fructuoasă în procesul de producție, o răsplată echitabilă însemnând o împărțire echitabilă a produsului. Aceasta implică (chiar dacă Aristotel și urmașii tradiției aristotelice nu merg cu concluziile atât de departe) stăpânirea procesului productiv însuși, din moment ce doar proprietarilor li se „distribuie" producția. Belloc, pe urmele lui Leon XIII, și-a dat seama că doar proprietatea propriu-zisă poate garanta funcționarea corectă a dreptății distributive și că doar dreptatea distributivă poate garanta mersul corect al pieței. Fără dreptate distributivă, doar prin mijloace economice, piața nu poate atinge o stare de echilibru; ea va fi obligată să se bazeze pe mijloace non-economice sau să se prăbușească în haos.

Marea miză a distributismului: să-i redea dreptății distributive locul care i se cuvine în cadrul științelor economice, iar la nivel practic să restaureze proprietatea într-o cât mai mare măsură. Doar un om care are ceva în proprietate – pământ, unelte și pregătirea necesară să-și croiască propriul său drum în viață –, doar un astfel de om poate negocia un contract salarial în termeni echitabili. Dacă are alternative la ceea ce i se oferă, atunci contractul rezultat în urma negocierilor va putea fi echitabil; cu alte cuvinte, va reflecta în mod corect contribuția sa la procesul productiv. O astfel de concluzie nu contrazice de fapt teoria economică neoclasică – dacă economiștii își iau în serios propriile teorii. La baza teoriei economice standard stă supoziția „numărului vast de firme". Se presupune că producția oricărei mărfi este răspândită într-un număr suficient de mare de firme pentru ca nici una să nu aibă puterea de a stabili prețurile. Toate acceptă prețurile și nu le impun. Precondiția „numărului vast de firme" presupune că proprietatea este larg răspândită în societate; una nu poate exista fără cealaltă. Dacă economiștii și-ar lua în serios pro-

priile afirmații, ar fi primii care ar ieși să protesteze în fața sediului unor companii ca Wal-Mart sau Exxon. Dar nu-și iau teoriile în serios. Dacă ar face-o, ar deveni cu toții distributiști, sau ceva asemănător, și ar observa ceva evident: corporația modernă a colectivizat producția mai mult decât ar fi putut să o facă un birocrat stalinist în visurile sale cele mai nebunești.

Nu mi-am propus în acest articol să enumăr mijloacele prin care proprietatea poate fi convertită din starea prezentă într-una mai naturală și mai în firea dreptății distributive – prin urmare mai potrivită unei economii de piață. Voi menționa doar că subiectul a fost tratat în alte lucrări. Deocamdată, este suficient să ne punem o singură întrebare crucială:

Oare chiar funcționează?

Lumea este plină de soluții miraculoase. Procedați în felul următor, ni se spune, și veți obține raiul pe pământ. Avem motive întemeiate să privim cu suspiciune orice idee strălucită care nu este transpusă în practică sau nu funcționează pe teren. Puțin probabil să mai existe vreo astfel de idee genială care, în lunga istorie a omenirii, să nu fi fost materializată undeva, cândva. Eu însumi mă feresc de abstracțiuni care nu au nici o legătură cu lumea „reală". Distributismul, fără exemplele care funcționează „pe teren", ar fi o altă „soluție miraculoasă". Iar exemple dintre cele mai serioase sunt ușor de găsit nu numai în trecutul îndepărtat, ci și în prezent. Sunt bine cunoscute cooperativele Mondragón din Țara Bascilor, cu cei 80.000 de lucrători-proprietari și 50 de ani de activitate încununată de succes. Să menționăm remarcabila economie distributistă a Emiliei-Romagna, unde 40% din PIB provine de la firmele cooperatiste, regiune care se mândrește cu un nivel de trai dintre cele mai ridicate din Europa. Demn de remarcat este succesul atâtor ESOP-uri[30]; de asemenea, programul „pământ pentru țărani" al Taiwanului, care a reușit într-o singură generație să scoată țara din sărăcie lucie și s-o aducă la nivelul unei

30 *Employee Stock Ownership Plan* (ESOP), plan de distribuire a acțiunilor către salariați (n. trad.).

puteri economice de prim rang. De notat și succesul atâtor programe de microcreditare din întreaga lume. Într-adevăr, principiile distributiste au mers din triumf în triumf, în timp ce societățile capitaliste merg din eșec în eșec al planurilor guvernamentale. În întreaga istorie a omenirii, nu există nici un exemplu de capitalism funcțional, adică un capitalism care să funcționeze economic, fără să se bazeze pe (și să accelereze) extinderea continuă a dimensiunilor și puterilor statului birocratic. Pur și simplu, capitalismul nu funcționează. Nici în Statele Unite, nici în Marea Britanie, nici în Argentina, nicăieri.

Chesterton a înțeles imediat dilema de nerezolvat a capitalismului când a spus:

> „Capitalismul se lovește de propriile contradicții de îndată ce vrea să fie el însuși; contradicțiile vin din faptul că masele sunt tratate concomitent din două puncte de vedere diferite. Când mai toți sunt salariați, este foarte greu să devină și clienți. Întrucât capitalismul va încerca întotdeauna să reducă cerințele executanților, va micșora totodată puterea de cumpărare a clienților"[31].

În esență, aceasta este tot ceea ce trebuie să știm despre economie: cererea și oferta trebuie să fie echilibrate, cel puțin la modul general. Comentariul lui Chesterton arată de ce acest lucru nu poate fi realizat într-un sistem capitalist.

Este timpul ca distributiștii să renunțe la ignoranța lor economică. Teoria noastră poate să înfrunte cu succes cele mai bune teorii pe care le oferă capitaliștii și socialiștii. Putem să câștigăm dezbaterea pe teren economic, ca și pe plan social și moral.

(Trad. de Ovidiu Hurduzeu)

31 G. K. Chesterton, *The Outline of Sanity* (New York: Dodd, Mead, and Company, 1927), p. 11.

Distributismul

Scurtă definiție

de Alexandru Ciolan

Nu căutați cuvântul în dicționarele limbii române, nu îl veți găsi – de altfel, sunt slabe șanse să îl găsiți și în dicționarele străine, cu toate că desemnează un concept cristalizat în urmă cu aproape o sută de ani în opera balaurului cu două capete ChesterBelloc (G.K. Chesterton, 1874-1936, și Hilaire Belloc, 1870-1953). Cu fiecare dintre capete, balaurul scuipa critici nimicitoare atât la adresa capitalismului cât și a socialismului, propunând un model economic diferit, cu rădăcini în tradiția și în valorile creștine: distributismul, a treia cale de organizare și dezvoltare a societății, singura morală, singura capabilă să rezolve antagonismele dintre muncă și capital, dintre săraci și bogați, dintre angajați și șomeri, dintre sclavie și libertate, dintre umilință și demnitate. Prin urmare, singura cu șanse de dăinuire (socialismul real și-a dat între timp obștescul și binemeritatul sfârșit, iar capitalismul, care în 1989 se credea învingător, în realitate fiind doar un supraviețuitor, pare a fi intrat în metastază).

În esență, distributismul vizează diseminarea cât mai largă a proprietății productive (pământ, unelte, echipamente etc.), pentru ca lucrătorul să nu mai fie sclavul salariat (proletar), ci proprietar-producător, adică o persoană demnă și liberă, a cărei bunăstare depinde doar de ea însăși și de cooperarea cu semenii săi (micul întreprinzător, membrul unei cooperative), manifestându-se creator și astfel împlinindu-se.

Filiația formală a cuvântului „distributism" ne trimite către latinescul „distribuere", a împărți. Istoria conținutului, însă, începe în 1891, odată cu *Rerum Novarum* (Despre lucrurile noi), a papei Leon XIII, prima enciclică socială a Bisericii Catolice. Scrisoarea papală se ocupa de relația dintre muncă și capital, afirmând dreptul la proprietate și totdeodată dreptul muncitorilor de a se organiza în sindicate, ca și de relațiile dintre guverne și cetățeni. Aici apare pentru prima dată sintagma „dreptate distributivă". Începea să prindă contur doctrina socială catolică... Patruzeci de ani mai târziu, în 1931, în plină criză economică, Pius XI publică enciclica *Quadragesimo Anno* (Într-al patruzecilea an – al patruzecilea an de la *Rerum Novarum*). Respingând atât capitalismul cât și comunismul, Vaticanul preconiza o ordine socială bazată pe principiile subsidiarității și solidarității. Principiul subsidiarității, fundamental pentru înțelegerea distributismului, ar putea fi comprimat în fraza „Ce e mic e frumos". Să-l ascultăm însă pe papa Pius XI: „Este o nedreptate, un mare păcat și o tulburare a bunei rânduieli ca o entitate mai mare sau superioară în rang să-și aroge funcții care pot fi îndeplinite eficient de entități mai mici și inferioare în rang". Altfel spus, economia trebuie să rămână la un nivel uman, să se umanizeze. Cât despre solidaritate ca principiu al vieții economice, reprezintă o inversare a principiului capitalist al concurenței. Solidaritatea presupune colaborare, nu competiție, iar scopul ei nu este profitul, ci binele comun. O economie bazată pe altruism, nu pe egoism.

Centesimus Annus, enciclica lui Ioan Paul II, publicată o sută de ani după *Rerum Novarum* (pe 1 mai 1991, așadar după prăbușirea comunismului), critică neoliberalismul și profitul, dar recunoaște rolul pozitiv al pieței și al întreprinderii private, cu condiția ca acestea să fie orientate către binele comun.

În sfârșit, *Caritas in Veritate* (Dragostea în adevăr) a lui Benedict XVI (7 iulie 2009) este răspunsul la noile realități (globalizarea, tehnologizarea, ecologia și nevoia dezvoltării durabile, criza financiară). Cu toate că nu i se spune pe nume, distributismul este prezent în enciclică: „pentru a răspunde

nevoilor și demnității celui ce muncește, ca și necesităților societății, există diferite tipuri de întreprinderi, dincolo de distincția netă între «privat» și «public». [...] Pentru a realiza o economie care în viitorul apropiat să reușească să se pună în slujba binelui comun național și mondial, este oportun să se aibă în vedere acest înțeles lărgit al inițiativei antreprenoriale".

Înainte de a încheia, să recapitulăm cele trei principii fundamentale aflate la baza unei economii distributiste: proprietatea asupra mijloacelor de producție (o lume a micilor proprietari), subsidiaritatea (totul se păstrează la nivelul cel mai mic posibil, pentru a nu îndepărta omul de producție și a împiedica birocratizarea) și solidaritatea.

O economie a libertății și a demnității umane. O economie a moralității. O economie creștină, a frățietății. O economie atât de revoluționar-subversivă, încât numele ei nu figurează în dicționare, chiar dacă în realitate a funcționat în trecutul nostru (cooperativele interbelice ale țărăniștilor lui Ion Mihalache) și funcționează, înfloritoare, în diferite colțuri ale lumii (Țara Bascilor și Emilia-Romagna sunt doar două exemple). O economie, promițătoare, pentru viitor.

(www.zf.ro/ziarul-de-duminica)

Pericolul zilei

de G. K. Chesterton

Mulțumiți sau sătui pe moment de lectura ultimelor știri din înalta societate sau de cele mai exacte date furnizate de cele mai responsabile tribunale, ne îndreptăm atenția spre foiletoanele din ziare, cum ar fi „Otrăvită de propria mamă" sau „Misterul verighetei purpurii", căutând ceva mai calm și mai plăcut convingător, ceva mai liniștitor, mai domestic, mai apropiat de viața adevărată. Dar pe măsură ce răsfoim paginile, trecând de la faptele incredibile la cele care, prin comparație, par credibile, este foarte probabil să întâlnim o anumită frază privitoare la un subiect general: degenerarea socială. Este una dintre acele fraze care par a fi păstrate în spec de tipografiile ziarelor. Ca majoritatea afirmațiilor tari, ea are un caracter liniștitor. Asemenea titlului „Sunt speranțe că lucrurile se vor reașeza", din care aflăm că lucrurile sunt învălmășite; sau asemenea subiectului „Renașterea comerțului", pe care ziariștii, datorită spiritului lor comercial, îl resuscitează mereu. Fraza pe care am menționat-o s-ar referi la faptul că n-ar trebui să ne fie frică de degenerarea socială, întrucât astfel de temeri s-au făcut auzite în toate timpurile; au existat întotdeauna persoane romantice ale căror priviri sunt îndreptate spre trecut, poeți sau oameni de nimic care să caute în trecut „bunele vremuri de altădată".

Fraza respectivă pare a liniști conștiințele; altfel spus, calitatea acestor opinii rezidă în capacitatea lor de a te face să nu

mai gândești. Cel care a lăudat progresul în felul acesta nu crede că este necesar să progreseze el însuși. Cel care a respins o obiecție, pe motiv că-i perimată, nu simte nevoia să mai spună ceva nou. Se mulțumește să tot ridice în slăvi starea de fapt actuală și nu pare capabil să mai adauge nimic nou. De fapt, ar mai fi niște opinii ulterioare care ar putea fi formulate pe marginea subiectului. Este foarte adevărat că noțiunea aceasta de decădere a statului a fost luată în considerare în multe epoci, de către multe persoane, unele dintre ele fiind, din nefericire, poeți.

Byron, de pildă, renumitul poet atât de trist și melodramatic, și-a vârât în cap sau i-au indus alții ideea că insulele grecești erau, în ultimele zile ale stăpânirii turcești, mai lipsite de glorie în domeniul artei și al armelor decât în zilele bătăliei de la Salamina sau ale republicii lui Platon. De asemeni, Wordsworth, într-o manieră la fel de sentimentală, pare să insinueze că Republica Veneția, atunci când Napoleon a călcat pe ea ca pe un cărbune stins, nu mai avea puterea din trecut, când comerțul și arta ei umpleau întreaga lumea cu o explozie de culori. Foarte mulți scriitori din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea au mers atât de departe încât au sugerat că Spania modernă a jucat un rol mai puțin important decât Spania din zilele descoperirii Americii sau ale bătăliei de la Lepanto. Unora, cărora le lipsește și mai mult din acel optimism care este sufletul comerțului, au făcut o comparație la fel de perversă între condiția din trecut și din prezent a aristocrației comerciale din Olanda. Unii chiar au susținut că Tirul și Sidonul nu mai sunt centrul atenției, ca în vechime, iar cineva chiar a menționat ceva despre „ruinele Cartaginei".

Într-un limbaj ceva mai simplu, putem afirma că toate aceste argumente au o mare și evidentă carență. Cuiva care spune: „În societăți care nu se aflau în declin, ba chiar progresau, lumea era la fel de pesimistă ca voi", i se poate replica: „Da, iar oamenii erau probabil la fel de optimiști ca voi în societăți aflate cu adevărat în declin". La urma urmei, chiar au existat societăți în declin. Este adevărat, Horațiu spunea că fiecare generație pare să fie mai nevolnică decât precedenta,

că Roma era de dat la câini, chiar în momentul în care întreaga lume era adusă sub aripile acvilelor imperiale. Este de presupus că laudele ultimului poet de curte, pe care l-am dat uitării, aduse lui Augustulus[1], ultimul împărat roman, și el uitat, contraziceau toate acele zvonuri rebele privitoare la declinul social – exact cum fac ziarele noastre, scriind că, la urma urmei, Horațiu a spus, de fapt, același lucru. [...]

Deși nu este chiar opinia mea, ea poate măcar să fie susținută cu argumente și este destul de rezonabilă ca să n-o poți respinge cu jovialitatea ieftină a maximelor curente. A fost, este și va mai exista decădere socială; singura întrebare care se pune este dacă Bizanțul a decăzut sau dacă Marea Britanie decade. Cu alte cuvinte, trebuie să discutăm fiecare din aceste cazuri de presupus declin în propriii lui termeni. Nu are nici o noimă să spunem ceea ce este, desigur, perfect adevărat, că anumiți oameni sunt în mod natural înclinați spre un astfel de pesimism. Nu-i judecăm pe ei, ci situația pe care ei o interpretează – și o interpretează greșit. Putem spune că școlarilor nu le-a plăcut niciodată să meargă la școală. Și există școli proaste. Putem spune că țăranii au bombănit totdeauna împotriva vremii. Și există recolte slabe. Trebuie să luăm în considerare datele concrete ale problemei, nicidecum sentimentele fermierului, atunci când ne întrebăm dacă universul moral al Angliei moderne va genera o recoltă slabă.

Motivele care ne determină să considerăm actuala problemă a Europei, în special a Angliei, amenințătoare și tragică, sunt în întregime obiective, ele nu au nici o legătură cu o presupusă reacție melancolică. Actualul sistem, fie că-l numim capitalism sau oricum altcumva, în special în forma care există în țările industriale, a devenit deja o capcană mortală. Răul este evident atât în viața privată cât și pentru cea mai rece știință economică. Dacă îl supunem unui test al realității practice, răul capitalismului este recunoscut nu numai de dușmanii sistemului, ci și de apărătorii lui. În disputele de

1 Augustulus, literal „împărățelul", a fost ultimul împărat al Imperiului Roman de Apus (n.trad.).

muncă actuale, patronii și nu angajații sunt cei care declară că afacerile merg prost. Persoana care a reușit în afaceri nu-și justifică succesele, ci falimentul. A pleda cauza capitaliștilor înseamnă să pledezi împotriva capitalismului. Este nemaipomenit că exponenții lui trebuie să se întoarcă la retorica socialismului. Ei susțin că minerii și mecanicii de locomotivă trebuie să muncească „în interesul public". Este interesant că acum capitaliștii nu mai folosesc defel argumente în favoarea proprietății private. Se limitează în întregime la versiunea sentimentală a responsabilității sociale generale. Este amuzant să citești presa capitalistă despre socialiștii care se pronunță în mod sentimental în favoarea persoanelor care au ajuns „epave". Ca argument suprem, aproape fiecare capitalist susține că el însuși se găsește pe marginea prăpastiei.

Am o singură obiecție la aceste argumente simpliste, apărute în ziare, referitoare la greve și la pericolul socialist. Obiecția se referă la faptul că argumentele apologeților capitalismului ne duc direct la socialism. Logica argumentației lor nu poate să ne îndrepte spre altceva. Dacă lucrătorii vor continua să muncească în calitate de sclavi publici, atunci ei nu pot fi altceva decât sclavi ai autorității publice. Dacă guvernul trebuie să acționeze în interesul public, iar în această privință nu mai este nimic de spus, atunci, în mod evident, guvernul trebuie să preia controlul și nu mai este nimic de făcut. Nu cred că problemele sunt atât de simple, în schimb ei chiar o cred. Nu consider că argumentele în favoarea socialismului sunt solide. Pentru antisocialiști, argumentele în favoarea socialismului sunt însă evidente. Doar publicul trebuie luat în considerare, iar guvernul poate să facă orice vrea atâta timp cât are grijă de public. De pildă, ar putea să încalce libertatea angajaților și să-i forțeze să muncească în lanțuri. Ar putea să încalce proprietatea patronilor și să-i oblige să-i plătească ei pe proletari, dacă se poate cu ceva mărunțiș. Toate aceste consecințe derivă din doctrina bolșevică pe care presa capitalistă ne-o tot vântură prin fața ochilor în fiecare dimineață. Asta-i tot ce au de spus; iar dacă acesta este ultimul lucru pe care îl putem spune, atunci următorul este singurul lucru bun de făcut.

În ultimul paragraf este de remarcat că, dacă acceptăm logica formatorilor de opinie privitoare la pericolul socialist, ei ne vor conduce direct la socialism. Unii dintre noi refuză din toată ființa lor și în mod vehement să fie conduși spre socialism. Noi de mult am adoptat alternativa mai dificilă, cea care încearcă să clarifice lucrurile. Dacă nu vom face nici un efort să vedem întreaga situație, separată de iritările noastre imediate, atunci ne vom trezi cu siguranță în socialism sau în ceva mai rău decât socialismul sau, pur și simplu, în haos și ruină. Acum sistemul capitalist, bun sau rău, drept sau nedrept, se bazează pe două idei: bogații vor fi totdeauna destul de bogați ca să-i angajeze pe săraci, iar săracii vor fi totdeauna destul de săraci ca să vrea să fie angajați. Sistemul presupune de asemenea că ambele tabere negociază una cu alta și că nici una dintre ele nu se gândește în primul rând la public. Proprietarul, care posedă omnibuzul, nu-l are în proprietate de dragul întregii umanități, în ciuda fraternității universale înscrise în numele latin al vehiculului[2]. Îl pune să funcționeze pentru a-i aduce profit, iar săracul consimte să-l conducă în schimbul unui salariu. În mod similar, șoferul omnibuzului nu este mânat de o abstractă dorință altruistă să conducă un omnibuz aglomerat. Nu vrea să facă din condusul omnibuzului o activitate care îi ocupă trei pătrimi din viață. Șoferul negociază cu patronul pentru a obține cel mai mare salariu posibil. Argumentele aduse în favoarea capitalismului susțineau că publicul beneficia *de pe urma* acestor înțelegeri private. Și o vreme chiar așa s-a întâmplat. Dar argumentele originare care justifică existența capitalismului se prăbușesc în întregime dacă le cerem celor două tabere să ia în considerație binele public. Dacă sistemul capitalist nu poate să plătească munca pe care omul este pus s-o facă, atunci în baza principiilor capitaliste, capitalismul este pur și simplu falimentar. Dacă un negustor de ceai nu-și poate plăti angajații și nu poate să mai importe ceai fără ei, afacerea sa dă faliment și totul ia sfârșit. Nimeni în

2 „Omnibuzul" este acum cunoscut drept „autobuz". Aici G.K. pune accentul pe „omni" din latinescul „omni" = toți (n. HIS Press).

vechea ordine capitalistă nu a spus că angajații ar trebui să muncească pentru un salariu mai mic doar pentru ca o bătrânică să-și poată bea ceașca de ceai.

Prin urmare, presa capitalistă însăși dovedește cu argumente capitaliste că sistemul capitalist își dă ultima suflare. Dacă nu ar fi așa, nu ar fi necesar să recurgă la apeluri sentimentale, așa cum face în prezent. Nu ar avea nevoie să apeleze, precum socialiștii, la intervenția guvernului. Nu ar avea nevoie să mimeze altruismul și milostenia, pledând cauza nevoiașilor. Adevărul este că toată lumea a abandonat argumentele în baza cărora se justifică ordinea vechiului capitalism. Dacă oamenii sunt lăsați să negocieze în mod individual, s-a spus, publicul profită în mod automat. Trebuie să găsim o altă bază; iar conservatorii se retrag, fără să-și dea seama, pe poziții comuniste. În ce mă privește, refuz în mod politicos să mă întorc la baza comunistă. În același timp, știu că este absolut imposibil să continui să accept fundamentul vechiului capitalism. Cei care încearcă s-o facă se leagă cu noduri imposibil de desfăcut. Cele mai reale și presante chestiuni ale zilei relevă această contradicție la fiecare pas. De pildă, când are loc o grevă sau o întrerupere temporară a producției într-o mare unitate economică de tipul minelor, suntem totdeauna asigurați că nu s-ar face mari economii prin reducerea profitului privat întrucât acel profit este acum neglijabil iar afacerea în discuție nu-i mai îmbogățește pe cei puțini. Oricare ar fi valoarea acestui argument specific, el distruge în mod evident întreaga argumentație. Capitalismul sau individualismul se justifică pe baza unor argumente generale care susțin că omul nu se aventurează decât în momentul în care vede că sunt o grămadă de premii la loterie. Este un argument familiar în cadrul dezbaterilor socialiste, cunoscut ca „stimulentul câștigului". Dacă nu există câștig, nu pot exista stimulente. Dacă acționarii și beneficiarii de redevențe obțin venituri mai mici și mai incerte, atunci s-ar părea că și ei vor ajunge, tot decăzând, la condiția socială de jos a servitorilor. N-am înțeles niciodată de ce, în timpul dezbaterilor, conservatorii se grăbesc să le dovedească socialiștilor că „servitorii statului" sunt în mod obligatoriu incompetenți și inerți.

Această prăbușire a individualismului industrial nu este doar o prăbușire, ci o contradicție (întrucât trebuie să contrazică toate maximele sale obișnuite), nu este doar un accident al condiției noastre, deși se manifestă cu precădere în țara noastră. Oricine poate teoretiza aceste aspecte foarte practice va putea observa că paralizia generală a sistemului devine inevitabilă. Capitalismul este o contradicție, chiar o contradicție în termeni. Va dura mult timp până când lucrurile se vor schimba în mod radical, și încă și mai mult până ne vom dumiri că ele s-au schimbat. Roata însă s-a învârtit cu 360 de grade. Capitalismul devine contradictoriu odată ce ajunge la desăvârșire întrucât lucrează cu mase de oameni care îndeplinesc în mod simultan două roluri opuse. Când majoritatea sunt salariați, este din ce în ce mai greu ca aceste persoane să fie și consumatori. Capitalistul va încerca întotdeauna să reducă din cererile servitorului dar prin aceasta nu face decât să taie din ceea ce consumatorul poate să cheltuiască. De îndată ce afacerile sale sunt în pericol, așa cum este cazul industriei cărbunelui astăzi, el va încerca să reducă cheltuielile legate de salarii, dar prin aceasta va reduce și ce cheltuiesc alții pe cărbune. Capitalistul vrea ca una și aceeași persoană să fie în mod simultan și bogată și săracă. Această contradicție a capitalismului nu apare în fazele sale timpurii, deoarece atunci mai existau încă populații care nu fuseseră încă proletarizate. Dar îndată ce bogații au început să-i angajeze pe săraci, această contradicție i-a urmărit pe bogați ca o ironie și o judecată a sorții. Patronul și salariații săi sunt reduși la acea simplă și solidă relație care îl lega pe Robinson Crusoe de sluga lui, Vineri. Robinson Crusoe are două probleme de rezolvat: procurarea forței de muncă ieftine și modul în care ar putea să facă puțin comerț cu băștinașii. Întrucât cele două probleme se regăsesc în relațiile sale cu același om, Robinson Crusoe se va găsi în fața unei dileme fără ieșire. Ar putea să-l forțeze pe Vineri să muncească pe gratis, lăsându-i doar atât cât să nu moară de foame, în vreme ce omul alb ar rămâne în posesia tuturor armelor. [...]

Dar nu poate să-l lase pe Vineri fără salariu și, în același timp, să se aștepte ca acesta să-i ofere aur, argint și perle în schimbul romului și al puștilor. Acum, în măsura în care s-a răspândit pe tot globul, a interconectat populații întregi și este dominat de un sistem centralizat, capitalismul se regăsește din ce în ce mai mult în asemănarea cu cele două personaje izolate pe îndepărtata insulă. Dacă relațiile de schimb cu băștinașii sunt întrerupte și, drept urmare, salariile băștinașilor sunt eliminate, putem afirma că situația este mai tragică în cazul în care motivul pretins nu este unul fals, ci unul adevărat. Într-o astfel de situație, nu putem spune decât că, acum, Crusoe chiar a rămas singur iar Vineri, fără doar și poate, este lipsit de noroc.

Este foarte important, cred eu, ca lumea să priceapă că există un principiu unificator în spatele problemelor industriale din Anglia timpurilor noastre; și că nu are importanță cine are dreptate sau nu într-o dispută oarecare întrucât nici o persoană particulară și nici un grup nu poartă răspunderea pentru eșecul spre care se îndreaptă experimentul nostru comercial. Societatea formată din salariați va intra într-un cerc vicios din momentul în care va începe să piardă profiturile și să micșoreze salariile; deși unele țări industriale sunt încă destul de bogate pentru a ignora tensiunile, ele își pot permite acest lucru doar atâta timp cât progresul lor rămâne incomplet. Când își vor atinge scopul, vor intra în impas. În țara noastră, a cărei situație ne preocupă în cea mai mare măsură, noi am intrat deja în cercul vicios al salariilor în scădere și al cererii reduse. Și întrucât voi sugera aici, chiar dacă într-o manieră simplificată, calea de ieșire din acest cerc vicios, să le amintesc cititorilor și ceea ce știu că se spune despre sugestiile mele. „Sigur! Bineînțeles că nu-i sigur! Măcar avem o șansă mică să scăpam de pușcărie", s-a răstit căpitanul Wicks din romanul lui Stevenson și același romancier l-a făcut pe Alan Breck Stewart să rostească cu aceeași candoare: „Dar fii atent, nu-i de șagă! Să fii pregătit... să dormi cu mâna pe arme. Hei, să-i îmboldești pe mulți dintre cei istoviți. Îți spun asta de la bun început, căci e o viață pe care o cunosc foarte bine. Dar dacă mă întrebi ce alte șanse avem, îți voi spune: nici una".

Eu însumi sunt tentat să vorbesc în această manieră directă, după ce-am ascultat lungi și complicate dezbateri care puneau sub semnul întrebării perfecțiunea unui stat distributist, pe care o comparau cu fericirea copleșitoare și liniștea finală care încoronează statul capitalist industrial de azi. Oamenii ne întreabă ce-o să facem cu muncitorii necalificați din docuri [...] Cei care ne întreabă ce vom face cu docurile nu par să se întrebe ce vor face docurile cu ele însele, dacă va continua în mod constant declinul comerțului nostru, așa cum s-a întâmplat cu multe orașe comerciale din trecut. Alții ne întreabă ce vom face cu muncitorii care au acțiuni la firme în stare de faliment. Nu le trece niciodată prin cap să răspundă la propria lor întrebare: de ce într-un stat capitalist firmă după firmă se tot declară falimentare? Noi însă trebuie să dăm socoteală pentru aspectele cele mai mici și probabilitățile cele mai îndepărtate ale modelului nostru de societate, care este mai simplu și mai solid decât al lor. Ei nu dau explicații privitoare la cele mai mari și flagrante aspecte ale societății lor complexe aflate în plin colaps. Ne tot iscodesc să le spunem detalii ale modelului nostru și vor să aranjeze încă de pe acum o cazuistică a tuturor excepțiilor. Dar n-au curajul să înfrunte propriul lor sistem în care ruina a devenit lege. Alții vor să știe dacă o mașină, în Utopia noastră, poate să existe în poziția X sau Y, ca o piesă de muzeu sau o jucărie într-o grădiniță de copii, sau „un instrument de tortură din secolul al XX-lea" prezentat în „Camera ororilor". Cei care ne întreabă îngrijorați cum ar putea să muncească oamenii fără mașini nu ne spun cum ar putea să muncească mașinile dacă lucrătorii nu le-ar pune la muncă sau cum ar putea atât lucratorii cât și mașinile să muncească dacă nu există muncă pentru ei. Sunt atât de doritori să găsească puncte slabe în propunerile noastre încât nu reușesc să găsească punctele forte în propria lor practică. Este bizar că acestor realiști viziunea noastră inutilă și sentimentală le apare în culori atât de vii încât pot să-i deslușească fiecare amănunt; iar propria lor realitate le apare atât de estompată încât n-o mai văd deloc; încât nu pot să-i vadă cele

mai evidente și mai extravagante aspecte; nu pot să vadă că, pur și simplu, realitatea lor a dispărut.

Este o situație de tot hazul, căci fiecare cusur pe care ni-l găsesc, de fapt, le aparține. Ne tot spun că vrem să aducem înapoi trecutul, superstițiile lui și simplitatea barbară, probabil sub impresia că am vrea să reînviem secolul al IX-lea. Asta în timp ce ei chiar cred că pot să readucă înapoi secolul al XIX-lea. Ne tot spun că tradiția aceasta sau cealaltă, acest meșteșug sau acea credință au dispărut pentru totdeauna; dar nu îndrăznesc să privească în față faptul că propriul lor comerț vulgar și agresiv nu mai există. Ne numesc reacționari dacă vorbim de Renașterea Credinței sau de Renașterea Catolicismului. Ei însă continuă liniștiți să-și pună pe pereți articole cu titlul Renașterea Comerțului. Ce voce din trecutul îndepărtat! Ce voce se ridică din mormânt! Cu excepția faptului că străbunicii lor considerau că-i imposibil să concepi un declin al schimburilor comerciale, nimic nu le oferă un motiv real să creadă într-o renaștere a comerțului. Nici nu au un motiv real să creadă că vom deveni mai bogați, singurul motiv ar fi că strămoșii noștri nu ne-au pregătit să înfruntăm situația în care vom deveni mai săraci. Totuși, ei sunt cei ne acuză mereu că depindem de tradiția sentimentală instaurată de înțelepciunea înaintașilor noștri. Ei sunt cei care resping întotdeauna ideile sociale care au constituit idealurile unor epoci trecute. Ne spun mereu că apa din trecut nu va mai alimenta din nou moara, fără să-și dea seama că propriile lor mori au început și că nu mai macină absolut nimic – precum morile în ruină din peisagjele insipide din epoca victoriană timpurie, picturi ce se potrivesc cu pasajele insipide pe care ei le citează, din lucrări aparținând aceleiași perioade victoriene. Ne spun mereu că luptăm împotriva vremurilor de azi precum doamna Partington[3] care se împotrivea cu o mătură apelor în creștere, aflate la flux. Ei nu pot să priceapă că timpul însuși a transformat-o pe

3 Se spune ca doamna Partington a încercat să scoată cu mătura apa de mare care intra în casa ei din Devonshire. Remarcă batjocoritoare la adresa celor care se împotrivesc progresului (n.trad.).

doamna Partington într-o figură la fel de prăfuită ca și Mătușa Shipton[4]. Ne tot spun că, împotrivindu-ne capitalismului și comercialismului, părem a fi Canute[5] dojenind valurile oceanului; nici nu știu măcar că Anglia lui Cobden[6] este la fel de moartă ca Anglia lui Canute. Încearcă mereu să ne înece în apele revărsate, să ne mături din calea lor cu metafore prăfuite și goale despre mersul timpurilor; ca și când râurile, care au lăsat orașele noastre într-o stare de înapoiere atât de mare, *ei* ar putea să le facă să-și schimbe cursul, să curgă în amonte; sau ar putea să le poruncească celor șapte mări să se supună tridentului; sau să strunească din nou apele navalnice ale Clyde-ului[7], oferind aur celor puțini și oțel celor mulți.

Am putea fi atrași de exclamația căpitanului Wicks. Nu alegem între o țărănime ipotetică și un comerț înfloritor. Alegem între o țărănime care ar putea să reușească și un comerț care deja a eșuat. Nu încercăm prin amăgiri să-i îndepărtăm pe oameni de afacerile lor prospere pentru a le oferi o vacanță în Arcadia sau într-un fel de utopie țărănească. Încercăm să sugerăm modul în care s-ar putea pune din nou lucrurile pe roate după ce o afacere falimentară chiar a dat faliment. Nu vedem nici un motiv să credem că dominația comercială engleză din secolul al XIX-lea va mai reveni vreodată; doar un sentimentalism victorian și acel mod specific de a minți, pe care ziarele îl numesc „optimism", ar putea să mai convingă pe cineva. Ei ne ridiculizează pentru faptul de a fi încercat să reînviem condițiile din Evul Mediu; ca și când am fi încercat să readucem în actualitate arcul și armura medievală. Ei bine, coifurile, sub forma căștilor de protecție, au reapărut; iar armurile s-ar putea să revină și ele iar arcul cu săgeți urmează

4 Mătușa Shipton (c. 1488-1561), ghicitoare și clarvăzătoare engleză (n.trad.).

5 Regele Canute al Angliei (c. 995-1035) a rămas celebru pentru faptul că, stând pe plajă, a poruncit valurilor să se retragă (n.trad.).

6 Richard Cobden (1804-1865), reformator englez și adept al „comerțului liber" (n.trad.).

7 Râul Clyde din Scoția – aluzie la imensa ei industrie grea din anii de avânt ai industrialismului (n.trad.).

să-şi facă apariţia cu mult înainte de întoarcerea timpurilor fericite în care toate acestea au înflorit. Este posibil ca, printr-un accident, să se constate că arcul lung este superior puştii, tot aşa cum avionul nu-i mai permite crucişătorului să fie stăpânul mărilor. Sistemul comercial implică securitatea rutelor noastre comerciale iar aceasta implică superioritatea marinei noastre naţionale. Oricine se confruntă cu datele concrete ştie că aviaţia a schimbat întreaga teorie a securităţii navale. Marea şi cumplita problemă pe care o ridică o populaţie numeroasă, locuind pe o insulă mică şi depinzând de importuri, dă bătăi de cap atât capitaliştilor, cât şi colectiviştilor şi distribuţiştilor. Noi nu alegem între sate-model integrate într-un sistem armonios de planificare urbană. Noi ieşim la contraatac dintr-un oraş asediat, cu sabia în mână; un contraatac lansat din ruinele Cartaginei.

Oricum, cred că nu-i deloc improbabil să fim martorii unei întoarceri la o viaţă socială mai simplă. Cred că sufletul va regăsi simplitatea, chiar şi în epocile întunecate. Dar suntem creştini şi trupul ne preocupă la fel de mult ca sufletul; suntem englezi şi nu vrem, dacă avem putinţa, ca poporul englez să fie doar un popor al ruinelor. Şi vrem cu toată sinceritatea să investigăm dacă putem să facem tranziţia în lumina raţiunii şi a tradiţiei: dacă putem să acţionăm în cunoştinţă de cauză şi cumpătat acolo unde destinul (nemesis) va acţiona distructiv şi nemilos; dacă putem construi un pod care să ne permită traversarea versanţilor alunecoşi spre a ajunge de partea cealaltă, pe pământurile libere şi ferme – fără să consimţim ca nobila noastră naţiune să se scufunde în valea umilinţei, acolo unde naţiunile dispar din istorie. În acest scop – cu o încredere nezdruncinată în principiile noastre şi fără a ezita să supunem aplicarea lor concretă dezbaterii deschise – îi chemăm la sfat pe tovarăşii noştri de drum.

(Trad. de Ovidiu Hurduzeu)

Statul servil

(fragmente)

de Hilaire Belloc

Secţiunea a V-a: Pe măsură ce se perfecţionează, statul capitalist devine instabil

De la digresiunea prin istorie, pe care am făcut-o cu scopul de a ilustra subiectul ultimelor două secţiuni ale cărţii, mă întorc acum la o discuţie generală asupra tezei mele şi la procesul logic prin care poate fi împlinită.

Statul capitalist este instabil, l-aş numi o fază tranzitorie între două stadii permanente şi stabile ale societăţii.

Pentru a înţelege de ce este aşa, să amintim definiţia statului capitalist: se numeşte societate capitalistă acea societate în care mijloacele de producţie se află în posesia unui număr prea mic de oameni liberi pentru ca proprietatea să devină o caracteristică generală a societăţii, restul cetăţenilor fiind proletari, lipsiţi de mijloace de producţie.

De remarcat mai multe aspecte ale unei astfel de stări de fapt. Există proprietate privată; dar este o proprietate aflată în prea puţine mâini pentru ca răspândirea ei să fie instituţionalizată în întreaga societate. Marea majoritate este lipsită de proprietate, oamenii sunt cetăţeni care pot acţiona liber din punct de vedere politic dar rămân neputincioşi din punct de vedere economic. Printr-o inferenţă necesară a definiţiei de mai sus, se poate afirma că există o *exploatare* conştientă,

directă și planificată a majorității (cetățenii liberi lipsiți de proprietate) de către minoritatea proprietarilor. Căci bogăția trebuie să fie produsă pentru ca o comunitate să poată trăi: iar proprietarii au puterea să aranjeze lucrurile în așa fel încât o parte din ceea ce produc cei lipsiți de proprietate să intre în posesia proprietarilor.

O societate constituită în acest mod nu poate să dureze. Nu poate să dureze întrucât este supusă unor foarte importante tensiuni care se accentuează pe măsură ce societatea devine tot mai capitalistă. Primele dintre aceste tensiuni iau naștere din contradicția dintre teoriile morale de la baza statului și realitățile sociale pe care aceste teorii morale încearcă să le guverneze. Al doilea set de contradicții se naște din nesiguranța la care capitalismul condamnă majoritatea societății, din sentimentul de anxietate și amenințare pe care îl cauzează în sufletul tuturor cetățenilor dar, mai ales, al majorității care, în capitalism, constă din oameni liberi lipsiți de proprietate.

Din aceste două seturi de tensiuni este imposibil de spus care este cel mai grav. Oricare dintre ele ar fi suficient pentru a distruge un aranjament social în care astfel de tensiuni au fost prezente o vreme mai îndelungată. Combinarea lor face inevitabilă distrugerea de care aminteam; nu mai există nici o îndoială că societatea capitalistă trebuie să se transforme într-un alt aranjament, mai stabil. În paginile următoare, vom încerca să descoperim cum va arăta acest aranjament stabil.

Afirmăm că există o tensiune morală care a atins deja un nivel de o gravitate intolerabilă, continuând să se adâncească odată cu fiecare nouă perfecționare a capitalismului.

Această tensiune morală derivă din contradicția dintre realitățile societății capitaliste și baza morală a legilor și tradițiilor noastre.

Baza morală pe care funcționează încă legile și convențiile noastre presupune un stat compus din cetățeni liberi. Legea noastră apără proprietatea în calitatea ei de instituție recunoscută și respectată de către toți cetățenii. Legea pedepsește furtul, considerat un incident anormal care survine doar atunci

când, din motive necinstite, un cetățean liber dobândește proprietatea unui alt cetățean liber, fără cunoștința și împotriva voinței acestuia. Legea pedepsește frauda, considerată un alt incident anormal în care, din motive necinstite, un cetățean liber îl înșeală pe alt cetățean liber cu scopul de a-și însuși proprietatea lui pe baza unor reprezentări false. Legea asigură respectarea unor înțelegeri contractuale a căror singură bază morală este dată de libertatea celor două părți contractante și de puterea fiecărei părți de a refuza, dacă dorește, un contract care trebuie respectat în mod obligatoriu odată ce a fost încheiat. Legea îi mai dă proprietarului putința de a lăsa moștenire ceea ce posedă (de regulă moștenitorilor legali) dar în mod excepțional oricui altcuiva înscris în testament, stipulând că acesta este modul de operare normal al unei societăți obișnuite cu astfel de lucruri, pe care le consideră parte a vieții de zi cu zi a majorității cetățenilor. Legea îl pedepsește pe cel care a cauzat cu bună știință daune altui cetățean liber.

Viața noastră se bazează, conform teoriei noastre morale, pe pedepse date legal în tribunalele noastre, iar fundamentul fericirii materiale și al securității cetățenilor noștri este posedarea de bunuri care să ne elibereze de griji și să ne permită libertatea de acțiune în mijlocul concetățenilor noștri.

Acum să comparăm toate acestea, teoria morală în baza căreia, cu toate riscurile, se mai conduce încă societatea, teoria morală la care apelează capitalismul însuși pentru ajutor, atunci când este atacat, să comparăm, cum spun, formulele și presupozițiile capitalismului cu realitățile sociale ale unui stat capitalist precum Anglia zilelor noastre.

Instinctul proprietății îl au cei mai mulți cetățeni; din douăzeci de cetățeni, nouăsprezece nu au însă experiența proprietății și nici nu o cunosc ca o realitate directă. O sută de versiuni ale fraudei nu sunt sau nu pot să fie pedepsite, ele fiind corolarul necesar al competiției deșănțate între cei puțini și a avariției fără opreliști care controlează producția; legea poate doar să pedepsească furturile și fraudele mărunte. Mașinăria noastră legală a devenit doar un scut pentru protejarea câtorva proprietari împotriva nevoilor, cererilor și urii maselor lipsite

de proprietate. Majoritatea așa-numitelor contracte „libere" sunt astăzi contracte leonine: aranjamente pe care unii au libertatea să le accepte sau nu, iar alții nu au această libertate, pentru că dacă le-ar refuza, ar crăpa de foame.

Cel mai important aspect social al acestei situații, mult mai important decât securitatea pe care ne-o poate asigura legea sau orice mașinărie pe care o pune în acțiune statul, este faptul că asigurarea traiului depinde de proprietari. Cetățenilor fără proprietate, proprietarii pot să le ofere sau să le refuze cele necesare traiului. Adevăratele pedepse nu sunt cele decretate de tribunale, ci privarea de mijloace de trai a omului fără proprietate de către proprietari. Teama de șomaj este mai mare decât teama de lege, iar în Anglia disciplinarea oamenilor, în formele moderne se face în baza fricii de a nu rămâne fără slujbă. Adevăratul stăpân al englezului nu este astăzi Suveranul, și nici slujbașii statului, și nici, în mod indirect, legile; adevăratul stăpân este capitalistul.

Toată lumea știe aceste adevăruri esențiale iar cine încearcă să le nege își pune în joc reputația de om onest și inteligent.

Dacă ne întrebăm atât de târziu de ce lucrurile au ajuns în această situație (dezvoltarea capitalismului datează de mult timp), răspunsul este că Anglia, cea mai capitalistă țară a lumii moderne, a devenit un stat în totalitate capitalist doar în timpul acestei generații. Bătrânii își mai amintesc de timpurile în care jumătate din Anglia era agricolă iar relațiile dintre factorii umani și producție erau mai degrabă casnice decât bazate pe competiție.

Drept urmare, această tensiune morală, născută din contradicția dintre ceea ce pretind legile și reglementările noastre și ceea ce este în realitate societatea produce o totală instabilitate socială.

Acest aspect spiritual este de o mult mai mare gravitate decât materialismul îngust al vechii generații. Conflictul spiritual produce mai multă instabilitate în stat decât oricare alt fel de conflict; există profunde conflicte spirituale, conflicte în fiecare conștiință și o neliniște în întreaga societate când realitatea este separată de baza morală a instituțiilor ei.

Al doilea set de tensiuni pe care le-am remarcat în capitalism, al doilea element de instabilitate constă în faptul că societatea capitalistă distruge siguranța omului.

Putem afirma din experiența noastră nemijlocită că acesta este adevărul. Chiar dacă nu constatăm din experiență, putem să deducem cu maximă certitudine că prin natura însăși a capitalismului, efectul lui principal este să distrugă securitatea vieții umane.

Să combinăm cele două elemente: deținerea mijloacelor de producție de către cei foarte puțini; libertatea politică și a proprietarilor și a non-proprietarilor. Din această combinație rezultă o piață competitivă în care munca celui lipsit de mijloace nu contează ca putere deplin productivă, ci ca putere productivă care poate să-i aducă un surplus capitalistului. Munca nu produce nimic atunci când lucrătorul nu mai robotește și produce mai mult atunci când ritmul ei se întețește; tinerii produc mai mult decât cei de vârstă mijlocie iar aceștia mai mult decât bătrânii; nici boala și nici disperarea nu produc nimic.

O persoană aflată în poziția de a acumula (rezultatul normal al muncii umane), o persoană care deține o proprietate suficient de mare și într-o formă stabilă, în momentele sale neproductive se află în aceeași situație ca un proletar care nu mai muncește; numai că viața sa este echilibrată și ordonată de încasarea rentei, a dobânzii și a unor venituri salariale. Plusvaloarea, pe care o încasează, echilibrează situațiile de cumpănă în care s-ar putea găsi și o ajută să treacă peste cele de criză. Un proletar nu-și permite acest lucru. Când vrea să cumpere munca unui proletar, capitalul nu se uită la aspectele obișnuite ale vieții umane cum ar fi sentimentele, obligațiile și caracterul nostru. Când un om se gândește la sine însuși, pe lângă aspectele legate de oportunitățile economice și siguranța sa materială, se mai gândește și la întreaga sa existență ca individ. Capitalul îi cumpără doar munca (și nu persoana însăși), momentele sale de activitate. De restul trebuie să aibă singur grijă. Cum să-ți porți însă de grijă când nu posezi nimic și crăpi de foame?

De fapt, acolo unde doar câțiva posedă mijloace de producție nu poate exista o perfectă libertate politică. Un stat capitalist perfect nu poate exista, chiar dacă în Anglia modernă am ajuns mai aproape de realizarea lui decât credeau alte națiuni mai norocoase. Într-un stat capitalist perfect nu va mai exista hrană pentru cei fără proprietate, cu excepția perioadelor în care sunt angajați în producție. Această condiție absurdă ar curma repede viețile umane, cruțându-le doar pe cele ale proprietarilor și punând definitiv capăt unui astfel de aranjament social. Dacă i-ai lăsa pe oameni complet liberi într-un sistem capitalist, ar muri atât de mulți de foame încât ar seca în scurt timp sursele care furnizează forța de muncă.

Imaginați-vă că indivizii lipsiți de mijloace ar fi în mod ideal niște lași perfecți iar proprietarii nu ar avea alt gând decât să le cumpere forța de muncă pe piață la un preț cât mai mic – sistemul s-ar prăbuși din cauza morții copiilor și a femeilor care nu muncesc. Nu am mai avea doar un stat în decădere, cum este al nostru. Am avea un stat pe cale de-a pieri definitiv.

Desigur, capitalismul nu poate să-și ducă la extrem propria logică. Dacă s-ar acorda o asemenea libertate tuturor cetățenilor (libertatea puținilor proprietari de a oferi după bunul plac hrană celor lipsiți de proprietate, libertatea celor mulți și nevolnici de a ajunge la orice înțelegere cu proprietarii pentru a nu muri de foame), dacă s-ar exercita o asemenea libertate ar muri de foame copiii mici, bătrânii, bolnavii grav și muribunzii. Capitalismul trebuie să țină în viață prin metode non-capitaliste masele largi ale populației, care altfel ar crăpa de foame. Capitalismul a avut o astfel de grijă pe măsură ce a devenit mai puternic și a strâns mai tare în chingă poporul englez. Legea Săracilor a reginei Elisabeta, Legea Săracilor din 1834, intrate în vigoare într-o perioadă când aproape jumătate din Anglia era în mâinile capitalismului, sunt doar primele exemple. Astăzi putem da sute de exemple.

Deși cauza nesiguranței – faptul că proprietarii nu au un motiv direct să-i țină pe ceilalți oameni în viață – este în capitalism cauza cea mai evidentă și mai persistentă din punct

de vedere logic, există alta cu efecte și mai profunde asupra vieții umane. Este vorba despre anarhia competitivă din producție pe care o implică răspândirea restrânsă a proprietății și existența libertății. Să ne gândim care sunt consecințele modului de producție în care terenurile agricole și uneltele sunt în mâna câtorva care îi pun pe lucrători la muncă, nu pentru a fructifica bogăția produsă, ci pentru a se bucura de plusvaloare, de „profit".

Dacă s-ar acorda libertate politică deplină numai pentru doi proprietari de unelte și magazine, fiecare își va urmări atent piața de desfacere, va încerca să vândă mai mult decât celălalt și să mărească producția la sfârșitul perioadelor în care există un plus de cerere pentru articolele sale – saturând astfel piața, pentru ca apoi să sufere o perioadă de recesiune etc. Iarăși capitalistul, liber, conducătorul individual al producției, va calcula greșit; drept consecință, uneori va da faliment. Iarăși o masă de unități izolate, în competiție unele cu altele nu pot decât să-și risipească eforturile divergente. Această enormă risipă va fluctua. Comisioane, publicitate, expoziții – iată exemple de risipă. Dacă aceasta risipă de energie devine o constantă, va deveni o constantă și genul parazitar de slujbe pe care-l generează. Dar prin natura lor, acestea sunt slujbele cele mai precare. De aici, nesiguranța comisului voiajor, a agentului de publicitate, a agentului de asigurări și a atâtor și atâtor alte trucuri și înșelătorii pe care capitalismul competitiv le face posibile.

Și de data aceasta, ca și în cazul nesiguranței produse de vârstă și boală, capitalismul nu poate fi dus la extrem așa cum ar cere logica sa. Cea care suferă este libertatea. În realitate, competiția este restricționată într-o măsură tot mai mare de înțelegerile dintre competitori, însoțite, mai ales în această țară, de ruina micilor competitori, care cad victimă conspirațiilor secrete ale celor mari, sprijiniți de forțele politice secrete ale statului. Într-un cuvânt, capitalismul, dovedindu-se aproape la fel de instabil pentru proprietari ca și pentru cei care nu posedă proprietate, își va redobândi stabilitatea cu prețul pierderii caracteristicii sale esențiale: libertatea politică.

Să ne referim doar la numeroasele trusturi care controlează astăzi industria Angliei și care au transformat-o într-o țară a monopolurilor artificiale, dată ca exemplu negativ în întreaga Europă. Dacă tribunalele și conducătorii noștri ar accepta în întregime formula capitalismului, oricine ar putea să pornească o firmă rivală, să vândă mai ieftin decât trusturile și să zdruncine siguranța de care se bucură ele în industriile pe care le controlează. Nimeni nu face însă așa ceva, întrucât libertatea politică nu este, de fapt, protejată de tribunale atunci când sunt în joc interese comerciale. O persoană care încearcă să intre în competiție cu unul dintre marile trusturi engleze se va trezi deodată adusă la faliment. Degeaba ar invoca spiritul, vechi de secole, al legislației europene, degeaba i-ar acuza pe cei care l-au ruinat de conspirație împotriva libertății comerțului; acea persoana va descoperi că din conspirație fac parte, sprijinindu-se reciproc și cu nădejde, atât judecătorul cât și politicienii.

Trebuie să ne amintim însă mereu că aceste conspirații împotriva libertății comerțului, care sunt marca Angliei moderne, sunt ele însești o marcă a tranziției de la adevărata faza capitalistă la altceva.

În condițiile de bază ale capitalismului – sub un regim politic perfect – astfel de conspirații ar fi pasibile de pedeapsă întrucât menirea lor este să păcălească, să încalce doctrina fundamentală a libertății politice. Această doctrină îi dă oricărui om dreptul de a încheia orice fel de contract cu oricare lucrător și îi oferă libertatea de a stabili orice preț produselor sale, dar implică și protecția acestei libertăți prin pedepsirea oricărei conspirații al cărei obiect este monopolul. Dacă nu se mai încearcă să se realizeze o asemenea libertate perfectă, dacă monopolurile sunt permise și încurajate, aceasta se datorește faptului că libertatea, cuplată cu restrângerea proprietății, dă naștere la tensiuni nenaturale, la insecuritatea purei competiții, la anarhia metodelor sale productive care în final se dovedesc intolerabile.

În această secțiune, am zăbovit deja mai mult decât a fost necesar asupra cauzelor care fac din statul capitalist o structură în mod esențial instabilă. E posibil să fi tratat problema în mod empiric, plecând de la o constatare făcută poate chiar de cititorii mei: soarta capitalismului este pecetluită iar statul capitalist a intrat deja în prima sa fază de tranziție.

În mod clar, nu mai suntem animați de acea libertate politică absolută pe care capitalismul adevărat o cere în mod esențial. Nesiguranța, cuplată cu divorțul dintre moralitatea noastră tradițională și realitățile societății, a introdus deja caracteristici noi cum ar fi conspirația, atât între proprietari cât și în sânul celor care nu au proprietate, și oferirea obligatorie de securitate prin acțiunea statului și toate aceste reforme, implicite sau explicite, ale căror tendințe le voi examina în continuare.

Secțiunea a VI-a: Soluțiile de stabilizare a acestei instabilități

Dat fiind că statul capitalist este prin natura sa instabil, va încerca să se stabilizeze printr-o metodă sau alta.

În starea de echilibru precar, un corp va căuta un echilibru stabil. De pildă, o piramidă, stând pe vârful ei, se află într-un echilibru instabil; asta înseamnă că o forță cât de mică o va face să cadă pentru a reveni într-o poziție de stabilitate. În mod similar, anumite amestecuri de substanțe chimice se află în echilibru instabil atunci când părțile lor constitutive se atrag reciproc în așa fel încât la cel mai mic șoc intră în combinație unele cu altele și transformă structura chimică a întregului ansamblu. Astfel de substanțe sunt explozivii.

Aflat într-o stare de echilibru instabil, statul capitalist va căuta să se echilibreze transformând în mod necesar capitalismul într-o ordine socială stabilă.

Nu există decât trei aranjamente sociale care pot fi înlocuitori ai capitalismului: sclavia, socialismul și proprietatea.

Putem să ne imaginăm combinația a două dintre ele sau chiar a toate trei, dar fiecare rămâne un tip dominant, prin însăși natura problemei, nu se poate forma un al patrulea aranjament.

Să nu uităm că problema rămâne controlul asupra mijloacelor de producție. Capitalismul înseamnă că acest control se află în mâna câtorva, în vreme ce libertatea politică este apanajul tuturor. Dacă vrem să înlăturam această anomalie, care nu poate dăinui din cauza instabilității și a contrazicerii presupusei sale baze morale, trebuie să avem o transformare fie a unuia, fie a altuia dintre cele două elemente care, așa cum s-a putut constata, nu pot funcționa împreună. Acești doi factori sunt:

(1) Proprietatea asupra mijloacelor de producție aflată în mâna câtorva;

(2) Libertatea tuturor. Pentru a rezolva contradicțiile capitalismului trebuie să renunțăm să mai obstrucționăm răspândirea proprietății, sau a libertății, sau a amândurora.

Nu există decât o alternativă la libertate: negarea ei. Un om ori are libertatea să aleagă dacă muncește sau nu, ori este obligat să muncească de către legi susținute de forțele statului. În primul caz, este un om liber; în al doilea, este prin definiție un sclav . Dacă luăm în considerare factorul libertății, nu avem de ales dintr-un număr de alternative, avem doar soluția instaurării sclaviei în locul libertății. O astfel de soluție, restaurarea sclaviei într-un mod direct, imediat și conștient va oferi adevărata soluționare a problemelor pe care capitalismul le oferă. Va asigura traiul celor lipsiți de mijloace prin reglementări care pot fi transpuse în practică. Această soluție, după cum voi arăta, este probabil obiectivul pe care și-l va propune societatea noastră. Pentru a fi însă acceptat imediat și în mod premeditat, rămâne de rezolvat un obstacol.

Ceea ce a supraviețuit din tradiția creștină îi obligă pe oameni să respingă impunerea directă și premeditată a sclaviei ca mod de rezolvare a problemei capitalismului. Nici un reformator n-o va susține; nici un profet nu va îndrăzni să o propună ca o soluție de la sine înțeleasă. Toate teoriile de reformare a societății vor încerca, la început, ca dintre elementele care formează capitalismul să lase neatins factorul libertate și vor opera unele modificări privitoare la proprietate.

Acum, încercând să remediem răul capitalismului prin remedierea unuia dintre cei doi factori, anume greșita distribuire a proprietății, avem două, și numai două opțiuni.

Dacă suferim din cauză că răspândirea proprietății este limitată doar la câțiva, putem să remediem acest factor fie punând proprietatea în mâinile celor mulți, fie punând-o în mâinile nimănui. Nu există o a treia cale.

În practică, a pune proprietatea în mâinile „nimănui" înseamnă să o transformi într-un trust în mâinile oamenilor politici. Dacă afirmăm că răul capitalismului derivă din instituționalizarea proprietății însăși, și nu din deposedarea celor mulți de către cei puțini, atunci trebuie să interzicem deținerea privată a mijloacelor de producție de către orice particular: cineva trebuie totuși să controleze mijloacele de producție, altfel nu vom avea nimic de mâncare. În practică, doctrina aceasta înseamnă administrarea mijloacelor de producție de către slujbașii publici. Dacă acești slujbași sunt controlați sau nu de către comunitate, nu este relevant din punctul de vedere al soluției economice. Să reținem doar esența problemei: singura alternativă la proprietatea privată este proprietatea publică. Cineva trebuie să aibă grijă de pluguri, să știe cum să le folosească, altfel nu se va putea ara nimic.

Este la fel de evident că, din moment ce ai ajuns la concluzia că proprietatea în sine nu este un rău, este doar rău că se află în mâinile a prea puțini proprietari, atunci remediul va fi să mărești numărul de proprietari.

Acestea fiind spuse, putem să recapitulăm: o societate ca a noastră, căruia îi displace cuvântul „sclavie" și dorește să evite o restaurare directă și premeditată a statutului de sclav, va lua în considerare reforma sistemului ei de distribuție a proprietății, care este prost croit, urmând unul dintre aceste două modele. Primul model propune negarea proprietății private și instaurarea a ceea ce se numește colectivism: cu alte cuvinte, administrarea mijloacelor de producție de către slujbașii publici. Al doilea model constă în distribuirea proprietății în așa fel încât proprietatea să devină însemnul întregului stat iar cetățenii liberi să fie în mod obișnuit proprietari de capital,

pământ sau și una, și cealaltă. Primul model îl numim socialism sau statul colectivist; al doilea model îl numim statul proprietarilor sau stat distributist.

După ce-am lămurit aceste probleme, voi arăta în următoarea secțiune de ce al doilea model, cel ce implică redistribuirea proprietății, este respins ca impracticabil de către societatea capitalistă existentă și de ce modelul ales de reformatori este primul model, cel al statului colectivist. [...]

M-am făcut înțeles?

Dacă nu, voi repeta pentru a treia oară, și în termenii cei mai clari, formula care este sâmburele tezei mele.

Statul colectivist naște o teorie colectivistă care *în practică* produce ceva total diferit de colectivism: statul servil.

(Trad. de Ovidiu Hurduzeu)

Despre proprietate și libertate

Un interviu cu John Chrysostom Médaille

Ovidiu Hurduzeu – Domnule Profesor, în ultimii douăzeci de ani, în România „capitalismul dezastrului" (Naomi Klein – a se vedea, pentru sintagma „capitalismul dezastrului", articolul cu acest titlu din numărul 18 / 2009 al *Ziarului de duminică*) a coabitat de minune cu intervenționismul masiv al statului postcomunist și cu practici economice de tip mafiot. Foștii securiști și birocrația bolșevică s-au convertit brusc, ca la comandă, la ideologia neoliberală a „pieței libere". Marile corporații și politicienii autohtoni au mers mână în mână în acțiunea de falimentare a economiei naționale și de transformare a României într-o „țară bananieră de top". Coabitarea dintre capitalismul neoliberal, socialismul etatist și practicile mafiote este o „excepție românească" sau exprimă disfuncționalități structurale ale unor modele economice și politice aplicate, cu aceleași rezultate dezastruoase, și pe alte meleaguri?

John Chrysostom Médaille – În cartea ei *Doctrina șocului. Nașterea capitalismului dezastrului*, Naomi Klein reduce întreaga problemă la o conspirație urzită de Școala de la Chicago și de economiștii Școlii austriece. Alții privesc asemenea disfuncționalități drept eșecuri sistemice ale capitalismului însuși. Disfuncționalitățile sistemice provin din faptul că nici teoriile economice socialiste, nici cele neoclasice nu descriu complet economia reală. Conțin unele adevăruri, dar nu Adevărul. Drept urmare, persistă o necunoaștere profundă a modului cum operează în mod real o economie, ignoranță pe care

un anumit grup o poate exploata în propriul avantaj. În statele comuniste, acest grup l-au format managerii comuniști, cadrele de partid și de stat care pretindeau că acționează în numele proletariatului dar de fapt lucrau pentru ei înșiși; în statul capitalist, acest grup este format din managerii marilor grupuri corporatiste, care declară că operează în numele pieței libere dar de fapt acționează pentru a-și asigura propriile avantaje. În ambele cazuri, ceea ce îi permite conspirației să acționeze fără să întâmpine opoziție este lipsa unei descrieri adecvate a economiei reale și ignoranța născută ca urmare a acestei lipse.

Unii ar putea să-mi reproșeze că termenul „conspirație" este prea tare, întrucât implică mai multă înșelăciune și coordonare formală decât ar putea justifica faptele. Nu vreau să mă opresc asupra termenului, așa cum o face Naomi Klein, aș dori doar să evidențiez două lucruri. Primul: atât managerii comuniști cât și cei capitaliști au descoperit repede că sistemele lor nu funcționează în folosul public, așa cum se propovăduia; au înțeles că, fără prea mult efort, poți să faci sistemul să opereze în interes personal. Al doilea lucru: în ambele sisteme există într-adevăr un număr de instituții coordonatoare bine finanțate. Naomi Klein i-a amintit pe „băieții din Chicago", dar rețeaua este mult mai largă, implicând o serie de „think tank"-uri copios subvenționate și controlul asupra unor birocrații guvernamentale. Oare situația era cu mult diferită sub comuniști? Nu cred. În ambele cazuri, marea problemă este că un grup de manageri, cvasi-publici sau cvasi-privați, au preluat din mâinile adevăraților proprietari controlul asupra „comenzii la vârf" în economie și asupra mijloacelor de producție; acest grup a fost în ambele cazuri destul de mic pentru a fi capabil să-și consolideze controlul atât din punct de vedere formal cât și informal. Este interesant de amintit că în ambele cazuri a fost folosită o retorică ideologică pentru a justifica situația respectivă, dar retorica a avut prea puțină legătură cu realitatea: „piața liberă" nu-i liberă iar lucrătorii n-au ajuns niciodată să devină și adevărați proprietari. Drept urmare, a fost și este ușor pentru birocrați să se miște nestingheriți de la

un sistem la celalalt sau către orice alt sistem intermediar. Securiștii au devenit cu ușurință capitaliști iar managerii capitaliști, sprijiniți de stat, au obținut cu ușurință avantaje. Ceea ce s-a întâmplat, ceea ce se întâmplă nu este surprinzător, se repetă de la o țară la alta.

O.H. – În cartea dumneavoastră *The Vocation of Business: Social Justice în the Marketplace* și în numeroase articole promovați distributismul drept „calea viitorului". Ce este distributismul? Prin ce se separă distributismul și de capitalism, și de socialism – vreau să spun de capitalismul și de socialismul real, nu de cele din manuale și din discursurile propagandistice. Ce trăsături ale distributismului îl recomandă drept modelul economic și politic (implementabil) al viitorului?

J.C.M. – Ca să putem deosebi distributismul de socialism și de capitalism trebuie mai întâi să descoperim diferențele dintre socialism și capitalism. Prima noastră constatare este că diferențele nu sunt mari, nici în practică și nici măcar în teorie. La nivel teoretic, și socialismul și capitalismul absolutizează proprietatea, pentru unul ea este bună în mod absolut, pentru celălalt este răul suprem. La nivel practic însă, această diferență contează prea puțin, deoarece în ambele cazuri proprietatea dispare în meandrele birocrațiilor publice și private. În practică, socialismul se transformă în capitalism de stat, „aparatcikii" devenind adevărații proprietari, iar capitalismul devine socialism privatizat, căci profiturile sunt privatizate iar pierderile sunt socializate.

Proprietatea este relația economică de bază. Toate celelalte fenomene economice depind de modul de distribuire a proprietății. Puterea vine odată cu proprietatea, și dacă știi cine posedă formele dominante de proprietate în societate, știi cine stăpânește statul. Fără democrație economică, democrația politică este limitată – asta în cel mai bun caz – sau este de-a dreptul o înșelătorie, în cazul cel mai rău. Prin proprietate înțelegem, desigur, „proprietate productivă", mijloacele de producție. Distributismul consideră că oamenii pot fi liberi doar atunci când în marea lor majoritate posedă pământ și/sau

unelte. Putem vorbi de libertate economică doar în situația în care țăranul are pământ și mijloacele necesare ca să-l lucreze, mecanicul propriile lui unelte iar muncitorul din fabrică stăpânește o parte din locul său de muncă. Doar dacă există o astfel de libertate politică și economică, doar atunci putem vorbi de „piață liberă". O asemenea libertate nu are numai un caracter moral, ea exprimă și o realitate economică: doar în condiții de libertate economia poate fi stabilă și prosperă pe termen lung, fără să depindă de intervenția masivă a statului.

Când economia este controlată de o elită, fie în numele unui grup difuz de acționari, fie în numele partidului și al poporului, nici acționarii și nici poporul nu vor avea de câștigat, ci doar elita, iar această elită va exercita întotdeauna administrarea în funcție de propriile ei interese. Comunismul s-a prăbușit deja, iar în ultimii șaizeci de ani, capitalismul a depins de ajutoarele masive acordate de stat. Cu fiecare nouă criză a capitalismului, se mărește intervenția statului în economie, până când sistemul se va prăbuși sub propria greutate – un fenomen la care asistăm, se pare, chiar în momentul de față.

Singurul mod de a deposeda elitele de putere este să le privezi de posibilitatea de a mai controla proprietatea. Acest lucru se va întâmpla, într-un fel sau altul, fie printr-o acțiune ordonată, fie în urma unui dezastru. Oricum, viitorul nu aparține vastelor grupări corporatiste, iar o revenire la socialism este improbabilă. Viitorul se va găsi altundeva. Eu cred că viitorul nu se află de partea „globalizării", care se dovedește a fi un sistem de subvenții încrucișate, menite să ascundă imense disfuncționalități și ineficiențe, ci de partea democrației. Atenție, însă, nu va fi o democrație concepută în mod restrâns, doar în termeni politici, va fi o democrație economică, de care va depinde cea politică. Să revenim însă la „absolutismul" proprietății, conceput în termeni capitaliști sau comuniști, menționând, în spiritul celor dintâi, că proprietatea este un bun, dar, ca toate bunurile, nu este nelimitată. Proprietatea garantează libertatea unei persoane, dar din moment ce se găsește în cantități limitate, acumularea ei în câteva mâini

(publice sau private) duce la limitarea libertății, și în cele din urmă, la distrugerea ei, așa cum a remarcat Marx.

Recurgând la câteva formule lapidare, sau mai bine zis, la câteva aforisme, aș afirma că trebuie să fim proprietari, nicidecum să fim luați în proprietate. Sau, cum a scris Dmitri Kleiner, „proprietatea în mâinile celui care muncește înseamnă libertate. A fi la mâna proprietarilor înseamnă sclavie". Sau, să remarcăm odată cu un mucalit, că „proprietatea este precum bălegarul: folositoare când este răspândită, urât mirositoare odată ce a fost adunată într-o singură grămadă mare". În esență, acesta este distributismul.

O.H. – Unii intelectuali români obiectează ca distributismul nu este o doctrină economică reală ci doar expresia unei melancolii stârnite de un trecut romantic, agrar și preindustrial. Există voci foarte influente care susțin că distributismul este, ca majoritatea ideilor referitoare la „a treia cale", o formă de fascism care nu permite dezvoltarea unei „societăți deschise" și care poate genera „tribalism etnic", politici reacționare, înapoiere intelectuală și economică. Este distributismul reacționar? Are distributismul o parte întunecată?

J.C.M. – Sunt acuze stranii, datorate problemelor pe care le are stângismul ori de câte ori întâlnește tradiții locale. Stângismul se pretinde a fi „tolerant" când de fapt nu face, tot timpul, altceva decât să excludă. Iată cum stau de fapt lucrurile: stângismul încearcă să re-creeze fiecare loc după chipul și asemănarea sa, de obicei chipul unei suburbii americane și asemănarea cu „omul corporatist". Stângismul este de fapt un fel de provincialism cosmopolit care încearcă să șteargă orice diferență culturală, locală și lingvistică. Iar reacția pe care o întâlnește este „tribală" și deseori extremă – așa reacționează oamenii în momentul în care felul lor de viață este atacat. Spre deosebire de stângism, distributismul încurajează familia și comunitatea locală și respectă diferențele de cultură, de limbă și de religie. Distributismul este „agrarian" nu în sensul că vrea ca lumea să se întoarcă la țară (eu în mod sigur nu doresc asta), ci în sensul restaurării unei relații adecvate dintre oraș și sat. Orașul trebuie să se sprijine în primul rând pe regiunea

rurală din jurul lui, pe gospodăriile țărănești învecinate. În felul acesta nu numai că se întărește economia și cultura locală, dar este și eficient din punct de vedere economic. De exemplu, am aflat că, datorită sistemului de subvenții încrucișate cunoscut sub numele de „globalizare", untul olandez este mai ieftin pe piața din Nairobi decât untul kenyan. Când țăranul bantu intră în competiție cu fermierul olandez, se petrec lucruri neașteptate, printre care o luptă acerbă pentru resursele locale, în continuă scădere, din zonele nesubvenționate. Din cauza privațiunilor tot mai mari, diferențele tribale tind să se exacerbeze, până ating nivelul unor confruntări sângeroase. Dar vina este oare a triburilor africane sau este a unui sistem care le-a fost impus din afară? Cred că nu trebuie să mergem în Africa pentru a găsi situații similare, aceleași anomalii se pot întâlni la Cluj, Brașov sau București.

În ceea ce privește „romantismul", nimic nu este mai romantic decât capitalismul de tip *laissez-faire*, un sistem mereu invocat dar care nu a existat niciodată. Distributiștii pot să indice practici economice de lungă durată și larg răspândite, care au fost și sunt încununate de succes; capitaliștii pot să indice doar o ideologie, o poveste de adormit copiii. Cât despre „fascism", nu știu la ce vă referiți; cuvântul și-a pierdut interesul istoric și a devenit un simplu termen prin care se desemnează „orice sistem care nu-mi place" sau „orice sistem care nu-i destul de stângist".

O.H. – Distributismul nu-l proslăvește pe *homo oeconomicus*, așa cum o fac materialiștii „pieței libere" și socialiștii. Nu este aceasta o „trădare" a pieței libere?

J.C.M. – Nu uitați că „piața liberă" este un termen al retoricii capitalismului, dar nu și o realitate. Capitalismul restrânge piața liberă în aceeași măsură în care o face socialismul. Este un adevăr pe care ni-l spun teoriile economice neoclasice, nu trebuie să recurgem la distributism ca să-l aflăm. Toate calculele „pieței libere" sunt bazate pe ipoteza „numărului mare de firme". Cu alte cuvinte, se presupune că producția provine de la un număr atât de mare de firme încât

nici una, sau nici o combinație de firme nu are puterea de a impune prețul pe piață; că toate se conformează prețului, în loc să îl facă. Această situație nu corespunde realității producției capitaliste, în care fuziunile și consolidările limitează numărul firmelor pentru a le spori puterea de a impune prețul. Drept urmare, „piața liberă" este înfrântă. Ce vreau să subliniez: nu putem să confundăm capitalismul cu piața liberă; sunt lucruri care se opun, nu se presupun. Se pleacă de la următoarea premisă: dacă nu există control al statului asupra întreprinderilor înseamnă că avem piață liberă. Această premisă nu este corectă din două puncte de vedere. Primul: odată ce s-a consolidat puterea celor care pot să impună prețul pe piață, piața liberă s-a evaporat. Al doilea: aceste firme funcționează cu subvenții și protecție de la stat, așa că este greșit să le numim firme „private".

Distributismul restaurează piața liberă, validând din nou ipoteza „numărului mare de firme". Pentru ca acest lucru să se aplice într-adevăr, mijloacele de producție trebuie să fie larg răspândite la toate nivelurile societății. Aceasta este condiția însăși a distributismului. Așa că, în realitate, distributismul și nu capitalismul susține piața liberă și în același timp depinde de ea.

O.H. – În zilele noastre oamenilor nu le prea pasă dacă dețin sau nu o proprietate productivă. Mi se pare că nu-i deranjează condiția de „sclav fericit" atâta timp cât au posibilitatea de a consuma. Mai este proprietatea productivă un ideal? Cum ar putea distributismul să restaureze demnitatea micii proprietăți distruse de colectivismul comunist și de „statul managerial" modern? De exemplu, românii au învățat sub comunism că „deștept" este cel care „se descurcă" recurgând la metode ilegale. Iar sub capitalism, mulți manageri români au învățat repede să „sifoneze" avantaje ilegale din curtea companiilor transnaționale în propria curte. De ce să-ți bați capul să fii proprietar, când lucrând la stăpân te poți bucura de aceleași avantaje materiale?

J.C.M. – Aceasta este într-adevăr problema cea mai mare. Dar ea ține de cultură, nu de economie. Oamenii au fost învățați că joburile sunt un fel de cadou oferit de marile

birocrații, publice sau private, și că trebuie să se comporte în așa fel încât să obțină aprobarea acestor birocrații. Apoi au mai fost învățați să creadă că spiritul întreprinzător, creativitatea este o marfă rară aflată doar în posesia câtorva indivizi „deosebiți", nicidecum o componentă de bază a personalității umane. Aceste prejudecăți sunt întărite de toate barierele pe care statul modern le ridică în calea celui care vrea să pornească o afacere. Simpla completare a formularelor de obținere a unei licențe de funcționare a firmei poate să constituie o sarcină extraordinară – și cu această operație problemele doar încep. Desigur, reglementările birocratice sunt în avantajul corporațiilor; rezolvarea problemelor legislativ-administrative ocupă o mică parte din activitatea acestora, pe când pentru micul întreprinzător ea constituie o imensă povară. Iată de ce rezultatul hățișului legislativ, indiferent de intenția sa, este de a proteja corporațiile în fața competiției create de întreprinderile mici și mijlocii, care sunt mai flexibile și mai eficiente. Intervențiile guvernamentale favorizează corupția și posibilitatea de a „fenta sistemul" fără a produce bunurile și serviciile necesare. Dacă răsplătești corupția, atunci, desigur, corupție vei avea. În cadrul marii corporații (care este un fel de stat socialist) există tot felul de oportunități de a avansa în carieră prin mijloace politice și nu prin mijloace productive.

În mod surprinzător, problemele se dovedesc ușor de învins odată ce oamenii își descoperă darul creației și al inițiativei, dat de Dumnezeu. În locuri unde distributismul a fost testat pe scară largă, o lungă perioadă de timp, precum în Mondragón (Spania), Emilia-Romagna (Italia) sau în firmele deținute de angajați din SUA și America Latină, oamenii și-au descoperit repede acest dar pe care Dumnezeu l-a dat în măsuri diferite tuturor. Același lucru este valabil pentru „fabricile fără șefi" din Argentina, unde muncitorii au preluat firme abandonate și au dovedit că pot să le administreze mai bine decât specialiștii în management. Odată ce vechile inhibiții și mentalități sunt înlăturate, altfel spus, odată ce problema culturală este rezolvată și se înfrânge rezistența statului, rezolvarea problemei economice devine foarte ușoară.

O.H. – Domnule Profesor, în *A Treia forță: România profundă*, eu și Mircea Platon am propus distributismul ca model economic pentru o Românie personalist-conservatoare. Mulți dintre cititorii cărții și-au exprimat interesul pentru distributism, întrezărit ca o cale pentru a îmbunătăți considerabil atât viața lor cât și pe a celor din jur. Acestor oameni, ce sfaturi sau sugestii le-ați da?

J.C.M. – Faceți ceva de folos pentru cel de lângă voi. Uniți-vă cu prietenii și cu vecinii pentru a face lucruri la o scară mai largă. Formați frății economice de tip asociativ în domeniul producției, marketingului și comerțului cu amănuntul. Opuneți-vă intruziunii guvernului și cereți încetarea subvențiilor acordate marilor corporații. În ziua de astăzi, dispuneți de mai multe unelte productive decât vă închipuiți. În bucătăria în care faceți mâncare pentru familia dumneavoastră puteți să gătiți pentru muncitori. Există din abundență unelte mecanice; în fiecare cartier sau localitate există oameni cu unelte care s-ar putea uni să formeze întreprinderi productive pornind de la un foarte mic capital. Începeți cu puțin și creșteți. Odată ce veți fi descoperit că puteți să faceți lucrurile la scară mică, veți afla că puteți să le faceți și la scară mai mare, ba chiar că sunteți capabili să fabricați lucruri extrem de complexe. Așa au procedat cei din localitatea spaniolă Mondragón, cei din Argentina, cei din Italia și din multe alte locuri din întreaga lume. De fapt, România se găsește într-o situație privilegiată, întrucât mica proprietate este încă larg răspândită. Micii proprietari trebuie să-și dea seama ce vast potențial au atunci când se înfrățesc cu vecinii pentru a forma bănci, infrastructuri de producție și distribuție. Toate piesele de care aveți nevoie sunt pe masă. Cu excepția uneia, crucială: înțelegerea propriei dumneavoastră puteri, a potențialului pe care îl aveți, descoperirea propriei dumneavoastră libertăți.

(www.zf.ro/ziarul-de-duminica)

Problema industrială

De la apariția sa, capitalismul a avut de-a face, într-un fel sau altul (dupa cum arată și numele) cu acumularea bogăției unei națiuni în câteva mâini, cele ale „căpitanilor industriei" care, se pretinde, ar ști cel mai bine cum să o pună „la lucru" în mari (și costisitoare) întreprinderi. Totul s-a făcut în numele „eficienței". Etosul eficienței nu este însă neutru din punct de vedere valoric; el îi privilegiază pe unii proprietari în dauna altora.

Nici măcar nu putem vorbi despre eficiență. De fapt, aceste mari corporații sunt foarte ineficiente *din punct de vedere economic*, dar se dovedesc a fi *politic* eficiente. Acumulează vaste rezerve de putere politică pe baza cărora obțin privilegii, scutiri și subvenții de la stat. Mai mult. Ele colonizează spații care anterior fuseseră ocupate de întreprinderile mici și mijlocii, lăsând puțin loc unei adevărate economii antreprenoriale. Ca de multe ori în trecut, și în timpul acestei crize am asistat la spectacolul unor mari companii falimentare care cer – și obțin – enorme sume din punga publică pe motiv că sunt „prea mari ca să se prăbușească".

Adevărul este altul: ele sunt prea mari ca să poată reuși. Astfel de firme operează cu vaste piețe interne. Altfel spus, diviziile lor își vând unele altora bunuri și servicii dar nu există o „piață". „Prețurile" sunt stabilite pe cale administrativă de către managementul superior care, în general, este detașat de operațiunile reale ale diferitelor divizii. Ironic, presupusele întreprinderi ale „pieței libere" sunt conduse intern prin alocații socialiste. După cum notează Kevin Carson, ele sunt „bucăți indigeste de socialism într-un sistem de piață liberă".

În al doilea rând, așa-numitele „economii de scară" la care ne-am fi așteptat de la firme atât de mari sunt aproape anulate de „contraecono-

miile de scară"; controlul birocratic se tot mărește prin straturi groase suprapuse, iar managementul se îndepărtează tot mai mult de operațiunile reale ale diferitelor divizii. Complexele structuri industriale de astăzi nu au nevoie de această supradimensionare, lucru dovedit și de teorie, și de practică.

Credem că a venit timpul să reexaminăm miturile industriei și să o readucem la o dimensiune umană.

Politica industrială

Vin nou în sticle vechi

de Kevin Carson

1. Lipsa de viabilitate a sistemului existent

Einstein spunea că nu poți rezolva problemele recurgând la același mod de a gândi care le-a provocat. Din păcate, elitele politice și economice însărcinate să rezolve problemele chiar așa procedează, intensificând astfel forțele care au dus la criză. După cum spune Ivan Illich, ei „încearcă să rezolve o criză escaladând-o"[1]. Și acționează astfel întrucât problemele actuale sunt cauzate de interesele instituționale egoiste urmărite de cei care conduc societatea. Drept urmare, orice soluție „responsabilă" și „moderată" va fi, prin definiție, una implementată prin intermediul instituțiilor pe care le conduc acești indivizi, fără nici o schimbare fundamentală a structurilor; iar orice soluție care privește cauzele structurale va fi considerată prin definiție „extremistă". Sociologul C. Wright Mills a denumit acest mod de a gândi cu o sintagmă memorabilă: „realism trăsnit".

În ultimul timp, „realiștii trăsniți" au promovat cu ardoare soluții extreme pentru a menține „infrastructura industrială". Viziunea lor asupra restaurării „economiei" în mod natural se reduce la revenirea la „normalitatea" economică definită de corporațiile gigantice și de societatea consumismului de masă.

1 Ivan Illich, *Tools for Conviviality* (New York, Evanston, San Francisco, London: Harper & Raw, 1973), p. 9.

Problema este că actualul model de producție industrială este la fel de sustenabil precum *Titanicul*. El își datorește existența exclusiv politicilor etatiste de subvenționare a costurile și ineficienței marilor corporații, politici însoțite de un mecanism de reglementări juridice (inclusiv „proprietatea intelectuală") menite să le protejeze în fața competiției. Acest model industrial se lovește de un zid, o criză de sistem care văduvește guvernele de resursele necesare pentru a subvenționa producția la nivelul cerut.

Actualul model industrial, întruchipat de Alfred Sloan, fost președinte al *General Motors,* și proslăvit de Alfred Chandler[2], este bazat pe piețe enorme și pe mașinării costisitoare configurate pentru fabricarea unui produs anume. Singura modalitate de a menține scăzute costurile unitare este producția pe scară largă și la capacitate maximă. Abia după ce producția a fost realizată intervine preocuparea de a-i determina pe oameni să cumpere (distribuția de tip „supply-push"[3], de forțare a aprovizionării). Industria sloanistă, în baza „Principiilor de contabilitate general acceptate", produce bunuri pentru a fi vândute din stoc, indiferent dacă există sau nu comenzi și dacă produsul este sau nu funcțional. Procentajul produselor nevândute atinge dimensiuni astronomice[4]. O astfel de industrie, ca să poată funcționa, urmează un model de afaceri bazat pe creditul de consum și pe deprecierea planificată. Așa cum l-a descris Ralph Borsodi, sistemului de distribuție de tipul „supply-push", cerut de producția de masă de tip sloanist, îi revenea o sarcină echivalentă cu aceea de a face apa să curgă

2 Alfred DuPont Chandler, Jr. (1918–2007), profesor de istoria economiei la Harvard Business School (n. trad.).

3 Contrastul dintre modelul sloanist al producției masive și modelul economic al Emiliei-Romagna discutat mai sus face subiectul cărții lui Michael J. Piore și Charles F. Sabel, *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity* (New York: Harper Collins, 1984).

4 William H. Waddell și Norman Bodek, *Rebirth of American Industry: A Study of Lean Management* (Vancouver, WA: PCS Press, 2005).

în amonte[5]. În general, logica sistemului este străbătută de sugestia hipnotică din *Vajnica Lume Nouă*: „Mai bine să distrugi decât să dregi", „Mai multă cârpăceală, mai multă sărăceală".

Sistemul capitalist de stat a fost afectat de crize cronice de supraproducție și de subconsum începând cu criza din anii 1890[6]. Deși mulți libertarieni resping ideea supraproducției, pentru că ar fi incompatibilă cu legea lui Say[7], această lege este complet irelevantă într-un sistem etatist. Tocmai crizele economice au fost principala forță care a dus la configurarea și consolidarea structurilor statale în secolul al XX-lea. Guvernul SUA a urmat o politică pe care William Appleman Williams a numit-o „imperialismul porților deschise"[8], forțând deschiderea piețelor pentru a oferi industriei americane un debușeu pentru excesul de bunuri și capitaluri. Pe plan intern,

5 Ralph Borsodi, *The Distribution Age* (New York and London: D. Appleton and Company, 1929), p. 110.

6 Deși mulți libertarieni resping supraproducția ca fiind incompatibilă cu legea lui Say, această lege este complet irelevantă într-un sistem care este etatist până în rărunchi. Supraproducția este inerentă capitalismului de stat prin însăși logica lui. Statul promovează acumulări excesive de capital și promovează concomitent formarea cartelurilor. Drept urmare, industria nu poate funcționa la capacitate maximă și își desface producția la prețuri de monopol. Pentru o analiză temeinică a acestor probleme, vezi Joseph Stromberg, „The Role of State Monopoly Capitalism in the American Empire", în *Journal of Libertarian Studies*, vol. 15, nr. 3 (vara 2001) (http://www.mises.org/journals/jls/15_3/15_3_3.pdf).

7 Legea lui Say sau „legea piețelor", enunțată de economistul utilitarist francez Jean-Baptiste Say (1767-1832). Potrivit acestei „legi a piețelor", o piață liberă își va găsi în mod automat un echilibru în care toate resursele, inclusiv forța de muncă, vor ajunge la o folosință completă. Drept urmare, nu există supraproducție sau crize economice. „Dacă există supraproducție la anumite bunuri – afirmă Say – aceasta se datorește faptului că alte bunuri nu sunt produse în cantitate suficientă" (Vezi John Médaille, „The Vocation of Business. Social Justice in the Marketplace", în *Continuum*, New York, 2008, pp. 57-58) (n. trad.).

8 William Appleman Williams, *The Contours of American History* (Cleveland and New York: The World Publishing Company, 1961).

guvernul a recurs la politici keynesiene de gestionare a cererii și de redistribuire a puterii de cumpărare pentru a rezolva problema subconsumului. De asemeni, statul a cumpărat în mod direct surplusul economiei corporatiste, așa cum au arătat Paul Baran și Paul Sweezy[9].

Când aceste tendințe au culminat cu Marea Criză din 1930, capitalismul de stat american s-a salvat din propria criză sistemică, întrucât marile puteri au aruncat în aer mai ales capitalul industrial existent în afara SUA. Războiul a naționalizat și el aproape jumătate din capacitatea de producție a SUA și a creat o permanentă economie de război, care de atunci a ajutat la absorbirea supraproducției. În perioada postbelică, guvernul SUA a găsit noi modalități de a absorbi surplusul de capital și producție; printre altele, construirea cu bani de la stat a sistemului de autostrăzi și, ca o consecință, dezvoltarea masivă a suburbiilor. Industriile mai noi, create aproape integral pe baza cercetării subvenționate de guvern în timpul și după cel de-al doilea război mondial, s-au menținut aproape în întregime prin garantarea de către stat a unei piețe pentru produsele lor, inclusiv avioane civile, microelectronică, cibernetică și mașini-unelte automatizate[10].

Efectul cumulat al acestor politici a amânat momentul adevărului și a prelungit viața „capitalismului consensual" pentru încă o generație, până prin anii '70, când restul lumii și-a reclădit fabricile și a reînnoit echipamentele. De atunci neoliberalismul, globalizarea, crearea sectorului de înaltă tehnologie, bășica imobiliară, dezvoltarea galopantă a suburbiilor și extinderea economiei FAI (finanțe, asigurări, afaceri

9 Paul Baran and Paul Sweezy, *Monopoly Capitalism: An Essay in the American Economic and Social Order* (New York: Monthly Review Press, 1966).

10 David F. Noble. *America by Design: Science, Technology and the Rise of Corporate Capitalism* (New York: Alfred A. Knopf, 1977); Noble, *Forces of Production: A Social History of Industrial Automation* (New York: Alfred A. Knopf, 1984); Charles E. Nathanson, *The Militarization of the American Economy*, în David Horowitz, ed., *Corporations and the Cold War* (New York and London: Monthly Review Press, 1969); Frank Kofsky, *Harry S. Truman and the War Scare of 1984* (New York: St. Martin's Press, 1993).

imobiliare) au servit ca expediente succesive pentru a absorbi surplusul de capital[11].

Doar după spargerea bășicii tehnologice derivatele și securizarea datoriei au devenit ceea ce sunt, bureți de absorbit surplusul de capital. După cum a remarcat Joshua Holland, în cele mai multe dintre recesiuni sectorul financiar s-a contractat odată cu economia; dar după spargerea bășicii tehnologice din 2000, sectorul financiar a continuat să se dezvolte, ajungând la 10% din economie[12]. Acum ne dăm seama cum au decurs lucrurile.

Problema este că n-a mai fost destulă cerere pentru a învârti roțile industriei sloaniste supradimensionate și a absorbi întreaga producție. În zadar ne-am încărcat de datorii și am luat împrumuturi ipotecare pentru a înlocui din cinci în cinci ani tot ceea ce aveam în casă. N-o să mai vedem niciodată o astfel de cerere. Să recunoaștem că în câțiva ani o parte importantă a fabricilor și echipamentelor existente o să ruginească.

Criza actuală depășește vechile probleme, care au cauzat recesiunile anterioare, cauzate de subconsum și capacități în exces. Nu este vorba de o manifestare exacerbată a unei astfel de crize. În trecut, statul oferea compensații atunci când rata profitului scădea, subvenționând producția marilor companii și creând o piață artificială pentru surplusurile lor. Economia corporată nu s-a dezvoltat exclusiv pe baza productivității crescute a capacităților ei actuale. Ea a crescut cel puțin la fel de mult datorită dezvoltării extensive a producției. Iar o mare parte din capacitatea ei de producție a îndreptat-o spre vânzarea către stat a bunurilor pentru care nu exista cerere pe piață.

Dar acum, pe lângă crizele de supraproducție și subconsum, statul are de înfruntat și o altă criză care-i restrânge

11 Walden Bello, „A Primer on Wall Street Meltdown", în *MR Zine*, 3 oct. 2008 (http://mrzine.monthlyreview.org/bello031008.html).

12 Joshua Holland, „Let the Banks Fail: Why a Few of the Financial Giants Should Crash", în *Alternet*, 15 dec. 2008 (http://www.alternet.org/workplace/112166/let_the_banks_fail%3A_why_a_few_of_the_financial_giants_should_crash_/).

capacitatea de a absorbi costurile în maniera se obișnuise să o facă. Potrivit unei legi fundamentale a economiei, când subvenționezi ceva, cererea crește. Subvenționarea consumului de energie și a transporturilor a dus, așa cum se întâmplă întotdeauna, la creșterea exponențială a cererii. S-a ajuns astfel ca cererile de energie și infrastructură de transport ale economiei corporate să crească într-atât încât statul să nu mai aibă capacitatea să le subvenționeze. Iar abilitatea statului de a spori producția de energie se lovește de zidul numit *peak oil* (vârful de producție, după care urmează declinul inevitabil, datorită epuizării rezervelor)[13].

II. Mugurii noului sistem

Sloanism-ul – s-o spunem pe șleau – și-a dat duhul, dar cadavrul său nu a început încă să se împută. Industria care ia naștere de partea cealaltă a Crizei va fi opusul sloanismului[14].

13 Deși prețurile petrolului au atins un minim istoric la vremea când scriem (2008, n. trad.), această situație este în deplină concordanță cu teza „apogeului petrolului". Conform acestei teze, extracția de petrol a atins sau e pe cale de a atinge momentul de inflexiune. Deoarece vom continua să pompăm petrol din pământ, iar rata de extracție va scădea încet dar constant, oferta nu va putea crește ca urmare a măririi prețului. După cum știu prietenii noștri georgiști (adepți ai georgismului, n. trad.) că se întâmplă și în sectorul imobiliar, și prețul petrolului este determinat de fluctuațiile cererii de pe piață. Când cererea va atinge nivelurile anterioare, prețurile vor crește și mai mult decât în trecut. Prețurile s-ar putea să fie extrem de volatile, iar creșterile să fie din ce în ce mai mari. Când s-a ajuns la 130 de dolari barilul, în vara lui 2008, companiile aeriene erau pe cale de a închide o cincime dintre liniile lor, iar unii șoferi de TIR se gândeau să-și abandoneze camioanele pe marginea drumului. Când benzina va ajunge la peste 12 dolari galonul, așa cum se va întâmpla probabil în câțiva ani, transportul aerian și rutier al mărfurilor va deveni de domeniul trecutului. Capacitatea limitată a transportului feroviar va permite doar transportul mărfurilor de valoare, care nu pot fi produse local. Tot ceea ce va putea fi produs local va fi produs cu siguranță.

14 Presupunând, desigur, că guvernul nu va recurge la cealaltă armă corporatistă împotriva supraproducției: strategia înscrisă în National Industrial Recovery Act al *New Deal*-ului. Strategia prescria restrângerea competiției dintre firmele din fiecare industrie, permițându-le marilor competitori să se războiască pentru a impune prețurile și nivelurile de producție. Ideea era să li se dea posibilitatea tuturor firmelor dintr-o industrie să funcționeze pe termen nedefinit, la același nivel de nefolosire a capacităților productive, să ridice prețurile, iar costurile lor enorme să le pună în spinarea consumatorului prin politica de administrare a prețurilor. Dacă vreți să vedeți cum funcționează o astfel de economie, vizionați *Brazil* (1985, regizor Terry Gilliam).

Va fi o economie a unităților industriale mici, menite să deservească piețele locale.

Cel mai apropiat model existent de producție industrială sustenabilă ne este oferit de Emilia-Romagna. În această regiune de 4,2 milioane de oameni, cea mai prosperă din Italia, industria este bazată pe „rețelele de producție flexibile" ale micilor firme care țin locul fabricilor enorme sau corporațiilor integrate pe verticală. Utilaje de mici dimensiuni, multifuncționale, sunt integrate în producția artizanală, putând fi mutate frecvent între diferitele linii de producție. Este un model de producție adaptat cererii: mărfuri fabricate la comandă, care elimină în mare parte costurile legate de stocuri. Atât canalele de aprovizionare cât și piața de desfacere sunt preponderent locale. Economia locală nu este predestinată ciclului avânt-prăbușire. Creșterea economică explozivă urmată de criză este cauzată de supraproducția necesară pentru a menține scăzute costurile pe unitatea de produs, fără a ține seama de cerere. Deși o mare parte a producției realizate în Emilia-Romagna merge la export, în cazul unei prăbușiri a economiei globale, industriile acestei regiuni ar suferi mult mai puțin decât cele din SUA. Beneficiind de o producție la scară mică și de furnizori locali, trecerea la o producție destinată satisfacerii necesităților locale ar fi relativ ușor de realizat. Salariul mediu în Emilia-Romagna este aproape dublu față de restul Italiei, cam 45% din valoarea PIB-ului fiind creată în întreprinderi aflate în proprietate cooperatistă[15].

15 Robert William, „Bologna and Emilia Romagna: A Model of Economic Democracy", prezentare la întrunirea anuală a Asociației Economice Canadiene, University of Calgary, mai/iunie 2002, pp. 8-9, 24 (http://bcca.coop/

Modelul de producție din Emilia-Romagna este o materializare a potențialului utilajelor acționate electric. Potențialul lor descentralizator a fost tema centrală a cărții lui Kropotkin *Țarini, fabrici și ateliere*. Prin „distribuirea electricității în fiecare gospodărie, au fost puse în funcțiune mici motoare de la un sfert până la doisprezece cai putere", așa încât muncitorii au fost capabili să părăsească micile ateliere pentru a lucra la ei acasă[16]. Un lucru și mai important: din moment ce utilajele n-au mai avut nevoie de o unică sursă care să le pună în mișcare, au fost eliminate toate limitările legate de amplasarea micilor ateliere. În secolul al XIX-lea, ceea ce justifica în primul rând economia de scară era nevoia de a chivernisi caii putere, o necesitate care a dispărut atunci când distribuirea puterii electrice a eliminat dependența de o singură sursă de energie.

Ralph Borsodi, scriind în anii 1920 și 1930, a demonstrat că prețul fabricării multor produse din gospodărie precum hrana, hainele și mobila era de fapt mai mic decât cel din fabrică. Aceasta se datora faptului că motorul electric pusese pe picior de egalitate mașinile de producție mică și marile utilaje din fabrici. Economia care se folosește de mașini este prizoniera acestora, lucru valabil chiar și la scară mică, în gospodărie. După amortizarea costurilor legate de utilaje, costurile de producție rămân relativ scăzute, în vreme ce costurile de distribuire cresc foarte mult. Borsodi și-a început pledoaria prin a compara costurile creșterii și conservării roșiilor în casă față de costurile roșiilor cumpărate de la

pdfs/BolognaandEmilia.pdf); Sebastian Brusco, „Emilian Model: Productive Decentralization and Social Integration", în *Cambridge Journal of Economics*, 1982, 6, pp. 167-184, în *ibid.*, p. 10; Bruce Herman, „Industrial development: Targeting New and Basic Industries", National Council for Urban Economic Development, oct. 1988, în *ibid.*, p. 12; Michael J. Piore și Charles F. Sabel, în *The Second Industrial Divide: Posssibilities for Prosperity*, propun modelul artizanatului mecanizat ca remediu pentru bolile sloanismului (New York: HarperCollins, 1984).

16 Peter Kropotkin, *Fields, Factories and Workshops: or Industry Combined with Agriculture and Brain Work with Manual Work* (New York: Greenwood Press, Publishers, 1968 [1898]), p. 154.

magazin. A constatat că produsul preparat în gospodărie era de fapt mai ieftin cu 5% față de cel din magazin. Motivul? Produsul obținut în casă nu avea costuri de distribuție. Economiile modeste obținute pe unitatea de produs, datorate folosirii pe scară largă a mașinilor, erau insuficiente pentru a acoperi costurile enorme de distribuire și marketing[17].

Borsodi a analizat în continuare producția artizanală de textile și cea de mobilier.

> „Am descoperit că mai mult de două treimi din lucrurile pe care o familie le cumpără ar putea fi produse mai economic în gospodărie;
>
> – că un bărbat sau o femeie ar putea câștiga mai mult producând acasă decât muncind pe salariu într-un birou sau în fabrică. Cu cât scade timpul petrecut la muncă, departe de casă, și crește cel petrecut lucrând în gospodărie, cu atât mai mare este prosperitatea;
>
> – în sfârșit, am descoperit că gospodăria însăși ar putea fi transformată într-o instituție productivă și creatoare; investiția într-o gospodărie echipată cu unelte eficiente pentru uz domestic generează mai mult profit pe dolar investit decât investițiile în asigurări, bunuri imobiliare, acțiuni și fonduri mutuale.
>
> Aceste descoperiri ne-au determinat ca, ani la rând, să analizăm consecințele folosirii uneltelor și mașinilor în gospodărie. Am început să repunem în discuție problema readucerii în spațiul domestic, și drept urmare, sub controlul nostru direct, a diferitelor mașinării pe care în ultimele două sute de ani fabricile de textile și conserve, morile electrice, produsele preambalate le alungaseră din gospodărie...
>
> În mare, economiile bazate pe producția de fabrică, atât de vizibile și care i-au înșelat atât de mult pe economiști, constau în trei lucruri: (1) cumpărarea în vrac de materiale și accesorii; (2) diviziunea muncii; fiecare muncitor fiind obligat să execute o singură operațiune; (3) utilizarea energiei pentru a elimina munca și a permite acțiunea utilajelor automate. Dintre acestea, folosirea energiei este fără îndoială cea mai importantă. Astăzi, totuși, energia consumată acasă poate reduce costurile de producție în aceeași măsură ca în fabrică. Nu mai avem

17 Ralph Borsodi, *Flight from the City: An Experiment in Creative Living on the Land* (New York, Evanston, San Francisco, London: Harper & Row, 1933, 1972), pp. 10-15.

situația în care puterea apei și a aburului furnizau singurele forme de energie. Câtă vreme singura formă de energie era *centralizată*, transferul utilajelor și al producției dinspre gospodăriile individuale și indivizi către fabrici și grupuri era inevitabilă. Dar odată cu dezvoltarea motorului cu combustie internă și a celui electric, energia a devenit disponibilă în forme descentralizate. Din punctul de vedere al consumului de energie, gospodăria individuală a fost capabilă să intre în competiție cu fabrica.

Odată ce acest avantaj al fabricii a dispărut, celelalte avantaje au fost insuficiente pentru a compensa povara creată de costurile de distribuție a majorității produselor.

Fără îndoială, fabrica produce hrană și îmbrăcăminte mai ieftină decât le-am produce acasă, chiar cu utilajele noastre electrice. Din cauza distribuției, costurile de fabricație sunt însă, în cazul fabricii, doar costuri inițiale. Ele nu pot fi comparate cu cele din gospodărie, care sunt costuri finale. Marea majoritate a produselor de consum devin în realitate mai scumpe decât cele obținute în gospodărie atunci când la costurile de fabricație se adaugă cele de distribuție"[18].

Paul Goodman a remarcat schimbarea produsă de pe vremea când „mașina de cusut era singura mașină productivă larg răspândită..., dar acum... ideea a mii de mici ateliere mecanizate, lucrând pe bază de electricitate, a devenit familiară și micile utilaje mecanice sunt cea mai bine vândută marfă"[19].

Producția obținută cu utilaje de mici dimensiuni, acționate electric a fost trăsătura definitorie a ceea ce Lewis Mumford numea epoca neotehnică – în periodizarea istoriei tehnologiei, epoca neotehnică urmând, după Mumford, celei paleotehnice a aburului, cărbunelui și a „întunecatelor fabrici drăcești"[20].

Valorificarea acestui potențial a fost, din păcate, amânată. Mumford susținea că tehnologiile neotehnice, dezvoltate începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea pe baza potențialului

18 *Ibid.*, pp. 17-19.

19 Paul și Percival Goodman, *Communitas: Means of Livelihood and Ways of Life* (New York: Vintage Books, 1947, 1960), p. 156.

20 Sintagmă celebră dintr-un scurt poem (1808) al poetului englez William Blake (n. trad.).

descentralizator al micilor utilaje acționate electric, nu au fost utilizate la întregul lor potențial – potențialul de a constitui fundamentul unei noi economii. Tehnologiile neotehnice au fost în schimb încorporate în structurile paleotehnice existente. Neotehnicul nu a „înlocuit vechiul regim" cu „viteză și hotărârâre" și încă „nu a dezvoltat propria sa formă și organizare". Mumford a explicat fenomenul apelând la ideea spengleriană a „pseudomorfului cultural".

„... în geologie... o rocă poate să-și mențină structura după ce unele dintre elementele ei au fost înlocuite cu un material complet diferit. Din moment ce structura aparentă a vechii roci este menținută, noul produs este numit pseudomorf. O metamorfoză similară este posibilă în cultură: noile forțe, activități, instituții, în loc să-și cristalizeze în mod independent propriile forme, se pot strecura în structura unei civilizații existente. Civilizația noastră nu a intrat încă în faza neotehnică... După cum spune Matthew Arnold, trăim încă între două lumi, una moartă, cealaltă incapabilă să se nască[21].

În timp ce se desprindeau din ordinea paleotehnică, instituțiile neotehnice au făcut compromisuri și au cedat, pierzându-și identitatea datorită presiunii exercitate de cei care au continuat să sprijine vechile structuri și obiective antisociale ale epocii industriale a secolului al XIX-lea. Idealurile paleotehnice încă mai domină industria și politica lumii occidentale. Industria neotehnică n-a reușit să transforme complexul cărbunelui și oțelului, nu a reușit să asigure un fundament adecvat pentru o tehnologie mai umană, disipată în întreaga comunitate, le-a transferat puteri sporite minerului, finanțistului, militaristului, iar posibilitatea de apariție a unor tulburări și a haosului a crescut[22].

Noile mașini nu au urmat propria lor cale, ci au continuat tiparele trasate de structurile economice și tehnice anterioare[23].

Am folosit noile noastre mașini și energii pentru a continua procesele care au început sub auspiciile întreprinderii capitaliste și

21 Lewis Mumford, *Technics and Civilization* (New York: Harcourt, Brace and Company, 1934), p. 265.

22 *Ibid.*, pp. 212-213.

23 *Ibid.*, p. 236.

militare: nu le-am utilizat pentru a cuceri aceste întreprinderi, subordonându-le unor scopuri mai umane și mai pline de vitalitate...

Nu numai că vechile forme ale tehnicii au servit la limitarea economiei neotehnice: noile invenții și mijloace au fost frecvent utilizate pentru a menține, reînnoi și stabiliza structura vechii ordini sociale...[24]

Pseudomorful prezent este din punct de vedere social și etic de mâna a treia. Posedă doar o fracțiune din eficiența pe care ar putea s-o aibă o societate neotehnică, în cazul în care aceasta și-ar constitui în cele din urmă propriile ei forme instituționale și de control precum și propriile direcții și tipare. În prezent, în loc să găsim forme neotehnice, ne-am folosit inteligența și creativitatea pentru a revigora prăfuitele instituții capitaliste și militariste ale trecutului. Scopuri paleotehnice cu mijloace neotehnice, iată cea mai evidentă caracteristică a ordinii actuale"[25].

Pseudomorful cultural este însă nesustenabil și plin de contradicții, un aspect pe care nici pesimismul lui Mumford din ultimii săi ani nu l-a anticipat. Noile mașini nu și-au urmat propria cale, ci au continuat tiparele trasate de structurile economice și tehnice anterioare. În etapa timpurie a pseudomorfului cultural menționat de Mumford, metodele neotehnice au fost integrate într-o structură de producție în masă diametral opusă potențialului real al tehnologiei. În loc de a fi integrate în producția artizanală, utilajele acționate electric au fost integrate de producția sloanistă în „satanicele fabrici întunecate". După cum au remarcat Waddell și Bodek, aranjarea utilajelor într-o fabrică sloanistă a urmat exact același tipar de parcă toate ar fi trebuit să fie legate prin curele de transmisie de același motor cu aburi central.

De atunci, din vremea când scria Mumford, pseudomorful cultural a intrat într-o a doua fază, cu mult mai slabă. Odată cu revoluția „soft" din Japonia, care s-a răspândit și în SUA începând cu anii '70, producția de masă după model taylorist-sloanian continuă să fie înlocuită de o producție flexibilă,

24 *Ibid.*, p. 266.
25 *Ibid.*, p. 267.

un sistem reticular care folosește utilaje cu funcții multiple, o producție ale cărei procese sunt organizate după principii mult mai apropiate de idealul neotehnic. Cu toate acestea, neotehnicul, chiar dacă a început în sfârșit să se impună ca bază a unui model nou și coerent de producție, guvernat de propriile-i legi, este încă distorsionat de pseudomorful aflat într-o formă slăbită: persistă structura corporatistă în marketing, finanțe și în zona „proprietății intelectuale".

Dar structura corporatistă este ea însăși nesustenabilă. Proliferarea unor utilaje de dimensiuni reduse dar tot mai productive, cum ar fi mașinile-unelte mici, controlate de computerul personal, combinată cu imposibilitatea de a transpune în practică legea „proprietății intelectuale" în epoca digitală, și combinată cu noile posibilități pe care le au oamenii de rând de a reuni capital provenit din surse disparate conduc spre o situație unică menită să dărâme zidurile marii corporații. Diferitele crize ale capitalismului corporat converg spre o furtună de intensitate maximă. Furtuna se manifestă prin creșterea exponențială a nevoilor de subvenționare a producției în cadrul economiei corporatiste. Aceasta într-o perioadă în care prăbușirea capacității de colectare a veniturilor de pe urma proprietății intelectuale a creat implozia bazei de impozitare.

Atâta timp cât statul va reuși să sprijine cu succes ordinea corporatistă centralizată, tehnologiile și formele de organizare libertariene și descentralizate vor fi incluse în vechile forme corporatiste. Pe măsură ce sistemul se apropie de limitele sale de sustenabilitate, acele elemente devin din ce în ce mai mult forțe destabilizatoare în cadrul sistemului actual și prefigurează sistemul viitor. Când sistemul își va atinge limitele finale, forțele destabilizatoare vor rupe lanțurile (pentru a-l parafraza pe Marx) în care le-a ferecat capitalismul de stat și vor deveni pietrele de temelie ale unei economii de piață fundamental diferite.

Nesustenabilitatea vechii structuri corporatiste apare cu evidență în industriile culturale. Modelul de afaceri, bazat pe copyright, al vechilor dinozauri corporatiști, pur și simplu nu mai poate supraviețui într-un mediu în care echipamentul și

capitalul necesare înregistrării, digitalizării, podcasting-ului, graficii și editării computerizate sunt la îndemâna persoanelor individuale. Un mediu în care bittorenții și încriptarea puternică transformă copyright-ul într-o practică depășită. Inițial, cerberii corporatiști și-au datorat puterea imensei nevoi de capital necesar pentru a demara un ziar, o stație de radio sau un studio de înregistrare. Utilizând tehnologia secolului XX, erau necesari sute de mii de dolari. Funcția principală a corporației tradiționale era să administreze mijloacele de producție, să angajeze forța de muncă și să o supravegheze pentru a avea siguranța că aceasta acționează în interesul corporației. Astăzi, dimpotrivă, elementul de bază al editării computerizate, prelucrării sunetului sau podcasting-ului este computerul personal, care se găsește în mai mult de jumătate din gospodăriile nord-americane. Mediul reticular, combinat cu nesfârșite varietăți de software ieftin pentru crearea și editarea conținutului fac posibil ca un amator să producă la nivelul de calitate asociat odinioară giganticelor edituri și case de discuri. În acest mediu, singurul lucru care mai împiedică vechea informație și dinozaurii din mass media să se prăbușească sunt așa-numitele drepturi de „proprietate intelectuală" – care, iată, devin imposibil de respectat.

În industriile informatice și culturale, unde echipamentul de bază necesar producției este disponibil tuturor, iar rețeaua face inutilă existența managementului, s-ar putea ca producția autoadministrată, prin cooperare între parteneri să înlocuiască vechile ierarhii. În domeniul muzicii, al editării și al programării va domina producția prin cooperare între egali, după modelul Linux. Cum este posibil să realizezi valoare dintr-o producție de tip „open-source" cu costuri de reproducere zero? Răspunsul ni-l sugerează modelul de afacere Red Hat, Phish sau Radiohead. Red Hat, un distributor Linux, nu poate face bani din drepturile de proprietate asupra software-ului, dar câștigă foarte bine din asistența acordată clientului și din personalizarea produsului. Phish oferă gratis muzică, produsul său de bază, dar câștigă din vânzarea biletelor de concert și concesiuni. Radiohead permite încărcarea gratis de pe site a

unui album de muzică cuplată cu o colecție de contribuții voluntare via PayPal...

În ceea ce privește sectorul industrial, noua economie care se naște în aceste timpuri de cotitură va fi mai apropiată de modelul Emilia-Romagna decât Emilia-Romagna însăși. Prin modularizarea componentelor, proiectarea produsului va suferi schimbări radicale ce vor avea drept scop creșterea fiabilității și posibilitatea de a repara ieftin produsul.

Necazurile pe care Julian Sanchez le-a avut cu i-Phone-ul lui ne oferă o bună ilustrare a fenomenului de „perimare planificată" a produsului tehnologic oferit de marile corporații.

„1. I-phone-ul meu a avut o problemă fizică minoră, ceva ce te aștepți să se întâmple unui aparat pe care-l porți mereu cu tine: butonul din partea de sus a aparatului s-a blocat, făcându-l nefolosibil.

2. M-am dus la magazinul „Apple" din Virginia. Așa cum mă așteptam, mi s-a spus că garanția nu acoperă defectul, pentru că nu părea să fie rezultatul unei stricăciuni provenite din interiorul aparatului. S-au oferit însă cu mare bucurie să-mi repare sau să-mi înlocuiască telefonul pentru suma de 250 de dolari – cu acești bani mi-aș fi cumpărat unul nou.

3. L-am rugat pe un vânzător din magazin să-mi dea câteva sfaturi ca să pot repara eu însumi aparatul, să-mi spună cum să-l deschid. Habar n-avea...

4. Cu niște șurubelnițe foarte mici, m-am apucat să deschid carcasa, genul de drăcovenie în care Apple își închide componentele tuturor aparatelor sale. Mi-au trebuit vreo 15 minute până am reușit să deschid puțin partea de sus, suficient ca să pot umbla înăuntru.

5. Mi-a luat doar cinci secunde să deblochez butonul cu pricina.

Am două probleme. Prima: Evident, a fost vorba de o reparație care, cu instrumente potrivite, nu ar fi durat mai mult de un minut. În loc să-i lase să efectueze reparația pe cei de la mult lăudatul lor serviciu de asistență a cumpărătorului, Apple își încurajează cumpărătorii – mulți dintre ei probabil nu știu cum să procedeze – să cheltuiască o grămadă de bani pentru a-și înlocui vechiul telefon.

A doua problemă. I-phone-ul este conceput special ca să te descurajeze să-l repari singur. Cei mai mulți dintre utilizatori în mod sigur

nu-și doresc să deschidă carcasa computerului lor dar în același timp nu-i de așteptat ca fabricantul însuși să-i împiedice să o facă. Din cauza carcasei mi-a luat cincisprezece minute să-mi repar I-phone-ul în loc de câteva secunde, cum ar fi fost normal."[26]

Este un năravlarg răspândit: să vinzi imprimantele ieftin, dar la preț de monopol cartușele pentru ele; să vinzi ieftin aparatul de măsurat glicemia, dar să ceri 100 de dolari pentru cutia cu teste. Odinioară erau ieftine mașinile de scris și scumpă panglica. Și, desigur, datorită legii „proprietății intelectuale", este ilegal să fabrici accesorii generice pentru produsele altcuiva.

Eric Hunting sugerează că procesul de inovație tehnologică desfășurat în cadrul capitalismului corporat deschide calea modularizării. Costurile mari ale inovației tehnice, dificultatea de a o valorifica, personalizarea produselor sau vânzările de nișă, toate împreună creează nevoia presantă de „modularizare în jurul unor platforme arhitecturale comune pentru a compartimenta și a distribui riscurile legate de costurile de dezvoltare, rezultatul fiind apariția multor companii mici: ele lucrează în mod independent și în competiție pentru a dezvolta părți intercompatibile pentru platforme de produs comune".

Iar Hunting arată că datorită modelului predominant bazat pe „externalizare completă" și „fabricarea pe contract", centrele corporatiste nu-și mai găsesc rațiunea de a fi, făcând posibil ca firmele contractante să eludeze principiile corporatiste și să producă pe cont propriu[27]. Un bun exemplu în acest sens ni-l oferă economia în rețea din nordul Italiei, unde „sate întregi lucrează pe bază de contract pentru giganții industriei auto iar în momentul când această industrie este

26 Julian Sanchez, „Dammit, Apple", în *Notes from the Lounge*, iunie 2008 (http//:www.juliansanchez.com/2008/06/02/dammit-aple/).

27 Comentariu oferit de Michel Bauwens, „Phases for implementing peer production: Towards a Manifesto for mutually Assured Production", în *P2P Foundation Forum*, 30 aug. 2008 (http://p2pfoundation.ning.com/forum/topic/show?id=2003008%3Atopic%3A6275&page=1&commentId=200300%3AComment%3A6377&x=1#2003008Comment6377).

lovită de criză, micile firme se orientează spre producția altor componente industriale"[28].

Kirkpatrick Sale a scos în evidență faptul că orășelul, atelierul de reparații din cartier și centrele de recondiționare au potențialul de a pune din nou în funcțiune nesfârșitele obiecte de uz casnic care zac stricate prin dulapuri și subsoluri; de asemeni, a mai arătat importanța „centrelor de repunere în funcțiune" a micilor motoare și a frigiderelor (de exemplu)[29]. Aceste centre vor furniza piese de schimb atunci când Whirlpool va face implozie; ele vor fi construite pe temeliile deja existentelor ateliere mecanice și ale micilor centre unde oamenii lucrează în timpul liber.

Asemenea mici ateliere, lucrând în rețea cu scopul de a produce în mod distributist după un plan comun, elaborat prin cooperarea dintre egali, pot deveni o economie industrială construită pe modelul Emiliei-Romagna. Jane Jacobs consideră industria de biciclete japoneză un bun prototip al unui astfel de model industrial reticular. Această industrie a început prin producția artizanală a pieselor de schimb pentru bicicletele occidentale.

„... ateliere de reparat biciclete din import apăruseră în marile orașe... Piesele de schimb importate erau scumpe, iar bicicletele stricate mult prea valoroase pentru a fi sacrificate pentru piese. Multe ateliere au găsit că este mai profitabil să fabrice ele înseși piesele de schimb – nu era prea greu dacă fiecare meseriaș ar fi fost specializat într-o anumită piesă, cum de fapt mulți dintre ei și erau. În acest fel grupuri de ateliere de reparații aproape că au ajuns să producă biciclete întregi. Procesul final intra în sarcina asamblorilor de biciclete. Aceștia cumpărau piese de schimb pe bază de contract de la reparatori, care deveneau «fabricanți de categorie ușoară»."[30]

28 Colin Ward, „Anarchism and the informal economy", în *The Raven*, nr. 1 (1987), pp. 31-32.

29 Kirkpatrick Sale, *Human Scale* (New York: Coward, McCann & Geoghegan, 1980), p. 406.

30 Jane Jacobs, *The Economy of Cities* (New York: Vintage Brooks, 1969, 1970), pp. 63-64.

Modelul descris se alătură unora asemănătoare propuse de alți autori care au scris pe tema economiei descentralizate, incluzându-i pe Colin Ward, Keith Paton și Karl Hess. Ward sugerează, de exemplu,

„strângerea de echipamente pentru a fi folosite în comun de mai mulți vecini. Să presupunem că fiecare membru al unui grup de vecini are o unealtă solidă și performantă iar grupul deține împreună o freză, un strung și un ferăstrău electric. Echipamentele deținute în comun îi vor ajuta să-și facă treaba folosind unelte potrivite fără a recurge la sculele lor personale inadecvate sau fără a-și irosi resursele pe un atelier personal care nu ar putea fi folosită la întreaga capacitate. Toate acestea necesită, la rândul lor, o clădire pentru a adăposti utilajele: atelierul comunitar"[31].

Un asemenea atelier ar putea să acopere prăpastia dintre timpul liber și munca în care ești propriul tău stăpân. Astfel, șomerul va putea „să-și câștige el însuși existența". Ward citează exemplul Noilor Orașe din Marea Britanie unde

„s-a considerat necesar și de dorit să se construiască grupuri de ateliere mici pentru persoanele individuale și micile firme care prestează servicii, cum ar fi repararea echipamentelor electrice sau a caroseriilor de mașini, tâmplărie și producția subcomponentelor. Atelierul comunității ar putea fi extins cu alte capacități productive unde se va munci pentru «câștig». N-ar putea atelierul să devină *uzina* comunitară, dând de muncă sau oferind un loc unde poți să muncești oricărui locuitor care ar dori să lucreze în acest sistem, dar nu ca o opțiune de timp liber, în afara economiei societății bogate care exclude o parte tot mai mare din membrii ei, ci ar fi chiar una dintre premisele unei economii viitoare controlate de muncitori?"

Ward citează un pamflet al anarhistului Keith Paton, care le sugera aceeași idee unor sindicaliști: să-și pună talentele mai degrabă în slujba propriei comunități decât să se bată pentru slujbe în economia capitalistă:

31 Colin Ward, *Anarchy in Action* (London: Freedom Press, 1982), p. 94.

„Energia electrică și «abundența» au făcut ca mașini intermediare, unele dintre ele foarte sofisticate, să ajungă în comunități muncitorești obișnuite. Chiar dacă mulți dintre membrii lor nu le posedă, există posibilitatea să fie împrumutate de la vecini, rude și foști tovarăși de muncă. Mașini de tricotat și cusut și alte unelte destinate meseriașului individual intră în această categorie. Garajele pot fi convertite în mici ateliere, producerea berii în gospodărie a devenit o practică populară, mașinile vechi pot fi folosite pentru piese de schimb, echipamente și alte gadgeturi. Când își vor da seama de oportunități, muncitorii metalurgiști experimentați și mecanicii vor profita de tehnologiile avansate de valorizare a fierului vechi, reciclând deșeurile metalice ale societății de consum pentru a crea obiecte care pot fi folosite din nou. Mulți amatori entuziaști vor începe să-și vadă interesele în altă lumină"[32].

Karl Hess a luat de asemenea în discuție atelierele de cartier – sau, cum le-a numit el, „ateliere mecanice participative" – în *Community Technology*.

„Atelierul ar putea fi dotat cu unelte industriale date la casare și unelte cumpărate prin sistemul școlar local din surplusurile guvernamentale... Munca poate, desigur, să fie depusă la fel de bine în ateliere din gospodărie sau în ateliere comerciale de către persoane care apreciază calea deschisă de tehnologiile comunitare.

Într-un cartier nevoiaș, la un astfel de atelier comunitar se poate apela pentru repararea obiectelor casnice, a căror înlocuire cu altele noi ar fi o adevărată povară economică pentru locuitorii locului.

Atelierul de cartier ar putea să transforme lucrurile aruncate în unelte utile. Frigiderele aruncate, de exemplu, sugerează o infinitate de noi folosințe, de la recipiente pentru pește, după ce li s-a scos ușile, până la noi întrebuințări date numeroaselor părți componente cum ar fi compresoarele și țevile de cupru. Același lucru este valabil pentru mașinile de spălat."

Hess a legat ideea de atelier comunitar de alta, „similară în spirit": depozitul de cartier.

32 Keith Paton, *The Right to Work or the Fight to Live?* (Stoke-on-trent, 1972), în Ward, *Anarchy in Action*, pp. 108-109.

„Depozitul comunitar ar trebui să colecteze resturi de materiale de construcție. Totdeauna rămâne ceva material după ce s-a realizat o lucrare – prea bun ca să-l arunci, prea neînsemnat ca să-l depozitezi. Aceste resturi, adunate împreună oferă posibilități practice de a folosi materialele de construcție în spațiul public.

Multe comunități împărtășesc aceeași soartă tragică: mai multe resurse părăsesc comunitatea decât se întorc în ea. Prin atelierul și depozitul de cartier, o comunitate încearcă să rezolve această problemă la un nivel domestic și neideologic."[33].

Importanța economiilor informale și domestice pentru producerea valorii de folosire pe care o consumăm se va mări probabil exponențial, ele operând pe baza acelorași principii ca și comunitatea de tip „open source": producția cu costuri reduse care valorizează capacitățile echipamentului-capital pe care oamenii îl posedă oricum. Această situație era prezentă încă de pe vremea lui Borsodi. Revoluția descrisă de Borsodi este potențată de apariția tehnologiilor asistate de computer pentru producția la comandă, în cantități mici. Răspândirea acestor tehnologii, cuplată cu oportunitățile oferite de sistemele de microcreditare sau de LETS[34] va micșora semnificativ nevoile de capital pentru producția în rețea, mică și medie, de bunuri.

Producția prin colaborare și modelul „open source" au fost dezvoltate pentru domeniul virtual, producând presiuni asupra producției culturale pe care am descris-o mai înainte. Pe măsură ce tehnologia pentru producția fizică devine fezabilă la dimensiuni din ce în ce mai mici, pe măsură ce prețul reunirii de capitaluri mici și dispersate se apropie de zero, se micșorează separația dintre aplicarea principiilor producției prin colaborare în viața reală și în domeniul virtual...

33 Karl Hess, *Community Technology* (New York, Cambridge, Hagerstown, Philadelphia, San Francisco, London, Mexico City, Sao Paulo, Sydney: Harper & Row, Publishers, 1979), pp. 96-98.

34 Local Exchange Trading System – sistem local, nemonetar, de schimb de produse și servicii între membrii asociați. Serviciile sau bunurile care fac obiectul schimbului sunt echivalate în monede simbolice. Prima asociație de acest tip a apărut în Canada, în anii '80 (n. trad.).

Un guru al managementului, Thomas Peters, consideră că aproximativ nouăzeci la sută din prețul produselor din ziua de astăzi este reprezentat de „elemente efemere" sau de „intelect" și doar zece la sută din preț îl constituie materialele și forța de muncă[35]. Atunci când din costurile de producție se elimină „costul de proprietate" al proiectării și tehnologiei iar modelul de distribuție orientat spre consumator elimină cele mai multe dintre imensele cheltuieli legate de marketing, ne vom da seama că porțiunea din preț constituită din aceste elemente intangibile va face implozie; prețul rămas, bazat pe costul materialelor și al forței de muncă, se va fi redus dramatic. Într-o astfel de lume, în care costul bunurilor de consum nu va mai fi umflat artificial, ne vom putea menține actualul standard de viață muncind doar una sau două zile pe săptămână.

Importanța așa-numitelor „spare cycles" ale lui Bauwens – punerea la lucru a capacităților nefolosite – este sugerată de distincția dintre Jed Harris și Charles Johnson. Harris afirmă:

„Schimbarea care permite expansiunea producției prin cooperare se datorește faptului că o entitate poate deveni autonomă și poate crește exploziv cu foarte puțin capital. Nu trebuie, așadar, să renunțe la proprietate în schimbul capitalului sau să plătească o parte din profit investitorului"[36].

Johnson mai demonstrează că producția prin cooperare poate exista chiar atunci când sunt necesare investiții semnificative de capital, datorită modului în care

„atât tehnologiile emergente distributiste, în general, cât și proiectele de producție prin cooperare, în special, facilitează agregarea capitalului dispersat fără ca acesta să mai treacă printr-un unic punct central, cum ar fi o bancă comercială sau un fond de investiții speculative..."

35 Tom Peters, *The Tom Peters Seminar: Crazy Times Call for Crazy Organizations* (New York: Vintage Books, 1994).

36 Harris, „Capitalists vs. Entrepreneurs", în *Anomalous Presumptions*, 26 febr. 2007 (http://jed.jive.com/?p=23).

Și mai important:

„din cauza modului în care proiectele de producție prin cooperare distribuie forța de muncă, întreprinzătorii pot beneficia de ciclurile «spare» ale larg răspânditelor bunuri de capital – unelte precum computerul, bunuri fixe ca biroul și locuința, software-ul etc. aflate în posesia celor care își aduc contribuția la aceste proiecte. Prin urmare, nu este vorba doar să reduci costurile totale ale bunurilor de capital, deși acesta este un element important; este de asemenea important ca noi modele de reunire a bunurilor de capital să acopere costurile așa încât să se adune capitaluri mici fără intervenția băncilor și a altor intermediari"[37].

Punând la lucru capacitățile nefolosite ale bunurilor de capital, pe care o persoană obișnuită le posedă oricum, furnizând un debușeu productiv pentru surplusul de muncă oferit de șomeri și transformând micile surplusuri ale producției casnice într-o sursă a valorii de schimb, economia informală folosește pietrele pe care constructorii au refuzat să le așeze la temelie.

Să ne gândim, de exemplu, ce-ar însemna să ții, în regim de piață, o mică berărie sau o cârciumioară, pe care ai deschide-o în propria casă. Cumpărarea unor recipiente și mici tancuri de fermentare, a câtorva mese în plus pe care să le pui într-o cameră disponibilă folosită în chip de sală de restaurant ar necesita cel mult un împrumut de la bancă. Plata ratelor lunare ar putea fi asigurată doar pe baza câștigului obținut de la câțiva clienți pe săptămână. Niște mușterii seara și în week-end, probabil proveniți dintr-un cerc de cunoscuți, ar permite să înlocuiești o parte din munca salariată cu cea din restaurant, având posibilitatea să renunți cu totul la serviciu, sau doar parțial, pe măsură ce clientela crește. În această afacere, ca în multe altele de acest gen, costurile și capitalul inițial sunt minime, ceea ce înseamnă costuri de operare modeste. Într-o astfel de situație, mult mai mulți oameni ar fi capabili să înceapă,

37 Charles Johnson, „Dump the rentiers off your back", în *Rad Geek People's Daily*, 29 mai 2008 (http://radgeek.com/gt/2008/05/29/dump_the/).

fără costuri ruinătoare, o mică afacere cu scopul de a-și suplimenta veniturile, trecând treptat de la munca salariată la cea de întreprinzător.

În economia informală, economiilor realizate prin costurile mici de operare li se adaugă cele obținute datorită lipsei cheltuielilor administrative; nu trebuie să plătești un șef sau o secretară. După cum a arătat Scott Burns în *The Household Economy*, din suma pe care o plătești unui meseriaș chemat să-ți repare ceva în casă, cea mai mare parte o încasează firma angajatoare. O firmă de instalații, o agenție de recrutare a personalului temporar etc. încasează în mod obișnuit de la client de două ori și ceva mai mult decât îl plătesc pe angajatul lor. Presupunând că un instalator și un contabil câștigă la fel, ei trebuie să muncească două ore și jumătate pentru o oră de muncă a celorlalți"[38].

În acest sens, Roderick Long făcea următoarea observație:

„În absența reglementărilor juridice privitoare la licențe, zonare etc., oare câți oameni ar deschide *azi* un restaurant dacă singurele lucruri de care ar avea nevoie ar fi sufrageria și bucătăria din propria casă? Câți oameni ar deschide *azi* o frizerie dacă tot ce le-ar trebui ar fi un scaun, niște foarfeci, piepteni și pomade? Câți oameni ar pune pe picioare *astăzi* un serviciu de taximetrie dacă n-ar avea nevoie decât de o mașină și de un telefon mobil? Câți oameni n-ar deschide o grădiniță *astăzi* dacă s-ar strânge câțiva părinți să plătească pe unii dintre ei ca să aibă grijă de copii?"[39].

Shawn Wilbur descrie un model de afaceri similar, bazat pe experiența sa de mic anticar:

„La anticariatul meu aveam un stoc de aproximativ 150.000 de cărți vechi... Un anticar cu experiență, muncind din greu 75-80 de ore pe săptămână, a putut să aibă grijă de vânzări, să țină inventarul la zi și

38 Scott Burns, *The Household Economy: Its Shape, Origins & Future* (Boston: The Beacon Press, 1975), pp.163-164.

39 Roderick Long, „Free Market Firms: Smaller, Flatter, and More Crowded", în *Cato Unbound*, 25 nov. 2008 (http://www.cato-unbound.org/2008/11/25/roderick-long/free-market-smaller-flatter-and-more-crowded).

chiar să pună puțină ordine în inventarul moștenit de la fostul proprietar. Dacă n-ai avut niciodată afacerea ta, 80 de ore pe săptămână ți se pare mult – este într-adevăr mult de lucru, dar nu-i atât de rău pe cât pare. Pe de altă parte, hârtogăraia necesară pentru a angaja câteva ajutoare îți dă o asemenea bătaie de cap încât preferi în multe privințe orele de muncă în plus. Dacă se elimină hârtiile cerute de stat, dispare una dintre piedicile din calea angajării de ajutoare la firmele mici.

Micul meu anticariat avea o eficiență enormă, în sensul că putea să facă față unor perioade lungi cu vânzări scăzute și, în același timp, să aibă comenzi de carte la nivelul unei librării dintr-un mare lanț"[40].

Firmele care operează cu costuri reduse pot să înfrunte pe termen nedefinit vremuri de restriște economică deoarece aproape toate veniturile lor sunt venituri curate și nete. Treptat, se poate face tranziția de la veniturile obținute din salariu la cele realizate prin munca de mic întreprinzător. Sau, pur și simplu, acest din urmă venit poate să fie doar unul suplimentar obținut fără aproape nici un risc.

Noul model de economie pe care l-am descris include atât modelul industrial distributist al Emiliei-Romagna cât și sectorul mult extins al economiei casnice și informale. Efectele sale pozitive pot fi împărțite în trei categorii:

În primul rând, comunitățile devin mai prospere, mai adaptabile economic, fiind ferite de crizele ciclice. Capacitatea de a-ți asigura nevoile de consum cu propria forță de muncă, cu pământul propriu și cu propriile unelte nu poate fi distrusă de o recesiune sau de decizia marilor corporații de a muta producția în China. Posibilitatea de a schimba bunurile suplimentare pe care le obții cu altele, produse de un vecin care își folosește și el terenul și propriile unelte oferă mult mai mare siguranță decât o slujbă într-o economie capitalistă. Și ceea ce este valabil pe plan individual este adevărat și în planul colectiv al comunității.

40 Shawn Wilbur, „Who benefits most economically from state centralization?", în *In the Libertarian Labyrinth*, 9 dec. 2008 (http://libertarian-labyrinth.blogspot.com/2008/12/who-benefit-most-economically-from.html).

Să ne închipuim un fermier de produse biologice, făcând troc cu un instalator din vecini. Nici fermierul, nici instalatorul nu-și pot valorifica prin troc produsele și serviciile sau să-și asigure nevoile de subzistență. Amândoi au însă o sursă sigură și constantă de verdețuri și un om priceput la reparații. De asemeni, își asigură un debușeu pentru surplusurile pe care amândoi le produc. Cu cât sunt implicate în acest sistem de schimb mai multe meserii și profesii, cu atât sunt satisfăcute mai multe necesități de consum într-un mod mai sigur și în cadrul unei economii alternative; în același timp, cu cât este mai puțin dependentă o persoană de un salariu, cu atât va fi mai bine pregătită să reziste în perioadele prelungite de șomaj din economia salarială.

Borsodi a descris efectele cumulate ale incertitudinilor generate de economiile cu producție industrială de masă destinată unor piețe anonime:

„Este clar că nu ne permitem să fim dependenți de altcineva fără să riscăm să pierdem ceea ce avem mai prețios în noi. Dar asta este exact ceea ce facem mai toți în ziua de azi. Se pare că fiecare este dependent de altcineva pentru a-și asigura necesitățile vitale. Muncitorul din fabrică depinde de cel care l-a angajat; ambii depind de cei care găsesc clienți și asigură vânzarea produselor pe care muncitorul și angajatorul le produc. Iar toți depind de publicul consumator, care nu vrea sau nu poate să cumpere ceea ce ei au produs"[41].

Subzistența, trocul și alte forme de economie informală, reducând treptele intermediare dintre producție și consum, reduc de asemeni neprevăzutul pe care îl presupune consumul. Cu un concept împrumutat de la marxiști: dacă pentru a-și împlini menirea, capitalul trebuie să circule, același lucru este valabil pentru forța de muncă. Cu cât sunt mai multe trepte în circuit, cu atât mai ușor poate să se întrerupă circuitul și forța de muncă să nu ajungă să se realizeze (forța de muncă se

41 Ralph Borsodi, *Flight from the City: An Experiment in Creative Living on the Land* (New York, Evanston, San Francisco, London: Harper & Row, 1972 [1933]), p. 147.

realizează când se transformă în valoare de folosire prin mijloace indirecte: forța de muncă este oferită în schimbul salariului iar salariul este schimbat pentru munca altcuiva).

În *Mizeria filozofiei*, Marx susținea că, datorită imperativului producției pe scară largă, ciclurile economice sunt inerente capitalismului industrial. Industria este forțată să producă în cantități mari, fără a ține cont de cerere. Ar fi imposibil să echilibrezi cererea și oferta fără să te întorci la o producție artizanală, la scară mică[42]. Pentru Marx și, desigur, pentru apostolii tehnocratici ai economiei se scară din secolul al XX-lea, „artizanal" echivala cu „primitiv". Marx s-a înșelat însă afirmând că producția de scară era necesară pentru obținerea unui nivel de trai ridicat.

Producția la scară mică, într-o economie locală diversificată, este ideală pentru coordonarea stabilă între cerere și ofertă. Potrivit lui Paul Goodman:

> „O astfel de economie locală este esențială dacă vrem să existe o relație strânsă între producție și consum, dacă dorim ca prețurile și valoarea forței de muncă să nu mai fie atât de mult supuse fluctuațiilor unei piețe vaste și generale. Altfel spus, în anumite limite, cu cât un sistem se apropie mai mult de economia gospodărească, cu atât mai mult devine acel sistem o economie de lucruri și servicii specifice care pot fi schimbate prin troc și cu atât mai puțin o economie bazată pe schimburi monetare generalizate"[43].

Mergând pe aceeași linie, Leopold Kohr compara economiile locale cu adăpostul oferit de porturi pe timp de furtună: protecție împotriva ciclurilor economice și fluctuațiilor extreme ale prețurilor[44].

În aceeași ordine de idei, descentralizarea economică ar face comunitățile locale mult mai puțin vulnerabile la șantajul

42 Karl Marx, *The Poverty of philosophy*, Marx and Engels, *Collected Works*, vol. 6 (New York: International Publishers, 1976).

43 Paul și Percival Goodman, *Communitas*, p. 170.

44 Leopold Kohr, *The Overdeveloped Nations: The Diseconomies of Scale* (New York: Schocken Books, 1977), p. 110.

economic practicat în mod curent de marile corporații. Perspectiva deschiderii unui nou supermarket sau a unei fabrici lansează un adevărat război între comunități pentru atragerea investiției corporatiste. Dacă în loc de oligopolul care deservește o piață internațională, fabrica obișnuită ar avea o duzină de muncitori care lucrează pentru o piață locală, ar fi *mult* mai greu să închizi unitatea și s-o muți în altă regiune. Aceasta devine cu atât mai adevărat când luăm în calcul și efectul eliminării subvențiilor pentru transport asupra modelului economic corporatist bazat pe distribuția la mare distanță. În aceeași ordine de idei, dacă ar exista mulți angajatori industriali de mărime mică și mijlocie în locul unei mari corporații, care colonizează comunitățile în mijlocul cărora funcționează, oamenii ar fi mult mai înclinați să spună (despre corporație) „ducă-se pe pustie!".

Comunitățile cu firme mici, deținute de proprietari locali sunt cu mult mai sănătoase economic decât marile corporații conduse de proprietari anonimi. De exemplu, un studiu din 1947 a comparat două comunități din California: o comunitate de mici ferme și alta dominată de agrobusiness-uri. Comunitatea agricolă avea un standard de viață mai ridicat, mai multe parcuri, mai multe magazine și mai multe organizații civice, sociale și de divertisment[45].

Bill McKibben a avansat o idee asemănătoare în *Deep Economy* (Economia profundă). Majoritatea banilor cheltuiți pe lucruri cumpărate de la o transnațională părăsesc repede economia locală, în vreme ce banii cheltuiți pe plan local se scurg mult mai încet în exterior. Conform unui studiu din Vermont, înlocuind doar zece la sută din produsele alimentare din import cu produse locale, s-ar crea o producție economică în valoare de 376 de milioane de dolari, incluzând un fond de salarizare de 69 de milioane de dolari pentru cele 3600 de locuri de muncă nou create. Un studiu similar din Marea Britanie a arătat că zece lire sterline cheltuite la un magazin local

45 L. S. Stavrianos, *The Promise of the Coming Dark Age* (San Francisco: W H. Freeman and Company, 1976), p. 41.

au adus beneficii economice comunității în valoare de 25 de lire, comparat cu numai 14 lire la un magazin în franciză.

> „Țăranul bea o cinzeacă la crâșma din sat; cârciumarul își repară mașina la un atelier din aceeași localitate și își face un costum la croitor; la rândul lui, croitorul cumpără pâine de la brutăria din colț, iar brutarul cumpără grâul de la fermele locale. Dacă aceste firme nu sunt deținute de proprietari din partea locului, banii părăsesc comunitatea odată cu fiecare tranzacție comercială"[46].

În al doilea rând, ar crește drastic puterea de negociere a forței de muncă. De la apariția sistemului uzinal și extinderea în masă a muncii salariate, capitalul a depins de capacitatea sa de a externaliza multe dintre funcțiile de reproducere, atât pe seama economiilor informale și nemonetarizate cât și pe seama instituțiilor sociale organice cum ar fi familia, aflate în afara sferei monetare. Privit dintr-o perspectivă istorică, a remarcat Immanuel Wallerstein, capitalul s-a bazat pe puterea sa superioară de a stabili în propriul avantaj frontierele dintre bani și economiile sociale. Atitudinea sa față de economiile gospodărești și informale a fost ambivalentă. Este în interesul angajatorului ca lucrătorul să nu depindă *în întregime* de salariu întrucât „ar fi nevoit să ceară lefuri mai mari" dacă economia de subzistență „nu i-ar asigura unele funcții de reproducere a forței de muncă"[47]. Pe de altă parte, dacă gospodăria este prea mare înseamnă că „munca [în sistem salariat, n. trad.] depusă pentru asigurarea supraviețuirii este prea mică" și „se diminuează presiunea exercitată asupra individului ca să intre pe piața muncii salariate"[48]. Economia gospodărească este lăsată să funcționeze în măsura în care suportă costurile

46 Bill McKibbean, *Deep Economy: The Wealth of Communities and the Durable Future* (New York: Times Books, 2007), p. 165.

47 Immanuel Wallerstein și Joan Smith, „Households as an institution of the world-economy", în Smith și Wallerstein, eds., *Creating and Transforming Households: The constraints of the world economy* (Cambridge; New York; Oakleigh, Victoria; Paris: Cambridge University Press, 1992), p. 16 [3-23].

48 Immanuel Wallerstein, „Household Structures and Labor-Force Formation in the Capitalist World Economy", în Joan Smith, Immanuel Wallerstein, Hans-Dieter Evers, eds., *Households and the World Economy* (Beverly Hills, London, New Delhi: Sage Publications, 1984), p. 20.

de reproducere care, altfel, ar fi trebuit să fie incluse în salarii; dar este suprimată (ca în cazul „închiderii islazurilor comunale"[49]) atunci când amenință să crească în mărime și importanță atât de mult încât să ofere independență *față de* munca salariată.

Este de înțeles frica marilor proprietari și angajatori față de economia de subzistență, care a determinat închiderea islazurilor comunale. Kropotkin își pune întrebarea:

> „Dacă fiecare țăran-fermier ar avea o bucată de pământ neimpozabil, dacă ar mai avea uneltele și animalele necesare muncii câmpului, cine ar mai lucra pământurile latifundiarilor? Fiecare ar avea grijă de pământul lui.
>
> Dacă bărbații și femeile de la țară ar avea pâinea și nevoile de toate zilele asigurate, cine ar mai munci pentru capitaliștii noștri pe un salariu de jumătate de coroană pe zi atunci când mărfurile pe care le-ar produce în acest răstimp s-ar vinde pe piață cu o coroană sau mai mult?"[50].

Suntem martorii unei schimbări revoluționare: economia informală începe să fie mai competitivă decât cea salarială, o situație pe care marii proprietari de acum două sute de ani nu și-ar fi putut-o imagina nici în visele lor cele mai negre. Creșterea rapidă a tehnologiilor pentru producția casnică din secolul al XX-lea, bazată pe utilaje de mici dimensiuni, acționate electric, și noile forme de cultivare intensivă a pământului au schimbat radical balanța dintre marea și mica producție în privința eficienței. Ralph Borsodi arătase acest lucru cu optzeci de ani în urmă, dar potențialul unor utilaje multifuncționale mici și ieftine a schimbat și mai mult balanța.

49 „The Enclosure of the commons", un episod istoric survenit în Anglia secolului al XVI-lea, când islazurile comunale au fost trecute în proprietate privată (n. trad.).

50 Peter Kropotkin, *The Conquest of Bread* (New York: Vanguard Press, 1926), pp. 36-37.

„Eleutheros", pe blogul *How Many Miles from Babylon?*, a descris independența rezultată din accesul la mijloacele de subzistență:

> „... dacă am închide poarta fermei și n-am mai avea nici o legătură cu Babilonul, am putea să cultivăm mult și bine porumb și fasole...
>
> ... Ca să te desprinzi de Babilon, trebuie să ai o alternativă. Babilonul, ca orice sistem de exploatare și control, poate exista doar dacă limitează și elimină posibilitatea de a alege. La urma urmei, dacă poți alege, o să alegi lucrurile care îți sunt de folos ție și familiei tale, în detrimentul celor care ajută Babilonul...
>
> Am să dau un exemplu pentru ceea ce înseamnă o alegere reală: câmpul meu cultivat cu porumb. Noi producem ... pâinea noastră fără subvenții de la Babilon. Drept urmare, putem întotdeauna să consumăm pâinea noastră în loc de ceea ce ne oferă Babilonul. De asemeni, cumpărăm în vrac; dacă, însă, costurile de transport sau o penurie de grâu mărește prețul prea mult (cum s-a întâmplat anul acesta) putem să spunem: «Nu-mi convine, o să mâncăm fasole și mălai». Uneori cumpărăm hrană de la magazin și din când în când mergem la restaurant. Dar avem totdeauna o alternativă, și dacă vrem, putem să o urmăm luni de zile.
>
> Începi să te descotorosești de Babilon când ești în stare să alegi. «Ei bine, pot să mă așez la masa pe care o întinde Babilonul; dacă însă îmi impune termeni inacceptabili, mă scol și plec»"[51].

Să știi că n-ai datorii, că ești proprietarul exclusiv și permanent al casei tale, că ai un acoperiș deasupra capului și mâncare pe masă fără să muncești la infinit pe salariu, toate acestea au un efect incalculabil asupra puterii personale de a negocia chiar atunci când capitalismul este tare pe poziție. După cum a constatat Borsodi, încă acum 80 de ani, putința de a se „retrage" în economia gospodărească un timp mai îndelungat – și faptul că potențialii angajatori știau acest lucru – i-a permis să negocieze termeni mult mai buni pentru muncile prestate.

51 Eleutheros, „Choice, the Best Sauce", *How Many Miles from Babylon*, 15 oct. 2008 (http://milesfrombabylon.blogspot.com/2008/10/choice-best-sauce.html).

> „Este remarcabil cât de mult îți apreciază munca șefii și patronii când știu că îți permiți să le refuzi ofertele dacă nu-ți convin. Desigur, dacă salariații ar reuși să aibă o astfel de independență, angajatorii ar fi nevoiți să se întrească în a oferi salarii cât mai atractive ca să-și țină angajații; astăzi, în schimb, muncitorii intră în competiție pentru salarii cât mai mici, ca să capete de lucru.
>
> Independența economică îmbunătățește extrem de mult poziția de prestator de servicii. Înlocuiește prezenta «piață a cumpărătorului» în care ești nevoit să-ți vinzi serviciile cu una a «vânzătorului», în care tu dictezi termenii. Îți permite să alegi slujbele care îți convin și să refuzi oferte pe care nu le găsești potrivite..."[52].

Exact aceasta era poziția forței de muncă în perioada în care țăranii aveau acces la islazurile comunale, care le permiteau să-și asigure traiul. Țăranii preferau uneori să muncească pe bani ca să-și suplimenteze veniturile, dar o făceau doar atunci când doreau, puteau să refuze oricând ofertele care nu le conveneau.

Potențialul de refuz este cu atât mai mare cu cât este mai sporită eficiența cu care economia alternativă reușește să extragă valoarea de uz dintr-un anumit teren sau capital. Economia corporată folosește pământul și capitalul ineficient, pentru că își permite să o facă. Statul le-a oferit marilor corporații acces preferențial la terenuri și capital, așa încât au dezvoltat un model de afaceri bazat pe creșterea extensivă a capacităților de producție. Cei angajați în economia alternativă, pe de altă parte, folosesc intensiv terenul și capitalul disponibil...

Echilibrul de forțe dintre cele două economii nu va fi atât de inegal pe cât îl arată distribuția titlurilor de proprietate. Pe măsură ce forța de muncă se retrage din economia corporatistă și își folosește în mod eficient resursele productive pe care le are la dispoziție, ne vom îndrepta treptat către o societate în care ceea ce consumă o persoană obișnuită este produs într-o rețea de mici producători independenți și cooperative deținute de muncitori-proprietari. Oligarhii vor rămâne cu pământurile nemuncite iar fabricile, în căutare acută de personal, nu le vor

52 Borsodi, *This Ugly Civilization*, p. 325.

mai sluji la nimic, întrucât va fi prea dificil să angajezi în mod profitabil brațe de muncă. Ajunși la acest punct, echilibrul forțelor se va fi schimbat atât de mult încât capitaliștii corporatiști se vor trezi în postura unor insule dintr-o mare de asociații cooperatiste – pământul și fabricile lor vor pica ultimele, precum ambasada americană din Saigon.

Suntem martorii unei situații singulare în care a devenit imposibil ca puterea capitalului să oprească producerea într-o măsură tot mai mare a celor necesare vieții de către economia pe scară mică și sectorul domestic. Oamenii vor renunța într-o măsură tot mai mare să cumpere cu banii lor de salariați bunurile produse în masă. Rezultatul va fi ceva asemănător cu mișcarea „Celor care s-au scos din priză" a lui Vinay Gupta[53]: se va crea posibilitatea unei vieți simple și confortabile în afara sistemului, o situație care a determinat clasele dominante să închidă islazurile comunale, o situație în care majoritatea oamenilor pot sau nu să renunțe la munca salariată. Omul obișnuit ar avea posibilitatea să muncească doar atunci când ar avea nevoie de un venit suplimentar pentru a-și procura bunuri de lux (sau dacă va considera că un venit suplimentar este necesar pentru asigurarea unui nivel de trai optim). Sau și-ar permite să nu muncească deloc pe salariu și să trăiască din resurse proprii pentru o perioadă prelungită, iar în această perioadă să negocieze cu angajatorul termenii cei mai favorabili. Va fi o societate în care muncitorii și nu angajatorii își pot permite să părăsească masa negocierilor. Va fi, pe scurt, tipul de societate de care se plângea E.G. Wakefield în vremurile coloniale: terenuri ieftine din abundență, forță de muncă greu de procurat și prea scumpă pentru a face profit de pe urma ei.

În final, schimbările pe care le-am descris vor atrage după sine o societate civilă prosperă și sănătoasă. Persoanele care trăiesc sub supravegherea unui șef la „scârbici", cei care sunt atât de dependenți de munca salarială încât s-au obișnuit să facă orice pentru a intra în voia celor care dețin puterea

53 Vinay Gupta, „The Unplugged, How to Live Wiki", 20 febr. 2006 (http://howtolivewiki.com/en/The_Unplugged).

probabil nu se vor comporta ca oameni liberi nici în afara orelor de program.

III. Ce stă în cale?

Problema este că modelul de afaceri bazat pe costuri reduse, pe care l-am descris ca fiind caracteristic economiei informale, este, din nenumărate motive, ilegal. Să luăm restaurantul/berăria drept exemplu. Trebuie să cumperi o licență extrem de scumpă pentru a putea vinde băuturi spirtoase, precum și o plită de uz industrial, mașină de spălat vase etc. etc. Un asemenea capital inițial poate fi asigurat doar de un salon încăpător și cu un personal numeros la bucătărie – iar asta înseamnă că trebuie să ai restaurantul mereu plin, altfel cheltuielile te mănâncă de viu. Marile costuri inițiale și cele de întreținere nu-ți permit să începi modest, cu doar câțiva bănuți. Iată de ce restaurantele înregistrează o rată atât de mare a falimentelor. Este ilegal să folosești capacitățile suplimentare din gospodărie, pe care le deții oricum, dar nu le folosești din cauza reglementărilor legate de „zonare" și „siguranță", care fac imposibilă obținerea din vânzări „de la domiciliu" a unui venit suplimentar de câteva mii de dolari. Dacă îți deschizi acasă o mică afacere, asta în cazul în care îți poți permite, nu-ți dă mâna să obții doar câteva mii de dolari profit pe an, întrucât statul îți cere o capitalizare la nivelul unei afaceri pe scară largă.

Politicile guvernamentale au același efect și la nivel național, și la nivel local: să impună un nivel minim al capitalizării și costuri de operare mari. Am discutat deja despre folosirea licențelor ca un bastion al „perimării programate"; devine ilegal atât ceea ce este relativ ieftin cât și să mențiii lucrurile existente în stare de funcționare. Cipuri pentru vite impuse prin lege, pasteurizare obligatorie, taxe piperate plătite organismelor oficiale de certificare a produselor „biologice", toate acestea scumpesc mult produsele agricole și fac imposibil (cel puțin din punct de vedere legal) ca activitățile de subzistență desfășurate în gospodărie să aducă un venit suplimentar de câteva sute sau mii de dolari.

Nimic nu este întâmplător. Principala funcție a licențelor și reglementărilor legale este să mențină la un nivel înalt cerințele minime de capitalizare, așa încât oamenii să nu poată să-și asigure o parte majoră a nevoilor de subzistență, să nu poată produce pentru ei înșiși sau unul pentru celălalt, fără intermediari. După cum am văzut, modelul economic pe care l-am descris în partea a doua ar putea avea multe efecte minunate. Dar din perspectiva acelora care controlează sistemul capitalist de stat, toate acestea sunt efecte *rele*.

Vestea bună este că, să o spunem din nou, toate aceste măsuri artificiale care împiedică intrarea pe piață n-au cum să fie puse în practică. Oricum, odată cu adâncirea crizei, guvernele își secătuiesc resursele, așa încât aplicarea reglementărilor legale privitoare la „zonare" și „licențe" va fi plasată în coada listei de priorități.

Când șoferii își vor abandona TIR-urile la marginea șoselei și avioanele-cargou vor rămâne permanent la sol, economiile locale vor fi nevoite să preia ștafeta pentru a supraviețui. Multe dintre micile ateliere din fundul curții vor constitui focarul unei renașteri industriale la nivel local, având misiunea de a fabrica piesele de schimb pentru buna funcționare a aparatelor din gospodărie. La nivel de cartier, vor deveni nucleul unor unități de reparare-reciclare-recondiționare.

Producția de vegetale cultivate în gospodărie va depăși nivelul celei obținute în „grădinile libertății" din timpul celui de al doilea război mondial. Grădinarii care produc pentru piață vor cultiva noi terenuri pentru a satisface nevoile oamenilor care, sătui de rafturile goale din supermarketuri și de produsele distribuite de Garda Națională, vor goli pe nerăsuflate tarabele din piață.

James L. Wilson a descris viziunea unei economii relocalizate născute din *Lunga stare de urgență* a lui Jim Kunstler – o parte majoră a tranziției implică pur și simplu să nu iei în seamă intervenția statului:

> „Ei, bine, îi vezi pe toți oamenii aceștia lucrând în grădină? Până de curând nu-i găseai aici. Aveau peluze și se lăudau care are iarba mai verde. Dar bunică-ta a venit într-o zi de la supermarket, s-a așezat pe un scaun și a spus: Gata, ne apucăm să cultivăm propriile noastre verdețuri. Primăvara următoare a plantat o grădină de zarzavat în locul peluzei din fața casei. Dumnezeule, când au văzut vecinii i-a apucat damblaua! Asociația proprietarilor a dat-o în judecată. Au spus că arată urât, că scade valoarea proprietăților din jur. Dar anul următor, mulți oameni au început să cultive propria lor grădină de zarzavat...
>
> Iar oamenii au început să cumpere din piețe lapte, carne, ouă, produse provenite direct de la fermele din apropiere. Produsele erau mai sănătoase și mai proaspete decât cele de la supermarket. Oamenii și-au dat seama că o duc mai bine dacă profiturile lor rămâneau în comunitate în loc să ia calea marilor corporații de departe.
>
> Asta s-a întâmplat când bunică-ta și-a părăsit slujba și a deschis o plăcintărie acasă. Legal, nu avea voie dar, în confruntarea cu autoritățile, vecinii au fost de partea ei. Când statul și-a dat seama că nu poate să interzică acest mod de viață iar oamenii au realizat că nu mai au de ce să le fie frică de guvern, au devenit liberi. Drept urmare, din ce în ce mai mulți au început să muncească acasă. Tații și mamele mergeau la serviciu în locuri diferite, acum însă din ce în ce mai mulți preferă să pornească împreună o afacere de familie în casa lor, unde pot să aibă grijă de copii în loc să-i trimită la grădiniță..."[54].

Jeff Vail consideră orășelele de pe dealurile din nordul Italiei drept modelul comunităților adaptabile care vor apărea în urma crizelor ce vor veni.

În ce mod este un sat din Toscana descentralizat? Producția este localizată. De fapt, nu toată producția este locală. Nicidecum. Dar prin comparație cu suburbia americană, în Toscana un mare procentaj din hrană și materialele de construcție sunt produse și consumate în interiorul unei rețele preponderent locale. O mare parte din populație se ocupă cu grădinăritul și își face cumpărăturile în piețele locale.

54 James L. Wilson, „Standard of Living vs Quality of Life", în *The Partial Observer*, 29 mai 2008 (http://www.partialobserver.com/article.cfm?id=2955&RSS=1).

„În ce mod este un sat din Toscana „open source"? De-a lungul istoriei, cultura Toscanei a valorificat un patrimoniu comun de tehnici pe care locuitorii ei îl folosesc conștienți că o societate sustenabilă este un lucru vital. În cele mai multe comunități agricole, sfaturile, cunoștințele și inovația sunt împărtășite în loc să fie păstrate sub lacăt. După ce sunt depășite anumite dimensiuni și este depășit un anumit prag în procesul de centralizare, încep să predomine argumente în favoarea protejării și exploatării proprietății intelectuale (încă un motiv pentru care avem nevoie de descentralizare). Nu avem de ce să nu împărtășim global inovațiile tehnologice în timp ce acționăm local – de fapt, internetul deja face posibil acest lucru, egalizând oportunitățile noastre de a folosi tehnologia în vederea îmbunătățirii calității vieții.

În ce mod este un sat din Toscana vernacular? N-o să vezi multe case în «stil colonial» în Toscana. În Denver, însă, ele mă înconjoară. De ce? Spre deosebire de cei din Denver, toscanii recunosc că arhitectura locală îmbunătățește calitatea vieții. Ea este potrivită climatului și culturii Toscanei, iar materialele de construcție provin din regiune. Același lucru se poate spune despre hrană – toscanii venerează produsele locale și de sezon. Aproape orice toscan cu o palmă de pământ are o grădină de zarzavat. În sfârșit (deși globalizarea încearcă să schimbe situația), cultura Toscanei este vernaculară. Locuitorii sărbătoresc evenimente locale, nu-și trăiesc viața în funcție de tendințele globale ale consumismului de masă în aceeași măsură în care o fac locuitorii monadici ai suburbiilor americane – puternica identitate a toscanilor acordă prioritate sărbătorilor «lor» în detrimentul a orice altceva le spune economia globală să adopte."[55]

Brian Kaller, în *The American Conservative* propune o versiune americană a orașului italian din vârful dealului: Mayberry.

„Să luăm în considerare una dintre previziunile cele mai pesimiste privitoare la viitor, formulată de «Asociația pentru studiul vârfului petrolier». Să presupunem că omenirea va avea la dispoziție doar

55 Jeff Vail, „The Design Imperative", în *A Theory of Power*, 8 apr. 2007 (http://www.jeffvail.net/2007/04/design-imperative.html).

două treimi din energia pe care o consumă astăzi pe cap de locuitor. Să mai presupunem că, datorită altor crize adiacente, care se alimentează reciproc, aceste cifre se dublează. Să spunem că, dintr-un motiv sau altul, energia solară, eoliană, nucleară, a mareelor, hidro și bioenergia, noile tehnologii nu vor reuși să se impună. Să presupunem că veniturile americanilor vor fi de numai o treime din valoarea lor actuală iar ei vor fi nevoiți să reducă folosirea automobilului cu două treimi. Să presupunem că familiile vor trebui să locuiască împreună pentru a-și chivernisi resursele; călătoriile cu avionul se vor reduce cu 98%.

Mulți vor vedea în această situație o imagine clară a colapsului. Dar am mai trecut prin ceva asemănător, și încă recent. Statisticile enumerate aparțin anilor 50 – o perioadă din istoria SUA care nu este defel cunoscută pentru canibalism..."[56].

Ideea principală este că economia industrială care va rezulta în urma acestor crize de sistem va fi aproape de nerecunoscut. O tranziție va avea loc. Poate fi relativ lină sau extrem de dură; depinde de modul în care liderii noștri vor înțelege să ușureze tranziția eliminând barierele care îi stau în cale sau vor prefera să pună resursele pe care le au la dispoziție pentru a propti actualul sistem până când va fi prea târziu pentru a evita catastrofa.

Iată de ce trebuie să nu ne concentrăm asupra programelor guvernamentale de administrare a tranziției sau asupra subvențiilor acordate noilor tehnologii, ci să facem presiuni asupra guvernului să se dea la o parte din drum. După cum a spus Benjamin Tucker, „problema noastră nu este [...] ce măsuri și mijloace de a interveni în economie sunt justificate, ci să stabilim pe care dintre cele existente să le înlăturăm primele"[57].

56 Brian Keller, „Future Perfect: Stop Worrying and Learn to Love Expensive Oil", în *The American Conservative*, 25 aug. 2008 (http://findarticles.com/p/articles/mi_7060/is-16-7/ai-n28558422/pg_1?tag=artBody;col1).

57 Benjamin Tucker, „Voluntary Cooperation", *Liberty*, 24 mai 1890, în Tucker, *Instead of a Book, By a Man to o Busy to Write One* (http://fair-use.org/benjamin-tucker/instead-of-a-book/voluntary-cooperation).

În opinia mea, cea mai importantă schimbare în politica guvernamentală este retragerea imediată și necondiționată a tuturor subvențiilor, inclusiv pentru aeroporturi și autostrăzi și plata exclusivă a taxei de folosire. În cazul autostrăzilor, aceasta înseamnă a subvenționa sistemul de autostrăzi interstatale pe baza taxării în funcție de greutate a camioanelor grele, care cauzează șoselelor cele mai multe stricăciuni. Dacă s-ar face acest lucru, calea ferată și-ar recăpăta capacitățile pierdute de îndată ce va putea să construiască noi terasamente prin locuri unde și-a pierdut dreptul de-a mai trece.

Este la fel de important să se înlăture sprijinul guvernamental pentru extinderea suburbiilor și pentru monocultură. Asta înseamnă să se elimine restricțiile de zonare instituite asupra folosirii mixte cum ar fi casă-firmă și magazin de cartier, precum și asupra locuințelor mai ieftine din zonele centrale (apartamentele de deasupra magazinelor, de exemplu). Extinderea utilităților în noile cartiere să nu fie niciodată subvenționată cu banii locuitorilor din cartiere mai vechi. Sistemul de autostrăzi să fie finanțat prin taxa de autostradă.

Să fie eliminate legile privitoare la permisele acordate firmelor locale, zonarea și siguranța, legi a căror funcție principală este să infracționalizeze modelele de afaceri cu costuri reduse din economia informală și sectoarele domestice.

„Proprietatea intelectuală" trebuie eliminată atât din calea dezvoltării produselor modularizate, ușor de reparat, cât și a modelelor „open-source".

Politica de impozitare trebuie să se concentreze asupra eliminării scutirilor diferențiate care favorizează centralizarea și formele de producție ce necesită capitaluri și costuri mari de operare. Aceasta ar însemna, în special, eliminarea scutirilor privitoare la deprecierea capitalului, subvenționarea creditelor, scutirea de impozit a datoriilor corporatiste și a tranzacțiilor privitoare la comasarea firmele mari și cumpărarea altor companii – abia apoi se pot micșora impozitele pe profit în scopul echilibrării cheltuielilor și veniturilor.

(Trad. de Ovidiu Hurduzeu)

Rolul producției în parteneriat

Oportunități pentru România

de Michel Bauwens

Acest eseu este structurat pe trei părți. Prima parte este o prezentare generală a naturii crizei actuale și a modului în care s-ar putea relua creșterea economică. A doua parte explică rolul dinamicii parteneriale („peer to peer") în această reorientare a economiei noastre politice, iar a treia parte explică implicațiile politice ale acestei dinamici, precum și posibilitățile unei etape de tranziție către o societate postcapitalistă, axată pe producția în parteneriat.

Partea întâi: Înțelegerea prezentei crize

Natura prezentei crize

Modul cum înțeleg prezenta criză este inspirat de lucrările despre ciclurile lungi ale lui Kondratieff și de modul cum au fost îmbunătățite, în special de către Carlota Perez în lucrarea sa *Technological Revolutions and Financial Capital* (Revoluțiile tehnologice și capitalul financiar). Această lucrare a fost recent adusă la zi și reinterpretată de Badalian și Krovorotov.

Ideea centrală a acestor abordări este aceea că istoria poate fi redusă la o serie de cicluri lungi de dezvoltare tehnologică, încastrate într-un cadru instituțional de sprijin. Aceste cicluri lungi sfârșesc inevitabil printr-o criză, printr-un Șoc Brusc al Sistemului, semn că vechiul cadru nu mai este funcțional.

Aceste cicluri au o anumită logică internă. Ele încep cu o perioadă de gestație, în care se naște noua tehnologie, creând entuziasm și agitație, dar aceasta nu poate încă ieși la suprafață deoarece cadrul instituțional reflectă vechile realități. Perioada de gestație este urmată de una de maturare, marcată de o adaptare instituțională, investiții masive ale statului și investiții productive ale mediului de afaceri, care duc la un ciclu de creștere. Urmează o perioadă de saturare și declin, în care statul dă înapoi, investițiile mediului de afaceri devin parazitare, conducând la un ciclu de contracție cu speculații financiare nesusținute economic și care sfârșește cu un Șoc Brusc al Sistemului (1797, 1847, 1893, 1929 sau 2008).

Pentru a înțelege actuala perioadă în contextul schițat mai sus, câteva date sunt esențiale:

- 1929: Șoc Brusc al Sistemului care încheie precedentul ciclu lung;
- 1929-1945: perioada de gestație a noului sistem;
- 1945-1973: perioada de maturare, zilele bune ale sistemului fordist, bazat pe petrolul ieftin indigen din SUA;
- 1973: șocul inflaționist al petrolului, care a condus la globalizarea externă, dar și la investiții speculative și la faza descendentă, care a sfârșit în
- Șocul Brusc al Sistemului din 2008.

Trebuie reținut că fiecare ciclu lung, de aproximativ 50-60 de ani, s-a bazat pe o combinație de dezvoltări structurale în producție și distribuție. Economia modernă se concentrează doar pe aspectul monetar, dar criza nu poate fi explicată dacă nu luăm în considerare și aspectul fizic.

Astfel, fiecare ciclu lung a fost un efect combinat al următoarelor elemente:

1) o nouă formă de energie (de ex. dominația Marii Britanii s-a bazat pe cărbune, dominația SUA s-a bazat pe petrol); la începutul unor noi cicluri, noua putere dominantă are acces privilegiat la o resursă internă ieftină, care îi fundamentează dominația; când această resursă

ieftină secătuiește, se produce o criză (inflaționistă), care forțează puterea dominantă să caute prin lume noi resurse. Aceasta conduce atât la globalizare rapidă, cât și la nașterea unor noi periferii. Deoarece ultima fază este legată de globalizare și de controlul resurselor externe de energie, ea este de asemenea strâns corelată cu o extindere excesivă a puterii militare, factor decisiv în slăbirea dominației jucătorului principal;

2) o inovație tehnologică radicală (nu mai mult de trei, conform autorilor); ultimele trei fiind:
   - 1830: motorul cu aburi și căile ferate
   - 1870: industria grea
   - 1920: industria automobilelor și producția de masă;
3) un nou tip „hiperproductiv" de „exploatare a teritoriului"; aici apare folosirea pământului. În ultima perioadă, deși beneficiile de ansamblu îi sunt contestate, agricultura industrială și „revoluția verde" au condus la un salt în capacitatea de producție a agriculturii. Ultima etapă, „parazitară", a ciclului lung este marcată și de hiperexploatarea terenurilor existente. Un exemplu ar fi furtunile de nisip („Dust Bowl") din Statele Unite din anii '30. Această acumulare de probleme conduce în schimb la căutarea unor noi metode de exploatare a pământului care să poată fi folosite pentru a dezvolta noi tipuri de terenuri pentru ciclul următor;
4) un sistem financiar adecvat: adică, un nou tip de companii publice și investiții de genul *New Deal* (cum a fost Planul Marshall) în etapa de creștere a ciclului, care se transformă în investițiile parazitare ale capitalismului-cazinou într-o a doua etapă. De reținut că Badalian și Krovorotov notează că fiecare nou sistem financiar a fost mai socializat decât cel precedent, de exemplu societățile pe acțiuni permit unui număr mai mare de acționari să investească. În etapa de dezvoltare, noile mijloace financiare, aflate în creștere, alimentează marile investiții în infrastructură necesare pentru a crea noul motor de acumulare; în faza de declin, sistemul finan-

ciar depășește capacitățile economiei productive, se separă de aceasta și începe să realizeze investiții parazitare;

5) un anume tip de contract social. Și aici putem vedea cicluri de „socializare" din ce în ce mai intensă. De exemplu, contractul social fordist a creat consumatori în masă în prima fază, bazată pe pacea socială încheiată cu sindicatele, în timp ce în a doua fază, parazitară, partea cuvenită muncitorilor s-a redus drastic, fiind înlocuită cu o îndatorare sistemică a consumatorilor, ceea ce a condus la actualul Șoc Brusc al Sistemului;
6) un mod propriu de a concepe organizarea instituțiilor umane, în special a tipurilor de afaceri și a relațiilor între conducere și muncitori, dar și a tipurilor de colaborări între angajați și între angajați și conducere;
7) așa cum am arătat mai sus, fiecare ciclu a fost dominat de asemenea de o mare putere politică, iar în cea de-a doua fază, de expansiune, s-a ivit o nouă periferie, creând germenii unui val viitor de dominație a unor noi jucători. De exemplu, Statele Unite au fost periferice în ciclul lung al dominației Imperiului Britanic, dar au ajuns să fie dominante în etapa următoare.

Rădăcinile actualei crize

Nu trebuie să uităm care sunt caracteristicile esențiale ale unui ciclu de contracție: ceea ce permite creșterea într-o primă fază devine o povară neproductivă în cea de-a doua fază a ciclului, cea de declin.

Dacă evaluăm cei 6 factori, putem vedea cu ușurință unde se află problemele:

1) Epoca combustibililor fosili abundenți se apropie de sfârșit; după momentul de vârf al consumului, petrolul va deveni din ce în ce mai scump, făcând ca producția bazată pe petrol să devină neeconomică. Energia nucleară nu este un înlocuitor real pentru petrol, căci materia primă din care este extrasă e limitată și, în plus,

pune o sumedenie de probleme pe termen lung datorită reziduurilor.
2) Epoca producției de masă, bazată pe dominația automobilului, presupune o povară prea mare pentru mediu; automobilul este / a fost un mijloc de transport puternic dependent de energia ieftină.
3) Agricultura industrială distruge solurile și este bazată în principal pe derivate din petrol, care sunt epuizabile.
4) Sistemul financiar este falimentar, iar cauțiunea de 10 trilioane de dolari secătuiește investițiile productive, transformându-le în investiții parazitare, neproductive.
5) Contractul social fordist, care a eșuat în anii '80, a condus la o slăbire a clasei de mijloc occidentale și la o nesiguranță generalizată și nu mai funcționează după Șocul Brusc al Sistemului.
6) Vechea putere dominantă, SUA, nu își mai poate permite dominația, și a trezit periferia, care cel mai probabil va fi identificată cu Asia de Est. Puterile care văd oportunitatea de a concura caută noi structuri societale care să le ajute să crească. Ele nu se pot baza pe strategiile ciclurilor muribunde pentru a atinge aceste scopuri, ci trebuie să își inventeze unele noi.

Germenii Noului

La ce inovații ne putem aștepta dacă apare un nou ciclu?

1) Tehnologia energiei reînnoibile există, dar necesită cel puțin 150 de miliarde de dolari investiții anuale pentru a deveni economică, și asta numai în SUA. Un Acord Verde de tip *New Deal* ar putea face saltul către o nouă eră energetică. Utilizarea masivă și risipitoare a energiei din epoca combustibililor fosili va trebui înlocuită cu o utilizare axată pe precizie. Energia solară va fi probabil coloana vertebrală a energiilor reînnoibile, dar e posibil să fie găsite și alte forme.
2) Epoca producției de masă este pe punctul de a fi înlocuită cu o producție locală de serie mică.

3) Agricultura organică postindustrială s-a dovedit deja a fi mai productivă decât agricultura industrială, care este distructivă, dar trebuie să fie generalizată.
4) În ultimele decenii s-au dezvoltat germenii noului sistem financiar, bazat pe creșterea socializării orientate spre societatea civilă.
5) Periferia (țările emergente) s-a trezit și cel mai probabil va conduce către o dominație a regiunii est-asiatice. Există oportunități și pentru alte țări cu piețe emergente, în cazul în care acestea găsesc un mod adecvat de integrare locală a resurselor productive oferite de noul ciclu economic. În acest context anticipăm un succes viitor al Braziliei și semnalăm potențialul Rusiei, cu imensele sale resurse și cu întinderile puțin exploatate.
6) Rețelele sociale și internetul, acum utilizate preponderent de către societatea civilă și indivizi conectați, vor schimba profund natura afacerilor și a modului de organizare umană. Societățile vor trebui să treacă printr-un proces profund de reproiectare pentru a încorpora beneficiile hiper-productive ale rețelelor sociale.

Parteneriatul și noul contract social

Un nou ciclu lung a fost asociat istoric cu o creștere a rolului statului și a sectorului public, doar acestea putând întreprinde investițiile necesare pe care sectorul privat nu le poate recupera în fazele timpurii.

Totuși, trebuie să fim conștienți că una dintre trăsăturile fundamentale ale noii perioade este reînvierea rolului societății civile. Internetul permite forțelor societății civile să se organizeze singure în scopul creării unei valori comune, și anume prin producția în parteneriat. Comunitățile globale s-au arătat capabile să fie hiperproductive în crearea unor instrumente complexe de cunoaștere, a unor programe gratuite și modificabile (open source), și – acum tendința este în creștere – produse proiectate deschis (open design), asociate cu manufacturarea distribuită (distributed manufacturing).

Aceasta înseamnă că ne aflăm în fața unei noi forme hibride de producție, care combină existența comunităților pentru proiecte deschise autocoordonate la nivel global cu asociațiile pro-beneficiu[1], sub forma fundațiilor care coordonează infrastructura cooperării, și un mediu de afaceri asociat, care beneficiază de pe urma acestor comunități de producție în parteneriat.

Aceste companii, care fac posibilă și potențează producerea de valoare socială, au devenit răsaduri pentru companiile dominante de mâine (Google, eBay etc.). Companiile vor fi nevoite să se deschidă către co-proiectare și co-creație, în timp ce distribuirea (miniaturizarea) mijloacelor de producție fizică va face posibil ca unități de producție mai mici, locale să joace un rol mai important în procesul de producție. Credem că rolul companiilor multinaționale, orientate strict către profit, fără a avea rădăcini în comunitățile locale, se apropie de sfârșitul istoric și va fi înlocuit din ce în ce mai mult de noile modele de entități care combină profitul cu realizarea de bunuri publice și sociale. Pentru stat, aceasta înseamnă să migreze de la tipul de stat neoliberal sau social la cel de stat partener, care permite și împuternicește producția socială.

Așadar, noul contract social va însemna:

1) Extinderea antreprenoriatului la societatea civilă și la baza piramidei.
2) Noi instituții care o duc bine, urmărind binele comun.
3) Mecanisme de finanțare socială, bazate pe parteneriat.
4) Mecanisme care susțin inovația socială (co-proiectare, co-creație) și producția în parteneriat de către societatea civilă.
5) Societăți participative și alte forme de organizare umană.

1 Organizația sau asociația „for benefit" este o nouă formă de organizare economică, cea de-a patra, pe lângă organizațiile pro-profit, non-profit și guvernamentale. Are un obiectiv social de tip non-profit dar este organizată ca una pro-profit, ceea ce îi permite mai multă flexibilitate și evitarea limitărilor la care sunt supuse organizațiile non-profit (n. trad.).

6) Concentrarea pe producția fizică în serie mică, locală, precis țintită, dar conectată la comunitățile globale de proiectare deschisă.

Desigur, prezentarea acestui nou ciclu este speculativă și trebuie menționate obiecțiile care i se pot aduce.

În primul rând, nu poate să apară în absența unei lungi perioade de ruptură și de adaptare, care este necesară și pentru răscumpărarea datoriilor lăsate de perioada precedentă.

În al doilea rând, deși ciclurile lungi au apărut în ultimele două secole din motive structurale, criza severă legată de epuizarea combustibililor fosili, precum și impactul schimbărilor climatice ar putea provoca o deviere de la acest scenariu.

Se poate de asemenea ca actualul sistem de creștere infinită fiind incompatibil cu supraviețuirea biosferei, aceste tendințe ciclice să fie întrerupte de o criză mai profundă, care va implica însăși supraviețuirea capitalismului.

Totuși, cred că există posibilitatea unui nou ciclu, bazat pe un nou contract social, în cadrul căruia capitaliștii reticularhici și comunitățile de producție în parteneriat vor juca un rol mult mai important. Acest nou ciclu e posibil să fie întrerupt la jumătatea drumului.

Considerăm că următoarele sunt foarte probabile:

1) o perioadă de recuperări și restructurări;
2) o nouă etapă ascendentă a noului ciclu.

Totuși, abia atunci când creșterea se suprapune peste prima criză de la jumătatea unui Ciclu Kondratieff, în contextul adâncirii crizei resurselor și al provocărilor generate de schimbarea climatului, abia atunci criza prezentului sistem va deveni sistemică și va deschide posibilitatea unei noi faze de tranziție către o formă de postcapitalism compatibil cu supraviețuirea biosferei.

Noua modalitate, ivită înaintea crizei ca practică socială, politică și economică emergentă, este dinamica partenerială; în prezent ea este un fenomen în creștere. Credem că înțelegerea ei se va accentua în timpul crizelor de recuperare și adaptare, pentru a deveni o parte a noului contract social, în

noua etapă ascendentă a Ciclului Kondratieff. La finalul acestei prime jumătăți de ciclu, când sistemul partenerial ar ajunge la un oarecare nivel de paritate, crizele sistemice ar putea conduce către noul sistem, care va deveni metasistemul dominant, în timp ce sistemul de piață poate deveni noul subsistem, integrat în noul sistem.

Întrucât am stabilit contextul, putem explica importanța dinamicii parteneriale.

Partea a doua: Economia în parteneriat

Introducere generală

Procesele sociale în parteneriat sunt procese de jos în sus prin care agenții dintr-o rețea distribuită se pot angaja liber în acțiuni comune, fără coerciție exterioară, adică fără a avea nevoie de aprobare pentru a întreprinde acțiuni și a forma relații. Pentru aceasta nu e necesar doar ca sistemele să fie „descentralizate", ci și „distribuite", să fie sisteme în care indivizii pot coopera. Rețelele distribuite sunt supuse anumitor constrângeri, unor forme de coerciție internă, dar tocmai acestea asigură funcționarea grupului. Ele pot fi încadrate în infrastructura tehnică, în normele sociale și în reglementările juridice. În ciuda acestor coerciții, avem o dinamică socială remarcabilă, bazată pe participarea voluntară la crearea bunurilor comune, care devin universal accesibile.

Procesele în parteneriat apar în orice cotlon al vieții sociale și au fost amplu prezentate în cele peste 9000 de pagini de documentație ale Fundației pentru Alternativele în Parteneriat (Foundation for Peer to Peer Alternatives), dar și în multe alte locuri de pe internet.

Procesele sociale în parteneriat implică:

1) **producția în parteneriat**: un grup de parteneri decide să se angajeze în producerea unei resurse comune;
2) **administrarea în parteneriat**: mijloacele prin care grupul de parteneri alege să se administreze în timp ce se angajează într-o astfel de întreprindere;

3) **proprietatea în parteneriat**: cadrul legal și instituțional pe care aleg să îl mențină și respecte spre a preveni însușirea privată a lucrurilor obținute în comun; de obicei, aceasta ia forma unei proprietăți comune non-exclusiviste, așa cum este definită de Licența Publică Generală[2] (General Public Licence) sau de unele forme ale Licențelor Creative Comune[3] (Creative Commons licenses), sau forme derivate similare. [...]

Aceste noi forme de proprietate au cel puțin trei caracteristici:

1) sunt orientate împotriva însușirii private a valorii create în comun;
2) sunt orientate către posibilitatea celei mai largi utilizări posibile, adică sunt regimuri universale de proprietate comună;
3) păstrează suveranitatea la nivel individual.

Cel de-al treilea aspect vizează modul în care proprietatea în parteneriat diferă în mod fundamental atât de proprietatea privată cât și de proprietatea colectivă.

Proprietatea privată este individuală, dar este exclusivistă – ea spune: „ce este al meu nu este al tău".

Statul, adică proprietatea colectivă, este de asemenea exclusivist, dar într-un sens diferit – el spune: „este al nostru, dar asta nu înseamnă că tu mai ai suveranitate. Vine de la noi, prin intermediul și sub controlul unei birocrații sau democrații reprezentative, dar nu mai este al tău în adevăratul sens al cuvântului". Colectivul a luat locul individualului și cel mai adesea este implicată coerciția.

Dar Licența Publică Generală sau Licențele Creative Comune sunt diferite. Proprietatea comună nu este proprietate colectivă.

Folosindu-le, individul capătă drept deplin de proprietate, adică recunoașterea proprietății personale. Îți împarți suveranitatea cu ceilalți în mod liber. Aceasta este evident mai ales în

2 http://www.gnu.org/copyleft/gpl.html.

3 http://creativecommons.org.

schemele de licențiere creativă comună, unde individul primește un evantai de opțiuni atunci când împarte cu ceilalți. Deține complet controlul, adică este „suveran" și coerciția nu este implicată în nici un fel.

Este important să subliniem că producția în parteneriat este o formă de schimb „generalizat", non-reciproc. Producția în comun nu trebuie echivalată cu producția obținută prin cooperare: participarea trebuie să fie voluntară, nu există recompense directe (dar recompensele indirecte sunt numeroase) sub forma compensațiilor monetare. Procesul însuși este participativ. Iar rezultatul este, de asemenea, liber, în sensul că oricine poate accesa și folosi resursa comună. În realitate, majoritatea proiectelor de producție în parteneriat presupun un nucleu restrâns de oameni care pot fi compensați material și pot folosi finanțările respective pentru a crea o infrastructură care să permită apariția producției în parteneriat.

Dacă privim producția în parteneriat ca pe un mod de producție, ca pe un proces care implică o fază de intrare, una de „procesare" și una de rezultat, atunci putem spune că aceasta presupune următoarele:

- Materiale gratuite și deschise tuturor pot fi folosite fără a cere permisiunea. Astfel, producția în parteneriat presupune fie crearea de către producătorii înșiși a unor astfel de materiale gratuite și accesibile pentru toată lumea, fie materialele sunt de domeniul public sau se află deja sub forma unor bunuri comune.
- Procesul este participativ și are la bază un proiect care își propune includerea prin validarea *a posteriori*, iar nu excluderea prin filtrarea *a priori* a participanților.
- Rezultatul este disponibil tuturor și deci folosește forme de proprietate în parteneriat sau, cu alte cuvinte, o licență comună.

Întrucât producția în parteneriat creează premisele unor transformări și procesări ulterioare, avem ceea ce se cere pentru o reproducere socială a sistemului, care a fost numită de către Nick White-Dyerford „Circulația Bunurilor Comune". [...]

Condițiile pentru ca producția în parteneriat să aibă loc sunt, în esență, abundența și distribuirea. Abundența se referă la abundența intelectului, la o creativitate în surplus, la capacitatea de a deține în exces mijloace de producție cu capacități similare. Distribuirea este accesibilitatea acestor resurse abundente în instrumente fine, ceea ce Yochai Benkler numește „modularitate" sau „granularitate"[4]. Din nou, putem vorbi despre distribuirea intelectului, a infrastructurii de producție, a capitalului financiar.

Este important să distingem două sfere. Într-una dintre sfere, cooperarea datorată lumii digitale, reproducerea de bunuri non-concurente ale cunoașterii (cum ar fi software, conținut, produse cu proiectare deschisă) au costuri marginale și nu se pierde nimic atunci când se împarte cu ceilalți, ci dimpotrivă, se câștigă, datorită efectelor rețelei. O astfel de cooperare poate fi împiedicată „artificial", fie prin metode legale (regimul proprietății intelectuale), fie prin restricții tehnice, cum ar fi Administrarea Drepturilor Digitale, care poate în esență să împiedice ca inovația socială să aibă loc. În sfera digitală, un mod de producție non-reciproc devine dominant, căci resursele nu sunt rivale, și nu se mai pierde, ci se câștigă din distribuirea lor. În sfera producției materiale, unde costurile de producție sunt ridicate și bunurile sunt concurente, este necesar și un regim de schimburi sau unul de reciprocitate. Trebuie notat că în sfera abundenței virtuale, unde a copia este banal, nu este nici o tensiune între cerere și ofertă, și deci nu există piață.

Aspecte postcapitaliste ale proceselor în parteneriat

Producția în parteneriat, deși existentă în actuala economie politică și esențială pentru supraviețuirea formelor cognitive de capitalism, este esențialmente postcapitalistă. Aceasta, deoarece se află în afara dependenței de salariu, în afara controlului unei ierarhii corporatiste și deoarece nu alocă resurse conform unui mecanism de piață și de stabilire a prețurilor.

4 http://www.benkler.org/Common_Wisdom.pdf.

De asemenea, administrarea în parteneriat poate fi numită postdemocratică, deoarece este o formă de administrare care nu se bazează pe reprezentare, ci una în care participanții iau deciziile împreună; și deoarece nu este limitată la domeniul politic, ci poate fi folosită în orice domeniu social. Administrarea în parteneriat este non-reprezentativă, deoarece comunicarea între rețele permite coordonarea globală a grupurilor mici, deci logica partenerială a grupurilor mici care pot coopera pentru un scop global. Ierarhiile, piața și chiar democrația reprezentativă sunt, toate, mijloace de alocare a unor resurse sporadice și nu se aplică în contextul în care resursele abundente sunt alocate direct prin intermediul procesului social de cooperare. Totuși, deoarece logica partenerială pură funcționează pe deplin doar în sfera abundenței, va trebui întotdeauna să se insereze într-una dintre formele responsabile pentru alocarea resurselor în sfera insuficienței materiale. Administrarea în parteneriat pare a fi combinația între o conducere bazată pe invitare (capacitatea de a inspira cooperare voluntară) și arbitraj *a posteriori* bazat pe capitalul reputațional astfel obținut. Totuși, procesul de producție este o proprietate emergentă a rețelelor care cooperează.

În fine, proprietatea în parteneriat este o formă postcapitalistă de proprietate, deoarece este non-exclusivistă și creează bunuri cu costuri de reproducere marginale. Există două forme principale de proprietate în parteneriat. Una este bazată pe partajarea individuală a expresiei creative, dominată de opțiunea Licențelor Creative Comune, care permite unui individ să determine nivelul de partajare. Cealaltă se aplică în producția în parteneriat și ia forma Licenței Publice Generale sau a derivatelor și alternativelor acesteia și presupune că orice modificare a produsului comun aparține de asemenea zonelor comune.

Natura hiperproductivă a proceselor în parteneriat

Societățile precapitaliste sunt bazate pe extragerea coercitivă a plusvalorii și pe alocarea ierarhică a resurselor. Capita-

lismul este bazat pe procesul parțial real, parțial ficțional, al schimbului echivalent de valori. Cu alte cuvinte, spunem că societățile coercitive sunt bazate pe motivația extrinsecă a fricii, iar capitalismul e bazat pe motivația extrinsecă a interesului personal.

Producția în parteneriat elimină în mod structural motivația extrinsecă și o înlocuiește cu motivația intrinsecă, altfel spus, cu pasiunea. Psihologic vorbind, este cea mai puternică și productivă formă de motivație umană. În plus, piața permite, cel mult, scenarii de interes mutual în care toată lumea are de câștigat, dar structural este astfel proiectată încât să ignore externalitățile. Corporațiile produc la nivelul de calitate relativă pe care îl impune mediul concurențial, dar comunitățile de producție în parteneriat tind în mod structural să obțină o calitate absolută. Fiind orientată spre obiect și urmărind construirea unei valori comune disponibile pentru toți, producția în parteneriat tinde spre externalități pozitive, îi lipsesc motivațiile pentru a crea, de dragul profitului, externalități negative.

Combinația tuturor acestor caracteristici creează un mod de producție hiperproductiv și o competiție asimetrică cu firmele pro-profit bazate pe munca salariată și pe proprietatea intelectuală închisă.

Aceasta ne permite să formulăm ipoteza Legii competiției asimetrice, care spune că:

- Orice companie pro-profit bazată pe proprietatea intelectuală închisă, când întâmpină concurența unei comunități de producție în parteneriat, a unei asociații pro-beneficiu care administrează o infrastructură cooperatistă sau a unui mediu de afaceri bazat pe un mod de producere în parteneriat, va pierde cursa.

(Această ipoteză explică avantajul Linux față de Microsoft, dezvoltarea Wikipedia comparativ cu Britannica, dar există multe alte exemple de competiție asimetrică.)

O entitate bazată pe proprietatea intelectuală care împiedică inovația, pe aproprierea unei valori sociale comune care descurajează contribuțiile libere și pe urmărirea calității relative (deci obținerea de produse voit sub standarde) nu poate

supraviețui pe termen lung în competiția cu producția în parteneriat.

Există totuși un corolar important la această primă lege, care explică necesitatea formelor hibride și de ce producția în parteneriat poate fi implementată într-un context capitalist.

Corolarul este acesta:

- O comunitate care produce în parteneriat, care creează un management sustenabil al infrastructurii de cooperare și un mediu de afaceri care să o finanțeze va fi mai competitivă decât una care nu îndeplinește aceste deziderate.

Producția pur non-reciprocă poate să apară doar într-un cadru de abundență relativă, caracterizat prin asocierea liberă a minților umane, posesia de computere sau accesul facil la acestea, și accesul la rețele precum internetul. Totuși, dacă producția în parteneriat este sustenabilă colectiv, atâta timp cât își poate menține un nivel stabil de voluntariat (înlocuindu-i pe cei care părăsesc proiectul cu noii veniți), nu la fel stau lucrurile la nivel individual. În plus, este nevoie de o infrastructură suplimentară de cooperare, care să opereze dincolo de internet. De exemplu: pot fi necesare servere costisitoare, în caz că proiectul are succes. Producția în parteneriat nu poate deci să scape complet de sfera monetară și nici de cerințele acesteia, ceea ce duce la formele hibride.

Vom detalia aceasta ceva mai jos. Deocamdată vom observa, pe scurt, că proiectele de succes realizate în parteneriat combină următoarele:

1) o comunitate care se organizează singură în mod liber;
2) o asociație pro-beneficiu, de obicei sub forma unei fundații non-profit, care finanțează și administrează infrastructura cooperării;
3) un mediu de afaceri care asigură împărțirea beneficiului, returnând membrilor comunității care a creat acea valoare o parte din profitul obținut din vânzarea pe piață a valorii adăugate. Aceste afaceri finanțează așadar infrastructura de cooperare, îi angajează pe mulți dintre participanți și, în felul acesta, mențin viabilitatea și sustenabilitatea bunurilor comune.

Adaptarea capitalismului cognitiv la economia în parteneriat

Până acum, observația empirică sugerează trei forme emergente de adaptare a sferei cooperării în parteneriat la domeniile instituțional și al pieței.

- Sfera partajării individuale, de tipul YouTube, în care cei care împart au legături relativ slabe unii cu alții, creează modelul de afacere Web 2.0. În acest model, o economie etică a partajării coexistă cu platforme protejate de drepturile de autor care permit și fac posibile astfel de partajări, în schimbul vânzării atenției agregate.
- Sfera producției în parteneriat de bunuri comune, bazată pe legături mai puternice între cei care cooperează, cum ar fi Linux și Wikipedia, combină de obicei o comunitate autoguvernată cu instituții pro-beneficiu (Apache Foundation, Wikimedia Foundation etc.), care administrează infrastructura colaborării, și un mediu de afaceri care creează insuficiențe în jurul zonei bunurilor comune, sprijinind în schimb zona bunurilor comune din care își derivă valoarea.
- În fine, *crowdsourcing*-ul[5] apare atunci când instituțiile înseși încearcă să creeze un cadru în care participarea să poată fi integrată în lanțul propriu de valori, iar aceasta poate lua o bogată varietate de forme. Este, de obicei, câmpul co-creațiilor.

Există o interdependență între producția în parteneriat și piață. Producția în parteneriat se bazează pe realizările și pe surplusul societății dominate de piață, ca și pe venitul care poate fi generat prin participarea la piață; pe de altă parte, jucătorii de pe piață devin din ce în ce mai dependenți de inovația socială și profită din ce în ce mai mult de pe urma ei.

5 Termenul *crowdsourcing*, creat în anul 2006 de Jeff Howe, redactor la revista nord-americană *Wired*, din *crowd* „mulțime, grup" și *outsourcing* „subcontractare, externalizare", desemnează modalitatea de identificare a unei soluții prin enunțarea problemei și invitarea masei de utilizatori ai internetului să propună rezolvări, recompensa acordată câștigătorului fiind mult mai mică decât suma pe care ar fi cerut-o un expert (n. trad.).

Datorită legii competiției asimetrice, altfel spus datorită naturii hiperproductive a producției în parteneriat, corporațiile sunt obligate să se adapteze la noile practici și apar noi jucători care se bazează pe alianța cu producția în parteneriat. Companiile care fac asta sunt mai competitive decât cele care nu o fac, creând un nou sector, cel al „capitalismului reticularhic", care permite și încurajează inovația și producția în parteneriat.

Corporațiile au un rol dublu aici, datorită naturii lor contradictorii. Ele trebuie să susțină cooperarea și partajarea, altfel spus, deschiderea care creează valoare, dar trebuie de asemeni să își însușească o parte din valoare, deoarece sunt în competiție cu alții pe o piață unde resursele sunt insuficiente.

Trebuie să remarcăm că valoarea monetară realizată de jucătorii capitaliști nu este, în cele mai multe cazuri, de același ordin cu valoarea creată de procesele de inovație socială. Utilizatorii-producători-participanți creează o valoare de utilizare directă, de tipul filmelor de pe YouTube, produc cunoștințe și software în cazul proiectelor de tip partenerial. Această valoare este depozitată într-un fond comun, poate fi folosită gratuit și, prin urmare, nu constă în produse insuficiente pentru care să se poată cere un preț. Platformele de distribuire trăiesc din vânzarea atenției agregate, nu din valoarea de utilizare în sine. În modelul partenerial, este de asemenea posibil ca bunurile comune existente în abundență să nu poată fi vândute în mod direct, fără crearea unor „insuficiențe" adiționale.

Ce înseamnă toate acestea pentru sfera pieței?

Acum este posibil să creăm tot felul de valori de utilizare, fie fără, fie cu o intervenție minimă, fie cu o intervenție ulterioară a capitalului. Avem de-a face cu tipuri postmonetare, postcapitaliste de creare și schimb de valori, care sunt atât imanente pieței, adică integrate în ea, cât și transcendente ei, adică în afara granițelor ei. Capitalul devine din ce în ce mai dependent și caută să profite în toate felurile de externalitățile pozitive ale acestui tip de inovație socială.

Prin urmare, provocarea poate fi descrisă după cum urmează:

1) avem un proces de inovație socială care creează pentru participanți mai ales valoare non-monetară;
2) putem avea un ecart din ce în ce mai mare între posibilitatea de a crea valoare postmonetară și valorile de schimb derivate care se realizează;
3) participanții angajați în producția și inovația făcute din pasiune nu pot găsi, în general, în aceste procese un răspuns la propria lor sustenabilitate.

De aici, imposibilitatea de a realiza mai mult decât o extrem de mică valoare monetară, din punctul de vedere al majorității jucătorilor comerciali. Precaritate sporită pentru participanții la inovația socială. Cu alte cuvinte, actualul model de piață nu are un proces invers de redistribuire a valorii create.

S-ar putea să fie o criză temporară, dar noi nu credem că este așa. Motivul este acela că piața nu poate produce decât indirect și parțial compensații materiale pentru procesele care nu sunt motivate de asemenea compensații. Prin urmare, avem nevoie de un proces de redistribuire care să permită societății și pieței să restituie o parte din valoarea astfel creată.

O posibilitate ar fi găsirea unor măsuri de protecție a pieței muncii tranziționale (protejarea muncitorului, nu a slujbei), care să recunoască flexibilitatea și mobilitatea carierelor contemporane. Dar pentru aceasta mai este necesar ceva: conștientizarea faptului că muncitorii contemporani se mută nu doar de la o slujbă la alta, ci și de la o slujbă la o non-slujbă și că, de fapt, ceea ce este cel mai folositor și mai plin de sens pentru ei (dar și pentru piață, și pentru societate) nu este slujba plătită de piață, ci episoadele de producție din pasiune. Așadar, mi se pare că sunt necesare măsuri mai generale, care nu sunt legate de slujbă, ci concepute ca o răsplată (dar și un stimulent) pentru inovația socială. O asemenea măsură generală ar putea fi, sub o formă oarecare, un venit de bază.

Extinderi posibile ale producției în parteneriat la producția materială

Producția în parteneriat apare în mod natural în sfera producției imateriale. În această sferă, accesul la resurse partajate este relativ facil. Segmente semnificative de populație din țările occidentale au gradul de educație necesar și acces la computere. Iar costurile de reproducere sunt marginale.

Extinderea producției în parteneriat depinde de câteva condiții culturale/legale. Ea presupune existența unor materiale care să poată fi accesate și folosite gratuit; structuri participative care să le prelucreze și forme de proprietate comună care să protejeze rezultatele împotriva însușirii private. Prin urmare, este vorba de circulația bunului comun obținut (conceptul îi aparține lui Nick Dyer-Whiteford[6]), prin care producția în parteneriat se extinde viral.

Producția în parteneriat nu este însă limitată la sfera producției imateriale.

În primul rând, orice proces de producție fizică trebuie să fie proiectat imaterial, iar proiectele deschise nu sunt fundamental diferite, deși sunt mai complexe, decât cunoașterea în colaborare sau producerea de software gratuit. Așadar, producția în parteneriat poate funcționa în faza de proiectare a producției fizice, cu condiția să fie disponibilă infrastructura necesară pentru un asemenea co-proiect.

Resursele fizice pot fi partajate. De exemplu, computerele, cu fișierele lor și puterea lor de calcul. Mașinile pot fi puse laolaltă și folosite în comun. Banii pot fi puși laolaltă într-un fond comun, așa cum este cazul rețelelor de creditare în parteneriat de tip Zopa[7], sau prin intermediul sistemelor de credit mutual.

Realizarea de unelte și prototipuri cu ajutorul computerului și al unei imprimante 3D, producția asistată de computerul personal, mașinăriile multifuncționale și alte dezvoltări simi-

6 http://www.fims.uwo.ca/people/faculty/dyerwitheford.
7 http://www.zopa.com/ZopaWeb.

lare pot coborî și vor coborî pragul participării, creând mai multă modularitate și granularitate în noi și noi domenii. Într-adevăr, putem observa că aceeași tendință de miniaturizare care a condus la computerele legate în rețea începe să se facă simțită și în domeniul mașinăriilor fizice. Dată fiind scăderea costurilor cu capitalul fizic, e ușor de imaginat combinația dintre comunități deschise de proiectare cu forme cooperatiste de producție fizică relocalizată.

O asemenea expansiune nu este doar o extindere naturală a evoluției tehnice, ea se lovește și de impedimente structurale și, deci, politice. Formele centralizate de capital ale antipieților neoliberale contemporane împiedică în mod evident o atare expansiune. Dar chiar și cu asemenea constrângeri, volumul expansiunii producției în parteneriat este semnificativ.

Din nou, vom aduce următoarea obiecție. În sfera imaterială, există cele mai multe șanse ca producția în parteneriat non-reciprocă să devină dominantă. În domeniile bazate pe indigență, vom asista la apariția tipurilor de producție modelate în parteneriat. Aceasta înseamnă că tipurile de piață încep să se schimbe, de la o logică pur capitalistă (producerea de mărfuri pentru schimb, în vederea creșterii capitalului), către o logică în care schimbul este subsumat parteneriatului. Să luăm exemplul comerțului echitabil (fair trade) (o piață care cade sub incidența arbitrajului partenerial), al antreprenoriatului social (profitul este folosit pentru a susține anumite scopuri sociale) și al numeroaselor mișcări politico-sociale care tind să se despartă de formele de piață, de logica creșterii infinite a capitalismului, precum este mișcarea capitalismului natural din SUA.

În ultimii doi-trei ani am asistat la emergența reînnoită și la creșterea rapidă a comunităților de artizani, a unei mișcări a reparatorilor și recondiționatorilor, a producției asistate de computer distribuite prin platforme comerciale și a unei mișcări de hardware gratuit și deschis. Hardware-ul gratuit crește vertiginos, companii precum Arduino și Buglabs fiind modele și exemple vii, inventându-și propriile platforme și infrastructuri, precum Open Source Hardware Bank.

Cel din urmă exemplu este deosebit de semnificativ, deoarece demonstrează că aceste comunități producătoare de hardware, așa cum sunt cele din jurul platformei Arduino, își creează propriul mediu de afaceri.

Ele combină actualul model triarhic de producere a bunurilor comune (comunitate, fundație, afacere), cu o soluție de rezolvare a problemei recuperării costurilor tipică pentru producția fizică. Din acest motiv, ele apar ca alternative viabile la modelele tradiționale corporatiste, și datorită hiperproductivității inerente pe care am susținut-o mai sus, sunt menite să joace un rol din ce în ce mai mare.

Pentru a prospera și a se extinde dincolo de limitele actuale din sfera producției imateriale, vor fi necesare mai multe infrastructuri partajate, pentru a completa infrastructurile existente de comunicații:

- Energia partajată: necesită o îndepărtare de producția centralizată de energie, bazată pe combustibili fosili, care sunt epuizabili, și crearea unei structuri bazate pe gospodărie și vecinătate care produce energie reînnoibilă.
- Sisteme valutare partajate și multiple: platformele de metavalute vor permite comunităților locale și virtuale (bazate pe afinități) să producă mecanisme de schimb care să nu se bazeze pe interese disparate reunite în mod artificial și pe rezerve bancare fracționate, mecanisme care să poată promova schimbul specializat în interiorul comunității, dar și proteja împotriva dislocării globalizate, și crea o infrastructură alternativă de schimb intercomunitar și interindividual.
- Procesarea deschisă și distribuită: bunurile capitale distribuite, bucurându-se de o accesibilitate substanțial mai mare, așa cum sunt cele dezvoltate astăzi, trebuie să fie reconfigurate și integrate într-o viziune a producției relocalizate, în contextul cooperării globale, cu acele comunități care creează proiecte deschise.

Partea a treia: politica de parteneriat

Teoria parteneriatului ca posibilitate de emancipare a epocii

Actuala economie politică este bazată pe o eroare fundamentală. Pleacă de la premisa că resursele naturale sunt nelimitate și că sacul nu are fund. Și creează indigență artificială în ceea ce privește resursele culturale potențial abundente. Această combinație de cvasi-abundență și cvasi-insuficiență distruge biosfera și împiedică expansiunea inovației culturale și a culturii libere.

Într-o societate partenerială această situație este inversată: sunt recunoscute limitele resurselor naturale, iar abundența resurselor imateriale devine principiul operativ fundamental.

Viziunea teoriei parteneriale este următoarea:

1) valoarea intelectuală, culturală și spirituală fundamentală va fi creată prin producție în parteneriat non-reciprocă;
2) această valoare este înconjurată de o sferă reformată de schimburi materiale, inspirată de parteneriat;
3) este administrată pe plan internațional de un sistem statal și de guvernământ reformat, inspirat de parteneriat, un „stat partener care permite și încurajează producția socială a valorii".

Datorită acestor caracteristici, parteneriatul poate fi numit logica centrală a civilizației viitoare, și este un răspuns și o soluție la criza structurală a capitalismului contemporan.

Într-adevăr, deoarece un sistem cu creștere infinită este o imposibilitate logică și fizică într-un mediu natural limitat, actualul sistem financiar mondial se confruntă cu o criză structurală datorată creșterii sale extensive. Consumând actualmente resurse la nivelul a „două planete", ne-ar fi necesare vreo patru planete dacă nivelul consumului în țări precum China și India l-ar egala pe cel din țările occidentale. Datorită crizei ecologice și crizei resurselor pe care aceasta o generează, sistemul este definitiv limitat în expansiunea sa extensivă.

Totuși, visul său de dezvoltare intensivă în sfera imaterială este deopotrivă blocat, deoarece sfera abundenței și producția directă de valoare socială în parteneriat creează o creștere exponențială a valorii de utilizare, dar numai, să-i spunem, o creștere liniară în oportunitățile de piață.

Actualul sistem financiar mondial se confruntă cu o criză similară celei a Imperiului Roman care se baza pe sclavi, un sistem care nu putea crește extensiv (de la un anumit punct costul expansiunii este mai mare decât beneficiile sale), dar nu putea crește nici intensiv, căci aceasta ar fi presupus autonomie pentru sclavi. Prin urmare a apărut sistemul feudal, care s-a concentrat din nou pe local, unde putea deveni mai productiv și crește „intensiv". Șerbii erau legați de pământ, dar aveau familii, le revenea o parte fixă din ceea ce produceau, iar corvezile erau mult mai puțin împovărătoare, fiind substanțial mai productivi decât sclavii. Lorzii feudali luau o parte mult mai mică din surplus. Astăzi, creșterea extensivă este blocată, dar creșterea intensivă necesită o reconfigurare substanțială care transcende actuala logică a sistemului.

În mod similar, actuala criză structurală determină o reconfigurare a celor două clase principale (la fel cum deținătorii de sclavi a trebuit să devină lorzi feudali, iar sclavii a trebuit să devină șerbi). În prezent asistăm la emergența clasei reticularhice a deținătorilor de capital, care renunță la dependența față de actualul regim de acumulare imaterială prin intermediul proprietății intelectuale, în favoarea unui rol de păstori ai participării sociale prin intermediul platformelor proprietare, combinând în mod inteligent elemente deschise și închise pentru a permite într-o oarecare măsură controlul și profitul, în același timp lucrătorii din domeniul cunoașterii se reconfigurează dintr-o clasă disociată de mijloacele de producție într-una care nu mai este separată de acestea, căci abilitățile lor intelectuale și rețelele sunt acum mijloacele lor socializate de producție. (Totuși, sunt încă destul de mult disociați de mijloacele autonome de monetizare.) Ar fi corect să spunem că, actualmente, comunitățile de producție în parteneriat sunt sustenabile în mod colectiv, dar nu și individual, ceea ce

conduce la o criză a valorii și la o precaritate sporită printre lucrătorii cunoașterii.

În opinia mea, soluția se îndreaptă undeva în direcția următoare:

1) sectorul privat își recunoaște dependența crescândă de externalizările pozitive ale cooperării sociale și, împreună cu autoritățile publice, aprobă un nou compromis istoric sub forma venitului de bază; aceasta ar permite sferei cooperării să prospere și mai mult, creând beneficii pe piață;
2) sfera pieței este disociată de capitalismul de tip creștere-la-infinit (cum se poate face aceasta ar necesita un articol separat, dar cheia ar fi o reformă macro-monetară așa cum este cea propusă de Bernard Lietaer, asociată cu un nou regim care extinde producția de bani de la băncile private la domeniul social, prin sisteme deschise de bani);
3) sfera producției în parteneriat creează „sisteme de recunoaștere a valorilor" adecvate pentru a-i identifica pe cei care îi susțin existența, și există sisteme care pot traduce bogăția reputațională în venituri.

Guvernarea în parteneriat și democrația

Pe măsură ce infrastructurile sociale și tehnice parteneriale (precum rețelele sociale și echipele autoadministrate) tind să devină un format important, dacă nu chiar cel dominant pentru schimbările induse de capitalismul cognitiv[8], dinamica relațiilor parteneriale va avea efecte politice din ce în ce mai pronunțate.

Să ne aducem aminte că dinamica relațiilor parteneriale apare acolo unde există rețele partajate, adică rețele în care agenții sunt liberi să acționeze și să formeze relații, și în care lipsește coerciția, astfel încât modurile de administrare se formează de jos în sus. Aceasta creează procese precum producția în parteneriat, producția în comun a valorii; guvernarea în parteneriat, adică autoguvernarea acestui tip de proiecte; și proprietatea în parteneriat, sistemul autoimun care previne însușirea privată a bunurilor comune.

Este important să distingem democrația reprezentativă de guvernarea în parteneriat a unei mulțimi de grupuri mici, dar coordonate global, care aleg procese non-reprezentaționale în care participanții decid în comun asupra proiectelor. Aceasta din urmă este o formă descentralizată de împărțire a puterii, bazată pe alegeri și reprezentanți. Deoarece societatea nu este un grup de parteneri uniți prin consens, ci mai degrabă o structură descentralizată de grupuri aflate în competiție, democrația reprezentativă nu poate fi înlocuită de guvernarea în parteneriat.

Totuși, ambele tipuri se vor influența reciproc și se vor acomoda unul cu celălalt. Proiectele în parteneriat care evoluează dincolo de o anumită scară și încep să întâmpine probleme de decizie legate de insuficiența resurselor vor adapta, probabil, anumite mecanisme de reprezentare.

De fapt, există câteva lucruri pe care le putem spune deja despre modelele emergente de guvernare în parteneriat. În modul în care totul se împărtășește, centrat pe partajarea expresiei individuale, legăturile rețelei sunt relativ slabe, o serie de platforme proprietare care aparțin terților sunt responsabile pentru stabilirea regulilor de proiectare, astfel încât să permită partajarea și să impună o formă de deschidere generatoare de valoare, compensată însă de nevoia de a captura această valoare, cu posibilitățile existente și cu puterea mobilizatoare a comunităților partajatoare, care acționează ca o contragreutate. În formele de producție în parteneriat orientate spre crearea de bunuri comune, așa cum sunt cele care produc software gratuit, de exemplu, vedem emergența unui sistem triarhic. Acesta combină (1) comunitatea care se autoformează, fără să aibă nevoie de permisiune și care se autoguvernează cu (2) o asociație pro-beneficiu (de obicei un ONG sub formă de fundație) care administrează infrastructura de cooperare și se supune regulilor democrației formale și cu

8 http://blog.p2pfoundation.net/category/cognitive-capitalism.

(3) un mediu de afaceri care creează valoare de piață pe lângă bunurile comune, înapoind o parte din profit sub forma distribuirii de beneficii către fundație sau comunitate, asigurând prin aceasta continuarea bunurilor comune de care depind. Chiar dacă aceste modele vor fi din ce în ce mai des folosite în câmpul producției sociale, aflate în creștere, nu vor fi aplicabile ca atare în polis.

Mecanismul de luare a deciziilor de tip reprezentativ și birocratic poate fi și în unele locuri chiar va fi înlocuit de rețele globale de guvernare, care pot fi, până la un anumit nivel, autoguvernate, dar în orice caz va incorpora din ce în ce mai multe modele de parteneriat multiplu, care tind să includă ca participanți în mecanismul de luare a deciziilor toate grupurile care pot fi afectate de astfel de acțiuni. Acest model de parteneriat bazat pe grupuri este diferit, dar este legat, în spiritul său, de guvernarea în parteneriat bazată pe individ, pentru că la baza lor regăsim același ethos al participării.

Către statul partener

Politica statului partener este o abordare în care statul permite existența comunităților de utilizatori și le încurajează să creeze ele însești valori, și se concentrează totodată pe eliminarea obstacolelor.

Schimbarea fundamentală în această abordare este următoarea: în viziunea modernă, indivizii erau atomizați. Se credea că au nevoie de un contract social care să delege autoritatea unui suveran pentru a crea societatea și că mai au nevoie de socializare prin intermediul unor instituții care li se adresează ca unei mase nediferențiate. În noua viziune, în schimb, indivizii și partenerii lor sunt deja interconectați și privesc instituțiile tot ca pe niște parteneri. Așadar instituțiile trebuie să evolueze pentru a deveni medii de sprijin, inventând modalități de creare a infrastructurilor de susținere.

Politicienii devin interpreți și experți, care pot orienta spre domeniul instituțional problemele apărute în rețelele societății civile.

Statul devine un arbitru neutru (sau mai bine zis: favorabil interesului comun), adică metaregulatorul celor trei domenii, și se retrage din dilema binară stat/privatizare spre alegerea triarhică a unui amestec optim între reglementările guvernamentale, piața liberă și autonomia proiectelor societății civile.

Un stat partener recunoaște că legea competiției asimetrice îi dictează să susțină inovația socială din toate puterile.

Un exemplu întâlnit recent este opera municipalității din Brest, Bretania (Franța). Acolo, sectorul de „Democrație Locală" al orașului, sub conducerea lui Michel Briand, pune la dispoziție infrastructuri online, module de formare, dar și infrastructura fizică partajată (aparatură foto-video, echipament de sunet etc.), pentru ca indivizii și grupurile din cadrul comunității să își poată realiza propriile proiecte culturale și sociale. De exemplu, Proiectul Territoires Sonores[9] permite crearea de către public a unor fișiere video și audio pentru a îmbogăți propriile trasee, nefiind produs nici de o societate privată, nici de oraș. Autoritatea publică, în acest caz, permite și încurajează producția socială directă a valorii.

Dinamica partenerială, gândirea și experimentele pe care ea le inspiră nu reprezintă doar o a treia formă de producere de valoare socială, ci produc și noi forme de instituționalizare și de reglementare, care pot fi fructuos explorate și/sau aplicate.

Într-adevăr, din societatea civilă iese la suprafață o nouă instituție, cea a bunurilor comune, o formă nouă și distinctă de reglementare și de proprietate. Spre deosebire de proprietatea privată, care este exclusivă, și spre deosebire de proprietatea de stat, în care colectivul expropriază individualul, în cazul proprietății comune, individul își menține suveranitatea, dar o împarte în mod voluntar cu ceilalți. Doar abordările de tip partenerial recunosc propensiunea cunoașterii de a curge în toate direcțiile, în timp ce regimul proprietății bazate pe drepturi de autor impune o luptă radicală împotriva acestei propensiuni naturale. Acesta face ca, probabil, formatul partenerial să fie adoptat ca o soluție mai competitivă.

9 http://www.wiki-brest.net/index.php/Territoires_Sonores.

În termenii instituționalizării acestor noi forme de proprietate comună, Peter Barnes explică, în importanta sa lucrare *Capitalism 3.0*[10], modul cum parcuri naționale și bunuri naturale comune (cum ar fi propunerea sa, Skytrust[11]) ar putea fi conduse de către fonduri obligate să mențină capitalul (natural) intact, iar prin sistemul „un om/un vot" ar fi responsabilizate pentru menținerea resurselor naturale comune. Aceasta ar putea deveni alternativa acceptată atât la naționalizare cât și la deregularizare/privatizare.

Mi-ar plăcea să cred că într-o civilizație viitoare, în care logica partenerială va fi logica centrală a creării de valori, bunurile comune vor reprezenta instituția centrală care va conduce metasistemul, iar piața va fi un subsistem care se va ocupa de producția de produse fizice rivale, împreună cu o economie pluralistă care va fi sporită de o varietate de scheme bazate pe reciprocitate.

Un set de propuneri concrete

Dacă inovația socială și producția în parteneriat sunt hiperproductive și „competitive" în sfera competiției corporatiste, la fel de avantajoase sunt pentru orice autoritate publică doritoare să le adopte în aria sa teritorială.

Aceasta conferă o pondere politică stimulatoare unui set de trei propuneri interconectate, care ar susține expansiunea ulterioară a producției în parteneriat.

Iată propunerea mea de măsuri tranzitorii pentru a stimula producția socială: un set de 3 instituții interconectate, fiecare cu propria sa misiune complementară și cu propriile sale obiective:

1) **Institutul pentru Protecția și Dezvoltarea Bunurilor Comune**

Această instituție sprijină efectiv crearea și întreținerea zonei bunurilor comune, prin:

10 http://capitalism3.com.

11 http://www.skybook.org/skytrust.html.

a) difuzarea cunoștințelor despre mijloacele legale și instituționale de creare și protejare a acestora;
b) crearea unei infrastructuri de sprijin al cooperării pentru a facilita inițiativele de creare de bunuri comune ale celor cu dificultăți în accesarea infrastructurii necesare;
c) păstrarea relațiilor cu și sprijinirea operațiilor de întreținere a instituțiilor pro-beneficiu asociate cu inițiativele orientate către producerea de bunuri comune.

Exemplu: sprijinul public pentru crearea valorii sociale în orașul francez Brest.

2) **Institutul pentru Afaceri Deschise**

Această instituție sprijină crearea de valoare de piață în cooperare cu zona partenerială, în moduri care sunt compatibile cu și nu descurajează crearea de valori pe baze parteneriale. Acesta este tipul de instituție care ar sprijini afacerile cu software cu sursă deschisă, editarea de cărți gratuite etc., și care ar sprijini tinerii și proaspeții întreprinzători care doresc să inițieze astfel de afaceri.

Exemplu: inițiativa OSBR.ca din Toronto, Canada.

3) **Institutul pentru Împărțirea Beneficiului și Recunoașterea Bunurilor Comune**

Această instituție se concentrează pe patronaj și pe diferite forme de sprijin care nu distrug logica partenerială a contribuțiilor voluntare.

a) Creează premii și recompense pentru a-i sprijini pe indivizii implicați în crearea de valoare comună.
b) În cooperare cu companiile (stimulate de precedentul institut pentru afaceri deschise), stimulează practicile de împărțire a beneficiului obținut de companiile care profită de pe urma valorii comune create. Se comportă ca un metaregulator pentru astfel de practici, identificând punctele slabe și stimulând găsirea de soluții.
c) Creează aranjamente de patronaj pentru indivizii care și-au dovedit implicarea în crearea de valoare comună.
d) Studiază și propune politicile pentru stimularea generală a creării de valoare comună.

O politică progresistă, centrată pe susținerea bunurilor comune

Ce înseamnă o politică progresistă pentru tradițiile de emancipare apărute în era industrială?

Cred că ar avea două efecte pozitive:

1) disocierea de legătura automată cu tipurile de administrare birocratică (ceea ce nu înseamnă că o asemenea legătură nu ar fi utilă în anumite circumstanțe); se pot formula propuneri în sprijinul direct al dezvoltării bunurilor comune;
2) disocierea de alternativa sa: deregularizarea/privatizarea; sprijinirea bunurilor comune și a producției în parteneriat presupune că există o alternativă atât la privatizarea neoliberală cât și la introducerea în stilul Blair a logicii private în sfera publică.

Mișcările progresiste pot așadar să devină mai degrabă informaționale decât o modalitate a societății industriale. În loc să apere *status quo*-ul industrial, devin din nou o forță ofensivă (să zicem: tind spre o societate informațională bazată pe echitate), mai apropiată de forțele și mișcările deschise/gratuite, participative, orientate spre crearea de bunuri comune. Aceste trei mișcări sociale s-au ivit deoarece era nevoie de o reproducere socială eficientă a producției în parteneriat și a bunurilor comune.

Mișcările deschise și gratuite vor să se asigure că există materie primă pentru producția gratuită și pentru proprietatea comună și să lupte împotriva rentelor monopoliste acordate capitalului care restricționează inovația. Ele acționează asupra părții de intrare a ecuației. Mișcările participative doresc să se asigure că fiecare își poate folosi aptitudinile specifice pentru a contribui la proiecte comune și lucrează pentru coborârea pragului tehnic, social și politic; în fine, mișcarea pentru zona bunurilor comune contribuie la apărarea bunurilor comune împotriva însușirii private, asigurând reproducerea socială a acestora și faptul că circulația bunurilor comune poate continua nestânjenită, căci ele creează noi straturi de materie primă deschisă și gratuită.

Aceste mișcări diverse sunt de obicei de trei tipuri:

1) mișcări de transgresiune, precum vechile și noile sisteme de partajare a fișierelor, care arată că regimul juridic trebuie schimbat;
2) mișcări constructive, care creează cadrul pentru noi tipuri de relații sociale, cum ar fi mișcarea Licențelor Creative Comune, mișcarea software-ului gratuit etc.;
3) încercări reformiste sau radicale de a schimba regimul instituțional și de a-l adapta la noile realități.

Personal, cred că aceste mișcări nu vor crea noi partide politice, dar că aceste rețele de rețele vor căuta legături politice. Rămâne de văzut dacă noua expresie politică și culturală a culturii libere emergente, așa cum este Partidul Piraților din Suedia, va schimba așteptările prin crearea unui nou tip de forță politică, legată mai direct de comunitățile de producție în parteneriat.

Există și o legătură cu mișcarea de protejare a mediului înconjurător. Pe de o parte, mișcările orientate cultural luptă împotriva insuficiențelor artificiale induse de legile restrictive care protejează drepturile de autor și drepturile de patent; pe de altă parte, mișcarea de protejare a mediului înconjurător luptă împotriva abundenței artificiale create de logica nerestricționată a pieței. Eliminarea pseudoabundenței și a pseudoindigenței este exact ceea ce trebuie făcut pentru ca umanitatea să fie sustenabilă în această etapă. Așa cum au subliniat Richard Stallman și alții, drepturile de autor și drepturile de patent au ca scop explicit să inhibe cooperarea liberă și implicarea culturală a indivizilor creativi și sunt la fel de periculoase pentru dezvoltarea viitoare a omenirii ca și distrugerea biosferei.

În sfârșit, reglarea balanței între un regim în care se recunoaște insuficiența materială și un regim în care se recunoaște abundența imaterială nu poate fi separată de eforturile forțelor sociale de a obține mai multă dreptate socială, prin aceasta legând noile forțe ale gratuității, participative și orientate către obținerea de bunuri comune, de mișcările de emancipare socială.

Există așadar un potențial uriaș pentru o astfel de mișcare reînnoită de emancipare a omului, care să se alinieze la valorile noilor generații de tineri și să obțină avantajul pe termen lung pe care neoconservatorii l-au obținut din anii '80 încoace.

Concluzie: ce e de făcut?

Să recapitulăm câteva dintre ideile de mai sus și să vedem cum se intersectează mișcarea împotriva insuficienței create în mod artificial cu cea pentru sustenabilitate.

Trăim într-o economie politică în care lucrurile stau exact pe dos.

Ne închipuim că lumea noastră naturală este infinită și că putem, prin urmare, avea un sistem economic bazat pe creștere infinită. Dar, cum lumea materială este finită, ea e bazată pe o pseudoabundență.

Și mai credem că nu trebuie introdusă insuficiența artificială în lumea producției imateriale, care să împiedice curgerea liberă a culturii și a inovației sociale, bazată pe cooperarea liberă, prin crearea de obstacole generate de proprietatea intelectuală protejată de stat.

Avem nevoie în schimb de o economie politică bazată pe recunoașterea indigenței din domeniul material și pe conștientizarea abundenței din domeniul imaterial. Inovația complexă necesită lucrători creativi și autonomi, nestingheriți în abilitatea lor de a împărtăși cunoștințele și a învăța unii de la alții.

În lumea producției imateriale, de software, texte și proiecte, costurile de reproducere sunt marginale și observăm cum apare aici producția în parteneriat non-reciprocă, în care oamenii se angajează voluntar în crearea directă de valoare de întrebuințare, profitând la modul general de bunurile comune, fără o reciprocitate specifică.

În lumea producției materiale, unde avem indigență iar costurile trebuie să fie compensate, o astfel de non-reciprocitate nu este posibilă, avem deci nevoie de noi tipuri de schimb neutru de tipul pieței sau de alte tipuri de reciprocitate.

În sfera producției imateriale omenirea învață legile abundenței, pentru că bunurile non-rivale câștigă în valoare prin partajare. În această lume, evoluăm către licențe non-proprietare, către tipuri de producție participative și către forme de proprietate orientate către bunurile comune. Apar noi forme pozitive de retribalizare bazată pe afinități.

Dar în lumea bunurilor materiale insuficiente ne așteaptă o serie de crize ale indigenței (încălzirea globală fiind doar una dintre ele) care duc la emergența unor forme negative de tribalizare competitivă.

Logica abundenței are potențialul de a ne conduce spre reorganizarea lumii la un nivel mai mare de complexitate, determinată în principal de logica partenerială.

Logica insuficienței are potențialul de a ne conduce la războaie generalizate pentru resurse, la coborârea la o formă inferioară de complexitate, la o nouă epocă întunecată, așa cum a fost cazul după dezintegrarea Imperiului Roman.

Provocarea este așadar să folosim logica emergentă a abundenței și să o injectăm în lumea insuficienței.

Este aceasta o speranță realistă?

În lumea imaterială a abundenței, partajarea nu este problematică, iar expansiunea tipurilor non-reciproce de producție este foarte probabilă. „Împreună știm totul" este un ideal pe care îl putem atinge.

În lumea materială a insuficienței, abundența se traduce prin trei concepte-cheie care pot schimba conștiința umană și, deci, practicile economice. Noțiunea „împreună avem totul" nu pare să fie un ideal care poate fi atins, așa că avem nevoie de concepte de tranziție.

Primul concept este distribuirea generalizată. Aceasta înseamnă că în locul abundenței avem o împărțire a resurselor fizice și a mijloacelor fizice de producție, astfel încât indivizii să se poată implica și să poată acționa în mod liber. Aceasta este o economie care se îndreaptă către un tip de piață în parteneriat, așa cum este comerțul echitabil (un mecanism al pieței supus arbitrajului în parteneriat al producătorilor și al consumatorilor, care sunt văzuți ca parteneri), antreprenoriatul so-

cial (folosirea profitului pentru progresul societății). Tendințele obiective către miniaturizarea mijloacelor fizice de producție fac din acestea o posibilitate deosebită: computerul personal permite existența unor proiectanți individuali; proiectarea și crearea rapidă de unelte diminuează avantajele producției industriale pe scară largă și aceleași avantaje le au fabricanții individuali. Împrumuturile sociale creează o partajare a capitalului financiar; iar producția socială directă de bani prin intermediul software-ului nu este departe de a fi realizată în diferite părți ale lumii (vezi lucrările lui Bernard Lietaer). Dacă, într-adevăr, insuficiența resurselor va contribui la scumpirea energiei și a materiilor prime, o relocare a producției este foarte probabilă, iar tipurile de producție în parteneriat vor fi mult mai frecvente.

Al doilea concept este sustenabilitatea. Deoarece un sistem de creștere continuă nu poate rezista la nesfârșit, trebuie să înaintăm către noi concepte de piață, așa cum sunt descrise de școlile de gândire ale capitalismului natural (David Korten, Paul Hawken, Hazel Henderson), ale capitalismului 3.0 (propunerea lui Peter Barnes de a folosi fondul ca formă de proprietate, pentru că impune păstrarea capitalului), ale proceselor de proiectare și producție holistică („cradle to cradle") care nu generează reziduuri. Trebuie să înaintăm către o economie stabilă (Herman Daly), care nu e neapărat statică, dar în care nivelul producției depinde de abilitatea noastră de a regenera resursele naturale.

Al treilea concept este cel al suficienței sau „plenitudinii". Abundența are o parte obiectivă, dar și una subiectivă. În economia materială, creșterea infinită trebuie să fie înlocuită de suficiență, de conștientizarea faptului că statutul și fericirea oamenilor nu mai pot fi dependente de acumularea materială infinită și de supraconsum, ci de acumularea și creșterea imaterială. Să avem suficient pentru a ne afirma și realiza ca indivizi creativi și cooperanți, recunoscuți în diversele comunități parteneriale.

Doar o economie bogată în experiențe poate evita o cultură a frustrării și sacrificiilor, precum și nefericirea pe care acestea ar atrage-o după ele. Această economie bogată în experiențe nu va fi, totuși, creată doar prin francize intelectuale, ci și prin producția socială directă de valoare culturală. Afacerile și comunitățile în parteneriat, permise și încurajate de statul partener, vor trebui să creeze un larg evantai de valori imateriale, și cu cât va fi mai densă valoarea imaterială a vieții, cu atât mai ușoară va fi detașarea noastră de simpla posesie.

Scenarii pentru actuala criză

Cum afectează actuala criză, care a început odată cu colapsul financiar din toamna lui 2008, viziunea de mai sus, elaborată înainte de această apariție non-liniară a crizei?

Sunt două moduri în care putem interpreta criza. Primul este inspirat din lucrările Carlotei Perez pe tema ciclurilor lungi și constă în a vedea în criza actuală sfârșitul unui ciclu început în 1945, care a cunoscut mai întâi o etapă de creștere spectaculoasă de 30 de ani, apoi o etapă neoliberală, de creștere mai lentă, bazată pe înghețarea salariilor și pe consumul pe datorie, finanțat de noile puteri asiatice. Pe măsură ce acest model și baloanele financiare pe care le-a creat se prăbușesc, ne putem aștepta, după o perioadă de declin care va dura cel puțin un deceniu, la o nouă etapă de expansiune a capitalismului, bazată pe capitalismul verde și pe schimbarea instituțiilor prin revoluția internetului (proces care s-a petrecut doar în societatea civilă și la periferia sistemelor instituționale, fără să rezulte un echilibru). În acest scenariu, noua structură de cereri sociale, generată de apariția proceselor în parteneriat, ar impune un nou pact social, permițându-i creșterea de la actuala etapă incipientă la un nivel de parteneriat la sfârșitul următoarei etape de creștere. Dacă interpretarea noastră asupra imposibilității creșterii într-un sistem natural finit este corectă, atunci eșecul final al capitalismului, sub forma lui verde, va pregăti terenul pentru o etapă de tranziție, în care sistemele de parteneriat vor deveni nucleul noii societăți, așa cum am explicat mai sus. Am numit aceasta drumul lin către societatea partenerială, căci, în ciuda momentelor ciclice de

criză, tranziția poate fi totuși lentă, înlocuind vechile structuri la un nivel foarte ridicat de productivitate, minimizând suferința socială.

De la acest scenariu sunt posibile două abateri. Prima ar fi nereușita administrației Obama de a reforma structural sistemul și de a distruge puterea castei financiare de prădători, sărăcind astfel posibilitățile statului până acolo încât să nu mai rămână mijloace pentru politicile sociale, ceea ce va duce la o dislocare globală și la o revenire a omenirii la comunitățile elastice, care folosesc modele inspirate din procesele parteneriale la scară locală. A doua abatere se referă la efectele combinate ale problemelor structurale ale capitalismului ca sistem, nu doar la ciclurile lungi ale acestuia. În acest scenariu, problemele din ce în ce mai acute legate de schimbările de climă, de epuizarea petrolului și a resurselor vor deveni severe și nu vor permite generațiilor următoare o nouă etapă de expansiune. Acest element, combinat cu primul, poate conduce la dislocarea globală și la scenariul comunităților elastice, implicând o evoluție mai dificilă către societatea partenerială, în contextul unei imense suferințe sociale.

Relația cu fostul scenariu marxist al schimbării sociale

Toate cele de mai sus pot fi citite ca un argument împotriva fostelor teorii marxiste ale schimbării sociale.

Aș expune pe scurt atitudinea politică a mișcării socialiste: muncitorii au nevoie să preia puterea, apoi vor schimba societatea într-o nouă structură socială, economică și politică.

Dar tranzițiile de la o formă de civilizație la alta nu s-au petrecut niciodată astfel.

Schimbarea de la sclavagism la feudalism s-a produs pentru că proprietarii de sclavi, fără îndoială sub presiune (de exemplu, sub presiunea unor revolte ale sclavilor în contextul colapsului infrastructurii statale) au început să își transforme sclavii în coloni, iar în momentul în care un număr din ce în ce mai mare de proprietari au făcut asta, s-au creat condițiile pentru o etapă de tranziție către feudalism. Schimbarea fundamentală s-ar putea produce datorită congruenței unei mulțimi de schimbări în sânul producătorilor, dar și al administratorilor și al celor care au profitat de pe urma producției.

Schimbarea de la feudalism la capitalism s-a petrecut deoarece, în contextul crizei feudalismului de după secolul al XVI-lea, unii nobili întrezăreau productivitatea superioară a întreprinderii capitaliste și s-au alăturat unor astfel de proiecte, lăsându-și în urmă semenii legați de pământ. Cum criza s-a accentuat și noua clasă capitalistă a devenit puterea dominantă, revoluțiile politice au încheiat etapa de tranziție.

Socialismul nu a avut un tip de producție superior care să fi schimbat societatea capitalistă din interior și să o pregătească pentru tranziție.

În schimb, hiperproductivitatea producției în parteneriat și-a creat deja o clasă de capitaliști reticularhici, care investesc în producția socială și preiau deja puterea prin administrația Obama. Investind în forme hibride de producție în parteneriat, ei întăresc în mod paradoxal logica postcapitalistă în sânul societății capitaliste. Ceea ce duce la schimbare este congruența dintre producătorii în parteneriat și capitaliștii reticularhici, iar în final schimbarea va determina germenii producției în parteneriat să se ridice la nivelul de paritate, conducând cel mai probabil către etapa finală a tranziției.

În cadrul unui sistem în declin și aflat în criză, care distruge biosfera, forțele sociale congruente ale producătorilor în parteneriat și capitaliștilor reticularhici creează condițiile pentru o etapă ulterioară de schimbări.

Lupta politică se poartă astăzi pentru a ajuta comunitățile partajante să se apere și să își promoveze interesele în fața proprietarilor de platforme; și de a ajuta comunitățile autonome de producători în parteneriat orientate spre crearea de bunuri comune să își mențină autonomia pe măsură ce cooperează cu mediile de afaceri, schimbând prin aceasta însești practicile corporațiilor.

Așadar, în cadrul sistemului vechi se creează noi modele, iar aceste modele încep să interacționeze în mod sinergic pentru a forma un set alternativ de practici sociale.

Pe măsură ce această sferă crește, ea creează o alternativă vie la sistemul global decadent, formând o alternativă reală care poate inspira mișcări sociale încă înrădăcinate în lumea capitalistă a muncii, creând condițiile pentru transformări politice și sociale ale structurii principale a societății.

O astfel de schimbare, dacă apare, va fi echivalentă cu ceea ce știm noi despre etapele de tranziție din trecut.

(http://p2pfoundation.net)
(trad. de Mihai Ciolan)

Problema politică

Margaret Thatcher, fostul prim-ministru al Marii Britanii, a spus odată: „Societatea – nu există așa ceva!". Desigur, dacă nu există societate, nu poate exista nici politică și nici stat legitim. Oricât ar părea de șocantă o astfel de afirmație, rostită de un leader al ordinii politice britanice, ea se încadrează într-o lungă tradiție economică. Atunci când știința omenească a economiei politice s-a reinventat în pseudoștiința economică, ea a tăiat rădăcinile sociale, culturale și politice ale ordinii economice, ceea ce este cu totul nerealist. Sfera economică interacționează cu cea religioasă, socială, culturală și politică, influențându-se și plămădindu-se una pe alta. Niciuna nu poate exista în mod izolat. O națiune are nevoie de o ordine economică întrucât are nevoie de o bază economică pentru a exista. Dar ordinea economică este la rândul ei condiționată de religie, cultură și politică. Drepturile și costurile sociale trebuie să fie alocate, iar aceste alocații vor privilegia întotdeauna unele forme de organizare în detrimentul altora.

Când ordinea economică încearcă să existe de una singură, ea nu face decât să subordoneze celelalte sfere propriilor ei scopuri. Sau, mai bine spus, cei care controlează economia subordonează statul și societatea dominației lor personale. Aceasta nu este decât o bulversare a rostului lucrurilor. Ordinea economică trebuie să existe doar pentru a servi ordinea socială sau politică. Atunci când economicul domină socialul sau politicul, tinde să devină ineficient ca motor al prosperității dar eficient în a produce mai multă putere.

În aceste pagini autorii oferă un program de „remoralizare a piețelor, relocalizare a economiei și recapitalizare a nevoiașilor". În lumea de astăzi acestea sunt sarcini care incumbă fiecarui stat, chiar dacă împlinirea lor ia forme diferite. Phillip Blond, de exemplu, se referă la particu-

laritățile politicii engleze, dar mesajul lui este universal. Le revine patrioților români misiunea de a alege modul specific în care cele trei sarcini pot fi duse la îndeplinire.

Statul civic

Remoralizați piața, relocalizați economia, recapitalizați nevoiașii

de Phillip Blond

Ne este clar acum că trăim momentele unei schimbări epocale în istoria politică britanică. Dacă „Iarna nemulțumirii" din 1978-79 a marcat o schimbare de paradigmă, o totală bulversare a ordinii existente și nașterea a ceva nou, revoluționar și transformator, criza financiară fără precedent a anilor 2008-2009 are un efect asemănător.

Anul 1979 a marcat sfârșitul statului dădacă. Anul 2009 va marca sfârșitul statului pieței, iar viitoarele alegeri, prin victoria unui guvern conservator, vor crea premisele nașterii statului civic.

Știm ce a avut bun și ce a avut rău statul dădacă; este îndreptățit să oferim oamenilor un colac de salvare ca să nu se înece, este îndreptățit să avem o plasă de siguranță care să-i susțină pe cei care din motive de sănătate sau din cauza fluctuațiilor pieței și a condiției lor financiare, în mod temporar, nu se pot ține pe propriile picioare. În sfârșit, este îndreptățit să asigurăm bunăstarea tuturor printr-o responsabilizare generală față de binele comun și prin asigurarea unei participări totale pentru atingerea acestui bine.

Dar știm de asemenea că asistența socială este mai degrabă un bolovan legat de picior decât un colac de salvare. Dacă pe mulți îi ajută, pe la fel de mulți îi trage la fund, condamnând astfel o clasă întreagă la sărăcie permanentă și la dependență

față de stat. Asistații social devin neputincioși – filozofia lui „mi se cuvine" distruge conștiința reciprocității, fragmentează cultura clasei muncitoare și distruge pentru totdeauna imboldul asociativ, singurul care poate să formeze comunități și să promoveze crearea bogăției și a independenței. În ultimă analiză, statul dădacă a fost târgul faustic încheiat între stânga și capitalismul monopolist. El asigură un ascendent permanent al clasei de mijloc liberale asupra clasei muncitoare și creează o structură feudală, antagonică, în care orice veritabilă extindere a puterii și a proprietății către săraci se lovește de opoziția claselor de mijloc liberale, care se tem cel mai mult să nu-și piardă statutul și monopolul asupra dreptului moștenit la mobilitate socială (vezi sistemul de educație britanic).

În mod similar, știm ce are bun și ce are rău statul pieței. În mod clar, piața este un mecanism mai eficient de distribuție a numeroaselor resurse decât este statul. În mod evident, dacă intri pe piață și ai ce să oferi la schimb, piața creează prosperitate și independență. Și nu în ultimul rând, mai există și binele evident pe care ni-l oferă libertatea, iar dacă aceasta nu are o realitate economică, atunci rămânem sub permanentul jug al statului sau al cartelurilor private.

Știm însă ce are greșit statul pieței – mult prea frecvent înlocuiește un monopol de stat cu un cartel privat. În numele spargerii dominației statului, s-a făcut prea puțin pentru spargerea pieței. Prin mecanismul de distribuire al statului pieței, monopolul privat a înlocuit monopolul public iar noilor veniți li s-a blocat sistematic și eficient accesul pe piață. Întrucât majoritatea britanicilor au fost împiedicați să intre pe piață, au pierdut orice acces la capital și la posibilitatea de a investi. Drept urmare, capacitatea lor de a-și schimba viața sau situația materială s-a deteriorat constant, pe măsură ce bogăția s-a deplasat tot mai în sus, spre noua clasă oligarhică, posesoare de active și cunoscătoare a modului de a întoarce lucrurile în avantajul ei – așa-numita libertate a pieței este sinonimă cu ascensiunea noii oligarhii. Fundamentalismul pieței a abandonat fundamentele pieței. Guvernul ne-a promis că nu vor mai fi cicluri de avânt și criză, statul a binecuvântat capitalismul

monopolist și a încasat fericit impozitele generate de speculațiile globale. Pe măsură ce alimenta motorul inegalității, Partidul Laburist a abandonat restul economiei în favoarea veniturilor provenite din speculațiile financiare și a puterii redistributive oferite de statul dădacă. Astfel, piața și statul dădacă au jonctionat pentru a forma un sistem al cărui faliment evident se desfășoară sub ochii noștri.

Statul dădacă și statul pieței sunt acum două eșecuri care se sprijină unul pe celălalt. Adevăratul merit al renașterii conservatoare prezente nu a fost întru totul remarcat. Cei care se află acum de partea stângii falite declară că noul conservatorism nu-i altceva decât un paravan pentru Episodul II al Thatcherismului; cei aflați de partea dreptei falite le dau dreptate pe ascuns și par să nu vrea nimic altceva decât reîntoarcerea capitalismului monopolist și a dominației oamenilor lor.

Conservatorismul modern respinge cele două alternative și caută să înlocuiască și statul dădacă și statul pieței prin statul civic. Statul civic urmărește să unească beneficiile statului dădacă și ale mecanismelor pieței, dar nu prin favorizarea unuia sau altuia dintre ele, ci prin depășirea amândurora. Noua structură civică propusă de conservatori privilegiază asocierea în fața înstrăinării, responsabilitatea în fața interesului egoist și (știu că este șocant), obștescul în fața individualului. Drept urmare, agenda politică a lui Cameron este cu mult mai radicală, mai cuprinzătoare și mai transformatoare decât bănuiește majoritatea. Oferă o ieșire din politica falimentară bazată pe diferențele dintre clase prin lărgirea noțiunilor de proprietate și oferă o cale de a evita conflictele dintre capital și forța de muncă. Se opune cu egală vigoare monopolurilor publice ale statului și cartelurilor private ale pieței, pentru a dărâma barierele care blochează accesul pe piață și capitalizarea individuală. În sfârșit, ar putea să elimine consecințele multiculturalismului încurajat de stat, ale leneșului relativism moral și social de care dă dovadă clasa de mijloc liberală. Injectând un nou obiectiv moral și o nouă cultură politică în Marea Britanie, Cameron ar putea și ar trebui să elaboreze un nou pact al înțelegerii mutuale și al eticii sociale. Astfel, conservatoris-

mul modern ar putea pune bazele unei noi bunăstări comune și ale unui nou și mai bun fel de a ne trăi viața.

Dacă politica se bazează pe realitate, dacă intervențiile ei vor să schimbe lucrurile, atunci conservatorii progresiști trebuie să ne spună cum să ajungem din punctul A în punctul B. Cum ar putea conservatorismul lui Cameron transpune în practică atât de necesarul și doritul stat civic?

În fața actualului colaps al capitalismului monopolist, creat de credit și sprijinit de stat, nevoia cea mai urgentă a conservatorilor este să creeze o cu totul nouă economie politică și o paradigmă reconfigurată a pieței și a comerțului. Această economie conservatoare progresistă va urmări trei obiective întrepătrunse: remoralizarea pieței, relocalizarea economiei și recapitalizarea nevoiașilor.

Doar piețele situate în cadrul unei arhitecturi morale care să le modeleze sunt sustenabile, așa cum bine a înțeles Adam Smith. Fără lege, moralitate, tradiție și conștiință am avea anarhie în loc de schimburi comerciale și extorcare în loc de contracte. Dezvoltarea economică trebuie să treacă o serie de teste sociale, iar conservatorii trebuie să lege politica economică de obiectivele sociale pe care vor să le atingă. Iar pentru conservatori acestea ar trebui să fie răspândirea foarte largă a bogăției, a activelor și a beneficiilor bunăstării sociale și ecologice. Eliberarea de sub dominația monopolistă a birocrației etatiste și de sub cea a pieței va permite independența necesară formării comunităților și o reechilibrare a nevoilor legate de muncă, familie și creșterea copiilor.

În al doilea rând, trebuie acordată o mai mare atenție sănătății economiilor locale. „Statul pieței" al laburiștilor, slugarnic față de marile companii, a generat o țară de „orașe clonate" și de „orașe fantomă" în care centrele comerciale sunt fie identice, fie absente. Venerația lui Blair și Brown față de piețele monopoliste a produs paradoxul competiției fără competiție, favorizarea exclusivă a unui model comercial bazat pe mall-uri și permanenta dominare a supermarketurilor. Micii întreprinzători sunt eliminați de puterea monopolistă a întreprinderilor transnaționale și le este blocat accesul pe piață

datorită economiei de scară. Nu-i de mirare că în Regatul Unit ponderea întreprinderilor mici și mijlocii înregistrează unul dintre cele mai mici procente din OECD.

Întreprinderile mici și mijlocii sunt însă formele prin care milioane de oameni obișnuiți sunt proprietari și își asigură bunăstarea pentru ei și familiile lor. Actuala piață îi deposedează și îi recategorizează drept membri ai clasei prost plătite de servitori ai întreprinderilor în loc să-i considere o clasă de proprietari de întreprinderi. Prin înăsprirea legilor care asigură echilibrul dintre dezvoltarea economică și calitatea mediului înconjurător și prin reforma sistemului de impozitare locală, conservatorii pot să restaureze economiile locale și capitalul local. Drept urmare, toți factorii economici vor beneficia de pe urma tranzacțiilor comerciale și nu numai aristocrația transnațională din Marea Britanie a laburistului Brown, care se sustrage de la plata impozitelor.

Al treilea obiectiv al conservatorismului progresist este recapitalizarea nevoiașilor. Sub dominația pieței monopoliste, aceștia au fost în totalitate deposedați. În 1976, jumătatea de jos a populației deținea 12% din lichiditățile națiunii; în 2003 procentul s-a redus la 1%. În aceeași perioadă, avuția celor situați în segmentul de 10% cei mai bogați britanici a sporit de la 57% la 71%. Chiar dacă includem proprietățile, jumătatea de jos nu deține mai mult de 7% din bogăția țării. Rata economiilor a scăzut la nivelul anilor 1940, salariile mici au crescut cel mai puțin, prăpastia dintre bogați și săraci s-a adâncit atât în termeni relativi cat și în termeni absoluți – toate acestea în timp ce elitele ne țineau lecții despre beneficiile universale ale capitalismului global.

În consecință, o nouă agendă conservatoare privitoare la extinderea și asigurarea proprietății este imperios necesară. Trebuie să salvăm de la reproletarizare și o permanentă dependență de un stat dădacă inadecvat victimele cele mai vulnerabile pe care le-au creat laburiștii prin depresia economică generată de criza creditelor. Pentru aceasta este nevoie de o nouă filozofie privitoare la sporirea activelor și la echitatea capitalurilor.

Noul conservatorism este acuzat de a fi superficial sau extremist – de a fi insipid sau un thatcherism deghizat animat de cele mai perfide intenții. Nu poate să fie și una și alta pentru că, de fapt, este altceva, ceva nou și de nerecunoscut. Reprezintă o critică adâncă și cuprinzătoare a extremelor existente și o restaurare a ceva apropiat de inima Marii Britanii: un conservatorism organic căruia îi pasă de noi toți.

(Trad. de Ovidiu Hurduzeu)

Distributismul și statul reprezentativ

de Mircea Platon

1. Tăcerea dogmatică

La finalul filmului *Made in USA* (1966), al lui Jean-Luc Goddard, Philippe și Paula, doi jurnaliști „antifasciști", discută, cu o dezabuzare acompaniată de frământări de coloană sonoră beethoveniană, despre stânga și dreapta:

– Stânga și dreapta sunt la fel, spune Philippe, cu părul răvășit de vântul prelins peste parbrizul decapotabilei sale. Dar ar trebui să nici nu mai punem problema astfel.

– Dar cum? îl întreabă Paula, care tocmai ucisese doi oameni într-o afacere politică obscură.

Tăcere. Philippe conduce. Beethoven bubuie amenințător. Sfârșit.

Noțiunile sunt interșanjabile, deci irelevante. Lipsa criteriilor care îngăduie distincții reale în ceea ce altminteri e un continuum reduce natura oricărui spectru la percepția unui gri confuz. De aici, nevoia oricărui discurs care nu operează cu distincții reale de a separa în funcție de criterii false, în loc de a distinge în funcție de criterii rezultate dintr-o îndelungă experiență a realului, a „lucrurilor permanente" (T. S. Eliot), a rânduielii, a „ortodoxiei publice" (Willmoore Kendall)[1]. Astfel, moralul și imoralul, binele și răul devin atribute ale „cla-

1 Pentru o bună discuție despre „lucrurile permanente", vezi antologia de eseuri editată de Andrew A. Tadie, Michael H. Macdonald, *Permanent*

sei" și „rasei" în comunism sau nazism. Politicul transcende teologicul și îl reduce la tăcere (ca în comunism) sau la statutul de apendice propagandistic (nazism, capitalism corporat-globalist). Această absolutizare duce la transformarea discursului politic în discurs teologic. La politologie ca teologie, ca singura știință reală, pentru că e singura știință despre absolut. E „absolutul" imanenței radicale în care, din punct de vedere metafizic, totul e un „aici" și, din punct de vedere psihologic, totul tinde către „acum". Dacă, după cum spunea Marx, în capitalism „spațiul e abolit prin timp", timpul e abolit prin dorință. Lumea e, în cele din urmă, consumată de capitalismul global într-o „liturghie" a autodevorării în care nimic nu se pierde, totul se transformă conform unei logici a „creșterii" tautologice sau a „subvențiilor încrucișate"[2].

Dar despre dogmă nu se mai discută în lumea bună. Și de aceea toate noțiunile alunecă pe suprafața realității. La rădăcina lumii de azi e o tăcere încurcată. Și asta deoarece dumnezeul filosofilor a murit. Cultura s-a autodevorat. Criza politică, economică și socială actuală nu e o criză cantitativă. E o criză calitativă. O criză de reprezentare. O criză de înțeles. Adevărata problemă nu e dacă statul e mic sau mare, dacă inflația e mare sau mică, dacă dobânzile sunt scăzute sau ridicate, dacă banii sunt mulți sau puțini, dacă suntem de stânga sau de dreapta. Toate aceste alternative sunt sisteme de semne care nu mai trimit la realitate. Sunt expediente politice, economice, culturale care ascund criza de reprezentare dezvăluită de întrebarea: pe cine reprezintă statul? Ce (mai) reprezintă banii? Ce reprezintă „valorile familiei"? Familia poate fi comodificată în chip de „valoare a familiei" în același mod în care omul a fost comodificat în chip de „forță de muncă" sau de „consumator"? Omul contează doar cât „puterea lui de cumpărare"? Poate normalitatea fi vândută sau cumpărată? În absența cetățenilor – a locuitorilor unei țări, mai bine-zis, a

Things: Toward the Recovery of a More Human Scale at the End of the Twentieth Century (Grand Rapids: William E. Eerdmans, 1995).

2 Vezi interviul lui John Médaille din prezentul volum.

celor care stabilesc sensul unui pământ[3] –, a economiei reale și a familiei, avem „valorile" tranzacțiilor de la bursă, „patriotismul constituțional" și „valorile" familiei. În absența rădăcinilor, rămân lucrurile manipulabile mediatic, bursier, politic.

De aceea, trebuie să avem în vedere nu mărirea sau micșorarea statului, ci restaurarea reprezentativității lui. Și pentru asta, trebuie mai întâi să restaurăm reprezentativitatea limbajului. Și pentru a restaura reprezentativitatea limbajului trebuie să recăpătăm posesia sensului cuvintelor. Și acest lucru e, într-o mare măsură, dependent de restaurarea micii proprietăți. Restaurarea micii proprietăți aduce după sine eliminarea oligarhiei economice și politice care susține oligarhia de ideologi fabricanți de „valori"[4]. Restaurarea micii proprietăți aduce după sine restaurarea proprietății termenilor, deoarece limbajul scapă ingineriei ideologice, pentru a se reîntoarce la natura lui moștenit-consensuală. Odată dispărută oligarhia economico-ideologică, scade drastic și posibilitatea de a manipula sensul cuvintelor și ierarhiile axiologice prin presă, administrație publică și sistem de educație. Infrastructura economică nu mai influențează decisiv „suprastructura" culturală. Dualismul eretic, în care unul din elemente, materia sau spiritul, economia sau cultura, încearcă să îl reducă pe celălalt la sine, dispare, lăsând locul normalității persoanei libere[5].

3 Am în vedere aici teologia locului și a locuitorului elaborată de Gheorghe Fedorovici în volumul *Șapte Peceți* (Făgăraș: Ed. Agaton, 2007), pp. 48-86.

4 Pentru legătura intimă dintre „elitele" iluministe creatoare de „valori" și statul creator de „sferă publică" care a făcut posibilă apariția și înflorirea elitelor ideologice, vezi Nannerl O. Keohane, *Philosophy and the State in France: The Renaissance to the Enlightenment* (Princeton: Princenton University Press, 1980); David Sorkin, *The Religious Enlightenment: Protestants, Jews, and Catholics from London to Vienna* (Princeton: Princeton University Press, 2008), pp. 18-19. Pentru secolul XX și „marșul prin instituții" al stângii antipatriarhale, vezi lucrările unor James Burnham, Sam Francis, Paul Gottfried.

5 Pentru conceptul de normalitate, vezi Mircea Platon, Gheorghe Fedorovici, *Măsura vremii: îndemn la normalitate* (București: Predania, 2009).

2. Știința economică

Antichitatea nu ne-a lăsat tratate de economie politică, ci doar de economie domestică, de administrare a gospodăriei. Economia domestică era parte a unei ordini politice, dar nu obiect al unei științe economice făcute de la înălțimea polisului. Evul Mediu a adăugat preceptelor de bună gospodărire domestică interdicția dobânzii și câteva admonestări patriarhale la adresa prețului just, a risipei și a luxului. Dar economia a continuat să fie mai ales domestică, nu politică. Economia era parte a teologiei politice creștine, care se sprijinea pe o anumită concepție antropologică, privilegiind mântuirea, nu câștigul material[6]. Ca atare, reflecția economică era preocupată mai degrabă de chestiuni de etică și de morală decât de „mecanica vieții economice"[7].

Primele elemente de economie politică se dezvoltă odată cu mercantilismul, mai ales cu mercantilismul francez „colbertist", în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Mercantilismul face saltul de la economia domestică la economia politică, de la sfaturi practice despre cum să te gospodărești la precepte de guvernare economică a statului[8]. Și asta pentru că

6 René Gonnard, *Histoire des doctrines économiques* (Paris: Nouvelle Librairie Nationale, 1921-22, 3 vol.), I, pp. 19-79; William James Booth, *Households: On the Moral Architecture of the Economy* (Ithaca: Cornell University Press, 1993), pp. 15-93; Marcia Colish, *Medieval Foundations of the Western Intellectual Tradition. 400-1400* (New Haven: Yale University Press, 1997), pp. 326-334.

7 Diana Wood, *Medieval Economic Thought* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), p. 1. Vezi și Odd Langholm, *The Legacy of Scholasticism in Economic Thought: Antecedents of Thought and Power* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998).

8 Pentru modul în care mercantiliștii au distrus ideile economice medievale, mai ales cele referitoare la relația dintre sat și oraș, favorizând marile aglomerări urban-industriale și căutând astfel să distrugă baza teritorial-provincială a forțelor care puteau rezista autorității centrale în numele autonomiei politico-economice locale, vezi Pierre Dockes, *L'Espace dans la pensée économique du XVIe au XVIIIe siècle* (Paris: Flammarion, 1969). Nu e întâmplător că, în România, staliniștii anilor '50, ceaușiștii anilor '80 și neoliberalii ultimelor decenii au forțat sau au aplaudat concentrarea urbană a țăranilor. Și pentru comuniști, și pentru neoliberali, nimicirea demografică și economică a țărănimii (în numele construirii socialismului sau în numele determinismului globalist) are drept scop eliminarea unui centru de greutate teologico-politic. Altminteri e complet lipsit de sens faptul că, în România, partizanii „statului minimal" sunt unii și aceiași cu cei mai înverșunați inamici ai țărănimii. Un stat minimal presupune un stat descentralizat. Și un stat descentralizat presupune o viață provincial-țărănească înfloritoare. E un lucru pe care l-a înțeles, de exemplu, Mirabeau – vezi Marquis de Mirabeau, François de Quesnay, *Traité de la monarchie*, ed. Gino Longhitano (Paris: L'Harmattan, 1999, X-XI). Pentru identitatea și motivele inamicilor țărănimii românești, vezi articolul meu „Destinul românesc și mântuirea mecanică", în *Convorbiri literare*, octombrie 2009.

mercantilismul a apărut ca doctrină economică a statului absolutist. Mercantilismul e doctrina economică a statului ajuns destul de puternic încât să devină nivelator de interese locale și instaurator al unei ordini „raționale". Mercantilismul e economia politică a „socialismului monarhic"[9]. Politica mercantilistă are drept obiectiv acumularea de metale prețioase, de aur și argint, considerate principala bogăție. Această acumulare de lingouri nu se poate face decât prin politici economice, la scară națională, care au în vedere dezvoltarea și reglementarea unui sistem industrial, vamal și de monopoluri care să prevină importurile și să favorizeze exporturile, astfel încât metalele prețioase să rămână în vistieria regală. În mod concret, mercantilismul colbertist a dus la dezvoltarea unei „uzine juridice" (Hennebicq) care a purces la nivelarea tradițiilor, corporațiilor, meșteșugurilor, standardelor de calitate local-medievale în favoarea creșterii productivității și a profitului și a constituirii unei piețe de desfacere naționale[10]. Mercantilismul, preocupat cu exportul de produse finite și cu

9 Léon Hennebicq, *Genèse de l'impérialisme anglais* (Paris: Alcan, 1913), cap. IV, *Le contraste français*, p. 50. Vezi, mai nou, Lars Magnusson, *Mercantilism: The Shaping of an Economic Language* (London: Routledge, 1994).

10 René Gonnard, *op. cit.*, I, pp. 140-192.

importul de materii prime, a fost mai ales industrial și a dus la dezvoltarea de manufacturi de stat, de monopoluri industriale și comerciale protejate de stat[11].

La mijlocul secolului al XVIII-lea, ca reacție la mercantilism, asistăm la nașterea științei economiei politice odată cu apariția fiziocrației[12]. Dacă mercantilismul e mai mult un mod de administrare a economiei politice, o practică a economiei politice, fiind asociat exercițiului de putere al administratorilor regali, al unor puternici miniștri precum Colbert, Vauban, Boisguillebert sau d'Argenson[13], fiziocrația e o știință a economiei politice și pentru că, născută în opoziție, e silită să îmbrace un caracter sistematic[14]. Spre deosebire de mercantilism, fiziocrația e un sistem. Conform fiziocraților, economia dezvoltată de-a lungul liniilor mercantiliste a favorizat doar o mică oligarhie aristocratică și financiară: nobilimea de curte, marii comercianți și fabricanți și marea finanță. Această oligarhie se îmbogățea exploatând sistemul de monopoluri și taxe al statului. „Sifonarea" se făcea fie prin pensii și subvenții, fie prin dijmuirea taxelor strânse pentru stat de „fermierii generali", adică de marii finanțiști cărora statul le dădea în arendă strângerea taxelor și care dădeau împrumuturi, cu dobândă substanțială, monarhiei.

11 Vezi Charles Woolsey Cole, *French Mercantilist Doctrines Before Colbert* (New York: Richard R. Smith, 1931); Ernesto Screpanti, Stefano Zamagni, *An Outline of the History of Economic Thought*, trad. în lba engleză David Field, Lynn Kirby (New York: Oxford University Press, 2005), pp. 19-41.

12 Pentru o definiție a economiei politice ca „știință a legilor circulației bogăției – fie ea aur, grâne sau alte bunuri – studiate cu scopul îmbogățirii statului", vezi Catherine Larrere, *L'invention de l'économie au XVIIIe siècle: Du droit naturel a la physiocratie* (Paris: Presses Universitaires de France, 1992).

13 Donald Winch, „The Emergence of Economics as a Science. 1750-1870", în *The Fontana Economic History of Europe* (London: Collins/Fontana, 1973, 6 vol.), III: *The Industrial Revolution*, ed. Carlo M. Cipolla, p. 514.

14 Elizabeth Fox-Genovese, *The Origins of Physiocracy: Economic Revolution and Social Order in Eighteenth-Century France* (Ithaca: Cornell University Press, 1976), p. 31.

Fiziocrația a apărut ca reacție a micii nobilimi provinciale și a micilor agricultori și meșteșugari împotriva oligarhiei monopoliste de la Curte. Fiziocrația a avut un înaintemergător în Fénelon, care în celebrele *Tables de Chaulnes* propunea descentralizarea administrativă, abolirea corpului de intendenți regali, renunțarea la venalitatea posturilor în armată, demontarea aparatului fiscal absolutist și revigorarea agriculturii[15]. Venalitatea, capitalismul financiar, monopolurile de stat, parvenitismul, luxul și decăderea morală, toate erau văzute de Fénelon și urmașii săi ca semn al crizei nu doar economice, ci și de reprezentativitate a monarhiei absolute. Alianța dintre nobilimea de curte și aristocrația financiară se făcea pe baza exploatării restului Franței, a Franței provinciale, agricole, meșteșugărești, plătitoare de impozite sau, precum în cazul nobililor provinciali care nu plăteau direct impozite, care avea de suferit din cauza faptului că, pentru a încuraja industria, politicile mercantile cereau ca prețul produselor agricole să fie în mod artificial menținut scăzut[16].

Criza economică era o criză a reprezentativității economice și politice. Economic, mercantilismul reducea semnificatul la semnificant, după cum scria abatele Baudeau, care denunța faptul că oamenii, amăgiți de „principiul iluzoriu care reduce totul la ban, considerat realitate în loc să fie considerat imagine", se lasă orbiți de aur și de argint fără a căuta să meargă către „bogățiile reprezentate" de aceste metale[17]. Nemulțumirea economică se împletea cu nemulțumirea față de decăderea morală a Curții, față de un monarh absolut considerat „imoral și tiranic", prizonier al favoritelor precum Mme de Pompadour și al grupurilor de interese financiare[18]. Membri de vază

15 M. Denis, *Politique de Fénelon* (Caen: Le Blanc-Hardel, 1868).

16 John Shovlin, *The Political Economy of Virtue. Luxury, Patriotism, and the Origins of the French Revolution* (Ithaca: Cornell University Press, 2006), p. 21.

17 Nicolas Baudeau, *Ephémérides du citoyen*, 1 (1767), p. 104.

18 Arlette Farge, *Subversive Words: Public Opinion in Eighteenth-Century France* (University Park: Pennsylvania University Press, 1995), pp. 153-61.

ai elitei intelectuale precum Voltaire, apologet al luxului, sau Helvétius erau și ei beneficiari ai sistemului „fermierilor generali", ai marii finanțe și ai monopolurilor comercial-industriale[19]. În aceste condiții, fiziocrații Vincent de Gournay, François Quesnay, marchizul de Mirabeau sau Jean-Baptiste Dupuy Demportes argumentau că agricultura, și nu comerțul, serviciile sau manufactura, e „temelia prosperității și virtuții civice și că luxul [consumerismul, am spune astăzi, n. M.P.] e principalul inamic al agriculturii"[20].

Inițiată în anii 1750, mișcarea fiziocratică a avut un atât de mare succes încât, începând din anii 1760, a intrat sub patronajul administrației regale, al unor miniștri precum ducele de Choiseul, Henri Bertin sau Clement-Charles-François L'Averdy. Dar, după cum notează Shovlin, cel mai bun istoric al fenomenului, acest patronaj a venit cu prețul „eliminării anumitor teme ale discursului fiziocratic, mai ales a ostilității față de marea finanță și față de regimul fiscal". Printre temele fiziocratice la care s-a renunțat a fost și importanța micii proprietăți. În esență, fiziocratismul acestei a doua etape a devenit o teorie a capitalismului agricol preocupat cu: 1. libertatea comerțului cu grâne; 2. răspândirea tehnicilor agricole moderne de exploatare intensivă; 3. combaterea micii proprietăți agricole țărănești în favoarea marii exploatări, a fermelor lucrate de proletari agricoli fără pământ propriu[21]. Renunțând la a mai critica statul, fiziocrații au devenit „constructivi", criticând mica proprietate țărănească și privilegiile locale care împiedicau libera circulație a grânelor marilor fermieri. Pentru a deschide piețele liberului comerț cu grânele acestor mari fermieri, fiziocrații celei de a doua generații s-au sprijinit pe stat. Statul, consiliat și ghidat de fiziocrați, urma să

19 Robert Darnton, *The Literary Underground of the Old Regime* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1982), pp. 1-40, Daniel Roche, *France in the Enlightenment* (Cambridge. Mass.: Harvard University Press), 2000, p. 141.

20 John Shovlin, *op. cit.*, p. 73.

21 *Idem, ibid.*, pp. 82-83.

niveleze toate tradițiile și să abolească privilegiile locale care împiedicau constituirea unei piețe interne comune pentru grâne[22].

Principalii teoreticieni ai acestei a doua etape a fiziocratismului au fost tot Quesnay și marchizul de Mirabeau. Mirabeau, după o întâlnire cu Quesnay pe care a descris-o drept o „convertire" la un adevăr „atât de luminos și abundent încât totul se schimbă de la rădăcină"[23], și-a schimbat discursul dintr-unul al virtuții și anticorupției într-unul al „drepturilor" și „intereselor"[24]. Trecuți din opoziție la putere, Quesnay și Mirabeau, lucrând acum mână în mână cu administrația statului monarhic absolutist, au recrutat colaboratori tineri, Pierre-Samuel Dupont, Guillaume-François Le Trosne sau Paul-Pierre Le Mercier de la Rivière. Cu toții, au alcătuit o „școală" atât de strâns unită, atât de disprețuitoare față de adversari și atât de discretă, încât a fost considerată de contemporani o „sectă". În esență, pornită ca o mișcare de contestare a capitalismului financiar și comercial, fiziocrația s-a metamorfozat într-o ideologie îndreptată împotriva micii proprietăți țărănești. Mai mult, fiziocrația acestei a doua etape a legitimat comerțul, argumentând că doar comerțul monopolist dă naștere la corupție, nu și liberul schimb, care răspândește civilizația, rațiunea și interesul luminat. Secretul noii economii fiziocratice era că: „Întreaga țesătură fizică a societății constă într-un singur lucru: în transmutarea superfluității în necesitate"[25]. Acest al doilea fiziocratism l-a influențat pe Adam Smith, prieten cu fiziocratul Pierre-Samuel Dupont de Nemours[26].

22 *Idem, ibid.*, p. 103.

23 *Idem, ibid.*, p. 103.

24 *Idem, ibid.*, p. 105.

25 Mirabeau, Quesnay, *Philosophie rurale, ou Économie générale et politique de l'agriculture* (Amsterdam, 1763), I, pp. 47-48.

26 Emma Rothschild, *Economic Sentiments: Adam Smith, Condorcet, and the Enlightenment* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2001), pp. 44-67.

În rezumat deci, socialismul monarhic mercantilist a fost o consecință a apariției statului monarhic absolut. Înlocuirea economiei domestice cu economia politică a fost o consecință a înlocuirii monarhiei creștine feudale, în care regele avea în grijă împărțirea dreptății și mântuirea supușilor săi, cu monarhia absolută a regelui legislator, nu judecător, și cu statul modern care are drept obiect administrarea fluxurilor cantitative de oameni și mărfuri[27]. Economia politică a apărut ca o erezie economică, acompaniind erezia teologico-politică a absolutismului[28]. Ca replică la mercantilism, mai întâi prin Fénelon și apoi prin prima generație fiziocratică, s-a născut o atitudine care prevedea întoarcerea la o stare de lucruri tradițională, descentralizarea, stârpirea monopolului politic al statului și a monopolului economic care decurge din cel politic, abolirea „omului artificial" reprezentat de marioneta regală absolută și de oligarhia grupând nobilii de Curte și marii financiari. Dar această mișcare a fost deturnată în sensul sprijinirii elitelor politice centrale și a marii finanțe prin înlocuirea discursului virtuții cu cel al interesului.

27 James E. King, *Science and Rationalism in the Government of Louis XIV. 1661-1683* (New York: Octagon Books, 1972 [1949]); Julian Martin, *Francis Bacon, the State and the Reform of Natural Philosophy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992); Wolfgang Reinhard, „Power Elites, State Servants, Ruling Classes, and the Growth of State Power", în *Power Elites and State Building*, ed. Wolfgang Reinhard (Oxford: Clarendon Press, 1996), pp. 1-2; Margaret C. Jacob, *Scientific Culture and the Making of the Industrial West* (New York: Oxford University Press, 1997); David A. Wisner, *The Cult of the Legislator in France. 1750-1830: A Study in the Political Theology of the French Enlightenment* (Oxford: Voltaire Foundation, 1997); Margaret C. Jacob, Larry Stewart, *Practical Matter: Newton's Science in the Service of Industry and Empire, 1687-1851* (Cambridge: Harvard University Press, 2004).

28 Pentru o analiză a semnificațiilor teologice ale monarhiei absolute, vezi Paul Kléber Monod, *The Power of Kings: Monarchy and Religion in Europe, 1589-1715* (New Haven: Yale University Press, 1999), pp. 205-328.

Trecând prin Adam Smith și prin lectura făcută lui Adam Smith de Dugald Stewart[29] sau de Jean-Baptiste Say[30], s-a încetățenit ruptura economicului de domestic, a domesticului de antropologic și a antropologicului de religios. De la a spune, defensiv, în perioada războaielor revoluționare din 1792-1815, că economia politică nu are conotație politică, s-a ajuns la situația în care economia politică conține și subordonează politicul. Asemeni universului lui Newton, omul economic funcționează teoretic atât de bine, încât se poate dispensa în cele din urmă de realitatea nevăzută care îl susține[31]. Din acest punct de vedere, „omul economic" modern nu e decât un apogeu al crizei de reprezentativitate a statului modern.

29 Emma Rothschild, *op. cit.*, pp. 57-71.

30 Pierre Force, *Self-Interest before Adam Smith: A Genealogy of Economic Science* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), pp. 251-263.

31 Pentru o critică a marxismului și a utopiei neoliberale a pieței libere, ambele având în comun refuzul politicului, disocierea economicului de morală și încrederea într-o rezolvare mecanică a problemelor politice, vezi Pierre Rosanvallon, *Le capitalisme utopique: Critique de l'idéologie économique* (Paris: Seuil, 1979). David Wiggins, profesor de logică la Oxford, sesiza încă din 1995 deriva dreptei înspre economism când scria că, înțeles ca afirmare politică a relației normale dintre ceea ce este și ceea ce ar trebui să fie, conservatorismul a dispărut, absorbit de economismul neoliberal/neoconservator: „Conservatorimul ca și crez politic a fost înghițit de ceea ce poate fi numit economism simplist, acolo unde economismul însuși dă semne de utopism. Găsind modalitatea de a apela atât la invidia egalitară (fostă caracteristică a stângii) cât și la lăcomie (fosta însușire a dreptei), noul economism a putut să înghită nu doar conservatorismul și Conservatorismul, ci și socialismul". Wiggins continuă prin a afirma că înlocuirea oricărui alt mod de judecată prin „prețul (real sau fals) de piață (adevarată sau conceptuală)" e un semn al întoarcerii utopismului pe ușa din dos (Aurel Kolnai, *The Utopian Mind and Other Papers: A Critical Study in Moral and Political Philosophy*, ed. Francis Dunlop, Londra: Athlone, 1995, p. XI).

3. Virtuțile reprezentării

Pentru a da un exemplu despre ceea ce înțeleg prin acest lucru, voi aminti că iconoclasmul, un program de reformă a economiei simbolice a Bizanțului introdus de elitele imperiale, a eșuat din cauza împotrivirii țăranilor liberi bizantini. Organizați în *thema*, unități administrativ-militare, țăranii liberi bizantini alcătuiau, în secolele VII-X, coloana vertebrală a economiei și a armatei bizantine[32]. Valoarea episodului iconoclast decurge din faptul că bătălia s-a dus în jurul icoanei, al cărei rol e tocmai acela de a fi o fereastră, o deschidere către Hristos, care e arhetipul Persoanei. Țăranii-soldați bizantini, solid ancorați într-o economie „distributistă", centrată pe persoană, s-au opus elitelor de curte ale statului imperial tocmai pentru a salva „reprezentarea", pentru a salva deschiderea esențială a icoanei. Economia reală și cea simbolică au mers mână în mână într-un moment destinat să rămână arhetipal. Luptând împotriva reprezentării lui Hristos, împăratul iconoclast și-a pierdut reprezentativitatea. În acest sens, oricine luptă împotriva realității e nereprezentativ. Și oricine e nereprezentativ va căuta să ascundă acest lucru fabricând o falsă realitate pe care să pretindă că o reprezintă. Elitele nereprezentative își secretă propria realitate.

De aici, siluirea limbajului. Abuzul de limbaj e abuz de putere, prevenea cândva Josef Pieper, care nota că a minți înseamnă a bloca accesul cuiva la realitate, „a împiedica pe cineva să participe la realitate"[33]. Or, a împiedica pe cineva să participe la realitate presupune a nu-l considera o persoană, a nu-l respecta ca atare, lucru care face imposibilă orice comunicare și deci orice dialog[34]. Cuvintele, cântecele, picturile,

32 Angeliki Laiou, *The Byzantine Economy* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), p. 23-90; Rosemary Morris, *Monks and Laymen in Byzantium, 843-1118* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003).

33 Josef Pieper, *Abuse of Language, Abuse of Power* (San Francisco: Ignatius Press, 1992), p. 16.

34 *Idem, ibid.*, p. 21.

toate mijloacele de comunicare au drept sarcină „să capteze și să comunice realitatea"[35]. Oricine instrumentalizează aceste mijloace de comunicare de dragul succesului comercial, politic sau academic, se face vinovat de sofism. Și sofistul, după cum spune Platon în dialogul *Sofistul*, e cineva care „fabrică o realitate fictivă"[36] și care astfel deschide drumul tiraniei: „Discursul public separat de standardul adevărului dă naștere, pe măsură ce izbândește, unei atmosfere de susceptibilitate epidemică și de vulnerabilitate la tiranie"[37]. Dar dacă propaganda și violența merg mână în mână, atunci trebuie să ne întrebăm de ce publicitatea și capitalismul consumerist actual merg mână în mână. Și, mai mult încă, de ce, încă din zorii științei economice, tentația sofistă a fost denunțată de criticii economismului și îmbrățișată de susținătorii lui. Rousseau îi denunța pe adversarii săi filosofici – pe un Voltaire, de exemplu, apologet al luxului – drept „sofiști"[38].

Astfel, dacă sofiștii nu sunt interesați de conținutul, respectiv de adevărul afirmațiilor lor, ci doar de forma, respectiv de perfecțiunea estetică a formulărilor lor, e pentru că „adevărul", conținutul, „what", te depășește, pe când „how", forma, lucrătura e a ta. În lumea tradițională, forma e conținut pentru că trimite la o realitate de dincolo de tine, moștenită. Forma e un limbaj moștenit. În lumea modernă, a sofiștilor, până și conținutul e formă, pentru că e „original", reduce totul la „geniul" creatorului și nu are a da mărturie despre nimic altceva decât despre centralitatea „artistului". Limbajul e o „formă" arbitrară și de aceea se și descompune. Lucrătura îți vorbește doar despre tine, și despre lumea al cărei unic stăpân ești. Adevărul te silește să îl reprezinți, să îl porți cu tine, să îl duci, în spate, cruce. Adevărul nu te lasă singur, nu te lasă în pace. Te face liber cu prețul renunțării la „tine".

35 *Idem, ibid.*, p. 27.

36 *Idem, ibid.*, p. 34. Vezi și Karl Reinhadt, *Miturile lui Platon*, trad. Christian Schuster (Cluj-Napoca: Dacia, 2002), pp. 23-35.

37 Josef Pieper, *op. cit.*, p. 31.

38 David Lay Williams, *Rousseau's Platonic Enlightenment* (University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2007), pp. 88-92.

Nu e deci întâmplător că Smith propunea să popularizeze „sistemul" său de știință politică nu pe baza adevărului lui, ci pe baza frumuseții, a îmbinării lui formal reușite. Considerațiile legate de realitatea unui stat bine guvernat „nu vor impresiona pe nimeni", spunea Smith. Și continua: „Vei avea mai mulți sorți să convingi dacă vei descrie marele sistem de administrare publică în stare să asigure aceste avantaje, dacă vei explica legăturile și determinările dintre diferitele lui părți, subordonarea reciprocă a fiecărei părți față de alta și față de slujirea generală a fericirii societății; dacă vei arăta cum acest sistem ar putea fi introdus în propria țară a fiecăruia, ce anume îngreunează în prezent întronarea lui, cum aceste impedimente pot fi învinse, precum și toate rotițele mașinăriei guvernării care o fac să se miște tot mai lin și mai armonios, fără să se împiedice una pe alta sau să își încetinească una alteia mișcările. Este puțin probabil ca un om care ar asculta un asemenea discurs să nu se simtă cuprins într-un grad oarecare de spiritul public"[39]. Istoricii gândirii economice au văzut în fragmentul de mai sus un manifest antiutilitar[40], fără a menționa însă că accentul pus pe „economia" lui, adică pe „relația dintre întreg și părți"[41] presupune o abordare strict retorică a realității. O abordare în care elementele sistemului sunt definite în funcție de locul și rolul lor în sistem, nu și de identitatea lor morfologică, de locul și rolul lor ontologic. E un sistem care nu se reprezintă decât pe sine, asemenea oricărui discurs științific modern, matematic, cantitativ, care nu își propune să vorbească despre cauze, ci doar să descrie fenomenele.

În acest sens, putem spune că discursul libertarian despre stat nu e decât o subspecie retorică a imanentismului statului actual. În definitiv, economia clasică se ocupa de economia familiei, a gospodăriei. Economia neoclasică, din secolul al

39 Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments*, IV.I.II.

40 Albert O. Hirschman, „Against Parsimony: Three Easy Ways of Complicating Some Categories of Economic Discourse", în *American Economic Review*, 74 (1984), 2, p. 146.

41 Pierre Force, *op. cit.*, p. 107.

XVIII-lea, e construită în jurul statului, al intervenției sau nonintervenției lui în economie. Libertarianul funcționează în interiorul și în termenii statului pentru că neagă statul folosindu-se de discursul utilitarist al statului. Or, după cum am spus, problema nu e dacă statul e „small" ori „big". Ci dacă e reprezentativ. Adică dacă reprezintă, apără și aplică rânduiala. Și aici trebuie să spunem că nu. Și asta pentru că statul, astăzi, face legea. Statul e sursa legii pe care poporul trebuie să o aplice, deși ar trebui să fie invers. „Elita" născocește „valori" (sloganuri) pe care poporul trebuie să le asimileze, când de fapt elita ar trebui să ilustreze valorile organice ale ortodoxiei populare. În locul tradiționalei autorități de judecător a regelui care împarte dreptatea, statul și-a arogat autoritatea de legiuitor.

Statul e acum sursa legii, chiar dacă în teorie e „poporul". Ca atare, statul nu mai reprezintă nimic altceva decât pe sine (adică elitele birocratic-manageriale). Și această criză de reprezentare a statului are la origine transformarea statului tradițional în stat științific. Trecerea de la statul medieval – care reprezenta totul, precum împăratul cu globul imperial în mână – dar controla foarte puțin, la statul care nu reprezintă nimic – sau doar pe foarte puțini – dar controlează totul s-a făcut sub imperiul apariției statului științific. Statul științific e statul care a asimilat pretenția științei de a nu vorbi despre realitatea ultimă, ci doar de a construi modele în interiorul premiselor date. Dar, de vreme ce singurele modele operative sunt în interiorul premiselor date, dacă experimentele funcționează, atunci încetul cu încetul singura „realitate" care mai rămâne la nivelul discursului oficial e cea care are la bază premisele date. Sau impuse cu forța. Conexiunea dintre acest model științific și statul-Leviathan, pe de o parte, și o înțelegere eretică a lui Dumnezeu, pe de altă parte, a fost bine sesizată de Luc Foisneau, care nota că teza atotputerniciei, lipsite de dragoste, a lui Dumnezeu stă la baza atât a științei naturale cât și a filosofiei politice a lui Hobbes[42].

42 Luc Foisneau, *Hobbes et la Toute-Puissance de Dieu* (Paris: Presses Universitaires de France, 2000), pp. 60-68, *passim.*

Dacă statul științific a fost expresia unei anumite înțelegeri reducționiste a omului, din secolul XX omul a început să fie rezultatul ingineriilor sociale. Mai întâi statul a fost modelat în acord cu o teorie reducționistă a omului. Apoi, odată ce tehnologia a îngăduit-o, omul a început să fie modelat în interesul statului. De aceea, o reconstrucție a statului nu poate avea loc fără o limpezire a antropologiei care ar trebui să stea la baza statului. Și aici istoria ne poate fi de real folos pentru că istoria are ca obiect ceva care se petrece într-un timp și un loc care e perceput ca o realitate autonomă dar accesibilă. Istoria, spre deosebire de știință, nu e autoreferențială. De aceea, restabilește o realitate și obișnuința raportării la o realitate. Monarhul creștin tradițional își recunoștea rolul de păstrător al legii și era legat dinastic și cutumiar, ca păstrător al legii, de istorie. Țăranul liber, răzeșul, era legat de parohie și de moșie. Autoritatea statului și libertatea oamenilor aveau ca sursă pe Dumnezeul cel viu și se exprimau în cadrele Creației sale. Acum libertatea oamenilor are ca sursă autoritatea statului care se exprimă în propriile sale cadre autoreferențiale. Istoria, ca și teologia, a fost eliminată – ca punct de referință al obiectivelor și practicii politice sau ca obiect de studiu serios – de statul utilitar care nu mai are nevoie de modele umane, ci doar de modele economice sau politice. Timpul viu al istoriei și viața veșnică au fost înlocuite de eternitatea „self-contained", autosuficientă, a mecanismului politic.

Distributismul, spărgând această autoreferențialitate prin reafirmarea libertății reale a persoanei, reușește să creeze un „în afară", reușește să restabilească un punct de referință care scapă cuprinderii statului. Și tot ce scapă cuprinderii statului îl silește pe acesta să redevină reprezentativ, pentru că statul nu e reprezentativ decât în măsura în care îi scapă ceva, în măsura în care sunt lucruri pe care nu le cuprinde. Dar un om redus la măsura sa utilitară, la calcul economic, e reprezentat foarte bine și de statul utilitar – dar neproductiv – al actualului sistem managerial-corporatist, și de utopicul stat utilitar minimal al libertarianismului. Pentru că, în aceste modele, statul și cetățeanul se întâlnesc pe palierul „interesului" economic, al utilității. Or, statul și cetățeanul trebuie să se întâlnească pe palierul libertății ca împlinire a dreptății și dragostei lui Dumnezeu. Libertatea i-a fost dăruită persoanei, nu statului, nici mărfurilor.

Problemele „societății deschise" pe orizontală în care trăim astăzi nu pot fi rezolvate prin soluții de tipul statului „minimal" sau al statului „dădacă". Și „small government", și „nanny state" sunt expresia și incubatorul antropologiei lui *homo oeconomicus*. Și acest *homo oeconomicus* e, la rândul lui, rezultatul unui limbaj, științific, autosuficient, care nu trimite către altceva. Peter Laslett remarca faptul că, de fapt, științele sociale iau omul dintr-o situație de tip „față către față", personală, și îl consideră ca și cum ar fi singur, individ. Dar calitățile pe care le atribuie individului sunt de fapt calitățile persoanei[43]. De aceea, o știință politică clădită pe noțiunea de individ nu va putea să creeze un mediu propice afirmării „persoanei". După cum remarcau Mary Douglas și Steven Ney, „trebuie să fie consecințe ale faptului că individul standard e o ființă nonsocială". Printre aceste consecințe, Douglas și Ney menționează că, pentru a nu zdruncina echilibrul și coeziunea societății globalist-corporatiste, clădite pe neutralizarea „radicalității" în scopul satisfacerii „nevoilor", individul contemporan e obligat să „vorbească fără să spună nimic"[44].

Din acest punct de vedere, o economie distributistă poate avea drept principală împlinire restaurarea limbajului, a substanței lui. Și din restaurarea limbajului – pornind de la imediatul contactelor cotidiene și al contractelor/schimburilor concrete, nu al transferurilor electronice de ficțiuni – poate veni restaurarea statului reprezentativ. De aceea, cu distributismul nu te poți „juca". De la cameralismul suedez, construit pe baza autonomiei financiar-administrative a țăranilor-cetă-

43 Peter Laslett, „The Face to Face Society", în *Philosophy, Politics and Society*, ed. Peter Laslett (Oxford: Basil Blackwell, 1963), pp. 157-184.

44 Mary Douglas, Steven Ney, *Missing Persons: A Critique of Personhood in the Social Sciences* (Berkeley: University of California Press, 1998), p. 175.

țeni[45], care a stat la baza „modelului suedez" distrus de „social-democrația" doctrinară și antiumană a lui Alva și Gunnar Myrdal și a lui Olaf Palme[46], la agrarianismul lui Thomas Jefferson[47], la NEP-ul lui Lenin, care a permis înflorirea temporară a „comunelor" țărănești zdrobite ulterior pentru că deveniseră principalele obstacole în calea sovietizării[48], la mișcarea cooperatistă din Europa de Est interbelică[49], la perioada „mandatarilor" în România socialistă a anilor '60, restaurarea micii proprietăți a coincis întotdeauna cu o perioadă de efervescență economică, de revenire a firescului în discursul public, de reapropriere cetățenească a limbajului, de optimism și de libertate.

Pentru că restaurarea micii proprietăți are drept consecință restaurarea libertății, toate orânduirile al căror principal obiectiv a fost ingineria socială – de la comunism și nazism[50] la corporatismul globalist de astăzi – au fost și sunt împotriva micii proprietăți. Pentru că restaurarea micii proprietăți are drept efect ieșirea de sub domnia cantitativului, care stă la baza statului modern și a gândirii modelate de el[51]. Economia distributistă dezvoltă un centru de referință, un centru de realitate, în afara controlului statului. Și orice centru de realitate se cere reprezentat. Or, statul utilitar modern nu poate accepta acest lucru, pentru că reprezentarea realității sparge coerența vrăjii ideologice.

45 Claes Peterson, *Peter the Great's Administrative and Judicial Reforms: Swedish Antecedents and the Process of Reception*, trad. în lba engl. de Michael F. Metcalf (Stockholm: Nordiska Bokhandelns Forlag, 1979), pp. 410-417.

46 Allan C. Carlson, *Third Ways: How Bulgarian Greens, Swedish Housewives, and Beer-Swilling Englishmen Created Family-Centered Economies – and Why They Disappeared* (Wilmington: ISI Books, 2007), pp. 111-132.

47 Drew C. McCoy, *The Elusive Republic: Political Economy in Jeffersonian America* (New York: Norton, 1980).

48 D. J. Male, *Russian Peasant Organisation Before Collectivisation. A Study of Commune and Gathering. 1925-1930* (Cambridge: Cambridge University Press, 1971), pp. 206-215; Lev Timofeev, *Soviet Peasants: or, The Peasants' Art of Starving*, trad. în lba engl. de Jean Alexander, Alexander Zaslavsky (New York: Telos Press, 1985); Steven L. Hoch, *Serfdom and Social Control in Russia: Petrovskoe, a Village in Tambov* (Chicago: University of Chicago Press, 1986) (un bun studiu revizionist al vieții mujicilor ruși înainte de venirea la putere a bolșevicilor).

49 Allan C. Carlson, *op. cit.*, pp. 61-109.

50 Franz Neumann, *Behemoth: The Structure and Practice of National Socialism, 1933-1944* (Chicago: Ivan R. Dee, 2009 [1944]), pp. 264-67, 615-17, 282-84, 609-611. Vezi, în cazul României, lucrările și luările de poziție referitoare la „problema agriculturii românești" ale economistului Petre Nemoianu, care supunea atenției mareșalului Ion Antonescu problema micii proprietăți țărănești sufocate, ca și în Germania nazistă, de cartelurile marilor proprietari care lucrau mână în mână cu statul.

51 Pentru „bateria umană" în capitalism, vezi Anson Rabinbach, *The Human Motor: Energy, Fatigue, and the Origins of Modernity* (New York: Basic Books, 1990). Pentru „rotița umană" în sistemul comunist, vezi Mikhail Heller, *Cogs in the Wheel: The Formation of Soviet Man* (New York: Knopf, 1988).

Scrisoare de la un conservator tradițional

de James Matthew Wilson

Devon, PA. *După lectura unui eseu al lui Patrick Deneen, o rudă apropriată și foarte dragă mie mi-a scris ca să-mi spună că termenii „liberal" (de stânga) și „conservator" (de dreapta) sunt inutili. Sunt termeni simplificatori, inadecvați complexității politicii americane. Fiecare „problemă" trebuie judecată în funcție de natura ei, și nu în conformitate cu o schemă prestabilită. Am răspuns imediat cu o analiză a celor doi termeni mai temeinică decât o cerea ocazia sau biata mea rudă. Textul de mai jos poate fi, pentru unii cititori, ultimul lucru de care are nevoie un conservator tradiționalist: o altă expunere teoretică de principii. Sunt gata să recunosc că lumea ar fi mai bogată dacă aș planta o singură sămânță de morcov, dar în același timp nu pot să nu fiu recunoscător pentru provocarea de a articula într-o formă elaborată ceea ce cred. În plus, sunt destul de pedant pentru a fi convins că drumul spre cunoaștere e pavat cu definiții îngrijite. Așadar:*

Trebuie să stabilim înțelesul termenilor „liberal" și „conservator", deoarece americanilor le lipsește percepția spectrului de viziuni politice disponibile și, de aceea, sunt prizonierii unei viziuni înguste. Atât de înguste încât exclude adevărul. Ai dreptate când spui că majoritatea oamenilor nu știu despre ce vorbesc atunci când folosesc cei doi termeni majori ai

vocabularului nostru politic. Așa cum sunt folosiți în general, acești termeni nu au un conținut stabil, ci sunt mai degrabă eufemisme pentru republican și democrat. Dar ar merita să stabilim câteva lucruri pentru a corecta această golire de sens.

Conservatorismul și liberalismul contemporane americane sunt doar două fațete ale aceleiași fiare intelectuale, liberalismul clasic (de secol XVIII). Acest liberalism clasic susține că unitatea de bază a politicii e individul, iar libertatea individului e principalul obiectiv al societății și al statului. De aceea, de vreme ce termenul „societate" nu indică decât un agregat numeric de indivizi dintr-o anumită zonă geografică, unicul scop al statului ar fi să apere potențial infinitul număr de interese „private" ale acestor slab constituite agregate de indivizi în căutarea maximizării libertății.

Liberalii (stângiștii) și conservatorii (dreapta liberală, neoconservatorii) americani pur și simplu accentuează două elemente diferite ale aceleiași viziuni. Unii (dreapta liberală, neoconservatorii) insistă că „dreptul" la acumulare materială nelimitată e o consecință naturală a libertății individului și că acest drept poate fi exercitat doar dacă alte libertăți sunt limitate, astfel încât piața să fie stabil-previzibilă, adică un loc în care bogăția – valoarea dolarului – să nu fluctueze prea mult. Ceilalți (stânga liberală, multiculturală) insistă că libertatea individului constă mai ales în dreptul de a se automodela și că individul poate să se bucure de acest joc liber – care e individualitatea – doar dacă știe că societatea e „egală" și garantează că rezultatele jocului liber al individului (sinele modelat de voința pură, autonomă a individului) nu au nici o consecință materială negativă. Aparentele diferențe dintre cele două poziții decurg din faptul că susținătorii lor pornesc de la premisa egalei libertăți individuale și se preocupă doar de anumite consecințe specifice, izolate unele de altele. Susținătorii „pieței libere" (neoconservatorii, dreapta liberală) aplică principiul liberal în anumite privințe iar acestea îi determină să susțină aplicarea și în altele. La fel se întâmplă și cu „libertarienii sociali" (stânga liberală, multiculturală). Dacă ar fi consecvente în aplicarea principiului lor, cele două grupări ar

apărea nu doar ca libertarieni economici sau sociali, ci în chip de libertini anarhiști, ca monștri libidinoși convinși că nebunul trebuie eliberat din ospiciu, criminalul din închisoare și sinele din cușca societății.

Niciuna din aceste două viziuni nu e „conservatoare" în adevăratul sens al cuvântului. Sunt, amândouă, simple expresii ale liberalismului burghez clasic. În general, când cineva spune: „Sunt conservator în anumite privințe și liberal în altele", ceea ce vrea să spună e că e un liberal clasic mai consecvent decât conservatorii (dreapta neoliberală, neoconservatorii) și liberalii (stânga liberală, multiculturală) de tip american, adică și-a dat seama mai bine de consecințele postulării individului ca unică entitate politică și a protejării libertății individului ca unic scop al politicii.

Administrațiile Bush și Obama au dovedit cu vârf și îndesat coerența acestui model. Fiindcă, dacă individul e singura entitate socială, el se va simți întotdeauna slab, relativ lipsit de apărare, izolat și înstrăinat de mijloacele de a-și asigura viitorul. În consecință, individul liberal se va bizui pe stat, fiindcă doar statul e destul de puternic ca să-i poată asigura libertatea. În plus, doar statul e de încredere, de vreme ce individul liberal socotește ilegitimă orice altă entitate supraindividuală. Orice exercițiu de autoritate al unei asemenea comunități îi va apărea întotdeauna individului liberal ca o sursă de oprimare (de exemplu, autoritatea unei biserici, a clasei sociale, a unui anumit comportament tradițional asociat bărbaților sau femeilor, a unei asociații elitiste sau a unui club și, în fine, chiar și a familiei). Cea mai indignată frază liberală e întotdeauna: „Cine / Ce anume îți dă dreptul să-mi spui mie ce să fac?!" Ca atare, e perfect legitim ca „indivizi slabi" cu interese de afaceri să caute (așa cum au făcut continuu începând cu secolul al XIX-lea) să folosească Statul pentru a-și spori producția și acumularea de bogăție. Și, ca inevitabilă reacție, e perfect normal ca „indivizii slabi" al căror simț al libertății e legat de liberul joc al consumului și automodelării să-i ceară statului să le asigure egalitatea materială și stabilizarea administrativă a fiecărui aspect al vieților lor (în afară de acele câteva mici

domenii în care „automodelarea" are nevoie de libertate, de exemplu la nivelul gusturilor, al consumului de bunuri și al copulației sterile).

Desigur, realizăm că aceste două lucruri nu se exclud reciproc în practică mai mult decât se exclud la nivelul teoretic al definiției. Bush a introdus statul în aproape toate aspectele vieții noastre (în măsura în care nu era deja prezent), chiar dacă s-a pretins un susținător al „statului minimal". Bush nu a „deregulat" economia, ci doar a selectat, îmbunătățit și dăruit unor indivizi anumite domenii, spre acumulare nelimitată de bogăție. În mod similar, Obama a demonstrat că e decis să protejeze acumularea nelimitată de bogăție. Obama e mai abil decât Bush în garantarea acestei bogății, deoarece e conștient că dominarea americană prin diplomație e cel puțin la fel de eficientă ca folosirea forței, atât timp cât poate folosi forța ca să pedepsească pe oricine încalcă înțelegerile. E mai flexibil și în folosirea autorității statului – dacă așa ceva e posibil, având în vedere ce a făcut Bush.

Suntem pe punctul de a vedea cum arată cea mai radicală formă de societate managerială. Statul va fi într-adevăr managerul care va decide în privința tuturor chestiunilor legate de viața noastră fizică și sufletească. Bush și Obama ilustrează în practică ceea ce liberalismul clasic a enunțat întotdeauna în teorie: scopul liberalismului e individul liber, izolat. Și datoria Statului de a „proteja interesele private" ale acestor indivizi îl transformă treptat dar inexorabil în singura entitate reală și eficace a vieții noastre sociale. Misiunea statului de a ne „garanta libertățile" duce treptat la implicarea lui în toate sferele vieții noastre, cu excepția celor lipsite de însemnătate. Statul vrea să ne supravegheze conștiințele doar în cazurile în care avem ceva important de făcut.

Conservatorismul adevărat, tradițional, se separă radical de această teorie. Îi respinge și premisele, și consecințele. Omul e prin natura lui o creatură politică sau socială; identitatea lui individuală e formată în, legată de și împlinită în comunitate. A vorbi, așadar, de „interesele individului" ca și cum acestea ar fi în opoziție cu cele ale „statului" sau ale „societății" e

literalmente absurd: creăm entități și interese separate pentru a descrie ceea ce de fapt e legat organic. Comunitatea e organică pentru că are părți distincte, dar niciuna din acele părți nu e în vreun fel separabilă de întreg (nu ar mai fi ceea ce este dacă nu ar fi parte a ceva mai mare decât sine). Comunitatea e organică și pentru că toate părțile ei nu au doar o unitate prezentă, ci și una de scop: viața normală a omului capabil să se dedice Binelui. Așadar, poziția conservatoare tradițională pornește de la respingerea antropologiei ultimelor două secole.

Politica liberală consideră de la sine înțeles că individul e singura entitate identificabilă și legitimă a societății și că nimeni nu poate să se pronunțe asupra scopurilor sau țelului individului decât individul deoarece, ca adevărați indivizi, suntem ininteligibili unii pentru alții și nu putem vorbi cu sau pentru celălalt. Liberalismul își desemnează întotdeauna ca scop „libertatea" pentru că prin acest termen descrie nu ceea ce ar putea sau ar trebuie să fie individul, ci spațiul vacant unde evoluează nestingherit individul.

Dar conservatorismul tradițional insistă că nu e de ajuns să respingem, în numele persoanei, antropologia care reduce omul la un individ izolat, dar că trebuie să respingem și această „teologie negativă" a scopului vieții omului. Suntem creaturi sociale nu numai pentru că ne-am născut într-o comunitate, ci și – mai ales – pentru că ne împlinim menirea, ne atingem scopul, *telos*-ul, doar într-un anumit fel de viață împărtășită. Moștenim legături cu anumite comunități, dezvoltăm legături cu alte comunități, și aceste legături, care ne îngăduie să facem anumite lucruri și ne împiedică să facem altele, ne formează treptat personalitatea. Omul devine, prin intermediul acestor comunități și legături comunale, o persoană împlinită. Statul are menirea de a proteja aceste legături și comunități. Statul trebuie chiar să fie un exemplu pentru o astfel de instituție comunitară. Dar rolul statului e implicit limitat tocmai din cauză că doar o multiplicitate de comunități și asociații variate, limitate și imperfecte alcătuiesc rețeaua sau structură complexă care poate ajuta la împlinirea naturii

sociale a omului. Un stat atotcuprinzător subminează sau frustrează natura politică a omului distrugându-i „ecosistemul".

Dacă societatea și comunitatea sunt în parte o împlinire a naturii noastre, adică sunt parte a fericirii pe care ne-o dorim, dacă sunt parte a vieții normale, societatea și comunitatea sunt și mijloacele prin care descoperim cum arată viața normală, dedicată binelui. Mai mult încă: natura noastră socială ne face dependenți de comunitate ca să descoperim o imagine a vieții normale și ca să ne uităm la însuși chipul binelui. Dacă individul izolat nu e, în teorie, incapabil să descopere binele, în realitate e. Și asta pentru că, prin definiție, individul se lipsește, sau respinge ca „irațională" și „opresivă", experiența împărtășită de generații după generații care îi e oferită în dar de către trecut. De aceea, individul sfârșește prin a încerca să se „automodeleze" de la zero mai degrabă decât să „corecteze și să conserve" ce i s-a încredințat ca moștenire culturală – cum ar fi, ca să dăm o imagine, o gospodărie țărănească cu un ogor cultivat de generații după generații.

În plus, individul izolat nu poate să progreseze prea mult în căutarea binelui, din cauză că întotdeauna îl va reduce la ceva specific sinelui său. Individul respinge ca o posibilă viziune a bunătății tot ce nu i se pare „bun pentru mine", unde acest „mine" e reductibil la experiența plăcută a omului trupesc. Multe lucruri, chiar atunci când sunt „bune pentru mine", nu ne mai apar astfel dacă negăm natura noastră socială și ne gândim la noi și la ce e bun pentru noi doar în termenii individualității și libertăților noastre individuale. Liberalilor le place să predice împotriva „egoismului" tocmai din cauză că pur și simplu nu pot concepe un bine pentru persoană care să fie ceva mai mult, sau altceva, decât un bine pentru individ. Ca atare, nu putem să ne imaginăm că binele nostru depășește cadrele vieții pământești, și astfel lucruri precum „curajul" sau „înfrânarea" încep să ne apară ca ireale și contrare binelui nostru individual. Dar odată ce înțelegem natura noastră socială, asemenea virtuți devin imediat prețioase; cu toții dorim să profităm de trecut astăzi, dar și să trăim în memoria celor din viitor și, astfel, să dăm formă viitorului. Scopul vieții

cuiva poate deci deveni parte a ceea ce viitoarele generații vor ști și a ceea ce va trăi ca sens în ele.

Dacă omul e, prin natura lui, o făptură socială sau politică, atunci acea natură poate fi împlinită doar în condiții fragile, specifice. Astfel, conservatorul tradițional susține cu tărie importanța diferitelor instituții și asociații comunale dincolo de sau pe lângă stat, conștient că aceste instituții sunt modul nostru de a iubi, de a trăi și de a ști. Conservatorii tradiționali combat cu tărie literalmente nesfârșita „libertate" a liberalismului, care prin natura ei, pentru a asigura individualitatea individului, cere perpetuă mobilitate, perpetuă inventare și reinventare de sine și de lume. Conservatorii tradiționali accentuează în schimb o stabilitate fizică – aceea a orașelor, gospodăriilor țărănești și a familiilor – care face posibilă inevitabila sedimentare înceată, organică a legăturilor comunitare. Conservatorii adevărați apără autoguvernarea ca pe unica libertate demnă de un om: ca pe o formă de responsabilitate. Nu e vorba de autonomie, de libertatea față de intervenția exterioară, ci de stăpânirea de sine, de înfrânarea care e o condiție necesară oricărei persoane dedicate binelui. Cum ar putea cineva să se dedice scopului, *telos*-ului, vieții sale fără să știe să fie stăpân pe sine? De aici vine imaginea omului bun și a societății normale ca navă bine strunită. Apărarea acestor lucruri trebuie să fie menirea specifică și limitată a politicilor instituționale (opuse mai largii vieți politice care e, în sine, doar viața omului în societate), fiindcă un adevărat conservator crede că statul nu poate singur să construiască o comunitate deși poate ajuta la construirea ei și, iarăși, că statul e doar una din nenumăratele comunități de care are nevoie o persoană pentru a trăi o viață dedicată binelui.

Liberalii văd omul ca pe o creatură liberă în căutare de și mai multă libertate. Conservatorul tradițional vede că toate lucrurile urmăresc împlinirea binelui lor particular, și că acest bine culminează în binele însuși. De aici, specifica și fragila demnitate a omului. Omul poate, desigur, să se mulțumească cu orice „bine" mai mic, inclusiv cu cel mai puțin prețios, care e simpla supraviețuire. Dar, pe lângă faptul că e o creatură

dedicată binelui, omul descoperă un anumit bine în viața împărtășită cu alții. De aici, definiția clasică a omului ca o creatură socială (ceea ce înseamnă că depinde de comunitate pentru a-și începe și continua viața) și ca *zoon politikon* (însemnând că parte a scopului său, a *telos*-ului său, e să trăiască precum o creatură care se împărtășește celorlalți, pentru care prezența și compania celorlalți e esențială pentru atingerea fericirii). Dar această natură comunală nu descrie complet finalitatea sa, nu e scopul. Omul poate să umble după diferite genuri de „bine", așa cum pot toate celelalte specii, dar e singurul care se poate dedica, în virtutea intelectului abstract, binelui însuși. De aici definiția clasică a omului ca făptură rațională – creatură al cărei intelect îi îngăduie să descopere binele dincolo de orice bine particular și imanent.

Această capacitate rațională e una pe care liberalii nu o pot respinge întru totul, deși încearcă să facă asta. Simțim cu toții în interiorul nostru aparent indeterminata și de aceea potențial infinita natură a intelectului nostru. Pot să mă gândesc la un lucru, apoi la altul, apoi la altul și tot așa, *ad infinitum*. Văd că ochii mei și voința mea pot să se fixeze asupra acestui bine, apoi asupra altuia, și tot așa, într-o serie aparent nesfârșită. Desigur, deoarece mintea e discursivă în operațiunile rațiunii, toate lucrurile la care mă pot gândi și tot ce percep ca bine vor avea un anumit caracter neterminat, schematic, tentativ. Ca atare, diferite persoane vor avea inevitabil percepții diferite și parțiale ale oricărui bine, ale oricărui lucru. De aici aproape totala noastră dependență de-a lungul întregii noastre vieți de judecățile moștenite de la alții (tradiție), mai ales când gândim ceva nou. Fiindcă „noul" înseamnă să faci explicit ceea ce era prezent în potență dar nu a putut, din diferite motive, fi manifestat până atunci. De aici, de asemenea, inevitabilitatea diferitelor concepții asupra „binelui" în lumina variilor și imperfectelor noastre percepții ale binelui. Și totuși mințile noastre au un capăt, un scop, duc undeva: duc către faptul că binele e și adevăr și frumusețe. Majoritatea oamenilor din aproape toate timpurile presimt că este un loc unde gândirea încetează tocmai pentru că gândul a devenit complet, nu prin nesfârșită

acumulare intelectuală, ci mai ales printr-o eventuală simplificare, când mintea află binele aflat la temelia tuturor lucrurilor.

Liberalismul a apărut în parte ca o încercare de a scăpa ieftin de problemele care decurg din faptul că posedăm raţiune. Potenţialul aparent infinit şi nedeterminat al minţii a fost considerat ca atare. Dacă e adevărat, atunci nu are nici un rost să mai dezbatem care e scopul raţiunii, deoarece, neavând nici un capăt, nu are nici un scop. Dacă raţiunea e infinită, atunci, ca infinită, e asemănătoare lui Dumnezeu. Dar dacă intelectul nu are nici un capăt/scop către care se străduieşte să înainteze, e unic printre toate celelalte lucruri, care au scopuri clare pentru care există (nu avem nici o problemă să recunoaştem când un furtun de grădină îşi îndeplineşte menirea, *telos*-ul). Foarte bine, spune liberalul, această unicitate e o altă asemănare a omului cu Dumnezeu: raţiunea noastră infinită e coroana Creaţiei. De vreme ce omul îşi e propriul scop din cauză că intelectul său e infinit, introducem o problemă. Spunem că omul e binele, e cel puţin propriul său bine, şi totuşi definim acel bine într-un mod diferit de modul în care le definim pe celelalte. Toate celelalte feluri de „bine" le definim prin ce fac – prin atingerea unui ţel. Dar, s-ar părea, noi (liberalii) spunem că binele pentru om trebuie înţeles mai ales ca o absenţă – o absenţă de scop sau determinare.

Astfel, antropologia liberală a intelectului individual infinit duce către un program politic care are drept ţel să elibereze cât de mult poate spaţiul rezervat liberei acţiuni a intelectului individual. Tot ce există cu un scop bine definit e considerat o formă de opresiune pentru că pare că vrea să pună limite intelectului. Sarcina statului, aşadar, e redusă la a veghea ca individul să nu devină ceva anume. Care mai e, atunci, rostul vieţii unui om? Viaţa „normală" se confundă cu perpetua defrişare a spaţiului, cu eliberarea de spaţiu, astfel încât individul să poată fi liber să se modeleze după bunul său plac. Intelectul său infinit are un scop sau o direcţie: sinele individual, pe care intelectul are sarcina să îl modeleze şi meşterească. Dacă intelectul e infinit, atunci rostul omului nu e acela de a deveni un anumit tip de fiinţă, un om normal, bun.

Individul liberal devine bun doar în măsura în care e capabil să se construiască după bunul plac: nu „liber", ca şi cum acesta ar fi un scop intrinsec, ci ca o procedură de autofabricare repetată mereu şi „liber". Aşa susţin liberalii de stânga şi de dreapta.

Ceea ce apare mai întâi ca un exemplu de *modestie* umană („Observând că oamenii nu cad de acord asupra a ceea ce e binele, am conchis că binele nu există, ci doar infinita libertate a unicului intelect uman!", Joe Smith) e de fapt singurul mod totalitar de gândire conceput vreodată (dacă cineva vrea să ia în serios acest cuvânt). Fiindcă omul devine un zeu pentru sine însuşi şi, pentru a-şi proteja spaţiul liberei mişcări, ajută sau doar se resemnează la crearea unui stat a cărui sarcină e să dizolve, să răstoarne sau să condamne toate acele legături şi practici care ar fi putut să se impună de la sine şi să modeleze fiinţa umană. În final, totul e sacrificat ca piedică în calea singurului bine pe care îl recunoaşte liberalul: libera automodelare a individului.

Scopul acestei distrugeri nu e anarhia, aşa cum au crezut criticii timpurii ai liberalismului, ci un stat tot mai acaparator, care se angajează să înlăture toate autorităţile (în afară de el, statul) care ar putea să se situeze deasupra individului, de-a curmezişul libertăţii sale. În epoca noastră, până şi dezaprobarea imoralităţii sau orice fel de judecată morală e considerată o formă de opresiune pe care statul e uneori dornic să intervină pentru a o stopa. Şi astfel libertatea individului e asigurată de asigurarea unei „libertăţi egale", a unei izolări a individului în sine însuşi, ferit de contactul cu orice altă autoritate în afară de stat. În acest fel, omul devine un „mic zeu" care poate cumpăra ce vrea şi se poate împreuna cum vrea, care poate să facă bani în ce fel vrea, atâta timp cât statul crede că nu afectează pe nimeni altcineva – atât timp cât nu deranjează „egala libertate" a altuia.

Ce suna iniţial ca un exemplu de modestie *raţională* („Nu putem şti ce e bine, şi de fapt credem că nici nu există aşa ceva") sfârşeşte prin a promova ca bine suprem ceva ce ştim din experienţă că nu e deloc cel mai mare bine din lume: autonomia individului. Nimeni nu crede că binele semenului

său e într-adevăr bun: există o puzderie de ființe „automodelante" care i se par respingătoare. Dar le apără imperfecțiunile și perversitățile doar ca să-și poată păstra și el micul său templu al libertății. Asta nu e deloc „modestie rațională", deoarece nu e nici modestă, nici rațională. Nu e modestă deoarece subordonează totul – trecut, prezent, viitor, familie, societate, cultură și binele însuși – automodelării individului. Nu e rațional modestă deoarece în final respinge în numele libertății orice judecată autorizată în privința meritelor relative ale oricărui bine. Și, strict vorbind, nu e nici rațională, din moment ce scopul rațiunii e binele. Dar dacă scopul rațiunii nu e binele, atunci intelectul nu e nici măcar „infinit", deoarece rațiunea se poticnește undeva fără a-și fi atins scopul, binele – sau, mai tipic astăzi, fuge de orice expunere a binelui deoarece o asemenea expunere sugerează că mintea e determinată spre un scop și deci nu e, în acel sens foarte modern, liberă.

Tradiționalismul conservator pune sub semnul întrebării tot ceea ce modernii iau de bun. Diviziunea dintre „liberalismul/conservatorismul" american e, evident, o farsă, dar motivele pentru care lucrurile stau așa sunt mai puțin evidente. Nu e din cauză că această dihotomie simplifică poziții extraordinar de complexe, ci din cauză că încearcă să facă să apară diferențe acolo unde, în realitate, nu e niciuna.

De aceea susțin folosirea și definirea cuvântului „conservator" – ca în „conservator tradițional" – tocmai pentru că deschide un orizont pe care cred că cei mai mulți dintre americani l-ar prefera închis. Acest termen ne oferă posibilitatea de a gândi cu folos la ce înseamnă să fii uman, ce înseamnă să fii rațional și ce înseamnă să fii capabil să te dedici binelui și Binelui însuși. Mai presus de orice, într-un context politic, acest termen ne deschide ochii asupra naturii politicii și asupra felului de societate pe care vrem să îl vedem înflorind. Conservatorismul expune superficialitatea gândirii liberale, ambițiile totalitare ale libertății liberale și dezumanizarea care stă la baza antropologiei liberal „individualiste", pentru care omul liberal e întotdeauna fiară sau zeu, și de obicei amândouă.

Mai mult, termenul de „conservator" e important pentru că nu are pretenția de a fi doar sau în primul rând un program politic care adoptă o anumită poziție asupra chestiunii zilei. Oamenii zilelor noastre nu au de ce să vorbească despre „chestiuni", de vreme ce nu sunt în stare nici măcar să înțeleagă modul în care se autodefinesc sau sunt definiți. Semnificația și adevărul conservatorismului tradițional sunt disponibile tuturor și au rolul de a ajuta persoanele să trăiască virtuos, judecând bine în lumina atracției către bine, a închinării la bine, mai degrabă decât în dobândirea de putere politică în cadrul mașinăriei statului modern care e intrinsec, în același timp și prin același acțiuni, o mașină de ucis și un eliberator de opresiune.

Toate cele bune, etc.

(Trad. de Mircea Platon)

Economia cooperatistă

Fără nici o îndoială, competiția este inima piețelor libere. Dar aceasta ne obligă oare să afirmăm că piața liberă exclude cooperarea? Nu am face decât să înțelegem greșit competiția însăși, care este o formă elaborată de cooperare. Să ne gândim la fotbal. Nimic nu poate fi mai competitiv decât un meci de fotbal. Și totuși, fără cooperare, nu se pot desfășura meciurile. Ca să aibă loc, toata lumea trebuie să coopereze, fiecare jucător căzând de acord să respecte regulile și să se supună deciziilor arbitrului. Dacă jocul nu se oprește la fluierul arbitrului, el n-ar putea reîncepe. Nimeni n-ar vrea să mai pășească pe teren dacă nu ar fi sancționate comportamentele primejdioase.

Principiul competitiv în economie a fost larg studiat, dar foarte puțin cel cooperativ. Primul nu poate fi însă înțeles fără să-l înțelegi mai întâi pe cel de-al doilea. În plus, concentrarea asupra competiției distorsionează realitățile economice. Competiția nerestricționată, haotică înseamnă moartea oricărei piețe, așa cum s-a întâmplat recent cu piața derivatelor. Avem nevoie de o înțelegere mai bună a cooperării, din moment ce este anterioară și un fundament al competiției.

Nu sunt vorbe goale. Principiul cooperativ permite firmelor să crească pe baze economice și totodată să-și îndeplinească rolul social. Exemplele furnizate de Corporația Cooperatistă Mondragón din Spania sau de economia cooperatistă din Emilia-Romagna, unde 40% din PIB provine din cooperative deținute de lucrători-proprietari, sunt suficiente pentru a stârni interesul. În această secțiune, examinăm principiul cooperatist atât din punct de vedere teoretic cât și practic.

Luminița de la capătul tunelului

Mondragón și criza economică globală

de Race Mathews

Prezenta criză economică nu va fi fost cu totul zadarnică dacă le va aminti oamenilor că inițiativele pornite de la firul ierbii pot învinge și cele mai teribile adversități. În 1941, după ravagiile suferite de Țara Bascilor în timpul Razboiului Civil din Spania, un tânăr preot, Don José María Arizmendiarrieta, a fost trimis de episcopul său în micul oraș industrial Mondragón. Arizmendiarrieta, de curând eliberat dintr-un lagăr, fusese cât pe ce să fie executat de regimul lui Franco. În Mondragón, de-a lungul a cincisprezece ani, Arizmendiarrieta a pus bazele unui complex industrial, agricol, de comerț, construcții și servicii în care cei 260 de lucrători erau în același timp și proprietari. Printr-o activitate pastorală susținută, o organizare eficientă „la firul ierbii" și o muncă de educație care viza dezvoltarea simțului comunitar și ridicarea nivelului profesional, Arizmendiarrieta a reușit să creeze complexul de cooperative și entități asociate cunoscute astăzi în toată lumea drept Corporația Cooperativele Mondragón (CCM).

De la înființarea sa, în 1956, și până la mijlocul anului 2008, CCM s-a dezvoltat într-atât încât a ajuns, ca mărime, al șaptelea grup de afaceri din Spania. Vânzările anuale au crescut între 2006 și 2007 cu 12,4%, cifrându-se la circa 20 de miliarde de dolari, iar forța de muncă a crescut cu 24%, de la 83.601 la 103.731 de persoane. Exporturile industriale au crescut cu 8,6% și atingeau 56,9% din vânzările cooperati-

velor. Corporația Cooperativele Mondragón deține, în nume propriu sau în parteneriat, 114 firme, pe teritoriul Spaniei sau în străinătate.

Ca și alte firme, cooperativele Mondragón au fost puternic afectate de criza mondială. În prezent, membrii lor strâng cureaua și recurg la acțiunile de solidaritate care le-au permis în trecut să înfrunte crize economice majore. De exemplu, în 2008, lucrătorii proprietari ai cooperativei Fagor au decis să renunțe la prima de Crăciun și să-și micșoreze salariul lunar cu 8%. După cum a declarat Mikel Zabala, directorul de Resurse Umane al CCM: „Suntem companii private care funcționează pe piață, ca toată lumea. Suntem expuși acelorași condiții ca și competitorii noștri". Care sunt atunci atributele succesului remarcabil înregistrat de cooperativele Mondragón?

Cooperativele industriale

Pietrele de temelie ale CCM sunt cooperativele industriale. Cooperativele industriale sunt operate de lucrătorii în a căror proprietate se găsesc. Lucrătorii își împart în mod egal profiturile obținute de cooperative – la nevoie și pierderile – și participă în mod egal la administrarea lor. Acest lucru este posibil datorită structurilor și sistemelor unice de administrare și management financiar pe care le-au dezvoltat cooperativele. În domeniul administrării, lucrătorii își spun cuvântul în primul rând în Adunarea Generală, unde se discută performanțele cooperativei și se stabilesc direcțiile ei de dezvoltare. Lucrătorii aleg de asemenea Consiliul director, care conduce afacerile cooperativei între adunările generale, și o Comisie de cenzori – cunoscută și sub numele de „Comitetul de supraveghere" – care monitorizează tranzacțiile financiare și modul de aplicare a direcțiilor și strategiilor deja stabilite. Doar membrii cooperativei – cu toții, lucrători – pot vota, fiecare membru dispunînd de un singur vot.

Candidații sunt aleși pe patru ani și nu primesc compensații pentru munca lor din Consiliu, continuând să încaseze salariile normale. Ședințele de Consiliu se țin de obicei înainte de începerea zilei de muncă. Consiliul desemnează un manager al cooperativei pe baza unui contract pe patru ani, care poate fi reînnoit după o analiză obligatorie, întreprinsă de către Consiliu, a activității sale. Managerul poate să participe la ședințele Consiliului în calitate de consultant, dar nu este nici membru al acestuia și nici nu poate vota. Există un Consiliu managerial, unde se întâlnește lunar conducerea executivă a cooperativei. Separarea dintre Consiliul director și Consiliul managerial reflectă în mod clar distincția pe care o fac cooperativele între funcția de conducere, care este prerogativa membrilor ei, și desfășurarea operațiunilor care intră în responsabilitatea managementului.

Un organism de decizie – Consiliul social – este ales anual, de către și dintre membrii unor grupuri de douăzeci, treizeci de lucrători angrenați direct în producție. Membrii Consiliului social sunt aleși pe termen de doi ani și pot fi realeși. Consiliul social este o structură care se remarcă în mod deosebit prin contribuția sa la bunăstarea cooperativei. Consiliul director îi reprezintă pe membrii unei cooperative în primul rând în calitatea lor de coproprietari, iar Consiliul social îi reprezintă în primul rând ca lucrători. Caracterul Consiliului social reflectă în parte istoria cooperativelor, faptul că au fost înființate într-o perioadă în care sindicatele fuseseră interzise de regimul Franco. Încălcarea drepturilor lucrătorilor de către Franco era de neacceptat pentru Arizmendiarrieta și pentru asociații lui. De fapt, Consiliul social include funcția sindicală, ceea ce le permite membrilor să monitorizeze, să pună sub semnul întrebării și – dacă este necesar – să se opună politicilor stabilite de Consiliul director și de manangement. Consiliul social este o structură consultativă pe lângă Consiliul director și se ocupă de problemele de producție și personale – de exemplu, durata zilei de lucru, evaluarea și clasificarea funcțiilor, protecția muncii –, probleme pe care Consiliul director trebuie să le ia în considerație înainte de hotărî în privința lor. În ultimii ani, unele cooperative au împuternicit Consiliile sociale să-i reprezinte pe membrii lor la negocieri cu Consiliile directoare.

Câștigurile unei cooperative Mondragón revin exclusiv membrilor. În loc de salariu, membrii sunt plătiti cu avansuri lunare din venitul pe care cooperativa anticipează că-l va obține. Există și două avansuri excepționale, dictate de tradiția spaniolă, pentru Crăciun și pentru perioada vacanței de vară. Cooperativele respectă un „principiu al solidarității externe" potrivit căruia nici un avans nu trebuie să depășească, decât între limite bine stabilite, salariile plătite de firmele private din vecinătate pentru o muncă similară. Nivelul avansului plătit fiecărui membru este determinat în primul rând de valoarea muncii pe care Consiliul social o atribuie fiecărui post. Diferența maximă care poate exista între cel mai mare și cel mai mic avans este de opt la unu. Din 1956 până în anii 1990, s-a calculat că puterea de cumpărare a membrilor cooperativelor Mondragón a crescut cu aproximativ 250%.

O altă parte din veniturile cooperativei le revine membrilor sub formă de capital. Structura capitalului a fost gândită în așa fel încât să-l conștientizeze, în cel mai înalt grad, pe fiecare membru cu privire la calitatea sa de acționar al cooperativei. Ca o condiție a intrării în cooperativă, fiecare membru trebuie să aducă un capital propriu, actuala „taxă de intrare" fiind de 12.500 de dolari. Plățile se fac pe baza unei contribuții inițiale de 25%, urmate de rate lunare. Apoi cooperativa creează pentru noul membru un cont de capital în care se varsă 70% din contribuția inițială. Sumele din contul de capital cresc datorită dobânzii convenite și în urma creditării lor anuale cu – să spunem – 40% din profitul cooperativei, repartizat membrilor în funcție de treptele de salarizare și de orele lucrate. Membrii cooperativei pot să ridice dobânda acumulată în cont sau o pot folosi drept garanție pentru a obține împrumuturi pentru nevoi personale, dar capitalul de bază nu poate fi în general retras decât în caz de demisie sau pensionare. Circa 50% din surplusul cooperativei merge la fondul permanent de rezervă – în timp ce legea spaniolă cere ca doar 10% din profit să fie pus deoparte pentru scopuri sociale și educaționale. Cooperativa care înregistrează pierderi poate să le ceară membrilor să reinvestească avansul pentru Crăciun și cel pentru

vacanța de vară. Sau li se poate cere membrilor să renunțe la dobânda pe care o primesc pentru capitalul lor. În cazuri extreme, valoarea capitalului deținut de fiecare membru poate fi diminuată sau redusă drastic.

Cooperativele de lucrători/consumatori

Cooperativele industriale inițiale s-au extins prin crearea, în 1968, a cooperativei de lucrători/consumatori Eroski. Reflectând concepția generală a Cooperativelor Mondragón, Eroski – spre deosebire de cooperativele tradiționale – nu se limitează doar la membrii consumatori. Membrii ei sunt de două categorii: lucrătorii din magazine și consumatorii care își fac cumpărăturile în aceste magazine. Consiliul director are un număr egal de lucrători și consumatori, iar poziția de președinte este deținută întotdeauna de un consumator. O altă deosebire constă în faptul ca Eroski nu plătește dividende, așa cum fac în mod tradițional cooperativele, ci se concentrează pe prețurile mici, produsele naturale, sănătoase, și pe drepturile și informarea consumatorului.

Astăzi, Eroski este componenta cu cea mai mare dezvoltare în cadrul Cooperativelor Mondragón, avand 2.441 de locații: benzinării, mici magazine în franciză, hipermarketuri și malluri, răspândite chiar și dincolo de granițele Spaniei, în Franța și Andorra. Eroski este un participant cheie în Confederația spaniolă a cooperativelor de consum și reprezintă Confederația în tratativele cu guvernul. Are de asemenea un rol activ în Consiliul consultativ pentru protecția consumatorului de la Bruxelles.

Mondragón Mark I

Cooperativele industriale, cele de lucrători/consumatori și cele de servicii din cadrul Mondragón au beneficiat de un sistem unic de grupuri și cooperative de sprijin. Dacă inițial cooperativele au fost create pentru a răspunde unei necesități presante legate de rezolvarea problemei șomajului – și în

general de probleme care priveau dezvoltarea economică a Țării Bascilor –, cooperativele secundare au răspuns nevoii cooperativelor „primare" de a-și coordona activitățile și de a avea acces la capital și servicii de asistență, precum asigurări sociale, educație, formare profesională și cercetare-dezvoltare. Coordonarea, structurile și procedurile de sprjin – distincte de cele ale cooperativelor „primare" sau din prima linie – au suferit schimbări majore. Este nevoie de o cunoaștere intimă a ceea ce a fost Mondragón Mark I pentru a înțelege în mod adecvat natura și scopul înlocuitorului acestuia, Mondragón Mark II.

Caja Laboral Popular Sociedad Cooperativa de Crédito

Inima a ceea ce este acum CCM a fost inițial Caja (Casa de economii). Arizmendiarrieta a înțeles încă de la începuturile cooperativelor Mondragón ca acestea nu se pot extinde și nici nu se pot înființa altele fără a avea acces la o sursă sigură și convenabilă de creditare. „O cooperativă, scria Arizmendiarrieta, nu trebuie să se limiteze doar la alternativa autofinanțării" – o concepție materializată prin înființarea în 1959 a Casei, care strângea capital pentru cooperative din surse locale și regionale. Deviza folosită la început era: „Economisim sau ne strângem bagajele", indicând că economiile locale erau necesare pentru crearea de noi locuri de muncă pe plan local. Casa era și instrumentul de administrare a rezervelor permanente ale cooperativelor și a conturilor de economii individuale. Astfel, cooperativele și-au permis să rețină în cadrul grupului toate surplusurile obținute, cu excepția celor zece procente alocate după lege proiectelor comunitare. Efectul general a fost eliminarea constrângerilor legate de insuficiența capitalului, constrângeri care ar fi afectat drastic dezvoltarea. Casa le-a permis cooperativelor să împrumute bani cu o dobândă cu 3% până la 4%, mai mică decât cea practicată de instituțiile financiare convenționale.

De la o sursă de capital pentru cooperative, Casa a devenit mecanismul prin care a căpătat formă asocierea dintre cooperative și s-au integrat activitățile acestora. Fiecare cooperativă era legată de Casă printr-un contract de asociere care stipula în detaliu obligațiile și drepturile. De exemplu, prin contractul de asociere cooperativele aderau la sistemul de salarizare stabilit de comun acord. Dobânda obținută de membrii cooperativei pentru capitalul lor trebuia să fie fixă. Cooperativele trebuia să investească în Casă iar câștigul și lichiditățile trebuia să fie păstrate tot de către Casă. Tot Casa deținea în numele membrilor ei fondurile de pensii, securitate socială și partea de capital a lucrătorilor. Cooperativele trebuia să adopte un buget pe cinci ani și pe baza lui să facă rapoarte lunare către Casă. Afacerile financiare ale cooperativelor erau supuse unui audit făcut de Casă la intervale de maximum patru ani.

Casa avea un rol cheie în înființarea de noi cooperative, oferea consultanță și sprijin cooperativelor aflate în dificultate și, în general, oferea cooperativelor servicii diversificate în toate stadiile de dezvoltare. Aceste funcții ale Casei erau îndeplinite de către divizia Empresarial. Divizia consta din șapte departamente – Consultanță, Cercetare, Dezvoltare agricolă și prelucrarea produselor agricole; Intervenții, Audit și informare, Dezvoltare urbană și construcții – în jur de 120 de lucrători-membri.

Pentru a înființa o nouă cooperativă, un grup de lucrători trebuia în primul rând să identifice un nou produs sau serviciu pentru care considerau ca există o piață de desfacere și să găsească un manager. Îndeplinind aceste condiții, se adresau diviziei Empresarial. Dacă divizia considera că propunerea e valabilă, trimitea grupului un consultant – uneori cunoscut sub numele de „nașul". La rândul sau, grupul se înregistra drept cooperativă și accepta un împrumut pentru a acoperi salariul managerului în perioada în care se desfășurau studiile de pre-fezabilitate și fezabilitate. Studiile durau de obicei între 18 luni și doi ani. În cursul acestei perioade, produsul propus al grupului putea fi înlocuit cu o alternativă din banca de idei a Diviziei, bancă menținută prin studii de marketing. În urmă-

toarea etapă se acorda atenție factorilor legați de design, producție, strategii de marketing și posibilități de export. Studiul complet era prezentat Comitetului Operativ al diviziei bancare a Caja, care hotăra dacă afacerea primește aprobarea. Când lua naștere cooperativa, „nașul" diviziei Empresarial continua să lucreze împreună cu managerul până când cooperativa începea să devină profitabilă. Apoi cooperativa și Divizia continuau să rămână în legătură; în baza contractului de asociere, noua cooperativă se angaja să furnizeze Diviziei informații lunare despre modul de funcționare și situația financiară. Informațiile erau păstrate într-o bancă de date computerizată, permițându-i Diviziei să întocmească în orice moment un raport detaliat despre situația reală a cooperativei.

Când o cooperativă veche întâmpina dificultăți, divizia Empresarial avea capacitatea să o ajute prin serviciile profesionale ale Departamentului de intervenții. Datele obținute lunar de la cooperativele afiliate îi permiteau Departamentului să depisteze problemele incipiente, uneori chiar mai devreme decât managerii care erau direct implicați în activitatea acelei cooperative. Într-un stadiu ulterior, Departamentul numea un „agent de intervenție" care evalua situația cooperativei în termenii a trei categorii de risc. Un rezumat al categoriilor a fost întocmit de doi cercetători americani:

1. Risc înalt. Viața cooperativei este amenințată. Agentul de intervenție revede fiecare aspect al operațiunilor și preia conducerea până la aprobarea unui plan de reorganizare sau până la închiderea cooperativei. Dobânda pentru împrumuturile mari este suspendată până când intră în acțiune planul.

2. Risc mediu. Falimentul nu este iminent, dar cooperativa poate suferi în viitorul apropiat. În acest caz „agentul de intervenție" petrece cel puțin o zi pe săptămână la cooperativă pe durata reorganizării, dar nu preia managementul firmei. Dobânda pentru împrumuturi este redusă temporar – să spunem la jumătate, dar revine la valoarea normală pe măsură ce reorganizarea progresează.

3. Atenție sau nivel de alertă. Falimentul nu este iminent, dar evoluția cooperativei este negativă, ceea ce sugerează nevoia unei

acțiuni de remediere care ar putea fi peste puterile cooperativei. Nu se fac concesii în privința nivelului dobânzii întrucât se anticipează că intervenția va face povara dobânzilor suportabilă.

După ce s-a evaluat seriozitatea situației, „agentul de intervenție" are sarcina să întocmească un nou plan de afaceri și de reorganizare pentru cooperativă.

Planul de afaceri poate să ceară schimbări ale strategiilor de marketing, ale metodelor de fabricație sau să ceară modificări în structura organizatorică a cooperativei și schimbarea persoanelor cu poziții-cheie în management. Membrilor se poate să li se ceară să accepte reducerea avansurilor sau să aducă un capital adițional. Acolo unde, în cazuri extreme, se impune reducerea forței de muncă, Consiliul social împreună cu managementul identifică membrii care își vor păstra pozițiile curente, pe cei care vor fi mutați în alte posturi și pe cei care vor fi dați afară, de obicei mutați la cooperativele aflate în expansiune. În momentul în care se ajungea la un acord asupra planului, cooperativa avea responsabilitatea să obțină aprobarea de la Divizia finaciară a Casei. Diviziei financiare i se cerea să determine dacă împrumuturile cooperativei trebuie să fie suspendate sau reduse sau alte moduri în care cooperativa putea fi ajutată.

Interesele comune ale Casei și ale cooperativelor „primare", de care era legată prin contractele de asociere (dar și prin funcțiile înseși ale uniunii de credit: mobilizarea, administarea capitalului în scopuri de integrare și ajutorarea cooperativelor), erau consolidate prin structura și modul de administrare al Casei. Patruzeci și doi la sută din delegații la Adunarea generală a Casei sunt lucrători proprii, iar cincizeci și opt la sută provin din cooperativele afiliate. Șapte locuri din Consiliul director sunt ocupate de membrii cooperativelor afiliate, patru de lucrători ai Casei, iar unul este alocat cooperativelor din alte sectoare. În timp ce lucrătorii din cooperativele afiliate primesc 40% din profitul anual, lucrătorii Casei primesc media capitalului primit de la cooperativele afiliate. Casa a avut o dezvoltare spectaculoasă, ajungând în prezent să fie a

zecea bancă din Spania ca mărime. Activele ei sunt atât de mari, încât împrumuturile acordate cooperativelor reprezintă doar 25% din împrumuturile totale – sau doar 10% din capitalul ei –, restul fiind disponibil pentru proiecte de dezvoltare regională, deseori în parteneriat cu guvernul basc. Exemplul oferit de Casa validează încrederea lui Arizmendiarrieta în capacitatea poporului lucrător de a-și crea el însuși, prin cooperare și solidaritate economică, locurile de muncă de care are nevoie, fără a mai trebui să depindă de alții.

Cooperativa de asigurări Lagun-Aro

O a doua cooperativă de sprijin – Seguros Lagun-Aro – este o cooperativă de asigurări care a început ca divizie a Casei. Fiind coproprietari și nu simpli angajați, membrii cooperativelor Mondragón nu se calificau, potrivit sistemului spaniol al asigurărilor sociale, pentru a primi pensie și asigurare medicală. Divizia socială a Casei a fost formată tocmai pentru a remedia această deficiență, furnizând un fond la care cooperativele puteau subscrie. În 1967, divizia a devenit independentă sub numele de Lagun-Aro, cu un Consiliu director care includea reprezentanții cooperativelor afiliate. Funcțiile și serviciile oferite de divizia Lagun-Aro s-au schimbat în funcție de nevoile cooperativelor și reglementările guvernamentale. În 1987, policlinica Lagun-Aro din Mondragón a fost desemnată de guvernul basc drept un model pentru întreaga provincie. În prezent, Lagun-Aro nu mai administrează propriul fond de pensii, această funcție fiind preluată, pe bază de contract, de Mutualidad de Autónomos, fond administrat de către stat. A luat ființă și un grup subsidiar de asigurări generale – Seguros Lagun Aro – și unul pentru asigurări de viață –Seguros Lagun Aro Vida –, ca și cooperative subsidiare pentru leasing și credite de consum – Aroleasing și Arofinance – precum și Lagun-Aro Intercoop (Max Centre), o subsidiară pentru dezvoltarea de magazine, în paralel cu cooperativele Eroski, care funcționează pe baza parteneriatului dintre lucrătorii proprietari și consumatori.

Cooperativa Hezibide Elkartea pentru învățământ și pregătire profesională

Un al treilea grup de sprijin – Hezibide Elkartea – s-a născut prin înființarea de către Arizmendiarrieta a unei școli de ucenici în Mondragón, în 1943, și a Ligii pentru educație și cultură, organism de promovare și coordonare a învățământului pentru copii și adulți la toate nivelele. Școala de ucenici și Liga au jucat un rol cheie în ridicarea nivelului de educație și profesionalizare care a făcut posibilă înființarea primei cooperative industriale: Ulgor. Hezibide Elkartea oferă servicii variate, de la învățământul preșcolar până la programe de calificare și educația adulților. Școala de ucenici este în prezent un colegiu politehnic: Eskola Politeknikoa José María Arizmendiarrieta. Pe lângă programele de învățământ obișnuite, Hezibide Elkartea mai are și entități specializate, cum ar fi Saiolan, centrul pentru promovarea activităților de business, educație și training, Goeir, centrul de coordonare și promovare a studiilor tehnice postuniversitare în străinătate; Etheo, școala de management al afacerilor; Iraunkor, centrul pentru educație continuă și training în cadrul companiei; Ahizke-CIM, centrul pentru studierea limbilor străine; și Otalora, centrul de cercetare și pregătire a managerilor.

Studenții de la Eskola Politeknikoa au o cooperativă proprie: Actividad Laboral Erscolar Cooperativa sau, pe scurt, Alecoop – care le permite să se întrețină din punct de vedere financiar pe durata școlarizării, în timp ce învață în mod nemijlocit cum se desfășoară activitatea într-o cooperativă. Alte cooperative cu profil educațional oferă învățământ în limbile bască și spaniolă la nivel preșcolar, primar și gimnazial. Fondurile pentru școli sunt obținute în parte din alocațiile sociale ale Casei și din cele ale cooperativelor afiliate ei. Adunările generale ale cooperativelor cu profil de educație includ cadrele didactice, părinții, elevii și membrii afiliați. Când, în 1993, s-a pus problema trecerii acestor cooperative la sistemul de stat, pentru a primi fonduri de la guvernul basc, 80% din ele au refuzat banii de la stat și au ales să-și mențină independența.

Ikerlan, cooperativă de cercetare-dezvoltare

O a patra cooperativă de susținere – Ikerlan, cooperativă de cercetare-dezvoltare – stă mărturie pentru înalta prioritate pe care cooperativele Mondragón o acordă eforturilor de menținere în avangarda dezvoltării tehnologice. Această tendință, ca multe altele, a fost trasată de Arizmendiarrieta, prin preferința sa, de la bun început, pentru educația tehnică drept mijloc de consolidare a comunității și de dezvoltare socială și umană. „Poporul nostru, a spus el, ne cere să dezvoltăm mijloacele prin care să putem atinge cele mai înalte trepte ale cunoașterii științifice, care stau la baza progresului." Sfatul lui Arizmendiarrieta a determinat cooperativele și Politehnica din Mondragón să caute de la bun început să se concentreze asupra cercetării tehnice și științifice. Aceasta nu rezolvă însă problemele legate de interdisciplinaritate și colaborare între toate forțele științifice și tehnice ale Mondragón. Iată de ce Ikerlan s-a constituit în 1977 ca o entitate separată de Universitate. Funcționând separat, ca o cooperativă de sprijin, ea a reușit să remedieze aceste neajunsuri și să întărească competitivitatea cooperativelor industriale pe piețele de export, acolo unde părea să fie viitorul. Ca și în celelelalte cooperative, adunarea generală era formată din lucrătorii-proprietari ai cooperativei și din reprezentanții cooperativelor primare afiliate.

Un colectiv format din ingineri și tehnicieni cu înaltă calificare face posibil ca Ikerlan să ofere celorlalte cooperative asistență în cercetarea științifică. Ikerlan încheie contracte de cercetare și cu agențiile guvernului basc. Ikerlan este de asemeni un membru activ al European Association of Contracted Research Organisations și oferă burse de cercetare competitive pentru cercetătorii și inginerii „visiting" din cadrul programelor de revitalizare economică finanțate de guvernul basc. O altă cooperativă – Ideko – este specializată în cercetări pentru dezvoltarea mașinilor-unelte.

Grupurile cooperatiste

În afara cooperativelor de sprijin, Mondragón s-a consolidat și printr-o structură de grupuri sau divizii care leagă cooperativele împreună, atât din punct de vedere geografic, pe baza apropierii dintre ele, cât și prin asemănarea domeniului lor de activitate. Din punct de vedere geografic, erau douăsprezece grupuri regionale. Această structură s-a născut pentru a rezolva problemele legate de rapida dezvoltare din anii '60 a cooperativei de produse casnice Ulgor. În condițiile în care o cooperativă se dezvoltase atât de mult încât avantajele creșterii ar fi fost anulate de rigiditățile birocratice, Arizmendiarrieta și asociații lui au dezvoltat o politică de separare a sectoarelor foarte eficiente, astfel încât acestea să poată funcționa ca unități independente.

În felul acesta, componentele fabricate de noile cooperative au un cumpărător sigur în Ulgor, dar își pot vinde produsele și altor cumpărători. Pentru a armoniza interesele noii cooperative cu interesele celor aflate în componența entității-mamă – și pentru a evita împovărarea noii cooperative cu costurile unor divizii specializate proprii, precum o divizie de marketing – s-au înființat, prin dezlipirea din Ulgor, grupul ULARCO și cooperativele Arrastate, furnizor de mașini unelte pentru Ulgor, și Capreci, furnizor de boilere și aragaze. Un al patrulea membru – Ederlan – s-a născut din preluarea unei foste topitorii private care a fuzionat apoi cu una din componența Ulgor. Fagor Electrotechnica, al cincilea membru, s-a născut din entități provenite de la trei cooperative fondatoare și este o cooperativă de fabricare a componentelor și echipamentelor electronice.

ULARCO a adoptat o structură similară celei a cooperativelor individuale. Adunarea sa generală cuprindea membrii consiliilor directoare, consiliilor manageriale și comitetelor de audit ale cooperativelor afiliate, și era responsabilă pentru determinarea strategiilor grupului. Adunarea generală putea lua decizii privitoare la admiterea sau excluderea din grup și la conturile bancare și bugete. Avea de asemeni un Consiliu

director, format dintr-un membru, provenit de la fiecare din cooperativele afiliate, un Comitet general director ales de Consiliul director și un Consiliu social central, compus dintr-un reprezentant al fiecărui consiliu social al cooperativelor afiliate. Structuri similare au fost adoptate de alte grupuri regionale.

Grupurile au realizat operațiuni cheie de planificare și coordonare în interesul cooperativelor afiliate. Treizeci până la sută la sută din profitul – sau pierderile – cooperativelor individuale au fost puse la un loc prin grupurile regionale, pentru a proteja cooperativele împotriva fluctuațiilor de scurtă durată ale pieței. Grupurile facilitau schimbul de membri între cooperativele ale căror piețe se aflau în expansiune și cooperativele care erau nevoite să-și restrângă activitatea. Dialogul între consiliile directoare și consiliile sociale centrale ale grupurilor reflectă în parte discuțiile din cadrul și dintre cooperativele afiliate. Un astfel de dialog a jucat uneori un rol primordial în repoziționarea și restructurarea la care cooperativele au fost obligate prin intrarea Spaniei în Uniunea Europeană și datorită priorităților economice ale anilor '80 și '90.

Mondragón Mark II

Înlocuirea efectivă a Mondragón Mark I prin Mondragón Mark II reflectă capacitatea cooperativelor de a se reinventa în lumina noilor provocări și a schimbărilor din jurul lor. O serie de congrese ale cooperativelor, începând cu anul 1987, care au plecat de la recomandările congresului *pre-constituente* al Casei din 1984 – au schimbat în mod radical structura originară, așa încât în prezent cooperativele se coordonează într-un mod nou. Viziunea care le guvernează acum a fost materializată la congresul din 1987 într-o declarație explicită în zece puncte, cunoscută ca „Principiile de bază ale experienței Mondragón". Cele zece puncte stipulează: admitere neîngrădită, organizare democratică, suveranitatea muncii, caracterul subordonat și instrumental al capitalului, participare la management, solidaritate în retribuire, intercooperare, transformare

socială, educație și universalitate. Declarația mai stipulează că admiterea într-o cooperativă Mondragón nu poate fi supusă discriminării pe criterii religioase, politice, etice sau de sex; cei care vor să devină membri ai unei cooperative trebuie doar să respecte regulile ei și să fie capabili să-și îndeplinească sarcinile profesionale. Membrii participă la administrarea cooperativei pe baza principiului „un membru, un vot", indiferent de poziția, vechimea, orele lucrate sau capitalul pe care îl dețin în cooperativă. Cooperativele recunosc întâietatea muncii în organizarea și distribuirea bogăției create; resping angajarea de lucrători dacă aceștia nu sunt admiși ca membri; încearcă să le dea de lucru tuturor celor care au nevoie.

Capitalul este considerat un instrument, subordonat forței de muncă și supus principiului profitabilității maxime. Caracterul democratic al cooperativelor implică oferirea unor oportunități tot mai mari membrilor lor de a se implica în managementul afacerilor prin mecanisme care le garantează participarea, libertatea informației, consiliere, perfecționarea profesională și promovarea în funcții de răspundere. Trebuie să existe și o solidaritate cu lumea exterioară, așa încât remunerațiile din cooperativă să fie aproximativ egale cu cele din comunitate. Cooperativele trebuie să conlucreze unele cu altele, atât în cadrul cât și între grupurile sectoriale iar grupul Mondragón să colaboreze cu mișcările cooperatiste basce și internaționale. În linii generale, Principiile de bază lw reflectă – iar în aspectele esențiale le îmbunătățesc – pe cele ale Alianței Cooperatiste Internaționale.

În 1987, Congresul a stabilit de asemeni crearea unui fond – Fondul intercooperatist de solidaritate (FISO) – pentru a ajuta cooperativele aflate în dificultate cu resurse financiare mai mari decât cele oferite de Casă și pentru a evita pierderile de locuri de muncă. Un alt fond – Fondul pentru educație și dezvoltare intercooperatistă (FEPI) a fost stabilit de congresul din 1989, pentru a ajuta micile cooperative să participe la proiecte mai ample cu fonduri obținute din contribuțiile sociale ale cooperativelor mai mari. În 1991, Congresul a aprobat recomandările Consiliului director pentru a se trece la grupu-

rile sectoriale și la înființarea Corporației de Cooperative Mondragón. Casa a renunțat la funcția de coordonator central, fiind în prezent o cooperativă convențională care se ocupă mai mult cu împrumuturi date agenților economici privați. Coordonarea și planificarea strategică sunt acum responsabilitatea CCM. Aceasta este constituită în principal din trei grupuri sectoriale: grupul financiar, grupul industrial și grupul de distribuire a bunurilor. La rândul lui, grupul industrial are opt subgrupuri, anume Bunuri capitale I, Bunuri capitale II, Componente auto, Componente de uz casnic, Servicii și componente industriale, Conctrucții și bunuri gospodărești.

Adunarea generală a fiecărei cooperative afiliate unui grup trimite un delegat la Adunarea grupului. Grupul are de asemeni un Consiliu general, format din președintele fiecărei cooperative împreună cu un membru din echipa de conducere a cooperativei și un Comitet managerial format din managerii cooperativelor. Consiliul general selectează un membru al Consiliului managerial ca director executiv al Grupului. Scopul este de a avea o strategie de business comună pentru fiecare sector, inclusiv adoptarea unor branduri, mărci înregistrate și logouri comune. Grupurile au preluat și funcția de intervenție care înainte era îndeplinită de divizia Empresarial a Casei. Alte funcții ale diviziei Empresarial au fost asumate de cooperativele de consultanță industrială și în domeniul managementului, Lankide Sustaketa I și Lankide Sustaketa II; de cooperativa Saiolan, care se ocupă cu activități de „business development", și de cooperativa de servicii din cadrul cartierului general al CCM.

Grupurile sunt răspunzătoare pentru soarta lucrătorilor pe care cooperativele urmează să-i disponibilizeze. De obicei, lucrătorii aflați într-o asemenea situație sunt relocați și recalificați, dacă este nevoie, pentru a ocupa posturi în cooperativele aflate în expansiune. Deși scopul de a-i proteja pe lucrători a fost în general atins, transferurile au generat frustrare, respingere și rea-credință printre cei care au fost afectați. „Cel care a fost transferat", constată un studiu, „se simte mai degrabă manipulat decât consultat; se simte mai puțin membru

al cooperativei decât ceilalți, de parcă ar fi un cetățean de mâna a doua".

Membrii cooperativelor afiliate CCM aleg delegații la Congresul cooperativelor Mondragón. Congresul se întrunește la interval de doi ani pentru a stabili filozofia, politicile și modul de operare a CCM. Deciziile congresului „au în general caracter de recomandare pentru cooperativele reprezentate la congres".

Concluzie

În fața vicisitudinilor economiei mondiale, Mondragón a aderat strâns la principiile fundamentale stabilite de părinții ei fondatori, continuând să dezvolte aplicarea lor. Eroski adoptă în prezent noi măsuri pentru a le acorda drepturi depline celor 35.000 de lucrători (din 50.000) care nu sunt în prezent membri ai cooperativelor. Cooperativele au promis solemn că vor extinde calitatea de membru proprietar și la subsidiarele lor de pe teritoriul Spaniei și din străinătate, în funcție de circumstanțele financiare, culturale și legale ale fiecărei subsidiare în parte.

Cu câteva zile înainte de moartea sa, în 1976, Arizmendiarrieta scria:

> „Umăr lângă umăr, într-un cuget, uniți în muncă, prin muncă, pe mica noastră bucată de pământ, vom crea un mediu mai omenos pentru toată lumea și vom îmbunătăți acest pământ. Vom uni sate și orașe prin duhul fraternității: «Nu ne vom abate de la calea cea dreaptă!». Nimeni nu va mai fi sclavul sau stăpânul cuiva, fiecare va munci în interesul reciproc... Aceasta va fi frățietatea noastră – o frățietate care poate fi creată de către oamenii de rând".

Nu este de presupus că modelul Mondragón poate fi transplantat integral în alte țări. Să luăm doar mesajul de speranță pe care ni-l transmit cuvintele sale și să studiem, cu mintea deschisă, acele aspecte ale experienței Mondragón care s-ar potrivi cu nevoile și circumstanțele noastre. Arizmendiarrieta a rezumat filozofia Mondragón: „Construim calea pe care

mergem". Problema care se pune în aceste timpuri grele este dacă ne vom construi viitorul pe care ni-l dorim – dacă vom restaura controlul asupra vieților și destinelor noastre prin mijloacele frățietății cooperatiste, a căror aplicabilitate Mondragón a demonstrat-o cu prisosință – sau îi vom lăsa pe alții să ne decidă viitorul.

(Trad. de Ovidiu Hurduzeu)

Identitatea cooperatistă și civilizația pieței

de Stefano Zamagni

1. Abordări alternative ale fenomenului cooperatist

Două perspective principale de studiu se deschid în fața celui tentat să ofere răspuns la întrebări de tipul: „de ce există întreprinderi cooperatiste?". După ce s-a luat act de existența lor și de (relativ) buna lor performanță economică, unde trebuie căutat elementul care, în definitiv, diferențiază forma cooperatistă de cea capitalistă de organizare a unei întreprinderi? Conform perspectivei *demand-side*[1], cooperativa se naște ca răspuns la incapacitatea întreprinderilor, fie ele private sau publice, de a răspunde unor nevoi sociale specifice sau de a oferi o soluționare adecvată unor situații particulare de criză economică. În prezența binecunoscutelor fenomene de *market failures*[2] și de *government failures*[3], constituirea unor întreprinderi cooperatiste este văzută ca un remediu, pe termen mai scurt sau mai lung, dar întotdeauna ca un remediu de *second best*[4]. Aceasta este abordarea dominantă și în ziua

1 *Demand-side* – latura cererii (în engl. în original – n. trad.).
2 *Market failure* – prăbușirea pieței (în engl. în original – n. trad.).
3 *Government failure* – prăbușirea sectorului public (în engl. în original – n. trad.).
4 *Theory of the second best* – teorie care vizează situația în care condițiile optime ale unui model economic nemaifiind îndeplinite, trebuie optat pentru următoarea cea mai bună soluție (în engl. în original – n. trad.).

de azi, mai ales printre economiști și juriști. Pentru aceștia, cooperativa aparține categoriei excepțiilor de la regulă. Dacă citim cu atenție cea mai mare parte a literaturii economice dedicate subiectului vom descoperi că, subiacentă gândirii acestor autori, zace ideea că în ziua în care s-ar reuși eliminarea sau, cel puțin, atenuarea efectelor perverse asociate diferitelor cazuri de externalitate[5], informare incompletă, clauze contractuale imperfecte etc. nu ar mai fi nevoie de cooperare. Altfel spus, o piață cu o concurență perfectă nu ar avea nevoie de cooperative.

Perspectiva de studiu *supply-side*[6] răstoarnă complet această viziune. Cooperativa este creată și ținută în viață prin resursele și pasiunea unor persoane care plasează libertatea pozitivă – adică libertate *pentru* sau *libertas electionis* – în fruntea propriului sistem de valori. Spre deosebire de libertatea *să*, care vorbește despre absența constrângerilor (*libertas indifferentiae*), libertatea *pentru* este libertatea îndreptată spre un scop, care în cazul de față înseamnă putința de a exercita controlul asupra activității întreprinderii. Și lucrătorul dependent din întreprinderea capitalistă este liber *să* – atâta vreme cât într-o economie de piață nimeni nu este obligat să accepte o slujbă – dar nu are libertate *pentru* a-și exercita deplina autonomie. Prin urmare, interesul primar pentru libertatea pozitivă duce la nașterea cooperativelor, fie că există, fie că nu există o solicitare născută din nevoi sociale nesatisfăcute sau din situații particulare de nesiguranță economică.

Autorul se recunoaște în această a doua perspectivă, care – atenție! – nu exclude deloc posibilitatea ca pasiunea pentru libertatea *să* să fie de fapt susținută și întărită de alte scopuri precum solidaritatea intergenerațională, echitatea, democrația economică. Mai mult chiar, abordarea *supply-side* spune, în

5 Externalitatea (sau efectul extern) desemnează, în economie, situația în care activitatea unui agent influențează, pozitiv sau negativ, activitatea altuia, fără ca acesta din urmă să primească vreo compensație sau să plătească pentru pierderile sau beneficiile care i-au fost produse (n. trad,).

6 *Supply-side* – latura ofertei (în engl. în original – n. trad.).

esență, că modul cooperatist este, astăzi, cel mai avansat mod de a gândi munca umană ca o ocazie de autorealizare a persoanei și nu numai ca factor de producere a bunurilor. Alfred Marshall intuise deja, în analiza sa asupra „principiului substituției", că munca este un *input* aparte, din moment ce este, totdeodată, mijloc de producere a bunurilor și mijloc de producere a caracterului uman. Cel care alege să lucreze în cooperativă alege, implicit, să-și făurească într-un fel, mai degrabă decât în altul, propriul caracter. Merită subliniat că, în ampla literatură economică dedicată confruntării dintre întreprinderea capitalistă și cea cooperatistă, acest aspect nu a fost *niciodată* luat în considerare: munca este doar un *input*, un argument al funcției de producție. Nu trebuie să ne mirăm așadar că aceste modele – altfel rafinate și tehnic impecabile – ajung aproape întotdeauna la concluzii favorabile întreprinderii bazate pe capital din punctul de vedere al eficienței. Se știe că noțiunea paretiană[7] de eficiență nu include formarea caracterului uman. Doar o viziune reducționistă asupra activității de a munci poate să echivaleze munca înțeleasă ca *facere* (proprie muncitorului dependent) și munca văzută ca *agere* (proprie asociatului-lucrător dintr-o cooperativă).

Și totuși, dacă depănăm istoria ideilor economice în materie de cooperatism așa cum au evoluat ele până la începutul secolul XX, descoperim că mari teoreticieni precum englezii J.S. Mill și Marshall sau italienii Rabbeno, Cusumano și alții vedeau în cooperație regula, și nu excepția, pentru a porni o întreprindere. „Caracteristica particulară a ființei umane civilizate este capacitatea de cooperare; iar aceasta, asemenea tuturor celorlalte facultăți umane, tinde să se dezvolte prin folosire și se poate extinde asupra unui evantai tot mai larg de acțiuni" (J. S. Mill, 1848, p. 698). Operațiunea culturală lansată de gânditorii secolului al XIX-lea nu era așadar aceea de a vedea în cooperare un grup de întreprinderi în care se practică reciprocitatea, în opoziție cu dominantul și cotropitorul *profit*

7 Paretian – care aparține operei lui Vilfredo Pareto (1848-1923), economist și sociolog italian (n. trad.).

motive[8], ci de a vedea și interpreta economia de piață ca un loc al cooperării, mai degrabă decât al confruntării intereselor. Numai dacă este clar acest punct poate fi înțeleasă celebra profeție a lui J. S. Mill: „Prin urmare, nu este nimic mai sigur, printre schimbările sociale ale viitorului apropiat, decât o dezvoltare progresivă a principiului și practicii cooperării" (*Ibid.*). Între aceleași coordonate se mișcă Marshall atunci când, în eseul său *Cooperation*, din 1889, scrie: „În cooperativă lucrătorul nu produce pentru alții, ci pentru sine, iar aceasta eliberează enorme capacități de muncă îndârjită și de cel mai înalt nivel, pe care capitalismul le inhibă. În istoria lumii există un produs prost folosit, cel mai important dintre toate, care pe drept cuvânt poate fi numit *Produsul Irosit*: cele mai de seamă capacități de muncă ale majorității claselor muncitoare" (p. 130). Trebuie subliniat că nemiloasa critică pe care Marshall o aduce întreprinderii capitaliste este fondată aici pe noțiunea de irosire: forma capitalistă nu permite valorificarea întregului potențial de muncă uman, ci doar a unei părți. Pentru Marx, în schimb, critica principală viza – după cum este cunoscut – noțiunea de exploatare.

Ar fi interesant de aflat motivele pentru care, în primii ani de după 1900, această linie de gândire a fost abandonată în favoarea altei linii, pe care am numit-o *demand-side*. Unul dintre autorii acestei mutații de regim intelectual a fost cu siguranță Maffeo Pantaleoni, care, totuși, în unele sectoare ale mișcării cooperatiste italiene este văzut ca teoreticianul de referință al cooperației. După știința mea, o asemenea cercetare de istorie a ideilor încă nu a fost făcută. Ea ar fi necesară, fie și numai pentru a descâlci câteva fire ale actualului impas cultural-științific în care se află chestiunea cooperatistă. Până atunci, însă, trebuie puse în lumină două consecințe extrem de importante ale acestei inversări de perspectivă. Prima privește compromisul politic-cultural consumat în cursul secolului XX și care a avut reflexe puternice în plan legislativ. Compromisul constă în faptul că legiuitorul italian încurajează, sub

8 *Profit motive* – motivația profitului (în engleză în original - n. trad.)

aspect economic, întreprinderile cooperatiste prin stimulente fiscale, cu condiția ca aceste întreprinderi să accepte un rol secundar, de nișă, față de întreprinderile private sau publice. Obiectivul nedeclarat, dar care se desprinde cu claritate din numeroase documente și declarații, este acela ca întreprinderile cooperatiste să nu împiedice mersul celorlalte tipuri de întreprinderi, singurele în sarcina cărora este lăsată soarta dezvoltării economice a țării.

Aici stă principala explicație pentru „sindromul Peter Pan" – cum este numit în literatura psihologică – care mai caracterizează și astăzi numeroase segmente ale mișcării cooperatiste italiene: identitatea cooperatistă este păstrată și întărită doar la dimensiuni mici. Este suficient să citim printre rânduri toată legislația în materie de cooperație, până la legea Basevi, pentru a ni se confirma existența acestui compromis: clauzele impuse cooperativelor ca să poată beneficia de facilități fiscale erau gândite astfel încât să împiedice deplina dezvoltare a potențialului lor economic. Iar aceasta în virtutea presupoziției – niciodată argumentate – că spațiul propriu cooperației ar fi trebuit să fie cel social și nu cel economic.

Din fericire, lucrurile se schimbă azi cu repeziciune, chiar dacă efectele istoriei continuă, din inerție, să-și facă simțită prezența. A afirma că identitatea unui agent economic precum cooperativa se păstrează mai bine la mici dimensiuni ar fi ca și cum am susține că o țară cu atâția locuitori nu poate fi cu adevărat democratică pentru că în ea nu pot opera metodele tipice ale agorei grecești. Mai degrabă contrariul e adevărat: identitatea unei întreprinderi cooperatiste se întărește și îi sporește capacitatea de contagiere a pieței pe măsură ce ea crește în dimensiuni. Cooperativa care ar *alege* pentru sine orizontul stării staționare ar cădea într-o evidentă contradicție pragmatică. (Desigur, creșterea în dimensiuni pune probleme noi și delicate în planul identității – probleme asupra cărora mă voi opri imediat.) Iată de ce discuția despre opțiunea între difuziunea și concentrarea cooperatistă este lipsită de sens. Prea multă vreme s-a dezbătut, în mișcarea cooperatistă italiană, dacă dezvoltarea înseamnă sporirea numărului întreprinde-

rilor (sau a teritoriilor cucerite de mișcarea cooperatistă) sau creșterea în dimensiune a cooperativelor existente. Este o falsă dilemă, asemănătoare aceleia la modă, în timpul Revoluției Industriale, dacă este preferabilă extinderea (*widening*) sau adâncirea (*deepening*) capitalului. Aceasta, pentru a decide dacă în scopul dezvoltării capitalului este de preferat favorizarea „extinderii" capitalului sau „intensificarea" lui în procesele de producție. Teoria economică s-a debarasat, din fericire, de asemenea dezbateri inutile. Nu există formule economice care să surprindă optimul pentru o anumită formă de organizare a unei întreprinderi, fiind prin urmare lipsite de fundament afirmațiile de tipul: întreprinderea cooperatistă, tocmai pentru că este ceea ce este, nu poate aspira la mari dimensiuni. Condițiile, istoric determinate, ale pieței și caracteristicile tehnologice ale proceselor de producție vor decide dacă dimensiunea unei întreprinderi trebuie să fie mare sau mică. Nu se poate impune o regulă juridic-instituțională în această privință.

Cea de-a doua consecință amintită mai sus este aceea că pentru complexul de inferioritate care a marcat mișcarea cooperatistă italiană într-o mare parte a secolului XX este responsabilă o dublă împrejurare. Pe de o parte, cercetarea teoretică economică nu a mai dedicat formei cooperatiste decât o atenție marginală. Să amintim că primul model teoretic, complet formalizat, al unei întreprinderi cooperatiste îi aparține unui cercetător american – Benjamin Ward – și datează din 1958! Pe de altă parte, niciodată nu s-a investit, sistematic și adecvat, în construirea unei științe a managementului și conducerii unei cooperative. Așa cum a arătat Zamagni (2005), știința managementului „vede" cooperativa diferit de întreprinderea privată, care este socotită a reprezenta tipul ideal în funcție de care trebuie „ajustate" regulile de gestionare și de conducere a unei cooperative. Aceasta explică izomorfismul, întâlnit adesea în realitate, dintre *modus agendi* al managementului de top al unei întreprinderi private și acela al uneia cooperatiste. Este absența unui corpus organic și robust de gândire organizatoare anume gândit pentru forma cooperatistă care să dea socoteală

pentru degenerările care din când în când au fost înregistrate în realitate. A transfera în interiorul unei întreprinderi cooperatiste schemele de organizare și regulile de conducere valabile pentru o întreprindere privată înseamnă a denatura identitatea și a decreta dispariția lor gradată. Dincolo de dimensiune și sector de operare!

2. Schimbarea mutuală ca reciprocitate

Un mod – cu siguranță nu singurul – de a pune la încercare valoarea explicativă a abordării *supply-side* este acela de a începe să reflectăm asupra elementelor constitutive ale noțiunii de concurență. După cum bine se știe, concurența este intim legată de economia de piață: nu poate exista piață acolo unde nu este concurență – chiar dacă nu este adevărat și contrariul. Într-o economie concurențială rezultatele finale ale procesului economic nu derivă din voința vreunei entități sus-puse – cum se întâmplă în economiile planificate, în care prețurile bunurilor și serviciilor, cantitățile lor, nivelurile de ocupare etc. sunt hotărâte ex-ante pe cale politică – ci din *libera* interacțiune dintre o multitudine de subiecți, fiecare dintre ei urmărind *rațional* propriul său *obiectiv*, sub un bine definit ansamblu de *reguli*. Să încercăm să pătrundem sensul acestor patru cuvinte cheie.

Pentru a afirma că o interacțiune este liberă trebuie ca nici unul dintre agenți să nu poată fi constrâns, cu forța sau într-o stare de necesitate care îl lipsește de libertatea deciziei. Prin urmare, individul coborât la starea de sclavie, persoana total neinformată sau săracul în sens absolut nu satisfac condiția de voluntariat impusă de mecanismul concurențial. „A urmări rațional" desemnează capacitatea de calcul a agenților economici; altfel spus, capacitatea fie de a evalua costurile și beneficiile opțiunilor aflate în joc, fie de a adopta un criteriu pe baza căruia să facă o alegere. De notat însă că, contrar a ceea ce citim sau ascultăm de obicei, acest criteriu nu trebuie să fie obligatoriu acela al profitului. Nu este, prin urmare, adevărat că piața concurențială presupune în mod necesar acceptarea

logicii profitului, conform căreia fructele activității întreprinderilor trebuie distribuite *numai* aducătorilor de capital, proporțional cu aportul lor.

Aceasta ne conduce la precizarea sensului celui de-al treilea cuvânt cheie. Obiectivul pe care îl urmăresc participanții la jocul competitiv poate fi interesat sau altruist; poate fi de natură ideală sau materială; poate fi unul de lungă sau de scurtă durată. Iar aceasta presupune ca fiecăruia să îi fie clar obiectivul pe care înțelege să-l urmărească, în caz contrar cerința raționalității nu ar fi îndeplinită. În sfârșit, concurența cere existența unor reguli bine definite, cunoscute de către toți participanții, și care să poată fi făcute obligatorii pentru toți de către o autoritate străină de jocul concurențial însuși. Poate fi vorba despre stat sau de o agenție supranațională, sau, la nevoie, chiar de societatea civilă. Două sunt regulile fundamentale. Pe de o parte, aceea care interzice concentrarea puterii în mâinile unuia sau ale câtorva agenți economici. Tocmai aceasta a fost intenția diferitelor legi antiturst. (Prima dintre aceste legi a fost Sherman Act-ul american, aprobat în 1891. Este vorba de o lege care încerca să recupereze, cel puțin în parte, spiritul învățăturilor lui A. Smith opunându-l politicilor comerciale ale guvernelor din epoca aceea care urmăreau doar să întărească sistemul de putere existent.) Pe de altă parte, regula care interzice frauda și înșelăciunea. Asta urmăresc măsurile (legislative și administrative) care impun transparența operațiunilor comerciale și care disciplinează *corporate governance*[9] a întreprinderilor.

Evident, în practică regulile nu sunt întotdeauna respectate. Aceasta explică și pluralitatea modelelor concurențiale întâlnite, și diversitatea reușitelor, în termeni de bunăstare socială, la care conduce concurența. Cu privire la primul punct, se vorbește de concurență perfectă atunci când nici un agent nu deține nici cea mai mică putere pe piață, adică puterea de a influența *direct* variabilele relevante ale procesului economic.

9 *Corporate governance* – conducerea corporată (în engleză în original – n. trad.).

În caz contrar, se vorbește de concurență imperfectă, care cunoaște grade diferite și crescânde de imperfecțiune: concurență monopolistă; oligopol; monopol. Legat de cel de-al doilea punct, una dintre propozițiile cele mai cunoscute – dar de care se și abuzează – ale științei economice este așa-zisa „teoremă a mâinii invizibile" atribuită lui Adam Smith, cu toate că G. Vico în *Scienza Nuova* (1725) și E. Galiani în *Della Moneta* (1750) ajunseseră cu mult înainte la aceleași concluzii, chiar dacă pe căi mai puțin directe și clare. Teorema demonstrează că într-un context de concurență perfectă, indivizii, fiecare aflat în urmărirea propriului scop, interacționând unii cu alții și respectând regulile despre care am vorbit mai sus, vor genera rezultate reciproc avantajoase, pe care nici unul dintre ei nu le prevăzuse și care prin urmare nu erau în intenția vreunuia.

Este vorba de un caz celebru de mecanism al consecințelor (benefice) non-intenționale ale acțiunilor umane, așa-numita eterogeneză a scopurilor. Toate acestea sunt larg cunoscute, dar ceea ce nu s-a subliniat aproape deloc este faptul că se generează rezultate *diferit* benefice, în funcție de tipul de agenți aflați în concurență. Una este, într-adevăr, concurența dintre întreprinderi exclusiv capitaliste, alta este aceea în care pe piață se întrec, alături de întreprinderile capitaliste, și întreprinderi cooperatiste și/sau întreprinderi sociale. În ambele situații există concurență, dar rezultatele finale vor fi substanțial diferite, așa cum se va vedea imediat.

Se pune întrebarea: nu este oare adevărat că singurul criteriu pe baza căruia trebuie judecată „bunătatea" rezultatelor finale trebuie să fie acela al eficienței? Prin urmare, nu este oare adevărat că, dacă într-un moment istoric anume vedem că piața este dominată de întreprinderile private, aceasta înseamnă că ele s-au dovedit mai eficiente decât cele cooperatiste? Argumentul este subtil și nu poate fi dezvoltat aici atât cât ar merita. Mă voi limita să indic cele două rațiuni principale – dar nu singurele – pentru care răspunsul este: De două ori „nu". Prima este aceea că noțiunea de eficiență, așa cum este ea folosită în economie, nu este o noțiune primară, deoarece

derivă din principiul utilitarist al lui Bentham, care nu este cu siguranță un principiu economic, ci unul etic. Nu se poate, așadar, afirma că eficiența ar fi un criteriu de evaluare neutru și prin urmare obiectiv – un criteriu pentru a judeca funcționarea pieței. Să ne amintim că economia de piață exista cu mult înainte ca filosofia morală utilitaristă – în versiunea utilitarismului ca act sau ca regulă – să fi pătruns în discursul economic. Acesta este un aspect pe care ar trebui să-l avem în vedere astăzi, într-o vreme când utilitarismul este mai degrabă în criză în însăși gândirea filosofică contemporană.

Cel de al doilea motiv este acela că, în calcularea eficienței, efectele sociale externe (pozitive sau negative, după caz) ale activității economice nu mai sunt luate în considerare. Să ne gândim la cazurile (deloc rare) în care obiectivul eficienței ar intra în contradicție cu cel al echității. Dacă pentru a obține un rezultat de eficiență sporită ar fi sacrificată în mare măsură echitatea, ce ar mai garanta sustenabilitatea în timp a instituției numite piață? Nu este mai puțin adevărat că pe termen scurt tehnicianul economiei poate face abstracție de asemenea factori externi negativi. Dar aceasta ar însemna într-adevăr că nu putem vedea decât pe termen scurt, din moment ce dezvoltarea economică înseamnă succesul factorilor care nu aparțin doar sferei economice. Durkheim avertizase deja că valorile societății nu sunt simple mijloace de calcul economic, dat fiind că societatea este mereu în stare să-și „constrângă" sau să-și determine membrii să acționeze pentru a neutraliza recomandările care derivă dintr-un asemenea calcul.

Iată de ce dezbaterea despre „big trade-off"[10] – pentru a evoca titlul celebrei cărți a lui Arthur Okun din 1975 – între eficiență și echitate nu va avea niciodată o soluție satisfăcătoare atâta vreme cât va rămâne în interiorul unei ordini

10 *Trade-off* – costul alegerii. În economie, se vorbește despre costul alegerii atunci când, dintre diferite mărfuri sau oportunități, este aleasă una, celelalte fiind sacrificate datorită caracterului finit al resurselor. De pildă, dacă mergem la piață cu un leu în buzunar avem de ales între a cumpăra fie mere, renunțând la pere, fie pere, renunțând la mere (n. trad.).

sociale bazate numai pe principiile schimbului echivalent – care slujește eficiența – și pe cel distributist – valabil pentru a produce echitate. Dintr-un asemenea model de ordine socială a derivat celebra dihotomie stat-piață: de la piață se cere eficiență, adică să producă maximum de bogăție posibil pornind de la resursele date; statului îi revine în schimb sarcina de a proceda la redistribuirea bogăției spre a garanta niveluri social acceptabile de echitate. Să ne gândim la întrebări de tipul: mai bine să dilatăm spațiul de acțiune al principiului schimbului de mărfuri echivalente sau să atribuim mai multă putere de intervenție statului pentru ca acesta să îmbunătățească repartizarea profitului? Sau: la câtă eficiență trebuie să se renunțe pentru a îmbunătăți rezultatele pe frontul echității? Și așa mai departe. Întrebările de acest fel au umplut (și umplu) agenda de studiu a cohortelor de economiști și de gânditori sociali, cu rezultate practice mai degrabă modeste, ca să fim cinstiți. Principala explicație pentru aceasta nu trebuie căutată în lipsa datelor empirice sau în inadecvarea instrumentelor de analiză aflate la dispoziție. Motivul este mai degrabă acela că literatura pomenită a uitat de principiul reciprocității, principiul al cărui scop însuși este acela de a traduce în realitate cultura reciprocității. Faptul că a uitat că o societate umană în care se stinge principiul cooperării și în care totul se reduce, pe de o parte, la îmbunătățirea tranzacțiilor bazate pe schimbul de bunuri echivalente și, pe de altă parte, la sporirea transferurilor operate de structuri asistențiale de natură publică nu este sustenabilă explică de ce, în pofida calității forțelor intelectuale de pe teren, încă nu s-a ajuns la o soluție credibilă pentru *trade-off*. Iată de ce, nici viziunea liberal-individualistă asupra lumii, în care totul (sau aproape totul) este destinat schimbului, nici viziunea statocentrică asupra societății, în care totul (sau aproape totul) este îndatorire, nu sunt ghiduri sigure pentru a ne scoate din mocirla în care societățile noastre sunt în prezent înnoroite: creșterea endemică și sistematică a inegalității.

În ce fel – se va întreba – prezența *pe* piață, într-o măsură adecvată, a întreprinderilor cooperatiste, ar putea contribui la

rezolvarea *trade-off*-ului despre care am amintit? Răspunsul este simplu și totdeodată fundamental: principala specificitate a formei cooperatiste de întreprindere este aceea de a re-conjuga momentele producției și distribuirii profitului. Într-adevăr, se știe că membrii cooperatori sunt purtători de nevoi – de co-antreprenoriat, în cazul cooperativelor de producție; de cetățenie democratică, în cazul cooperativei de consum – a căror satisfacere trece prin și în timpul activității antreprenoriale, nici înainte, nici după. Aceasta implică faptul că activitatea întreprinderii este consubstanțială existenței sociale a cooperativei. Fundamental diferit este tabloul oferit de întreprinderea capitalistă, care are totuși asociați interesați să maximizeze recuperarea capitalului investit. După cum se știe, acesta este suma a două componente principale: profitul derivat din activitatea întreprinderii și câștigul în contul titlurilor de proprietate, câștig care depinde și de activitatea speculativă a întreprinderii sau de vicisitudinile de pe piața de capital. Or, se poate întâmpla – cum este cazul în actuala fază istorică – ca aceste componente să nu se îndrepte în aceeași direcție. Ba chiar se poate întâmpla ca, pentru a spori *shareholder value*[11], să se ajungă la a sacrifica profitul pe o lungă perioadă de timp daca aceasta servește pentru a spori *capital gain*-ul[12]. În situații de felul acesta, asociatul acționar al întreprinderii capitaliste nu are nici un dubiu în privința alegerii raționale pe care trebuie să o facă sau să o favorizeze. Dar asociatul cooperativei nu s-ar putea niciodată comporta astfel fără a se autocontrazice.

Din cele expuse mai sus putem desprinde o explicație plauzibilă pentru faptul că zonele sau regiunile în care prezența cooperativelor este masivă sunt tocmai acelea în care –

11 *Shareholder value* – literal, „valoarea pentru acționar". Termenul reflectă concepția conform căreia principalul scop al unei întreprinderi este acela de a spori bogăția acționarilor ei, fie plătindu-le dividende, fie sporind cotația acțiunilor la bursă (n. trad.).

12 *Capital gain* – profitul care rezultă pentru investitor dacă vânzând o acțiune obține pe ea un preț mai mare decât acela cu care a cumpărat-o (n. trad.)

coeteris paribus[13] – indicii inegalității sunt mult inferiori. Cazurile unor regiuni italiene precum Emilia Romagna, Toscana, Triveneto sunt elocvente în această privință.

Pentru a încheia. Este astăzi larg cunoscut și recunoscut că sporirea inegalității constituie unul dintre factorii cei mai puternici de întârziere a procesului de dezvoltare, pe lângă o serioasă amenințare la adresa democrației și a păcii. Și este la fel de bine cunoscut că redistribuirea profitului prin opera statului, apelând la politici fiscale și de taxare, nu mai este suficientă – dacă a fost vreodată – pentru a acoperi nevoile. Și totuși, nu se dorește a lua act că antidotul cel mai eficace și economic cel mai ieftin pentru a reduce inegalitatea este acela de a accepta, până la atingerea pragului masei critice, prezența pe piață a întreprinderilor cooperatiste și/sau a întreprinderilor sociale. Este o miopie pentru care gândirea economică din *mainstream* – centrată cum este pe separarea legilor producerii și legilor distribuirii profitului – poartă o precisă și gravă responsabilitate.

3. Despre identitatea formei cooperatiste de întreprindere

Trec, acum, la a doua întrebare pusă în deschidere: în ce constă *fundamentum divisionis*[14] dintre întreprinderea cooperatistă și întreprinderea capitalistă? Cunoaștem deja elementele care caracterizează cooperativa: conducerea democratică; schimbul mutual; indisponibilitatea pentru asociatul individual a rezervelor indivizibile; principiul ușii deschise; reciprocitatea externă și alte câteva. Dar cărui fapt se datoresc aceste elemente? Care este – ar spune filosoful – principiul sintetic *a priori* care conferă un sens precis acestor caracteristici?

13 *Coeteris paribus sic stantibus* – celelalte (lucruri, aspecte, condiții) rămânând neschimbate (în latină în original, n. trad.).

14 *Fundamentum divisionis* – baza unei împărțiri/diferențieri. Termen folosit în logică (în latină în original, n. trad.).

Pentru a răspunde, trebuie să pornim de la considerația că acțiunea economică, oricare ar fi aceasta, este întotdeauna o acțiune comună, „o acțiune, așadar, care pentru a fi îndeplinită are nevoie de concursul intenșional a două sau mai multe persoane“ (Viola, 2004, p. 14). La drept vorbind, diviziunea muncii este cea care conferă acțiunilor economice statutul de acțiuni comune. În acest sens, o economie de piață care – cum se știe – este bazată pe diviziunea muncii este o lume dens populată de acțiuni comune. După Viola (2004), trei sunt elementele de identificare a acțiunii comune. Primul este acela că ea nu poate fi dusă la bun sfârșit fără ca toți participanții să fie conștienți de ceea ce fac. Simplul fapt de a se pune de acord sau de a se reuni mai mulți indivizi nu este de ajuns. Cel de-al doilea element este acela că oricare participant la acțiunea comună își păstrează paternitatea și prin urmare responsabilitatea pentru ceea ce face. Tocmai acest element diferențiază acțiunea comună de cea colectivă. În aceasta din urmă, individul cu identitatea sa dispare și odată cu el dispare și responsabilitatea personală pentru ceea ce face. În sfârșit, al treilea element este unirea eforturilor participanților la acțiunea comună pentru a atinge același obiectiv. Interacțiunea mai multor subiecți într-un context determinat încă nu este acțiune comună dacă aceștia urmăresc obiective diferite și aflate în conflict. Prin urmare, întreprinderea, în măsura în care posedă toate aceste trei elemente, este într-adevăr o acțiune comună.

Există mai multe tipuri de acțiune comună, în raport de obiectul comuniunii. Aceasta, într-adevăr, se poate realiza cu privire la mijloacele sau cu privire la obiectivele acțiunii. În primul caz, întreprinderea va fi de tip capitalist, iar forma asumată de intersubiectivitate este, în mod tipic, aceea a contractului. După cum se știe, într-un contract părțile trebuie să concure la realizarea lui, dar fiecare urmărește scopuri diferite, adesea opuse. Să ne gândim la contractul de vânzare-cumpărare dintre un vânzător și un cumpărător sau la contractul de muncă. În schimb, atunci când comuniunea vizează scopurile, avem o întreprindere cooperatistă. Să remarcăm că există o diferență între situația în care se convine ca fiecare să

își urmărească propriul scop (așa cum se întâmplă în întreprinderea privată) și situația în care există un scop comun convenit. Este vorba de aceeași diferență dintre un bun comun și un bun public (local). În primul caz, avantajul pe care fiecare îl obține din folosire nu poate fi separat de avantajul obținut de alții în urma folosirii. Altfel spus, avantajul fiecăruia se realizează *împreună* cu al altora, și nu *împotrivă*, cum se întâmplă în cazul bunului privat, nici *făcând abstracție de el*, cum se întâmplă cu bunul public. În esență, în timp ce public se opune lui privat, comun se opune lui propriu. Este comun ceea ce nu este *doar* propriu, nici ceea ce este *al tuturor* fără deosebire. În definitiv, o cooperativă este cooperativă atunci când relațiile din cadrul ei sunt produse de subiecți care se orientează reciproc pe baza unei intenționalități specifice.

Care este consecința, economic relevantă, care derivă din distincția trasată? Că atunci când acțiunea comună vizează doar mijloacele, problema de rezolvat este, în esență, aceea a *coordonării* actelor mai multor subiecți. Pentru aceasta a oferit și oferă soluții știința managementului, începând cu lucrarea de pionierat a lui Taylor din 1911 (*Principles of Scientific Management*) și, după război, cu aceea a lui Herbert Simon. Pe de altă parte, atunci când acțiunea comună se extinde și asupra scopurilor, problema de rezolvat este aceea de a realiza *cooperarea*. Spre a înlătura orice nelămuriri, e bine să precizăm că noțiunea de cooperare, așa cum este înțeleasă aici, nu trebuie confundată cu cooperarea despre care vorbește teoria jocurilor. După cum se știe, un joc este cooperativ atunci când există un mecanism de *enforcement*[15] spre a face să fie respectate sarcinile asumate de jucători, fiecare dintre aceștia urmărind, totuși, un scop diferit de al celorlalți. În termeni formali, o problemă de coordonare se naște din interdependența axiologică. Altfel spus, în cooperare așa cum o înțelegem aici, intersubiectivitatea este o valoare; în teoria jocurilor aceasta este o circumstanță.

15 *Enforcement* – forțare, constrângere (în engleză în original, n. trad.).

Contrar celor spuse de teoreticienii agenției[16], coordonarea deciziilor în cadrul întreprinderii se folosește de instrumente care nu sunt proprii pieței. Într-adevăr, aproape niciodată în cadrul întreprinderii nu se folosesc prețurile pentru a coordona diviziunea muncii. Nu este prin urmare acceptabil punctul de vedere al lui Alchian și Demsetz (1972) conform căruia: „Să-i spui unui funcționar să bată la mașină o scrisoare mai degrabă decât să catalogheze un document este ca și cum i-ai spune unui băcan să vândă această marcă de ton mai degrabă decât sortimentul acela de pâine" (p. 777). Iar aceasta pentru simplul motiv că este lipsit de realism să gândim întreprinderea ca pe o piață *sui generis*, persoanele care operează într-o întreprindere ghidându-se, dincolo de comenzi, și după norme de comportament informale, cele care definesc cultura specifică a întreprinderii. Nu e greu de înțeles că efectele acestor norme asupra comportamentului uman sunt destul de diferite de efectele generate de sistemul prețurilor care guvernează relațiile de piață.

Reacția unui consumator la variațiile de preț ale unui bun pe care vrea să-l cumpere sunt cu siguranță diferite de reacția unui lucrător la competiția pentru poziționarea pe piață în care este angrenată întreprinderea unde lucrează. În timp ce variațiile de preț îmi afectează deciziile de cumpărare, dar îmi lasă neschimbat modelul de comportament, regulile informale care domnesc în cadrul întreprinderii în care lucrez creează un mod de viață, iar aceasta îmi induce o viziune precisă asupra drepturilor și obligațiilor. Or, așa cum demonstrează cu luciditate Schlicht (2003), problema de bază pe care organizarea unei întreprinderi trebuie să o rezolve este aceea a „coerenței psihologice" dintre normele sociale și stilurile de lucru, pe de o parte, și comandamentele și regulile formale, pe de alta. Dacă managerul dă ordine care sunt simțite ca incompatibile cu normele informale se ajunge la haos în organizare. Într-adevăr, în timp ce comanda dată unei mașini nu influențează „răspunsul" pe care această mașină îl va da altor comenzi, nu la fel se întâmplă cu oamenii, pentru că fiecare comandă creează un precedent, și prin urmare așteptarea ca situații similare să fie tratate, în viitor, în mod similar. Și dacă nu se întâmplă așa, lucrătorul va reacționa declinându-și responsabilitatea sau refuzând să pună la dispoziția întreprinderii propriile cunoștințe, pe care le va ține sub tăcere.

16 Teoria agenției se ocupă de relațile dintre acționariat (sau proprietari) și agenții desemnați (manageri) pentru a conduce o întreprindere (n. trad.).

Așadar, se poate demonstra că modelul coordonării nu înlătură de fapt riscul incoerenței psihologice și prin urmare riscul ineficienței în organizare (a se vedea, de pildă, Dassein și Santos, 2003). Modelul cooperării, în schimb, oferă o asemenea garanție pentru că le oferă lucrătorilor acea discreție decizională necesară pentru a se adapta circumstanțelor locale. Adaptarea, într-adevăr, presupune întotdeauna folosirea informațiilor locale asociate cu o sarcină particulară, informații care aparțin exclusiv lucrătorului dedicat acelei sarcini. După cum bine se știe, date fiind caracteristicile actualei traiectorii tehnologice, una dintre problemele centrale ale întreprinderii moderne este aceea de a face să se adapteze reciproc modul de organizare și structura de producție, pentru a profita cât mai mult de complementaritatea potențială a resurselor (Trento și Warglien, 2001). Iar în această privință modelul cooperării se dovedește a fi net superior celui al coordonării.

4. Problema cooperării

Se pune acum întrebarea: cum trebuie procedat pentru a rezolva pozitiv o problemă de cooperare? Bratman (1999) oferă un răspuns, după părerea mea, convingător atunci când indică următoarele trei condiții. În primul rând, fiecare participant la acțiunea comună socotește relevante, și prin urmare demne de respect, intențiile celorlalți și știe că atitudinea aceasta este reciprocă. Aceasta este condiția *mutual responsiveness*[17], pentru care nu este suficient ca asociații să înțe-

17 *Mutual responsiveness* – răspunsul reciproc la solicitări, în cadrul unui sistem interactiv (în engleză în original, n. trad.),

leagă să facă aceeași acțiune; trebuie să și vrea să o facă împreună. În al doilea rând, fiecare se implică într-o activitate comună – iar motivele individuale pot fi diferite – și știe că și ceilalți înțeleg să facă la fel. Este *commitment to the joint activity*[18], conform căruia este de fapt imposibilă cuantificarea contribuției fiecăruia la produsul comun. În sfârșit, fiecare se străduiește să-i ajute pe ceilalți în eforturile lor astfel încât rezultatul final să poată fi optim obținut (*commitment to mutual support*[19]). Să observăm că ajutorul reciproc trebuie să se manifeste în desfășurarea activității comune, nu *a latere*[20] și nici la sfârșitul acțiunii. O asemenea implicare nu trebuie așadar confundată nici cu comportamentul interesat, nici cu altruismul dezinteresat. Fiind o conjugare a intereselor, atunci când le acordăm ajutor celorlalți continuăm să ne urmărim propriul interes. Altfel spus, asociatul cooperator este interesat, în temeiul preocupării pentru propria-i bunăstare, de bunăstarea celorlalți asociați (Dworkin, 1992). Aceasta este interpretarea specifică a principiului reciprocității care stă la baza întreprinderii cooperatiste. Să ne amintim. Principiul reciprocității sună astfel: îți dau (îți fac) ceva pentru ca tu să poți la rândul tău să dai (sau să faci) ceva altora sau, dacă este cazul, mie. Dimpotrivă, principiul schimbului echivalent care stă la baza acțiunii capitaliste spune: îți dau (sau îți fac) ceva pentru ca tu să-mi dai în schimb o valoare echivalentă. La rândul său, principiul filantropiei sau altruismului pur spune: îți dau chiar dacă tu nu-mi dai nimic; și nici măcar nu vreau să știu cine ești[21].

18 *Commitment to the joint activity* – angajarea în activitatea comună (în engleză în original, n. trad.).

19 *Commitment to mutual support* – angajamentul de ajutor reciproc (în engleză în original, n. trad.).

20 *A latere* – alături, pe lângă (în latină în original, n. trad.).

21 De observat că în timp ce filantropia este pe deplin compatibilă cu modul de acțiune capitalist, principiul reciprocității este exclus de către acesta din urmă. Pentru o prezentare mai detaliată a subiectului și pentru analiza consecințelor derivate din cele trei principii trimit din nou la Zamagni (2002).

Ce trebuie să facă o cooperativă pentru a satisface aceste condiții? Pe de o parte, trebuie să asigure comunicarea dintre asociații cooperatori adoptând calea deliberării; pe de altă parte, trebuie să se străduiască să practice echitatea, evitând atât aservirea cât și exploatarea (Viola, 2004). Să încercăm să aducem clarificări pornind de la primul punct. Comunicarea este diferită de informare. În timp ce informarea completă este tot ceea ce trebuie pentru a soluționa o problemă de coordonare în aplicarea deciziilor, cooperarea presupune punerea în practică a unei forme particulare de democrație deliberativă: exercitarea între membrii întreprinderii a opțiunii *voice*. Lui Hirschman i se datorește importanta distincție dintre opțiunile *exit* și *voice*[22] ca și afirmația că, în timp ce prima și-ar găsi ca loc ideal de aplicare sfera economicului, cea de a doua și-ar găsi, în schimb, locul în sfera politicului. Ei bine, semnificația, proprie și unică totdeodată, a acțiunii cooperatiste este aceea de a extinde exercitarea opțiunii *voice* în sfera relațiilor economice. După cum se știe, procesul deliberativ postulează posibilitatea de autocorecție și, prin urmare, ca subiectul să admită, *ab imis*[23], posibilitatea de a-și schimba propriile preferințe în lumina rațiunilor adoptate de ceilalți. Aceasta înseamnă că atitudinea celui care, în numele poziției ocupate în ierarhia puterii, se declară impermeabil la alte rațiuni nu este compatibilă cu metoda deliberativă (Zamagni, 2004). Tocmai de aceea deliberarea presupune cu necesitate comunicarea. După Cohen (1989), cooperarea se bazează pe „deliberarea focalizată pe binele comun" în cadrul căreia participantul se declară dispus să pună în joc propriile preferințe inițiale, pentru că „preferințele și convingerile relevante reies sau sunt confirmate prin deliberare" (p. 69).

22 Conform teoriei propuse de economistul german Albert O. Hirschman, în fața deteriorării condițiilor dintr-o organizație, un membru al acesteia are în față fie opțiunea de a o părăsi (*exit*), fie opțiunea (*voice*) de a îmbunătăți comunicarea cu ceilalți membri pentru a remedia lucrurile (n. trad.).

23 *Ab imis (fundamentis)* – locuțiune latină cu sensul „din rădăcini" sau (ca aici) „de la bun început" (n. trad.).

O cooperativă care nu înțelege că această particularitate îi este specifică și care în numele eficienței ar maimuțări *modus operandi* al întreprinderii capitaliste – în cadrul căreia, prin definiție, nu-și poate afla locul un proces deliberativ – ar fi menită unei eutanasii sigure. Aceasta și pentru că întreprinderea cooperatistă este cu mult mai bine dotată decât surata capitalistă pentru a exploata potențialitățile rețelei ca formă endogenă de organizare care le permite utilizatorilor să beneficieze de externalități dinamice, de complementarități strategice și de fenomene cumulative. Este adevărat că pentru a construi o rețea este suficientă coordonarea, dar este la fel de adevărat că structurile reticulare oferă maximum de avantaje atunci când sunt satisfăcute cele trei condiții de care vorbea Bratman (1999). Ei bine, sunt de părere că mișcarea cooperatistă italiană se află astăzi în poziția de a putea adopta, în scopul realizării democrației interne în întreprinderi de mari dimensiuni, modelul deliberativ, promovând constituirea de adevărate *foruri deliberative* la nivel teritorial. Trimițând la literatura dedicată subiectului (v. Baccaro, 2004) pentru precizarea regulilor de funcționare a instituției forului deliberativ și, în general, pentru discuția despre principalele dificultăți legate de implementarea lui, mă simt obligat să indic unele rațiuni specifice în sprijinul recomandării mele.

O primă rațiune ține de faptul că, prin natura ei, cooperarea este locul privilegiat al pluralismului identitar, adică locul capabil să găzduiască subiecți care se recunosc în identități – culturale, religioase, etnice – diverse. Or, în timp ce criza formelor de reprezentare tradiționale (fie ele politice sau sindicale) își găsește principalul factor explicativ în fenomenul multiapartenenței, însuși acest fenomen constituie un punct forte al cooperării. Explicația vine îndată. Reprezentarea „fordistă", fiind dedicată apărării intereselor, trebuie să unească forțele pentru a spori puterea de negociere – „unirea face puterea", se spunea – dar pentru a uni forțele, între subiecții reprezentați trebuie să domnească o oarecare omogenitate a preferințelor individuale. (În termeni tehnici, trebuie ca media și mediana distribuției preferințelor individuale să nu fie prea

divergente.) Cooperarea, în schimb, este fundamental o reprezentare a identităților și valorilor și de aceea pluriapartenența subiecților care participă la forurile deliberative nu numai că nu constituie un obstacol, ci un factor de avantaj comparat. Într-adevăr, atunci când problemele cele mai serioase de rezolvat sunt cele privitoare la direcția în care trebuie acționat și mai ales cele privitoare la alegerea scopurilor – și nu alegerea mijloacelor pentru a ajunge la un obiectiv stabilit – pluriapartenența ajută la găsirea unei căi de soluționare.

Mai există și o a doua rațiune care pledează pentru adoptarea modelului deliberativ spre a realiza democrația de întreprindere. Este vorba de faptul că un asemenea model constituie cel mai bun antidot împotriva pericolului ca subiecții cooperării să poată rămâne captivi în plasa sistemului politic, ca efect al seducției partid-centrismului. Pe scurt, este vorba despre următoarele. Una dintre cele mai semnificative și mai evidente tendințe actuale în democrațiile Occidentului avansat este folosirea, de către coalițiile politice, a rețelelor sociale ale societății civile pentru a reuni consensul în jurul platformelor electorale. Criza formei partinice – evidențiată de scăderea masivă a membrilor înscriși – determină, ca să spunem astfel, partidele să caute consensul necesar pentru a câștiga alegerile în interiorul societății civile organizate. Evident, rețelele sociale sunt instrumentul cel mai eficient în acest sens. Acestea obțin în schimb de la politic nu numai resurse pentru a-și finanța propria activitate, cât mai ales includerea în programele politice a câtorva propuneri proprii și a câtorva valori proprii. Nu e greu de văzut riscurile, pentru ideea însăși de democrație, pe care le implică asemenea „liaisons dangereuses" între societatea politică și societatea civilă. Ei bine, forurile deliberative sunt antidotul cel mai eficient împotriva riscului unor asemenea degenerări ale principiului democratic. Pe de altă parte, ce ne-am face cu o cooperare care, în ciuda faptului că urmărește întemeierea și instituționalizarea factorului civil, se „mulțumește" să susțină, cu instrumentele tipice colateralismului, factorul politic?

Cealaltă cerință – cum se spunea mai înainte – este un *commitment* pentru echitatea *internă*. Libera asociere a membrilor pentru a forma cooperativa își găsește prima justificare în eliminarea aservirii și a exploatării. Ideea de cooperare se deosebește de aceea de coordonare tocmai prin faptul că, în timp ce aceasta din urmă postulează ierarhia, cea dintâi presupune demnitatea egală a subiecților și a cadrului în care aceștia acționează. Cooperarea – observă John Rawls – cere ceva mai mult decât coordonarea, în măsura în care se bazează pe reguli și proceduri acceptate și însușite de toți participanții. Este adevărat, însă, că în orice acțiune comună, și, prin urmare, în orice întreprindere este nevoie să se exercite o funcție de comandă pentru a face ca voințele individuale să fie convergente. Dar în vreme ce în întreprinderea capitalistă comanda coboară pe treptele ierarhiei puterii, putând fi aplicată mai mult sau mai puțin autoritar, în funcție de caracteristicile personale, în cooperativă aceasta este astfel asociată autorității încât nimeni nu le poate impune celorlalți propriul său mod de a înțelege acțiunea comună. De aici concluzia că o cooperativă care și-ar baza structura de conducere pe modelul ierarhic, mai degrabă decât pe cel autoritar, ar pierde cea mai prețioasă ocazie de a-și valorifica propria specificitate identitară. Voi încerca să mă explic.

Așa cum sugerează Besley și Ghatak (2005), o „misiune" constă dintr-un ansamblu de atribute ale unui proiect, astfel încât subiecții care iau parte la realizarea lui îi evaluează succesul dincolo de câștigul monetar pe care îl primesc în urma realizării proiectului. În acest sens, cooperativa poate fi văzută ca o organizație *mission-oriented*[24] care își extrage seva din motivațiile agenților. Motivat este agentul care urmărește un scop determinat pentru că știe că există un beneficiu intrinsec în a face un lucru anume sau în a se comporta într-un fel anume. Evident, existența unei misiuni reduce nevoia de a negocia formule de stimulare financiară, dar, pentru a optimiza efortul agenților, sporește importanța aspectelor nepecuniare

24 *Mission-oriented* – orientată spre misiune (în engleză în original, n. trad.).

ale organizării întreprinderii. În termeni simbolici, aceasta înseamnă asumarea, de către subiectul generic *i-mo*, a unei funcții de utilitate de tipul: $U_i = a\, w_i + (1-a)\, m_i$, unde w_i denotă remunerarea pecuniară, m_i motivația intrinsecă și a $(0 < a < 1)$ importanța atribuită primei componente iar $(1 - a)$ importanța atribuită celei de a doua.

Ei bine, deoarece motivațiile intrinsece diferă, în general, de la o persoană la alta, una din două: ori întreprinderea *mission-oriented*, cum este cazul cooperativei, reușește să organizeze o asemenea diversitate și atunci va putea obține consistente câștiguri în productivitate, fie nu reușește și atunci va cădea victimă conflictelor paralizante. Iată de ce managerul cooperativei trebuie să știe „să facă bine" tot ceea ce face omologul său din întreprinderea capitalistă și în plus să facă și altceva; altfel spus, trebuie să știe să combine în mod optim w și m, stimulentele materiale și stimulentele ralaționale. În cazul în care, cuprins de o manie imitativă datorată unui complex de inferioritate, managerul unei cooperative ar insista doar pe variabila w, ar sfârși prin a provoca efectul de „părăginire" despre care vorbește Frey (1997): motivațiile intrinsece sunt narcotizate de cele extrinsece. Este eventualitatea pe care Gibbons (1998), într-un context diferit al discuției, demonstrează că nu o exclude deloc atunci când scrie: „O posibilitate preocupantă este că practicile de management bazate pe modele economice [tradiționale] pot reduce sau chiar distruge realități neeconomice precum motivațiile intrinsece și relațiile sociale" (p. 130).

Ar fi într-adevăr paradoxal ca într-o perioadă istorică precum cea actuală, când studiile cu cel mai mare credit despre organizarea capitalistă a întreprinderii descoperă că sustenabilitatea economică nu poate fi asigurată doar prin controale și stimulente materiale, responsabilii mișcării cooperatiste să lase să le scape ocazia de a utiliza specificitatea formei cooperatiste de întreprindere pentru a atinge obiective care nu pot fi atinse pe calea coordonării.

5. În chip de concluzie

W. Goethe a scris că toate gândurile au fost deja gândite și că ceea ce avem de făcut este poate să încercăm să le regândim. Această maximă se potrivește de minune pentru a interpreta situația de criză – adică de tranziție – *culturală* în care se află astăzi mișcarea cooperatistă, care, în timp ce-și sporește importanța economică și relevanța socială, nu pare în stare să ofere un răspuns cuprinzător la următoarea întrebare: În contextul economiilor de piață așa cum le cunoaștem *astăzi*, este posibil ca subiecți al căror *modus operandi* este bazat pe principiul reciprocității să reușească nu numai să apară, dar și să se extindă? Altfel spus, ce spațiu pot cuceri întreprinderile de tip cooperatist într-un mediu economic în care presiunea către impersonalitate și către pierderea relevanței legăturilor interpersonale este nu numai puternică, ci văzută pur și simplu ca o condiție pentru buna conducere a afacerilor? Cunoaștem răspunsul celor care se recunosc în linia de gândire Polanyi – Hirschman – Hirsch – Hollis, pentru a cita numai autorii cei mai reprezentativi. Ideea centrală a acestora este că agenții economici, intervenind pe o piață dominată numai de principiul schimburilor echivalente, sunt constrânși să adopte comportamente exclusiv interesate. Cu trecerea timpului, aceștia vor tinde să transfere aceste modalități și către alte medii sociale, chiar și cele în care obținerea binelui comun ar impune adoptarea unor acte virtuoase. (Virtuos este actul care nu numai că *este* în interesul comun, dar este și îndeplinit *pentru că este* în interesul comun.) Este teza contagierii, atât de dragă lui K. Polanyi: „Piața înaintează deșertificând societatea".

După cum se înțelege, dacă ar avea dreptate acești autori, speranțele de a putea oferi un răspuns pozitiv la întrebarea de mai sus ar fi foarte puține. Dar, din fericire, situația nu este atât de disperată cum ar putea părea la prima vedere. În primul rând, argumentul care domină linia de gândire în discuție ar fi acceptabil dacă s-ar putea demonstra că există o legătură cauzală între dispozițiile și instituțiile care erodează virtuțile, o legătură de forță care să ne permită să afirmăm că, operând

pe piața capitalistă, agenții ajung, cu timpul, să dobândească prin contagiere o uniformă individualistă (interes egoist și raționalitate instrumentală). Or, făcând abstracție de împrejurarea că o asemenea demonstrație nu a fost niciodată produsă, fapt este că persoane cu dispoziții virtuoase, acționând în contexte instituționale în care regulile jocului sunt stabilite pornind de la premisa comportamentului interesat (și rațional), tind să obțină rezultate superioare celor obținute de subiecți mânați de dispoziții egocentrice. Un singur exemplu: să ne gândim la multiplele situații descrise în dilema prizonierului. Jucat de subiecți non-virtuoși – în sensul amintit mai sus – echilibrul la care aceștia ajung este întotdeauna un rezultat suboptimal. Jucat, în schimb, de subiecți care atribuie o valoare intrinsecă, adică nu doar instrumentală, acțiunilor lor, același joc conduce la soluția optimă. Generalizând pentru o clipă, subiectul virtuos care operează pe o piață dominată doar de principiul schimbului echivalent „înflorește", deoarece face ceea ce piața premiază și prețuiește, chiar dacă motivul pentru care o face nu este dobândirea premiului. În acest sens, premiul întărește dispoziția interioară, pentru că face mai puțin „costisitor" exercițiul virtuții.

În al doilea rând, teza lui Polanyi și a celorlalți gânditori amintiți mai sus impune, spre a fi validă, ca dispozițiile virtuoase să fie consecința comportamentelor, or, adevărat este exact contrariul. Nici măcar behaviorismul cel mai pur nu ar ajunge să susțină că un *prius*[25] pentru dispozițiile sufletești este comportamentul. Mai mult decât atât, dacă acea teză ar fi adevărată, nu s-ar putea explica de ce, în condițiile istorice actuale, caracterizate prin dominarea instituțiilor care „fac economie la virtute" se asistă la o înflorire a organizațiilor bazate pe voluntariat, a cooperativelor, a cooperativelor sociale, a întreprinderilor sociale, a asociațiilor neguvernamentale etc. Iar aceasta se întâmplă deoarece natura a ceea ce determină actorul să aleagă să se comporte virtuos este relevantă. Într-adevăr, una este ca un subiect să se comporte

25 *Prius* – mai întâi, anterior (în latină în original, n. trad.).

virtuos de frica sancțiunii (legală sau socială) și alta pentru că se simte intrinsec motivat să se comporte astfel.

Este din anumite puncte de vedere paradoxal ca forma cooperatistă de întreprindere să fi produs mult mai multă cultură, altfel spus *gândire cugetătoare*, în secolul al XIX-lea decât în secolul XX, când nu a știut să reziste chemării și ispitei *gândirii socotitoare*. Nu a fost cu siguranță o eroare faptul că a acordat atâta atenție (și atâtea mijloace financiare) formării manageriale a cadrelor și conducătorilor pentru ca aceștia să stăpânească cele mai sofisticate tehnici de gestiune și de organizare. Eroarea (epistemologică) – dacă există – a fost aceea de a nu fi înțeles că disciplinele manageriale nu sunt neutre la forma instituțională de întreprindere căreia li se aplică. Știința managementului s-a născut și articulat în lumina exigențelor specifice întreprinderii capitaliste. Cum de a fost posibil să se creadă că aceleași conținuturi și același discurs s-ar potrivi și întreprinderii cooperatiste? Interpretarea greșită a unui fenomen generează întotdeauna o greșită individualizare a problemelor de rezolvat și împinge la acțiuni generatoare de efecte perverse. Mișcarea cooperatistă trebuie să găsească azi, de urgență, modalitățile – care cu siguranță există – de a conjuga rădăcini și aripi: căci dacă e adevărat că a cultiva rădăcinile fără a se îngriji de aripi conduce la conservatorism și la imobilism, la fel de adevărat este că a privi doar spre aripi tăind legătura cu rădăcinile conduce, mai întâi, la pierderea identității și, apoi, la eutanasie sigură.

Bibliografie

Alchian A., Demsetz H. (1972), „Production, information costs and economic organizations", în *American Economic Review*, 62, pp. 770-796.

Beccaro (2004), „Stato e Società Civile", în *Stato e Mercato*, 72.

Besley T., Ghatak M. (2004), „Competition and incentives with motivated agents", în *CEPR*, 4641.

Bratman M. (1999), „Shared cooperative activity", în id., *Faces of Intention*, Cambridge, CUP.

Bruni L., Zamagni S. (2004), *Economia Civile,* Il Mulino, Bologna.

Dessein W., Santos T. (2003), „The demand for coordination", în *CEPR*, 4096, oct.

Dworkin R. (1992), „Liberal community" în Avineri S. și De Shalit A. (eds.), *Communitarianism and Individualism*, Oxford, OUP.

Frey B. (1997), *Not just for money. An economic theory of personal motivation*, Cheltenham, E. Elgar.

Gibbons R. (1998), „Incentives in organizations", în *Journal of Economic Perspectives*, 12, pp. 15-132.

Hirschman A.D. (1982), „Rival interpretations of market society", în *Journal of Economic Literature*, 20.

Mill J.S. (1948), *Principles of Political Economy*, A. Kelley, Fairfield, NJ (1987).

Schlicht E. (2003), „Consistency in organizations", în *IZA D.P.*, 718, feb.

Trento S., Warglien M. (2001), „Nuove tecnologie e cambiamenti organizzativi", în *Servizio Studi*, Banca d'Italia, Roma, dec.

Viola F. (2004) (ed.), *Forme della cooperazione*, Bologna, Il Mulino.

Zamagni S. (2002), „L'economia delle relazioni umane", în P. Sacco și S. Zamagni (eds.), *Complessità relazionale e comportamento economico*, Bologna, Il Mulino.

Zamagni S. (2005), „Una teoria economica civile dell'impresa cooperativa", în E. Mazzoli e S. Zamagni (coord.), *Verso una nuova teoria economica della cooperazione*, Bologna, Il Mulino.

(Trad. de Alexandru Ciolan)

Dezvoltarea

După căderea Imperiului sovietic, Rusia și alte victime năpăstuite ale ideologiei marxiste s-au situat în centrul atenției. Harvard University și alte instituții americane și-au pus cele mai luminate minți la lucru pentru a rescrie legile economice ale acestor națiuni. Crezând că luminații învățați din țările superdezvoltate cunoșteau secretele prosperității, țările proaspăt ieșite de sub comunism le-au acceptat ajutorul. Planurile luminaților erau însă, toate, bazate pe o aplicare dogmatică a principiilor „pieței libere", principii care, de fapt, nu au funcționat într-un Occident care s-a dezvoltat după alte modele. Și totuși, mințile luminate din Vest au văzut în Est un laborator perfect în care puteau să-și testeze teoriile – perfect, întrucât experimentele nu mai erau stânjenite de statele sociale ale Occidentului, crescute nemăsurat și sub regimurile de dreapta, și sub cele de stânga. Drept urmare, profesorii din universitățile americane au trasat planuri pentru economii de care habar nu aveau, bazându-se pe teorii care, de fapt, nu funcționaseră niciodată în viața reală.

Țară după țară, rezultatele au fost aceleași. Câțiva băieți deștepți și bine conectați i-au fentat dibaci pe Luminați și au prădat bogăția acestor națiuni până în faza în care au ajuns să dețină controlul asupra fiecărui sector important din economie. Nomenclaturiștii partidului comunist au fost înlocuiți astfel cu o mână de oligarhi capitaliști, care de multe ori sunt unele și aceleași persoane. Desigur, s-a înregistrat un progres politic în sensul că gulagurile au tras obloanele și au apărut democrațiile reprezentative. Dar de cele mai multe ori, aceste democrații nu au avut loc de întors în fața unor planuri de dezvoltare care nu au reușit să creeze o adevărată dezvoltare. Vestul a sărit în ajutor cu împrumuturi, de care au beneficiat însă doar câțiva, în detrimentul celor mulți, frânând astfel creșterea economică reală.

Este de remarcat faptul că acești oameni luminați nu ar fi avut nevoie de Est ca să-și testeze teoriile; ele fuseseră deja testate (și găsite deficitare) în așa-numita Lume a Treia. Lumea a Treia progresase foarte bine până în anii '80. Pe vremea lui Ronald Reagan și Margaret Thatcher, Banca Mondiala și FMI au primit instrucțiuni să impună „disciplina de piață" și economiilor în curs de dezvoltare. „Tigrii asiatici" s-au opus, întrucât succesele lor se datoraseră altor modele economice. În Singapore, Hong Kong, Taiwan, Coreea de Sud și Japonia dezvoltarea economică avusese loc în concordanță cu progresul social, politic și cultural. Sfatul asiaticilor a fost însă ignorat, Statele Unite reușind să-și impună viziunea în forurile internaționale. Nefericitele state în curs de dezvoltare au fost nevoite să accepte teoriile care li s-au băgat pe gât. Rezultatele au fost catastrofale. Dezvoltarea nu numai că a fost oprită, dar s-au înregistrat regrese; bogățiile acestor țări au fost prădate de firmele străine, care s-au bazat pe dictatorii locali pentru a ține populațiile sub control, deseori prin forță și violență. Dictaturile militare și conflictele tribale au devenit mai degrabă norma decât excepția.

Dar a avut loc un fenomen și mai sinistru: apariția unei informale „Internaționale a Mogulilor". Un mogul din Mumbai sau București are mai multe în comun cu clonele sale din New York sau Londra decât cu conaționalii săi din cartierele nevoiașe ale acestor orașe. La baza piramidei, s-a pornit o cursă nemiloasă – care pe care –, cei lipsiți de mijloace fiind nevoiți să intre într-o competiție acerbă pe piața muncii. Rezultatele erau previzibile: piețe de capital prea sătule și piețe de consum înfometate. Mogulii n-au avut unde să-și investească prădăciunea, așa că s-au îndreptat către instrumentele speculative. Acestea se situează însă în afara unei dezvoltări economice reale. Cum, treptat, speculația a ajuns să depășească investițiile reale, prăbușirea a devenit inevitabilă.

Este evident că avem nevoie de noi modele de dezvoltare. Sau, mai degrabă, de vechi modele, de cele care au fost încercate și și-au dovedit validitatea. Aceste modele trebuie să fie restaurate, reînsuflețite și adaptate condițiilor din fiecare țară sau regiune. Originalitatea noastră nu este dată de noi sisteme inteligente. Aplicăm în mod creator vechi adevăruri la situații noi. Aceasta este esența acestei secțiuni.

Dezvoltarea, creștere prin diversificare

de David Ellerman

Jane Jacobs este cunoscută în lume drept un critic al planificării urbane datorită primei ei cărți, *The Death and Life of Great American Cities*. De atunci, ea a scris patru cărți despre economie[1] și dezvoltare – fără să fie însă remarcată de „profesioniștii" din domeniu. În acest articol, susțin că Jane Jacobs trebuie considerată un teoretician important al modelului bazat pe economii în care orașele sunt centrele principale de dezvoltare.

Recent, migrația a devenit o problemă principală în Statele Unite și în Europa, ca teritorii de destinație, și într-o măsură egală un subiect important și controversat în țările de emigrație. Globalizarea a accentuat atât migrația mâinii de lucru calificate cât și a celei necalificate. În multe țări în curs de dezvoltare, banii trimiși acasă de către emigranți, constituie o sursă de valută forte care depășește deseori asistența oficială pentru dezvoltare[2].

Agenții de dezvoltare multilaterală și bilaterală se străduiesc să dezvolte noi programe pentru această nouă lume a migrării (vezi Ellerman 2003). Totuși s-au ridicat probleme

1 Jane Jacobs ține să sublinieze că scrie despre „economie" și nu „știință economică". Într-o carte recentă dedicată gândirii și operei sale [Allen 1997], un capitol se numește „Economie".

2 Vezi Massey et al. 1998 și Rapoport și Docquier 2002.

serioase privitoare la „natura dezvoltării". Unii consideră că scopul asistenței pentru dezvoltare este să reducă sărăcia și să ridice nivelul de trai al săracilor. Desigur, banii trimiși acasă de către emigranți au acest efect asupra familiilor lor rămase în țară. Această logică se continuă cu întrebarea: de ce „dezvoltarea" trebuie să fie legată de necesitatea ca locurile de muncă să se găsească acolo unde trăiește familia? Nici prin gând nu ne trece să afirmăm că acele „comunități dormitor" din regiunile suburbane sunt „subdezvoltate" pentru simplul motiv că slujbele se găsesc în orașul învecinat. De ce ar fi considerată atunci „nedezvoltată" o regiune rurală din Mexic? Pentru simplul fapt că slujbele sunt mai departe, în SUA, iar călătoriile înapoi acasă mai puțin frecvente?

Cu mult înainte de această dezbatere, Jane Jacobs a adus argumentul că o astfel de migrație este în mod fundamental împotriva dezvoltării. Și-a susținut punctul de vedere printr-o teorie amplă a dezvoltării economice în care analiza migrației a devenit foarte clară. Voi folosi dezbaterea privitoare la migrații ca o deschidere spre sfera mai largă a ideilor ei despre dezvoltare.

Regiunile pe care le abandonează muncitorii

Jacobs analizează problemele legate de așezările rurale și de regiunile abandonate de muncitori care migrează la oraș în căutare de lucru. După cel de-al Doilea Război Mondial, muncitori din Turcia, Iugoslavia și câteva alte țări din sudul Europei și nordul Africii au fost primiți să lucreze în țări din nordul Europei, mai ales în Germania de Vest. Au trimis acasă sume importante, în unele țări banii emigranților constituind singura sursă importantă de valută forte. Când a crescut însă puternic șomajul (de exemplu, în 1974 și 1980), sute de mii de „muncitori oaspeți" și-au pierdut slujbele și s-au întors „la același șomaj și la locurile de muncă temporare pe care le lăsaseră când plecaseră la muncă în străinătate" (Jacobs 1984, p. 74). Banii trimiși acasă nu dezvoltaseră regiunile de unde plecaseră muncitorii:

> „Banii emigranților, atât cât durează, reduc sărăcia în regiunile abandonate, așa cum orice formă de transferare a banilor din contul bogaților în cel al săracilor reduce sărăcia atâta timp cât sursa financiară nu seacă. Cu banii emigranților se mai pot cumpăra bunuri din import de către persoane și instituții care altfel ar fi trebuit să se lipsească de ele, dar totul cam la atât se reduce" (Jacobs 1984, p. 75).

La o conferință a Băncii Mondiale, Manolo Abella, șeful Programului de migrații al OIM, și-a exprimat scepticismul:

> „Printre cei care urmăresc fenomenul există un consens că migrarea nu este în măsură să îmbunătățească potențialul de dezvoltare a țării de emigrație. În vreme ce imigranții individuali și familiile lor tind să profite de pe urma migrării (în termenii unei mai mari securități economice), nu același lucru se poate spune despre țările din care provin. Nu există dovada care să arate că migrația forței de muncă și influxul de bani au generat o dezvoltare susținută. Uitați-vă la performanțele economice ale principalelor țări de imigrație a forței de muncă – Mexic, Turcia, Filipine, Pakistan, Yemen, Egipt, Maroc, Lesotho, Burkina Fasso, Jamaica etc. Care dintre ele a reușit să mențină rate înalte de dezvoltare economică?" (Abella 2002).

În prezent se fac presiuni pentru tăierea nodului gordian: date fiind dificultățile pe care le-a întâmpinat timp de jumătate de secol strategia „banii imigranților conduc spre dezvoltare", *se pretinde* că o îmbunătățire a nivelului de trai, pe baza banilor trimiși de muncitorii din străinătate, înseamnă într-adevăr dezvoltare.

Dezvoltarea: creștere prin diversificare

Există un număr de poziții intermediare între poziția care susține că „banii trimiși de muncitorii emigranți înseamnă dezvoltare" și ideile lui Jacobs despre dezvoltare. De pildă, creșterea bazată pe extracția resurselor naturale. Sau creșterea creată de cazinourile din rezervațiile indienilor de pe teritoriul SUA, sau creșterea determinată de prezența bazelor militare într-o anumită regiune, sau dezvoltarea cauzată de un oraș

monoindustrial. Deşi toate aceste poziţii intermediare determină ocuparea forţei de muncă locale (spre deosebire de slujbele aflate la distanţă) şi produc o anumită dezvoltare, nici una dintre ele nu este „dezvoltatoare". Dimpotrivă, pot fi o piedică în calea dezvoltării.

Potrivit lui Jacobs, dezvoltarea nu înseamnă doar „creştere" în sensul creşterii PIB-ului pe seama muncitorilor din străinătate sau a resurselor naturale sau a mai multor „intrări" de capital generând mai multe „ieşiri" de mărfuri. Dezvoltarea implică schimbare prin diferenţiere, diversificare şi transformarea produselor şi proceselor de producţie – toate acestea ascunse în cutia neagră a „factorului total de productivitate". Pentru Jacobs, „caracterul diferenţiator" al dezvoltării este în mod esenţial *diferenţierea* produselor şi a serviciilor.

Epigeneză versus preformare ca metafore biologice

Noţiunile de „creştere" şi „dezvoltare" sunt folosite aproape interşanjabil, dar ar trebui să facem o distincţie clară între ele. Jane Jacobs arăta că există o distincţie clară chiar în biologie. În istoria embriologiei, existau două şcoli privitoare la schimbarea dintr-un embrion într-un organism matur. Şcoala „preformării" (de exemplu Aristotel) considera embrionul drept o versiune minusculă a organismului matur, aşa că procesul de schimbare era unul de creştere cantitativă. Şcoala epigenetică socotea că procesul de schimbare este unul calitativ, de diferenţiere şi transformare.

Teoria economică a creşterii agregate a adus un deserviciu *dezvoltării,* întrucât a făcut abstracţie de diferenţa dintre preformare (creştere) şi epigeneză (dezvoltare).

Biologul C. H. Waddington a descris „peisajul epigenetic" al dezvoltării prin diversificare ca fiind mai degrabă delta unui râu decât un fluviu larg şi adânc:

> „O ilustrare vizuală ar fi fâşia finală dintre pământ şi apă din delta unor mari fluvii, precum Mississippi şi Nilul: nenumărate râuleţe, separate doar de grinduri joase de mâl, vărsându-se în mare" (Waddington 1977, p. 116).

Fig. 1: Creştere fără diversificare

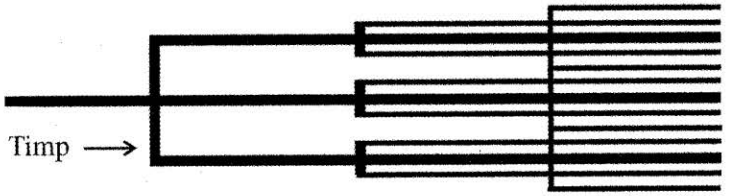

Fig. 2: Dezvoltare

Dezvoltarea nu implică doar „creştere", ci şi diversificare, ramificare a diferitelor produse şi a diferitelor activităţi, parţial în cadrul firmelor dar şi prin subcontractare, separare, externalizare şi altele asemenea. Această metaforă arborescentă a deltei unui râu nu prezintă toate conexiunile reticulare dintre părţile diversificate (a se vedea imaginea „grindurilor" de mai sus). În teoria preformativă a creşterii urbane, un „oraş mare" ar fi o versiune cantitativ mai mare a unui orăşel, ca şi când ai pune împreună un număr de oraşe mici situate în aceeaşi arie geografică. Acesta nu este însă modul de existenţă al unor oraşe prospere şi nici felul lor de dezvoltare.

Teoria dezvoltării „grindului"

O junglă şi un deşert situate la aceeaşi latitudine vor primi o cantitate similară de energie solară pe unitatea de suprafaţă. Deşertul este un element steril; energia primită în timpul zilei este risipită noaptea. Doar foarte puţină energie se păstrează. Opusul deşertului este jungla. O mare cantitate de energie este captată prin procesul de fotosinteză al plantelor. Energia captată este răspândită printr-o reţea complexă şi diversificată iar în final se risipeşte prin tot felul de scurgeri. Plantele mor şi putrezesc pentru a hrăni alte plante. Plantele sunt mâncate de animale, care sunt devorate de alte animale; acestea din urmă,

la rândul lor, produc dejecții sau mor, putrezesc și devin hrană pentru alte organisme.

Jacobs construiește o analogie ecologică, intrările într-o comunitate economică fiind analoge energiei solare. În lipsa energiei gratuite a soarelui, trebuie să existe exporturi de mărfuri și de servicii care să finanțeze importurile. Exporturile pot fi bazate pe resurse naturale precum petrolul, gazul metan sau minereurile, sau pot proveni din agricultură. Pot fi produse industriale, de la cele asamblate din componente importate, până la bunuri sofisticate a căror prelucrare complexă pe plan local le sporește mult valoarea. Sau exporturile pot fi anumite servicii: o comunitate sprijinită de muncitori imigranți sau de turism, o bază militară (care furnizează un serviciu public), o comunitate de pensionari trăind din pensii (servicii făcute în trecut) sau o activitate de tip Bangalore (vânzare de servicii de software) care poate fi parte într-o activitate mai complexă.

Orașele, care palpită de viață, și zonele lor înconjurătoare arată mai mult a jungle, în vreme ce multe alte așezări par a fi deșerturi. O localitate este „deșert" atunci când importurile sunt risipite în consum sau sunt încorporate direct în producția exportată. O astfel de așezare este ca un cablu bun conducător de electricitate.

O așezare seamănă mai mult cu o „junglă" atunci când importurile hrănesc o rețea diversificată de canale locale – unele bunuri constituind baza multor altor produse și a înlocuitorilor de produse importate. Importurile se răspândesc precum canalele din delta unui râu pentru a hrăni direct sau indirect diversa ecologie reticulară a activităților economice. Viziunea lui Jacobs asupra unei economii dezvoltate ne reamintește de *Originea Speciilor* a lui Darwin (a șasea ediție):

> „Este interesant de privit un grind, acoperit cu o mulțime de plante din fel de fel de specii, cu păsări cântând în tufișuri, insecte bâzâind împrejur și viermi sfredelind prin pământul reavăn – și să ne gândim că toate aceste forme atât de diferite unele de altele și totuși depinzând unele de altele într-o manieră atât de complexă au fost produse de legi care acționează în jurul nostru" (Darwin 1999).

Cu imaginea grindului, Darwin depășește vechiul imaginar pentru a ajunge la o viziune modernă, ecologică asupra vieții, pe care Jacobs o reintroduce în studiul economiei.

> „Imaginea marelui Lanț al Vieții este ordinea, ierarhia, nemișcarea, o imagine esențialmente medievală; marele Pom al Vieții este ordonat, ierarhic dar dinamic și competitiv; Grindul Vieții este dezordonat, democratic, oarecum interdependent dar și competitiv, corespunzând unei viziuni moderne" (Hyman 1966, p. 33).

Cele mai sterile sau mai inerte așezări de tip deșert sunt cele bazate pe consumul direct al produselor importate – de exemplu, comunitățile care trăiesc de pe urma banilor trimiși de muncitorii plecați la lucru în străinătate, comunitățile de pensionari, care trăiesc de pe urma pensiilor și a veniturilor provenite dintr-un capital investit în altă parte și bazele militare. Nu departe de ele, găsim localitățile bazate pe monoproducție și consum local neglijabil, cum ar fi orașele agricole sau cele care trăiesc din exploatarea resurselor naturale, centrele turistice, cazinourile de pe rezervațiile indienilor din SUA, orașele monoindustriale și enclavele care folosesc intensiv munca în procesele industriale de asamblare și procesare. Toate acestea sunt mai degrabă deșerturi economice (unde mai crește poate un singur tip de cactus) decât jungle.

Astfel ne apare clar contrastul dintre cele două definiții ale dezvoltării. Dacă privim dezvoltarea ca o problemă de PIB și nivel de trai, o așezare care s-a îmbogățit de pe urma exploatării țițeiului este considerată „dezvoltată". Potrivit definiției lui Jacobs, nu-i decât o conductă mare – o conductă economică – nicidecum un „grind". Același lucru este valabil pentru „munca exportată".

Pentru a deveni mai ramificată și mai complexă economic, o așezare trebuie să utilizeze în mai multe feluri importurile și să creeze produse diversificate care urmează a fi întrebuințate în mare măsură pe plan local. Pentru a fi eficientă, fiecare specializare trebuie să conducă la diversificarea producției de bunuri de nișă, la producerea a ceea ce odinioară era importat, și poate la neașteptate „încrucișări" între procese și produse

din domenii conexe pentru a crea lucruri noi[3]. Acestea sunt inovațiile datorate așa-numitelor „consecințe excelente" care au mari șanse să se producă atunci când persoane diferite, cu abilități diferite și cunoștințe complementare se unesc în firme iar firmele se asociază în cadrul orașelor.

Adam Smith și Revoluția Industrială

Salturile în lateral, de la o muncă existentă la una nouă, într-un domeniu conex, formează cheia inovațiilor contagioase care au dat naștere revoluției industriale.

> „Toate aceste câștiguri, plus invenția mașinilor de construit mașini s-au acumulat în ultimii douăzeci și cinci de ani ai secolului al XVIII-lea – o perioadă de noutăți contagioase. Unele dintre aceste inovații au fost întâmplătoare. În general, însă, inovațiile s-au răspândit deoarece principiile de bază ale unei anumite tehnici puteau să ia multe forme, să-și găsească multiple utilizări. Dacă puteai să torni țeava unui tun, puteai să produci și cilindrii unui motor cu aburi. Dacă puteai să imprimi modele pe țesături cu ajutorul unor cilindri (procedeu mult mai rapid decât imprimarea prin ștanțare), atunci puteai să imprimi și tapetul de perete." (Landes 1998, pp. 191-192).

Dar cei care toarnă țevi de tun pot să nu fie interesați de motorul cu aburi iar cei ce imprimă țesături să nu fie interesați să imprime tapet de perete. În cele ce urmează vom încerca să răspundem la problemele pe care le ridică acest gen de apariție a unor noi afaceri prin desprindere din cele vechi (*spin-off*).

Adam Smith s-a înșelat în *Avuția națiunilor*. Când accentuezi diviziunea muncii crește eficiența și poți să dezvolți vechi activități, dar aceasta nu este și dinamica de dezvoltare a unor noi activități productive.

> „A împărți o muncă după sarcini nu este apanajul exclusiv al economiilor avansate. Este o practică întâlnită în cele mai stagnante economii, în care bărbații și femeile își petrec întreaga viață îndeplinind munci foarte specializate: crestează arborii de cauciuc sau păzesc gâștele, sau strâng banane, sau dansează în temple, sau lucrează în saline, sau mărunțesc minereul, sau cară coșuri cu pământ pentru lucrări publice, sau cultivă porumb și fasole. Unei economii stagnante îi pot lipsi multe, dar nu și diviziunea muncii." (Jacobs 1969, p. 83)

Când procesul de adâncire a diviziunii muncii în cadrul vechii activități productive duce la un nou tip de muncă, la o nouă ramură a copacului, aceasta este cheia dinamicii dezvoltării. Dinamica dezvoltării nu constă în eficiența statică a unei mai mari specializări, ci în ramificarea în noi tipuri de muncă. La cincizeci de ani după ce Smith și-a scris lucrările, fabricarea manuală a acelor a fost înlocuită de mașina de făcut ace. Dar acea mașină nu s-a dezvoltat în urma specializării în domeniul fabricării acelor, ci a fost produsă în altă ramură din alt copac, ca o nouă aplicație concepută de un proiectant de mașini pentru alte industrii.

Scara lui Jacobs: Orașe care se dezvoltă unul pe umerii celuilalt

Pe lângă faptul că oferă o viziune utilă asupra dezvoltării, punând accentul pe diversificare, Jacobs a indicat un nou mod de abordare a vechiului discurs despre înlocuirea produselor de import (pe care însă îl separă tranșant de programele aparent asemănătoare impuse de către stat).

Orașele pot crește printr-un proces de interacțiune dinamică între ele, prin rivalitate directă și indirectă. Pentru a rămâne „în joc", un oraș trebuie să producă pentru export – cel mai probabil ceva bazat pe resursele naturale locale sau pe tradiția locală. Aceasta este „provocarea" adresată celorlalte orașe. Cu veniturile din export, orașul cu pricina poate apoi să importe din alte orașe. Dacă orașele celelalte nu sunt destul de avansate, atunci produsele importate din ele ar putea reprezenta o provocare, fiind înlocuite sau îmbunătățite. Din moment ce resursele necesare pentru a cumpăra produse de import trebuie să fie asigurate prin producție (bogăția nu-i un

3 Vezi Leontieff 1963 pentru o discuție despre creșterea autosuficienței într-o economie în curs de dezvoltare.

cadou), orașul nostru ar trebui să aibă deja o anumită capacitate de producție care ar trebui să înceapă să improvizeze și să producă pentru a înlocui bunurile de import.

Între timp, s-ar putea ca orașele celelalte să înlocuiască exporturile inițiale provenite din orașul nostru, astfel încât vremelnicul avantaj competițional să dispară. Acum versiunea îmbunătățită a produselor inițial importate poate să fie exportată către orașul care a furnizat inițial produsul sau, mai probabil, către alte orașe mai puțin dezvoltate sau cu specializări diferite. Cu noile venituri din export se vor putea cumpăra alte importuri, mai sofisticate, iar procesul se va putea repeta la un nivel superior. În felul acesta câteva orașe inovatoare pot să învețe prin comerț unele de la altele, nu numai să crească, dar să se și dezvolte „unul pe umerii celuilalt" – ceea ce am putea numi „scara lui Jacobs".

Trebuie să remarcăm în special că mecanismul „scării lui Jacobs" funcționează bine între competitori cu nivel aproximativ egal de dezvoltare[4]. Importurile de tip „science fiction" din țările avansate vor stopa procesul competițional – este ca și cum ai permite unui boxer din categoria grea să lupte la categoria muscă, stopând rivalitatea dintre competitori, care nu s-ar mai putea dezvolta prin competiție. Ar fi un proces păgubitor. Nivelarea „terenului de joc" pentru competiția dintre „categoria grea" și „categoria muscă" – dintre țările avansate și cele în curs de dezvoltare – echivalează cu „înlăturarea scării" [Chang 2002] pe care pot urca țările în curs de dezvoltare.

Implicații ale analizei dezvoltării

Diversificarea producției prin desprindere de firma-mamă

În mod obișnuit proprietarilor și managerilor unei firme mari le-ar plăcea să dețină și să controleze o nouă linie de produse pentru a beneficia de pe urma ei. Dar noul produs este

4 Vezi cap. 10, „Why Backward Cities Need One Another" în Jacobs 1984.

situat „în afara" a ceea ce produceau ei până atunci. Din moment ce nu au ajuns în pozițiile pe care le ocupă datorită unei expertize în produse noi și diferite, s-ar putea să nu manifeste prea mult entuziasm pentru extinderea în noi direcții. Asta ar însemna să acorde atenție unui nou grup de clienți și să posede cunoștințe inovatoare. De obicei, managerii nu-și renunță la rutină, preferând să rămână în domeniul pe care-l cunosc (de exemplu, să fabrice cuie) mai degrabă decât „să se aventureze" în alte afaceri (de exemplu, producția de ace).

> „Imaginați-vă, de exemplu, un mare fabricant de matrițe al cărui departament de produse abrazive a hotărât să producă șmirghel și bandă adezivă. Departamentul de resurse umane oferă, în regim de *part-time,* unor bănci și edituri serviciile câtorva funcționari. Un grup de producție a început să fabrice jucării. Alt grup s-a specializat în legătoria de carte. Departamentul de expediere marfă a adăugat o nouă linie de producere a unor garnituri din plastic și din deșeurile rezultate fabrică talonete." (Jacobs 1969, p. 72)

Managementul ar deveni un coșmar într-un astfel de „stup". Fiecare nou tip de activitate productivă ar avea clienții proprii, nevoi de aprovizionare și spații de depozitare, de personal, de surse de finanțare și ar cunoaște o rată de dezvoltare fără nici o legătură cu activitatea originară a companiei. Pentru companie ar fi o prea mare bătaie de cap. În economiile avansate, astfel de oportunități de tip „desprindere din firma-mamă" sunt transpuse în practică prin structurarea companiilor în divizii multiple (Chandler 1990), dar în țările în curs de dezvoltare astfel de activități ar întâmpina dificultăți majore. În cazul în care compania respectivă este sucursala unei firme multinaționale și intenționează să producă pentru piața locală produsele firmei mamă, atunci acest gen de „diversificare irelevantă" este și mai puțin probabil.

Altfel se pune problema pentru managerii locali de nivel mijlociu și muncitorii calificați, care ar putea vedea în noua direcție de activitate o posibilitate de a-și constitui propriile lor firme desprinse din firma-mamă. Aceste firme-fiică, acoperind un sector conex, sunt o externalizare pozitivă a firmei

mamă și în condiții de *laissez-faire* pot fi la mare căutare. Să ne amintim că natura însăși nu se dezvoltă prin simpla creștere a organismelor existente ci, în mod constant, sădește noi semințe ale vieții.

Aceasta ar fi marea problemă a diversificării producției, problema firmelor fiică, din centrul inovării și dezvoltării afacerilor. În momentul în care o companie învață tehnologia W ca să producă X, calea cea mai profitabilă din punct de vedere economic și în același timp cea mai ușor de urmat este să persevereze în același domeniu pentru a realiza produse X mai multe și mai bune, iar nu să folosească tehnologia W pentru a fabrica produsele necompetitive Y și Z[5]. În mod obișnuit (în economiile de scară), există un număr redus de firme fiică dedicate creării de noi linii de produse și ocupării unor segmente învecinate de piață – vrând-nevrând ele vor continua totuși să existe. Aceasta este o problemă chiar și în economiile dezvoltate, dar este o problemă deosebit de severă în țările în curs de dezvoltare, unde mediul de afaceri poate fi mai puțin primitor. Asemenea firme fiică ar crea importante efecte de revărsare a unor activități economice care altfel ar rămâne la nivel de enclavă. Firmele de enclavă ar putea fi încurajate să creeze noi companii locale care, la rândul lor, ar putea face mai mulți copii pentru a popula nișele din mediul economic local. Orașele și regiunile care rezolvă problema diferențierii producției vor face pași importanți pe calea dezvoltării.

Abordările convenționale privitoare la dezvoltare tind să se focalizeze pe legăturile verticale, în sus sau în jos, din cadrul

5 Problema folosirii noilor cunoștințe (fie o inovație sau noi cunoștințe importate) pentru a crea produse din afara liniei de produse principale este legată de ceea ce Norbert Wiener numea „procesul invers de invenție". De obicei se pornește de la o problemă și se ajunge la o inovație sau invenție pentru a rezolva problema. Dar cu noua „soluție" la îndemână, putem să căutam alte probleme pe care acea soluție ar putea să le rezolve. „O invenție sau descoperire adevărată constă nu numai în a afla ceea ce poți să realizezi folosind noile instrumente, dar și în a căuta instrumentele care vor face posibile noi mecanisme sau metode specifice" (Wiener 1993, p. 91).

aceleiași industrii. Sau se pot focaliza pe expansiunea geografică a unei industrii. Accentul pe care Jacobs îl pune pe dezvoltarea prin diversificare adaugă o a treia dimensiune, care ar putea fi „suta de dolari pierdută" din abordările convenționale, de exemplu diversificarea producției în cadrul unei companii prin crearea de divizii multiple (cum este cazul companiei 3M) sau diversificarea prin programe asistate de creare de firme fiică. Jacobs nu se concentrează pe aceste probleme, dar există câteva exemple care trebuie menționate.

Thermo Electron Group

Thermo Electron Group din Boston și împrejurimi[6] ne oferă un exemplu interesant de promovare sistematică a firmelor fiică. Bazele companiei Thermo-Electron au fost puse în 1956 de profesorul de fizica de la MIT, George Hatsopoulos. În clipa în care o companie stăpânește bine o tehnologie pentru a fabrica un produs, există multe produse din domenii conexe care ar putea să fie produse. Thermo Electron a stabilit principiul ca noile produse din domenii conexe să fie fabricate în noi companii desprinse din compania mamă. Compania mamă deține majoritatea acțiunilor (pentru a rezolva problema motivației) dar restul de acțiuni sunt deținute de salariații din compania fiică ori sunt vândute publicului. Controlul operațional rămâne în mâinile companiei fiică, al cărei nume începe cu „Thermo", pentru a semnala apartenența la grupul Thermo (cu peste 60 de companii listate pe website-ul lor). Copiii au început să aibă ei înșiși copii, din moment ce ramificarea este principiul care guvernează toate companiile, de orice generație.

Grupul Thermo acționează mai mult ca un fond cu capital de risc decât ca o companie tradițională pe acțiuni.

> „În lumea lor, întreprinzătorii sunt încurajați să-și dezvolte ideile în cadrul uneia din companiile Thermo existente, iar când sunt gata, Thermo iese pe piață pentru a-i finanța." (Bailey și Syre 1996, p. 45)

6 Vezi http://www.thermo.com; Bailey and Syre 1996.

Când a fost întrebat de ce nu i-au copiat și alții ideile, Hatsopoulos a spus:

> „Celor aflați în fruntea marilor companii nu le place să rişte. Le e frică să nu piardă controlul, pentru că un sistem ca al nostru îi oferă managerului individual o importantă putere de decizie" (citat în Bailey și Syre 1996, p. 45).

Exemplul grupului Thermo este relevant din mai multe puncte de vedere. El arată că problema promovării firmelor fiică poate fi abordată. Dar ne indică în același timp cât de serioasă este problema motivației; exemplul Thermo nu a fost imitat nici măcar în furnicarul antreprenorial de pe „Route 128"[7]. Managementul corporatist vrea să-și extindă imperiul cu noi produse, dar dacă nu poate s-o facă, atunci renunță. Există un singur Microsoft, nu 50 sau 100 de firme într-un grup Microsoft.

Grupul cooperativelor Mondragón

În Țara Bascilor, din nordul Spaniei, funcționează un complex sofisticat de peste o sută de cooperative cu sediul în jurul orașului Mondragón[8]. Companiile cunoscute în mod colectiv sub numele de „Corporația Cooperativelor Mondragón" oferă o gamă largă de produse de consum cu valoare adăugată mare, subansamble și echipament industrial, inclusiv primii roboți și mașini unelte controlate numeric (CNC) proiectate și construite, în premieră, în Spania. Din moment ce firmele sunt cooperative, totul s-a făcut fără proprietari din afară. Grupul a început la mijlocul anilor 50 cu o singură firmă care producea boilere cu kerosen. Apoi s-a dezvoltat reticular, fabricând mașinile necesare pentru producerea de boilere și apoi mașinile

7 Zonă din împrejurimile orașului Boston, din statul Massachusetts, unde își au sediul numeroase companii de cercetare în domeniul computerelor (n. trad.).

8 Vezi http://www.mondragon.mee.es/ingles/menu_ing.html. Pentru detalii, vezi prezentarea unui cunoscut teoretician american al organizațiilor, realizată împreună cu soția sa [Whyte and Whyte 1991] sau aceea a unuia dintre fondatori (Ormaechea 1991).

pentru a face aceste mașini. Prin diversificarea producției, a început să producă bunuri casnice de folosință îndelungată (aragaze, frigidere, mașini de spălat) și toate lucrurile necesare pentru a produce aceste bunuri. Orice gâtuire a producției cerea noi energii pentru a rezolva problema, de exemplu, o bancă pentru finanțarea unei noi întreprinderi, un institut de cercetări tehnologice pentru deprinderea sistematică a noilor tehnologii și aplicarea lor la noile produse, o firmă de consultanță în sprijinul firmelor nou înființate, o companie de asigurări pentru membri și o universitate cu profil politehnic.

Din moment ce firmele erau cooperative și, ca grup, aveau ca obiectiv bine definit crearea de locuri de muncă în Țara Bascilor, problema promovării firmelor fiică a fost „socializată" în cadrul grupului (vezi Ellerman 1984). Compania originară nu a optat să creeze o firmă fiică, de care ar fi trebuit să se ocupe până când aceasta ar fi devenit o cooperativă capabilă să stea pe propriile picioare – în cadrul grupului. Cartierul general al întregului grup încuraja grupurile din interiorul firmelor existente să se adune în jurul unor idei pentru a crea produse din domenii învecinate și a le produce în cadrul unor firme fiică. Procedând în acest fel, cunoștințele deveneau un bun colectiv în cadrul grupului și puteau astfel să se ramifice în zonele de producție învecinate. Urmărind obiective mai largi pentru regiune, prin externalizări pozitive, grupul Mondragón a internalizat de fapt activități economice care altfel i-ar fi rămas în mare parte străine.

Parteneriatele oraș-sat din China

Tema firmelor fiică este de asemeni legată de întreprinderile de tip „oraș-sat" (IOS) din China care, în ultimii douăzeci și cinci de ani, au fost factorul determinant al celei mai mari creșteri economice din istoria modernă. Care au fost cauzele istorice ale acestei remarcabile dezvoltări a industriei rurale? În nici un caz nu e vorba de rezultatul deliberat al ideologiei comuniste, care a căutat întotdeauna să tragă profit de pe urma uriașelor aglomerări industriale din centrele urba-

ne. Succesul firmelor mici și mijlocii din China rurală a fost o surpriză cu două tăișuri pentru autorități. Și este o poveste care readuce în discuție tema migrațiilor.

Din punct de vedere istoric, explicația o găsim în drama țăranilor care au încercat să scape de haosul de la sate, creat de războiul civil, și au migrat în orașe ca Shanghai. După revoluția lui Mao din 1949, mulți dintre acești țărani, care au dobândit unele cunoștințe și abilități tehnice lucrând în oraș, s-au întors în satele lor cu speranța că vor primi pământ. Dar nu se prea pricepeau la agricultură iar pământul a fost oricum colectivizat. Nu le-a mai rămas decât să deschidă mici ateliere de reparații și microproducție în care să valorifice ceea ce învățaseră în industrie, la oraș. În provincia Jiangsu, de lângă Shanghai, aceste întreprinderi organizate ca brigăzi comunale au creat un important precedent pentru dezvoltarea industriei ușoare.

În următoarele câteva decenii, mișcări politice de anvergură au măturat întreaga Chină: Marele Salt Înainte, Ruptura Sino-Sovietică și Revoluția Culturală. Deși fiecare bulversare și-a avut propria geneză, toate au condus la ruperea industriei de oraș și la crearea unor economii regionale celulare și autosuficiente, cu precădere în marile provincii de pe coastă (fiecare comparabilă cu o țară de mărime mijlocie de pe alte meleaguri).

Întreprinderile organizate ca brigăzi comunale nu au fost un mare succes, dar s-a învățat totuși de pe urma lor. Când reformele de liberalizare a agriculturii au luat avânt, la sfârșitul anilor '70, existau deja atât forța de muncă, cererea de produse cât și capacitatea de a învăța din experiență pentru ca aceste întreprinderi să se transforme în întreprinderi de tip „oraș-sat". Odată cu liberalizarea internă s-a dezvoltat comerțul între regiuni și aceasta le-a permis întreprinderilor de tip „oraș-sat" să câștige prin specializare.

Această evoluție a IOS este emblematică. Ea pune în evidență o teză fundamentală a lui Jacobs, bazată pe experiența occidentală. Dezvoltarea rurală începe în orașe: „Economiile orășenești creează noi domenii de activitate economică pentru

lumea rurală, și prin aceasta inventează și reinventează noi economii rurale" (Jacobs 1969, p. 39). Dacă firmele rurale care nu trăiesc din agricultură vor să se dezvolte peste nivelul microatelierului, care se adresează nevoilor pur locale, schemele de dezvoltare rurală ar trebui să se concentreze pe legăturile sat-oraș, care includ atât „importul" în zonele rurale de aptitudini tehnice și capacități industriale, cât și „exportul" înapoi către zonele urbane.

Așa după cum fabricile chinezești ar putea cumpăra echipamente mai vechi din țările dezvoltate, tot așa industriile rurale din China ar putea folosi pentru început mașini din fabricile urbane. Pentru a dezurbaniza mâna de muncă și a deconcentra industria, unii muncitori dintr-o făbricuță situată într-o regiune nu prea îndepărtată de un centru urban ar putea fi încurajați să-și procure echipamente la mâna a doua și să creeze un IOS în satul lor, ca subcontractanți ai fostei lor fabrici. Acest fel de aranjament are precedente în alte părți ale lumii.

> „Acest nou sistem de subcontractare cu un număr mare de ateliere mici și descentralizate (*maquilas*) și gospodării individuale a fost bine adaptat pieței incerte a anilor '90 și creșterii spectaculoase a economiei informale a anilor '80.
>
> Produsele din lemn, textilele și hainele, pantofii și produsele din piele sunt în mod obișnuit fabricate prin contractare cu astfel de întreprinderi. Industria de pantofi din jurul Nova Hamburgo din Brazilia (Sabel [1986]) și León din Mexic (de Janvry și colab. 1989) sunt organizate pe această bază; multe ateliere și gospodării care subcontractează sunt situate în zone rurale. Sprijinirea acestor întreprinderi prin credit, infrastructură, tehnologii simple și perfecționarea forței de muncă poate fi modalitatea cea mai eficientă de a promova renașterea industriilor competitive și localizarea lor în zonele rurale." (de Janvry și Sadoulet 1993, p. 269)

Managerii de rang mediu și muncitorii dintr-o anumită regiune ar putea fi încurajați să preia niște utilaje vechi și să inițieze o afacere prin subcontractare în regiunea sau orașul din care provin. Activitatea subcontractată va ajuta ca firma respectivă să se mențină pe linia de plutire, dar ar putea de

asemeni să o ajute să se diversifice în alte domenii de nișă, impulsionând astfel dezvoltarea locală. În prezent, fabricile urbane sunt prea puțin motivate să încurajeze un astfel de program. Atâta timp cât muncitorii se prezintă la porțile lor, fabricile din orașe nu suportă costul congestiei urbane și al declinului regiunilor rurale. Este nevoie de o acțiune publică hotărâtă care să încurajeze nu numai o întoarcere a fluxului migrationist spre sate dar, și mai important, să reducă migrația către megaorașe, fenomen care ar putea avea loc prin crearea unei industrii rurale.

Remarci finale

Strategia politică generală care poate fi desprinsă din scrierile lui Jacobs despre dezvoltarea economică ar fi aceea ca guvernele să nu înceapă ceva de la zero ci să urmeze strategia „un lucru duce la altul" sau „o activitate conduce spre alta". Incubatoarele noilor întreprinderi sunt întreprinderile existente[9]. Într-adevăr, cei mai mulți întreprinzători învață mai întâi dedesubturile business-ului în compania unde sunt salariați, înainte de a-și deschide propriile firme, ca să devină „capul găinii în loc de coada taurului"[10]. Mediile de afaceri care pun în valoare acest potențial, cum ar fi Taiwanul și Silicon Valley, sunt locuri cu creștere viguroasă. În general, analiza lui Jane Jacobs privitoare la dezvoltarea economică sugerează că promovarea sistematică a firmelor fiică după modelul Thermo, Mondragón sau IOS, sau pur și simplu printr-un mediu de afaceri asemănător celui din Taiwan ar trebui să fie un mecanism puternic de dezvoltare.

9 Leff [1979] sugerează că un „grup" de companii dintr-o țară în curs de dezvoltare unite prin proprietatea de familie poate juca acest rol.

10 O expresie din Taiwan care îi descrie pe salariații care își părăsesc slujbele pentru a-și începe propriile afaceri.

Bibliografie

Abella, Manolo 2002. *International Migration Development Impacts on Sending Countries: Experience and Potential.* Prezentare la World Bank ESSD Week, 10 aprilie, 2002.

Allen, Max, Ed. 1997. *Ideas that Matter: The Worlds of Jane Jacobs* (Ontario: Ginger Press).

Bailey, Steve și Steven Syre 1996. „And Thermo Begat...: Thermo Electron Keeps Spinning Out Offspring", în *Boston Globe*, 19 martie, 1996.

Baird, Theodore 1946. „Darwin and the Tangled Bank", în *American Scholar* (toamna 1946).

Chandler, Alfred 1990. „Scale and Scope". *The Dynamics of Industrial Capitalism* (Cambridge: Harvard University Press).

Chang, Ha-Joon 2002. *Kicking Away the Ladder* (Londra: Anthem Press).

Collins, James C. și Jerry I. Porras 1994. *Built to Last* (New York: Harper Business).

Darwin, Charles 1999. *On the Origin of Species.* Ed. a șasea. Accesabil la: http://www.ibiblio.org/gutenberg/etext99/otoos610.txt.

de Janvry, Alain, Robin Marsh, Dave Runsten, Elisabeth Sadoulet și Carol Zabin 1989. *Rural Development în Latin America: An Evaluation and a Proposal* (San José, Costa Rica: Inter-American Institute for Cooperation on Agriculture).

de Janvry, Alain și Elisabeth Sadoulet 1993. „Rural Development in Latin America: Relinking Poverty Reduction to Growth", in *Including the Poor.* Ed. de M. Lipton și J. Van Der Gaag (Washigton D.C.: World Bank), pp. 249-277.

Ellerman, David 1984. „Entrepreneurship in the Mondragón Cooperatives", în *Review of Social Economy.* XLII (dec.), pp. 272-294.

Ellerman, David 2003. „Policy Research on Migration and Development", în *World Bank Policy Research Working Papers* (3117), pp. 1-64. Accesabil la: http://econ.worldbank.org/files/29100_wps_3117.pdf

Glaeser, Edward, Heidi Kallal, Jose Scheinkman și Andrei Shleifer 1992. „Growth în Cities", în *Journal of Political Economy.* 100, pp. 1126-1152.

Hyman, Stanley Edgar 1966. *The Tangled Bank: Darwin, Marx, Frazer and Freud as Imaginative Writers* (New York: Grosset & Dunlap).

Jacobs, Jane 1961. *The Death and Life of Great American Cities* (New York: Vintage).
Jacobs, Jane 1969. *The Economy of Cities* (New York: Random House).
Jacobs, Jane 1984. *Cities and the Wealth of Nations: Principles of Economic Life* (New York: Random House).
Jacobs, Jane 1992. *Systems of Survival: A Dialogue on the Moral Foundations of Commerce and Politics* (New York: Vintage Books).
Landes, David S. 1998. *The Wealth and Poverty of Nations: Why Some Are So Rich and Some So Poor* (New York: W.W. Norton).
Leff, Nathaniel 1979. „Entrepreneurship and Economic Development: The Problem Revisited", în *Journal of Economic Literature*. 17 (1), pp. 46-64.
Leontief, Wassily 1963. „The Structure of Development", în *Scientific American* 209 (3 sept.), pp. 148-166.
Lucas, Robert E. 1988. „On the Mechanics of Economic Development", în *Journal of Monetary Economics*. 22 (1 iulie): pp. 3-42.
Massey, M., J. Arango, G. Hugo, A. Kouaouci, A. Pellegrino și J. Taylor 1998. *Worlds în motion: understanding international migration at the end of the millennium* (Oxford: Clarendon Press).
Ormaechea, José Maréa 1991. *The Mondragón Cooperative Experience* (Otalora: Mondragón Corporación Cooperativa).
Rapoport, Hillel și Frederic Docquier 2002. „The economics of migrants' remittances", în *Handbook on the Economics of Reciprocity, Giving and Altruism*. Ed. de S. Kolm, G. Varet și M. Ythier (Amsterdam: North Holland).
Sabel, Charles 1986. „Changing Models of Economic Efficiency and Their Implications for Industrialization in the Third World", în *Development, Democracy and the Art of Trespassing: Essays în Honor of Albert O. Hirschman*. Ed. A. Foxley, M.S. McPherson și G. O'Donnell (South Bend, IN: University of Notre Dame Press), pp. 27-55.
Smith, Adam 1994 [1776]. *The Wealth of Nations* (New York: Modern Library).
Waddington, C. H. 1977 *Tools for Thought* (New York: Basic Books).
Whyte, William Foote and Kathleen King Whyte 1991. *Making Mondragón*. ed. a 2-a revăzută (Ithaca: ILR Press).
Wiener, Norbert 1993. *Invention: The Care and Feeding of Ideas* (Cambridge: MIT Press).

(Trad. de Ovidiu Hurduzeu)

Țăranii viitorului

de Adam K. Webb

Curentul de gândire cunoscut sub numele de distributism s-a născut și a înflorit în perioada 1910–1930. Gânditorii englezi și cei de pe bătrânul continent care i-au pus bazele au scris într-o vreme când oamenii își puneau mari întrebări și căutau să găsească răspunsuri adecvate. Cu alternative ideologice de tot felul, de la leninism la sindicalism, anarhism și fascism, Europa a cunoscut în acele decenii un ferment intelectual și politic pe care nu-l mai întâlnise până atunci. Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, din preocupările intelectuale dispăruseră în mare măsură aspectele problematice pe care le punea modernitatea liberală, ca și eforturile de a le corecta. Această aplatizare a criticii reflectă în parte confortul din ce în ce mai crescut al unei inteligheții preocupate mai mult de detaliile modernității decât de dorința de a o confrunta frontal. În același timp, tocirea spiritului critic era legată și de dispariția alternativelor reale. Pe măsură ce vestul și estul Europei s-au modernizat, modurile tradiționale de viață – ele mai existau în perioada în care scriau distributiștii – au început să dispară. Când, mai târziu, a reapărut posibilitatea de a repune pe tapet problemele – în 1968 sau în 1989 – realitatea brută care ar fi permis o direcție, fundamental diferită de tehnocrație și consumism, pur și simplu nu mai exista.

Schimbările suferite de societatea europeană explică în mare măsură de ce distributismul a fost aproape uitat, deși

problemele etice pe care le ridică rămân atât de importante pentru modernitatea târzie. Oricât de pătrunzătoare au fost, pentru multă lume perspectivele lui au avut o rezonanță socială din ce în ce mai mică. O a treia cauză trebuie găsită în limbajul său oarecum închis într-un spațiu cultural. Dorința de a învinge concentrarea dezumanizantă a puterii în capitalism și de a restaura un echilibru etic în viața economică nu era proprie doar spațiului cultural al Europei. Aproximativ în aceeași perioadă, Mahatma Gandhi în India și Liang Shuming în China afirmau lucruri similare celor afirmate de distributiști[1]. Doar că nu exista o angajare mai largă pentru a depăși granițele tradițiilor culturale. La nivelul inspirației intelectuale, distributismul a rămas legat de enciclicele papale, iar la nivelul realității practice, s-a axat pe modelul breslelor și al țăranilor cu mici proprietăți din Europa

Dependența de spații culturale specifice nu a afectat prea mult vigoarea și relevanța distributismului în perioada sa de glorie. Dar pe măsură ce condițiile sociale care l-au favorizat au început să dispară de pe bătrânul continent, distributismul a întâmpinat greutăți în transferarea entuziasmului și aplicabilității sale în alte regiuni ale lumii unde, în mod evident, ar fi putut găsi un teren mai fertil. Mai mult. Globalizarea treptată a gândirii și discursului politic din deceniile recente a creat noi imperative de a vorbi într-o limbă înțeleasă pe tot globul. O insularitate trenantă – un obicei de a te adresa doar propriei tale tradiții, fără să ții deseori seama de altele – a însemnat ruina tradiționaliștilor de peste tot. Pentru a răspunde provocărilor economice ale timpurilor noastre, distributismul va trebui să rezolve problemele legate de universalitate și transferabilitate.

Astăzi, pentru a găsi alternativa economică viabilă pe care distributiștii o puteau încă vedea în unele locuri din Europa

1 Mohandas K. Gandhi, *Hind Swaraj: Indian Home Rule* (Madras: G.A. Nateson and Company, 1921 [1908]). Liang Shumin, *Zhongguo ren: shehui yu rensheng* (Beijing: Zhongguo Wenlian Chuban Gingsi, 1996 [1921-70]). Guy S. Alitto, *The Last Confucian: Liang Shuming and the Chinese Dilemma of Modernity* (Berkeley: University of California Press, 1979).

contemporană lor, va trebui să ne îndreptăm privirile spre lumea în curs de dezvoltare. Nu numai că formele tradiționale ale vieții economice mai persistă încă în multe locuri, constituind o sursă vie de inspirație, dar sărăcia lucie din această parte a lumii creează nevoia unei alternative economice care poate să umple stomacul fără să vândă sufletul. Orice efort de a construi ceva diferit de capitalismul modern poate să câștige mai ușor teren aici decât în zonele confortabile ale globului. Ideile noi și energia politică ar putea să se reverse de la Sud spre Nord printr-o inversare a gândirii convenționale. A gândi problemele etice pe care le-au ridicat distributiștii într-un context cultural diferit ne poate ajuta să plasăm dezbaterea pe un plan mult mai larg.

Multe regiuni din Sudul planetei ar putea fi luate drept exemple pentru susținerea acestui argument; mă voi concentra însă doar asupra Anzilor, și mai precis asupra unei regiuni muntoase din Peru. Satul vizat și problemele etice mai complexe pe care le ridică dezvoltarea rurală au constituit subiectul recentei mele cărți, *A Path of Our Own: An Andean Village and Tomorrow's Economy of Values*[2]. Nu voi descrie în amănunt încercările prin care au trecut ultimele generații ale celor două sute de țărani, vorbitori de limbă quechua. În cartea mea le istorisesc povestea, lăsându-i să-și verse năduful și să-și exprime speranțele. În acest eseu vreau doar să scot în evidență lecțiile universale pe care ni le oferă experiența Anzilor.

Povestea satului Pomatambo este cea a milioane de sate din Sudul planetei. Doar câteva elemente în plus o diferențiază de alte istorii similare. De la începutul secolului trecut, când economia de piață și statul au început să facă presiuni asupra micului său univers, centrele de putere economică și politică au tratat Pomatambo cu un amestec uimitor de ignorare, dispreț și represiune. Cum s-a întâmplat cu multe țări, Peru a cunoscut un ciclu complet de alternative politice: regimuri liberale modernizatoare, o juntă militară cu înclinații de stân-

2 Adam K. Webb, *A Path of Our Own: An Andean Village and Tomorrow's Economy of Values* (Wilmington DE: ISI Books, 2009).

ga, care a întreprins o reformă agrară eșuată, eforturi amatoristice de a introduce un regim social democrat și excesele cvasiautoritare ale economiei de piață. Timp de câțiva ani ruinători, în perioada 1980-1990, a avut loc un război civil în regiunile muntoase. Gherilele maoiste *Sendero luminoso* au luptat pentru a introduce socialismul radical. În timpul acestui conflict au murit șaptezeci de mii de peruvieni fără ca țărănimea să se aleagă cu ceva bun. Politicienii au tot promis că vor dezvolta regiuni sărace precum Pomatambo, dar foarte puține din promisiunile lor s-au materializat.

La un nivel mai adânc, atât stânga cât și dreapta din Peru au comis eroarea pe care scriitori distributiști precum G.K. Chesterton și Hilaire Belloc au identificat-o în Europa cu aproape o sută de ani în urmă. Potrivit lui Chesterton, din punctul de vedere al micului proprietar independent, capitalismul și socialismul erau „cum e turcul și pistolul". În ciuda confruntărilor ideologice dintre ele, aveau în comun impulsul de a-i lipsi pe săraci de autonomie și demnitate. Până la urmă prea puțin conta dacă săracii erau înfrânți de marile conglomerate private sau de o birocrație anonimă. De fapt, acțiunile asupritoare ale pieței și ale statului erau deseori perfect coordonate spre avantajul unei elite[3].

Analizând experiențele unor sate ca Pomatambo și vorbind cu țăranii despre suferințele lor, am constatat că aceleași tipare se repetă mereu. Țăranii mi-au spus că atât gherilele maoiste cât și statul neoliberal aveau o istorie presărată cu crime și hoții. Și nici una din părți, deși făceau mare tam-tam că-i ajută pe țărani, nu întruchipa valorile acestor săteni sărmani. Când i-am întrebat care dintre părți era mai apropiată de aspirațiile lor, o femeie mi-a spus cu tărie în glas: „Nu ne reprezintă nici una. Lucrurile în care credem noi vin de aici, din Anzi". Această ciocnire între valori este demnă de subliniat. Cu siguranță, masacrul la care a asistat satul Pomatambo a fost ieșit din

3 G.K. Chesterton, *What's Wrong with the World* (Fort Collins, CO: Ignatius Press, 1994 [1910]); și *The Outline of Sanity* (London: Methuen and Company, 1926).

comun. Problemele însă rămân atunci când le privim în contextul mai larg al societăților în curs de dezvoltare. Chiar dacă nu-i împușcă, stânga și dreapta liberală/neoconservatoare manifestă un dispreț clar față de țărani, considerându-i înapoiați și un obstacol împotriva societății lor preferate. Să o spunem pe șleau, nici stânga și nici dreapta nu-și pot imagina un viitor care să includă oameni precum sătenii din Pomatambo. Progresul înseamnă dispariția lor.

Gherilele maoiste Sendero Luminoso au fost mai sângeroase decât multe alte mișcări de stânga dar au reprezentat aceleași presupoziții ideologice. Precum mulți alți socialiști, au mers la sate ca Pomatambo unde au găsit norme tradiționale de egalitate și cooperare. Mare parte din obștea sătească este constituită din islazul comunal și asolamente. Țăranii mai săraci beneficiază de pe urma ajutorului pe care și-l oferă reciproc, de la recoltare până la construcția de case. Mulți săteni mi-au spus că, atunci când ești sărac, a împărți cu aproapele tău este o virtute care deosebește valorile țărănești de individualismul deșănțat de la oraș. Dar precum alte forțe politice stângiste, gherilele maoiste au aplicat o logică fatală. Au crezut că de la tradiția țărănească la comunism nu este decât un pas. Sătenii din Pomatambo n-au privit cu ochi buni planurile de colectivizare ale gherilelor. Deși nu aveau mult pământ în proprietate particulară – în primul rând un lot în jurul casei și niște parcele cu porumb în valea de sub satul lor – nu erau dispuși să cedeze ceea ce posedau. Viața lor tradițională se baza atât pe întrajutorare cât și pe independența gospodăriei personale. Gherilele veneau cu propunerea ca o comunitate organică să fie transformată într-o colectivitate administrată birocratic. Puterea ar fi trecut din mâinile localnicilor în cele ale unei birocrații asupritoare. Mai mult, socialismul lui *Sendero Luminoso* le-ar fi impus o formă cenușie de cooperare. Imaginile unei cantine sătești, administrate de stat, grădinița comunală, uniforme obligatorii pentru toată lumea i-au îndepărtat pe țărani. Atitudinile țăranilor nu își găseau locul în construcția utopiei socialiste. Oamenii de la țară erau folosiți doar în chip de carne de tun în lupta gherilelor împo-

triva statului, fiind obstacole încăpățânate în calea spre tot ceea ce maoiștii își doreau să realizeze.

La dreapta eșichierului politic, întâlnim precepte diferite dar același gen de efecte nesănătoase. După căderea regimului militar reformist (1968–1980), statul peruvian a înclinat spre neoliberalism. Prin aceasta se alătura celor mai multe guverne din lumea a treia, inclusiv cele care s-au lăudat cu impresionante, dar totodată superficiale rate de creștere economică. De cele mai multe ori, atitudinea dreptei neoliberale a fost să neglijeze sărăcimea rurală. Se pleca de la premisa că orașele și unele sectoare prospere care produc pentru export sunt motorul creșterii economice, nicidecum agricultura bazată pe micii producători. Statul presupunea că țăranul, dacă vrea să prospere, trebuie să se transforme în altceva – de obicei, un salariat la oraș sau, în cazuri rare, un antreprenor neobosit care să înlăture legăturile organice din comunitate pentru activități pe tiparul agrobusiness-ului.

De obicei, neoliberalismul fie neglijează sărăcimea rurală, fie forțează introducerea capitalismului la țară. Cel mai cunoscut reprezentant al acestei viziuni este economistul peruvian Hernando de Soto, trecut de curând pe lista celor mai influenți intelectuali publici de pe glob. La sfârșitul anilor 80, când *Sendero Luminoso* era în ascensiune, de Soto a scris o carte intitulată în mod semnificativ: *Cealaltă cale: răspunsul economic la terorism*[4]. De Soto afirma că, spre deosebire de ceea ce pretindeau *Sendero Luminoso* și alți stângiști, săracii nu erau asupriți de capitalism. Ei nu aveau acces deplin la structurile și mecanismele acestuia. Drept mărturie, de Soto a prezentat sectorul informal din Peru, constituit din locuitorii ghetourilor urbane; a sugerat că reducerea birocrației și a legislației împovărătoare va descătușa energiile antreprenoriale ale acestor nevoiași. Odată ce li se vor recunoaște drepturile de proprietate, vor putea obține cu ușurință un permis de afaceri și vor putea încheia contracte în deplină legalitate,

4 Hernando de Soto, *The Other Path: The Economic Answer to Terrorism* (New York: Basic Books, 1989 [1987]).

prosperitatea se va naște astfel la bază. Săracii erau capitaliști înnăscuți. Într-o altă carte, scrisă un an mai târziu, *Misterul capitalului: de ce capitalismul triumfă în Vest și eșuează în orice altă parte*, de Soto a venit cu noi argumente. A estimat că în țările în curs de dezvoltare, 9,3 trilioane de dolari „capital mort" este înghețat în case și pământuri fără titluri legale de proprietate. Obținerea titlului de proprietate le-ar permite săracilor să contracteze împrumuturi ipotecare pentru demararea unor mici afaceri. Aceasta ar declanșa o „revoluție a pieței libere" și i-ar scoate pe oameni din sărăcie[5].

Ideile lui de Soto au câștigat adepți printre mulți politicieni cu putere de decizie. Deși în practică n-au pătruns până în multe sate ca Pomatambo, putem spune fără a greși că această „revoluție a pieței libere" va ajunge la țară, mai curând sau mai târziu. Orice alternativă etică la excesele capitalismului modern va trebui să ia în serios acest aspect al viziunii neoliberale, întrucât este tot ceea ce i-a rămas să le mai ofere săracilor capitalismul.

Prin urmare, să vedem care ar fi consecințele pentru populația rurală săracă dacă am aplica viziunea lui de Soto & Co. Ducând destul de departe logica sa și aplicând-o la un sat ca Pomatambo, vom observa câteva schimbări. Prin eliberarea de titluri de proprietate legală pentru case și loturile din jurul lor nu s-ar câștiga mare lucru – s-ar muta doar centrul reglementărilor juridice în afara comunității. Consecințe mult mai serioase ar avea asupra terenurilor deținute în comun, fie ca islazuri, fie ca terenuri care trec prin rotație de la o familie la alta, în funcție de nevoi. Adepții „revoluției pieței libere" ar diviza terenurile comunale și le-ar privatiza de-a dreptul. Cu o piață a terenurilor activă și presiunile exercitate de marea economie, consecințele sunt lesne de prevăzut. Inegalitățile vor crește dramatic întrucât fermele comerciale bogate îi vor înghiți pe micii proprietari, care vor deveni fie muncitori

5 De Soto, *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else* (New York: Basic Books, 2000).

agricoli fără pământ, fie vor fi forțați să plece la oraș în căutare de muncă salariată.

O activitate economică mai intensă poate să mărească PIB-ul. Asta este dogma neoliberală. Dar într-un sens mai larg, sărăcimea n-ar avea de câștigat. Cei care ar avea de profitat ar fi câțiva operatori locali – n-ar mai trebui să respecte legile locale stabilite prin tradiție – și bancherii, care își vor lua partea în urma acestui influx de capital în sistemul financiar global. O concepție care promulgă în mod demonstrativ drepturile la proprietate va conduce la o mai mare concentrare a proprietăților într-un viitor mai îndepărtat.

Creșterea inegalității și a vulnerabilității a avut deja loc în multe țări în ultimul secol. Dar poate precedentul cel mai important de deposedare de pământuri a țărănimii s-a petrecut în istoria modernă timpurie a Europei. Dintre distributiști, mai ales Belloc a acordat o atenție specială așa-numitei „închideri a islazurilor comunale" din secolele VI-XIX. O considera crucială în explicarea marilor inegalități create de capitalism. Precum Anzii și alte părți de pe glob din zilele noastre, satele medievale din Europa aveau întinderi semnificative de pământuri obștești. Folosirea unui astfel de teren era dată de normele tradiționale și furniza un cordon de siguranță vital pentru săraci. Pământurile obștești din sate au dispărut. Mai întâi prin exproprierea mănăstirilor de către Henric VIII, apoi prin închiderea islazurilor de către marii latifundiari, care au mirosit profitul din creșterea oilor, și, în final, prin parcelarea islazurilor comunale și vinderea lor, acțiune desfășurată în satele Europei pe măsură ce înainta capitalismul. Țăranii săraci, a căror condiție a devenit mai vulnerabilă decât înainte, s-au îngrămădit în orașe furnizând mâna de lucru ieftină revoluției industriale. Agricultura a început să se practice pe suprafețe tot mai mari, pe măsură ce normele tradiționale au fost înlocuite de unele intens raționalizate. Este crucial de subliniat – a arătat și Belloc – faptul că epoca modernă nu ar fi trebuit să urmeze o astfel de cale. Dacă ar fi supraviețuit structura economică mai etică a Evului Mediu, și distribuția mai largă a proprietății caracteristică perioadei medievale

timpurii, atunci inovațiile tehnologice ale revoluției industriale ar fi putut să mărească prosperitatea în loc să aducă *sweatshop*-uri[6].

Privind din această perspectivă, ceea ce de Soto & Co propun este închiderea islazurilor comunale aflate la ultima frontieră a umanității: regiunile rurale sărace ale lumii în curs de dezvoltare. 9,3 trilioane de dolari în capital „mort", dacă ar putea fi reînviat, ar resuscita capitalismul pentru încă o generație. Dar săracii săracilor nu ar avea mare lucru de câștigat. Ei și-ar pierde mult din actuala lor independență individuală și locală. Iar structura vieții economice în comunități ca Pomatambo s-ar schimba în rău. Cooperarea tradițională dintre săteni, bunăvoința pe care o manifestau unul față de altul va fi înlocuită de o luptă cruntă pentru supraviețuire individuală.

Întrezărim deja locul unei alternative etice la capitalismul modern. Ea trebuie să ofere o concepție de dezvoltare care să ia în serios țăranii și aspirațiile lor. În loc să-i ucidă pe altarul progresului, această alternativă trebuie să accepte că în viitor comunitățile țărănești, devenite parteneri egali, își vor păstra un loc al lor, de sine stătător. Trebuie să ne imaginăm că satele ar putea rămâne comunități reale, vii și peste o sută de ani, doar că vor avea un nivel de trai mult mai ridicat. Pe scurt, dezvoltarea trebuie să se desfășoare pe baza valorilor și structurilor comunităților tradiționale – în aproape același mod în care distributiștii, uitându-se înapoi la Europa modernă, ar fi vrut ca lucrurile să se fi întâmplat într-un mod diferit.

Asta nu înseamnă că ar trebui să păstrăm tot ceea ce vedem astăzi într-un sat ca Pomatambo, fără să schimbăm nici un aspect al vieții. Sătenii nu-și doresc acest lucru. Dacă nu ne încurcăm în amănunte, putem distinge niște trăsături generale pe baza cărora am putea construi mai degrabă decât distruge. Efectele sociale ale dezvoltării economice pot fi împărțite în două categorii, pe care le-aș numi *practici* și *puteri*. Practicile sunt modurile în care munca și consumul sunt organizate, felul în care oamenii își câștigă existența, răspund factorilor de risc

6 Hilaire Belloc, *The Servile State* (Indianopolis: Liberty Fund, 1977 [1913]).

și rezolvă problema lipsurilor. Puterile se referă la distribuirea proprietății și factorii de decizie politică. Practicile modelează cultura prin experiență; puterile indică setul de valori care are o influență preponderentă. Ambele ne ajută să identificăm ceea ce este demn de păstrat în viața rurală tradițională precum și zonele unde există nevoi imperioase pentru formularea unor alternative concrete. Dată fiind marea diversitate culturală și felul în care obiceiurile locale s-au schimbat cu timpul, chiar și înainte de epoca modernă, nu trebuie să ne pierdem în amănunte legate de un context specific. Privind la aceste comunități, distributiștii și adepții lor din întreaga lume își pot recunoaște unele dintre temele recurente: autonomia gospodăriei și a comunității, răspândirea largă a capitalului, o distribuție echitabilă a producției, cooperarea voluntară, dăruirea în vremuri de restriște și, poate cel mai important, încorporarea în viața economică a așteptărilor etice mai degrabă decât simplul profit.

În timp ce se păstrează preceptele etice, orice alternativă trebuie să furnizeze prosperitate materială. În conversațiile cu țăranii din Pomatambo și din alte părți, ei mi-au transmis ceea ce își doresc de la dezvoltarea economică: lucruri evidente precum apă potabilă, electricitate, drumuri pavate, clădiri solide, îngrijire medicală și educație. Nu se împotrivesc tehnologiei. Vor doar ca tehnologia să se potrivească cu felul lor de viață. A-i priva de aceste lucruri pentru a păstra imaginea nostalgică a unei nobile sărăcii rurale este o atitudine fie stupidă, fie arogantă.

Pentru a crește nivelul de trai și a înmulți oportunitățile în mediul rural, într-o manieră care să facă atractivă viața la țară, satele trebuie să depășească orizontul agriculturii. Probabil această idee este mai puțin evidentă decât precedenta. Virtuțile vieții rurale au fost totdeauna strâns legate de agricultură. Formele de cooperare și de subzistență, sărbătorile și ciclurile vieții țărănești sunt greu de imaginat dacă nu se concentrează pe lucrarea câmpului și creșterea animalelor. Creșterea productivității în agricultură poate să aducă beneficii reale, dar într-o perspectivă mai îndepărtată aceste comunități vor avea

nevoie de sectoare noi: servicii, industrie ușoară etc. Doar așa se va absorbi forța de muncă eliberată prin creșterea productivității în domeniul agricol, doar așa se vor mări veniturile, se va furniza o gamă întreagă de bunuri și servicii dar, mai ales, se va demonstra că țărănimea poate participa pe deplin la viața economică modernă. Problema care se pune se referă la modul de transferare a ceea ce este valoros în viața prezentă a țărănimii, în practicile și forțele care vor însoți aceste forme foarte diferite de activitate non-agricolă.

Câteva activități noi, cum este comerțul cu amănuntul pe scară mică, se potrivesc cu modelul de proprietate individuală și nu cer nimic deosebit din punct de vedere logistic. Dar tot ceea ce se va petrece în sectoarele non-agricole – și chiar inovațiile din cadrul agriculturii – va necesita o organizare pe o scară ceva mai largă. Acesta a fost dintotdeauna un punct sensibil pentru distributiști, care l-au favorizat instinctiv pe fermierul independent și pe meșteșugar. Acolo unde distributiștii au fost nevoiți să recunoască economiile de scară cerute de anumite tehnologii, ei au găsit moduri de a menține proprietatea larg răspândită. Arthur J. Penty a militat pentru reînvierea breslelor medievale din Europa pentru a reglementa producătorii multipli și a promova cooperarea. Belloc a sugerat că acolo unde marile companii au de administrat sectoare precum căile ferate, capitalul trebuie dispersat printre micii acționari[7].

Plecând de la aceste observații și de la experiența vieții rurale tradiționale, putem să ne așteptăm ca majoritatea întreprinderilor care vor desfășura aceste noi activități să fie cooperative. Cooperativele funcționează după normele participării și ale ajutorului mutual, norme care sunt deja parte componentă din viața rurală. Cooperativele dispersează capitalul printre muncitorii-proprietari și favorizează în general principiul egalității veniturilor. Spre deosebire de socialism, coo-

7 Arthur J. Penty, The Gauntlet: *A Challenge to the Myth of Progress,* ed. Peter Chojnowski (Norfolk, VA: HIS Press, 2003). Belloc, *An Essay on the Restoration of Property* (Norfolk, VA: HIS Press, 2002 [1936]).

perativele sunt independente și dau socoteală în primul rând celor care le conduc în mod direct. Atât practicile și forțele lor se pot alinia vieții tradiționale fără a o submina. Pentru detaliile specifice privitoare la modul de funcționare a unei asemenea întreprinderi, un exemplu concludent ni-l oferă cooperativele Mondragón din Spania. Ele ne pot furniza multe lecții, deși caracterul lor este mai mult urban și industrial[8].

A profita de avantajul creat de rețele este un alt mod prin care viața economică rurală trebuie să se adapteze fără a-și pierde centrul etic. Multe dintre economiile de subzistență sunt foarte locale și deconectate una de alta. Pentru a crea prosperitate este nevoie de o interacțiune mult mai puternică între comunități îndepărtate. În anumite cercuri, o astfel de afirmație poate fi controversată. Mulți gânditori, favorabili comunităților rurale, consideră că supradimensionarea economiei moderne este în mod inerent o problemă. Antropologul Arturo Escobar este în favoarea „practicilor locului" care să „roadă" capitalismul pe dedesubt. Iar scriitorul agrarian Wendell Berry găsește că interdependența economică pe scară largă este dezumanizantă[9]. A sugera că o alternativă economică trebuie să profite de rețele extinse geografic și de economia de scară poate să-i contrarieze pe mulți. Ar părea că ne lăsăm ademeniți chiar de sistemul pe care vrem să-l învingem.

Motivele pentru care propun acest model pot fi împărțite în două categorii, una practică și cealaltă filozofică. La un nivel pur practic, orice alternativă care vrea nu numai să supraviețuim dar să și înlocuim capitalismul modern, trebuie să funcționeze bine din punct de vedere material. O mie de experimente locale fără legătură unele cu altele nu vor face decât să amâne distrugerea vieții tradiționale cu încă o generație sau două. Nu-mi pot imagina o prosperitate rurală durabilă care să nu includă întreprinderi sătești făcând comerț la mare distanță sau intrând în cooperare una cu alta etc.; există diferite moduri, unele mai bune, altele mai rele de a face acest lucru, este însă cert că trebuie făcut. Doar astfel această prosperitate s-ar impune prin ea însăși în fața capitalismului, ar atrage adepți și ar reuși să ocupe din ce în ce mai mult spațiu în economia globală.

Dintr-un punct de vedere filozofic, cred că mulți distributiști, agrarieni sau tradiționaliști comit eroarea de a vedea problemele ridicate de capitalism în termenii dimensiunii fizice. În mod sigur, orice alternativă trebuie să lase loc amplu participării locale iar puterea de decizie trebuie să rămână cât mai aproape de oamenii pe care-i afectează în mod direct. Dar aceasta nu trebuie să împiedice cooperativele să facă afaceri pe o piață mai largă. De ce am obiecta oare că o cooperativă din Peru are relații cu una din Etiopia, din moment ce ambele sunt călăuzite de principii etice, lucrează în avantajul propriilor membri și al societăților din jurul lor iar afacerile pe care le fac împreună sunt benefice tuturor din punct de vedere economic? Cei implicați în astfel de tranzacții nu au decât de câștigat din colaborarea cu partenerii lor de pe alte meleaguri. Pe scurt, conținutul și nu scara mai mare a universului, de care este legată desfășurarea activităților economice, este cel care

8 William Foote Whyte, *Making Mondragon: The Growth and Dynamics of the Worker Cooperative Complex* (Ithaca, NY: ILR Press, 1988). Ana Gutierrez Johnson și Whyte, „The Mondragon System of Worker Cooperatives", în *Industrial and Labor Relations Review*, 31:1 (oct. 1977), pp. 18-30. George Cheney, *Values and Work: Employee Participation Meets Market Pressure at Mondragon* (Ithaca, NY: ILR Press, 1999). Peter Leigh Taylor, „The Rhetorical Construction of Efficiency: Restructuring and Industrial Democracy în Mondragon, Spain", în *Sociological Forum*, 9:3 (sept. 1994), pp. 459-89. Sharryn Kasmir, *The Myth of Mondragon: Cooperatives, Politics and Working-Class Life in a Basque Town* (Albany: SUNY Press, 1996).

9 Arturo Escobar, „Place, Economy. And Culture în a Post-Development Era", în *Place and Politics in an Age of Globalisation*, ed. Arif Dirlik și Roxann Prazniak (New York: Rowman and Littlefield, 2001). Wendell Berry, „An Agricultural Journey in Peru", retipărit în *The Gift of Good Land: Further Essays Cultural and Agricultural* (San Francisco: North Point Press, 1981 [1979]), și „The Agrarian Standard", în *The Essential Agrarian Reader*, ed. Norman Wirzba (Washington: Shoemaker and Hoard, 2003).

contează mai mult. Este recomandabil să nu te amesteci în nebunia capitalismului global; a urmări însă avantajul reciproc, colaborând cu oameni care gândesc ca tine, a încheia tranzacții pe o bază etică sunt lucruri care trebuie încurajate. Într-un alt context, vedem aceeași dezbatere fundamentală în controversele legate de Uniunea Europeană. Orice distributist respectabil va considera toxică Uniunea Europeană, întrucât propagă excesele capitalismului pe un teritoriu fără granițe. Orice tradiționalist european ar trebui să aprecieze totuși o tradiție cu totul diferită, cea a rețelelor religioase, culturale și sociale dintr-o epocă anterioară. A reduce problema doar la „dimensiuni" înseamnă să cedăm inamicului orizonturile mai largi, cu sau fără intenția noastră.

Mai rămâne de discutat o problemă: cum ar putea rezolva o alternativă economică viabilă problema acumulării și alocării capitalului? Distributiștii subliniază importanța largii răspândiri a proprietății în contrast cu permanenta concentrare a puterii din capitalism și socialism. Este tot de o importanță crucială, deși întrucâtva mai puțin vizibilă, necesitatea de a supune puterea de decizie economică standardelor etice. În general, cred că nu există obiecții dacă afirmăm că în orice model economic alternativ capitalul trebuie să aibă cinci atribute. Trebuie:

1) *să crească în mod fructuos*, în sensul de a fi productiv, capabil să susțină dezvoltarea economică necesară pentru a eradica sărăcia și a schimba peisajul economic;

2) să fie *independent* de intervențiile de sus, să permită atât demnitatea și autonomia economică cât și flexibilitatea și temeritatea în modul de a aborda oportunitățile economice;

3) să fie *bine distribuit* așa încât să consolideze proprietatea, atât în scopul distribuirii în mod echitabil a profiturilor cât și în cel al dispersării puterii decizionale;

4) *să fie diversificat* – investit în multiple sectoare și locuri pentru a permite persoanelor individuale și întreprinderilor o mai mare securitate financiară și acces la fonduri;

5) administrat potrivit *standardelor etice* care iau în considerare profitabilitatea, trecând însă dincolo de aceasta.

Aceste atribute generale ar trebui să fie pe placul distributiștilor și al altora care au în vedere scopuri similare. Lucrurile se complică întrucâtva atunci când unele activități economice necesită concentrări de capital și investiții de pe piața de capital. O economie formată doar din mici proprietari nu întâmpină astfel de dificultăți; după cum am remarcat mai devreme, o economie alternativă înfloritoare nu se poate baza în întregime pe mici proprietari. Cum să rezolvăm problema într-un mod compatibil cu această viziune etică?

Atunci când luam în discuție asemenea probleme, ar trebui să ne referim și la cel pe care eu îl numesc „milionarul virtuos". O astfel de persoană are la dispoziție un capital pe care vrea să-l folosească în mod profitabil, dar vrea de asemeni să promoveze unele acțiuni etice. Din moment ce ideea de profit și principiile etice se combină în conștiința „milionarului virtuos", ele pot să se întrepătrundă de minune în practică. Uneori, o astfel de persoană poate să renunțe la o oportunitate lucrativă dacă aceasta îi ridică semne de întrebare din punct de vedere etic. Alteori, pus în situația să aleagă între două întreprinderi cu o etică asemănătoare, milionarul virtuos o va alege pe cea care va folosi capitalul investit cu mai mare eficiență. Cu timpul, asemenea decizii vor forma o strategie investițională care va promova atât eficiența economică cât și practicile etice – și chiar ar putea să încurajeze întreprinderile beneficiare ale investițiilor să considere cele două dimensiuni drept inseparabile. Acesta nu este un simplu exercițiu intelectual. Istoria ne oferă multe exemple în genul „milionarului virtuos". Cu toate inegalitățile și abuzurile care au afectat viața economică premodernă, proprietarii de pământuri tradiționali cântăreau deciziile lor economice urmând o perspectivă mult mai largă decât, să spunem, un bancher modern. Au existat versiuni colective ale milionarului virtuos, cum ar fi foarte bogatele mănăstiri din Europa medievală și fundațiile *waqf* din lumea islamică.

În măsura în care capitalul este necesar pentru fiecare economie, el poate fi și un instrument puternic de modelare a vieții economice. Cred că distributiștii din trecut nu au acordat

destulă atenție acestui aspect. Experiența modernă a arătat că infuziile de capital au o greutate cu atât mai mare cu cât o economie este mai complexă și mai dinamică. Deciziile privitoare la felul în care este alocat capitalul sunt cruciale. În ultimul timp s-a criticat pe bună dreptate sistemul financiar global întrucât capitalul circulă numai în funcție de cum este percepută pe termen scurt profitabilitatea sa. Pieţele de capital existente accentuează venalitatea, ruinează existența oamenilor și erodează orice calități etice pe care firmele, care au beneficiat de pe urma capitalului, le-au posedat în trecut. După cum bine a remarcat enciclica papală *Caritas in Veritate*, ar fi în avantajul omenirii dacă mai multe întreprinderi ar avea o perspectivă multidimensională asupra avantajelor sociale în loc să se concentreze doar pe profit[10]. Este greu însă de văzut cum astfel de întreprinderi ar putea totuși să apară și să înflorească în număr larg fără un mecanism fundamental diferit de alocare a capitalului.

Într-o altă ordine de idei, putem observa că orice alternativă economică etică trebuie să atace pe mai multe fronturi: să favorizeze anumite tipuri de întreprinderi, mai ales cooperativele; să promoveze pe scară largă un sistem de rețele, asigurându-se însă că expansiunea lor multiplică binele și nu răul; să elaboreze structuri pentru alocarea de capital așa încât, acolo unde este nevoie de el, să avanseze celelalte aspecte etice pe care le-am semnalat. În cartea mea am detaliat modul în care poate fi realizat acest lucru. Vreau doar să subliniez anumite elemente ale acestei strategii și cum ar putea ele să se articuleze într-un model viabil pe teren. Putem, pentru început, să-l aplicăm cu titlu de experiment la un sat ca Pomatambo dar rezultatele pot fi și mai promițătoare dacă sunt implicate mai multe comunități din diferite regiuni geografice.

După cum au observat distributiștii cu decenii în urmă, când lucrezi cu oameni nevoiași trebuie să pleci de la premisa că nu se întrevede vreun ajutor de la guvern. Din cauza acestor

10 Benedict XVI, *Caritas in Veritate* (Vatican City: Libreria Editrice Vaticana, 2009).

restricții reale dar și pentru a le păstra independența economică, orice experiment trebuie să se concentreze în întregime asupra resurselor de care dispun nevoiașii înșiși și asupra celor provenite din unele sectoare binevoitoare ale societății civile. Într-un sat ca Pomatambo cu terenuri comunale întinse – multe dintre ele puțin utilizate – există deja resurse care pot fi mobilizate într-un astfel de experiment. Cooperativele pot să dea în arendă o parte din terenurile comunale iar veniturile obținute să le folosească pentru înființarea unor noi cooperative în alte domenii. Sau banii celor care lucrează în străinătate pot fi mobilizați în aceleași scopuri prin intermediul uniunilor de credit locale. Iată doar câteva exemple. Important este că un asemenea experiment ar favoriza anumite tipuri de întreprinderi cooperatiste iar alocarea capitalului prin mici bănci și fonduri de dezvoltare sătească ar păstra ponderea satului în viața economică. Practicile și puterile ar converge într-un plan unic.

Pentru ca experimentul să continue pe o scară mai largă, este important ca astfel de întreprinderi locale să fie conectate una cu alta. Aici experimentul trebuie să includă un ONG sau altă rețea care să promoveze cooperarea la distanță, să certifice întreprinderile participante așa încât acestea să se poată recunoaște reciproc, să mobilizeze și să aloce capitalul în scopul împlinirii unor scopuri etice. Un astfel de mecanism de coordonare nu trebuie să fie intruziv dacă vrea să asigure libertatea de decizie a săracilor, capacitatea lor de a fi economic independenți. A certifica întreprinderile economice drept cooperative, care funcționează în cadrul unor norme etice comune, nu înseamnă dădăceală. A mobiliza capitalul și a-l aloca așa cum ar proceda milionarul virtuos nu-i decât un mijloc de a multiplica resursele; nu încalcă în nici un fel deciziile managementului independent al fiecărei cooperative. Într-o perspectivă mai îndepărtată, scopul trebuie să fie realizarea unei structuri de certificare globală și o piață de capital care să respecte principii etice, funcționând în cadrul sistemului de valori al locuitorilor săraci de la sate. Deși unele activități pe scară mai largă necesită structuri indirecte, proprietatea și

capitalul trebuie să rămână în mod predominant în mâinile țăranilor. În felul acesta, ei vor poseda resursele necesare finanțării activității economice și securitatea adițională oferită de o proprietate mai diversificată.

Pe termen scurt și mediu, orice experiment pe această linie trebuie să-și dovedească viabilitatea economică, să crească nivelul de trai și să creeze un spațiu economic etic. Pe lângă un astfel de succes, trebuie să încurajeze și o reformare a sferei politice. Influența economică de obicei o precede pe cea politică, pentru simplul motiv că circuitele economice creează peisajul societății civile necesar ca să-i mobilizeze pe oameni. Potrivit părintelui fondator al sociologiei, Émile Durkheim, comunitățile tradiționale sunt legate prin similarități locale, în timp ce societățile moderne posedă o interdependență mai elastică dar cu bătaie mai lungă[11]. Țărănimea mondială, prin propriile ei circuite economice, va crea condițiile materiale necesare susținerii cauzei ei comune în întreaga lume. Nu există nici un motiv ca, odată ce viabilitatea acestor întreprinderi și rețele va fi fost dovedită, modelul să nu se extindă la orașe. Unul din șapte locuitori ai planetei trăiește într-un ghetou urban și cei mai mulți dintre ei au migrat recent la oraș. Foarte mulți vor îmbrățișa rapid oportunitatea de a se întoarce la țară dacă ar putea să găsească de lucru în astfel de întreprinderi animate de principii etice, unde, în parte, ar fi și proprietari.

Dacă o astfel de alternativă ar putea să dezvolte regiunile sărace ale lumii și ar putea să stabilească rețele de cooperare între ele, importanța acestor teritorii ar crește în mod deosebit. În țări ca Peru, partidele politice sau mișcările animate de asemenea aspirații și experiențe ar putea cu ușurință să ocupe o a treia poziție, sau chiar mai mult, în spectrul politic și să redefinească peisajul electoral. Mai mult, răspândirea lor globală ar putea să fie o provocare la adresa capitalismului globalizat unidimensional. Globalizarea capitalistă pretinde astăzi

11 Émile Durkheim, *The Division of Labour in Society*, trad. Lewis A. Coser (New York: Free Press, 1997).

că vorbește în numele oamenilor de pe toate meleagurile. Înaintea ei, la stânga, același lucru pretindea că-l face Internaționala comunistă. Tradiționaliștii, din varii motive, trebuie să-și formeze și ei o Internațională, tradiționalistă, agrariană sau distributistă, depinde de ce terminologie preferăm. Alianțele pe deasupra granițelor vor impulsiona ceea ce se petrece pe teren și vor oferi mai multe opțiuni. Persoanele cu orientări tradiționaliste de genul celor pe care le-am descris mai sus nu au astăzi prea mult de ales întrucât deciziile politice se supun presiunilor pieței globale și a elitelor, acestea sunt foarte abile în a-și da mâna pe deasupra frontierelor naționale. O rețea economică transfrontalieră de tip tradiționalist, agrarian sau distributist, susținută de alianțe politice internaționale, va schimba ecuația în mod dramatic. Imaginați-vă, de exemplu, un bloc puternic al partidelor distributiste din Parlamentul European care ar încerca să redefinească agenda economică a Uniunii Europene.

În final, aș vrea să repet teza mea de la început privitoare la nevoia unei alternative care să vorbească un limbaj înțeles în cât mai multe regiuni de pe glob. Provocările economice ale timpurilor noastre vin din partea forțelor deteritorializate deși manifestarea și soluțiile propuse se reflectă în nenumărate locuri concrete. A gândi în mod serios o alternativă care să contracareze excesele economice de astăzi înseamnă să redefinești ceea ce înseamnă să fii modern. Nu-i altceva decât o bătălie de idei privitoare la viitorul economiei mondiale și a civilizației umane în general. Poate, printr-o mare ironie, inspirația și terenul fertil pentru o astfel de întreprindere se află în acele teritorii sărace și „înapoiate". Țăranii, considerați astăzi fără viitor, ne-ar putea salva de noi înșine.

Opere citate

Alitto, Guy S., *The Last Confucian: Liang Shu-ming and the Chinese Dilemma of Modernity* (Berkeley: University of California Press, 1979).

Belloc, Hilaire, *An Essay on the Restoration of Property* (Norfolk, VA: IHS Press, 2002 [1936])

Belloc, Hilaire, *The Servile State* (Indianopolis: Liberty Fund, 1977 [1913]).
Benedict XVI, *Caritas în Veritate* (Vatican City: Libreria Editrice Vaticana, 2009).
Berry, Wendell, „The Agrarian Standard", în Norman Wirzba (ed), *The Essential Agrarian Reader (*Washington: Shoemaker and Hoard, 2003).
Berry, Wendell, „An Agricultural Journey in Peru". Eseu republicat în *The Gift of Good Land: Further Essays.*
Cheney, George, *Values at Work: Employee Participation Meets Market Pressure at Mondragón* (Ithaca, NY: ILR Press, 1999).
Chesterton, G.K., *The Outline of Sanity* (London: Methuen and Company, 1926).
Chesterton, G.K., *What's Wrong with the World* (Fort Collins, CO: Ignatius Press, 1994 [1910]).
de Soto, Hernando, *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs în the West and Fails Everywhere Else* (New York: Basic Books, 2000).
de Soto, Hernando, *The Other Path: The Economic Answer to Terrorism* (New York: Basic Books, 1989 [1987]).
Durkheim, Émile și Lewis A. Coser (trad), *The Division of Labour in Society* (New York: Free Press, 1997).
Escobar, Arturo, „Place, Economy, and Culture in a Post-Development Era", în Arif Dirlik și Roxann Prazniak (ed.), *Places and Politics in an Age of Globalisation* (New York: Rowman and Littlefield, 2001).
Gandhi, Mohandas K., *Hind Swaraj: Indian Home Rule* (Madras: G.A. Nateson and Company, 1921 [1908]).
Johnson, Ana Gutiérrez și William Foote Whyte, „The Mondragón System of Worker Production Cooperatives", în *Industrial and Labour Relations Review*, 31:1, oct. 1977, pp. 18–30.
Kasmir, Sharryn. *The Myth of Mondragón: Cooperatives, Politics, and Working-Class Life în a Basque Town* (Albany: SUNY Press, 1996).
Liang Shuming, *Zhongguo ren: Shehui yu rensheng* (Beijing: Zhongguo Wenlian Chuban Gongsi, 1996 [1921–70]).
Penty, Arthur J. și Peter Chojnowski (eds.), *The Gauntlet: A Challenge to the Myth of Progress* (Norfolk, VA: IHS Press, 2003).
Taylor, Peter Leigh, „The Rhetorical Construction of Efficiency: Restructuring and Industrial Democracy în Mondragón, Spain", în *Sociological Forum*, 9:3, sept. 1994, pp. 459–89.
Webb, Adam K., *A Path of Our Own: An Andean Village and Tomorrow's Economy of Values* (Wilmington, DE: ISI Books, 2009).
Whyte, William Foote, *Making Mondragón: The Growth and Dynamics of the Worker Cooperative Complex* (Ithaca, NY: ILR Press, 1988).

(Trad. de Ovidiu Hurduzeu)

Renașterea agrarianismului

Despre neașteptata revenire a micii ferme de familie

de Allan C. Carlson

În 1941, *Prairie Farmer* (Fermierul din preerie), cea mai veche revistă americană cu tematică agricolă, sărbătorea o sută de ani de la înființare. Coperta numărului omagial prezenta imaginea emblematică a „noului" fermier: înalt, tânăr, bine legat. Hainele de oraș înlocuiseră salopeta incomodă iar pălăria din fetru pe cea de paie. În descrierea desenului, se amintește că fermierul din imagine este „cetățean puternic, isteț, prietenos, un vizionar care stă pe un ogor de aur"[1]. Demn de remarcat: nici un cal sau măgar nu se vede pe acel ogor de aur. În locul lor, un tractor care ară. „Utilajele moderne i-au îndreptat fermierului spinarea", se mai spune optimist. Și mai semnificativ, o reclamă de pe partea interioară a coperții o înfățișează pe nevasta fermierului: zveltă, îmbrăcată în haine elegante, radioasă, lângă cei patru copii, iar, în fundal, imaginea soțului pe tractor. În reclamă se afirma: „Fiecare nou echipament MM pus în acțiune la ferma ta te apropie de LIBERTATE și de tinerele vlăstare pentru care muncești pământul"[2]. Pe vremea aceea, fermierii americani și familiile lor numărau vreo 29 de milioane de suflete. O fermă medie avea 160 de acri.

1 „Our Cover Page", *Prairie Farmer* 113 (11 ianuarie 1941), p. 3.

2 „Machinery Will Make Your Farm a Land of Freedom", *Prairie Farmer* 113 (11 ianuarie 1941), interior coperta întâi.

Coperta revistei *Prairie Farmer* din septembrie 2007 prezintă o fotografie a descendentului ocupațional al acestui arhetipal fermier industrial. Fermierul secolului al XXI-lea este destul de în vârstă și cam pântecos, din lipsă de exercițiu fizic; stă alături de unicul său fiu și muncește cei 1700 de acri semănați cu porumb. Datorită subvențiilor pentru etanol, „o mare parte dintre ogoare sunt pregătite să ofere recolte din ce în ce mai mari de porumb"[3]. În total, fermierii americani și familiile lor numără mai puțin de 2,5 milioane de suflete, cu 91 la sută mai puțin decât cifra din 1941; fermierul de rând are de obicei 65 de ani. Agricultura industrială și-a atins scopul: nu libertate și mulți copii, ci eficiență prin înlocuirea oamenilor cu mașina.

Dar, chiar la apogeul megafermei, ceva nou – și totuși foarte vechi – se pune în mișcare. Agricultura industrializată pare „să nască" nu o altă himeră de bioinginerie sau o supermașină, ci *agrarianismul,* o abordare umanistă a agriculturii care va reface legătura oamenilor cu pământul. Viitorul agriculturii nu pare să fie de partea monopoliștilor, a speculanților și a marilor afaceri agricole. Mai degrabă vom fi martorii unei renașteri a agriculturii centrate pe familie. Aparent, ar părea să fie unul dintre cele mai improbabile evenimente ale secolului XXI. În același timp, după afirmațiile entuziaste ale expertului Eric Freyfogle, „agrarianismul ia din nou avânt" iar „căile și virtuțile agrariene reapar în cultura americană"[4]. În mod surprinzător, există dovezi în sprijinul acestor afirmații.

Restaurarea gospodăriei

Ce este agrarianismul? Poetul, romancierul, eseistul și fermierul Wendell Berry – cea mai puternică voce agrariană a

3 Cherry Beriser Stout, „Get Ready for a Bin Buster", în *Prairie Farmer* 179 (septembrie 2007), coperta, 6.

4 Eric T. Freyfogle, ed., *The New Agrarianism: Land, Culture and the Community of Life* (Washington, D.C.: Island Press/Shearwater Books, 2001), pp. xiii-xiv.

Americii – descrie această viziune asupra lumii ca fiind opusă ideii de industrialism. Economia industrială, scrie el, constituie cultura unei „iubiri de-o noapte". „M-am distrat grozav", spune iubărețul, adept al industriei, „dar să nu mă întrebi cum mă cheamă"[5]. Agrarianismul se bazează, în schimb, pe o cultură definită de căsătorie, un legământ pe viață întemeiat pe grija unuia față de celălalt. Brian Donahue subliniază cerința ca „agricultorii să-și cultive pământul în primul rând pentru a-și asigura o viață de familie sănătoasă"[6]. Lynn Miller, editorul și directorul lui *Small Farmer's Journal*, spune că agrarianismul se bazează pe două principii: „În primul rând, asigurarea traiului familiei fermierului și în al doilea rând căutarea mijloacelor de întrajutorare între rude, prieteni, vecini"[7].

Cheia construirii unor gospodării agrare sănătoase, susține Berry, este să revalorizăm atât *munca gospodarului* cât și pe cea a *gospodinei.* Munca gospodarului este „munca unui bărbat casnic, un bărbat care a acceptat lanțurile gospodăriei sale". Gospodarul este „grijuliu și smerit", gata „să păstreze, să chivernisească, să facă să dureze, să conserve". În sistemul de agricultură industrială, cultivarea pământului a fost înlocuită de o îngustă „știință a solului"; în locul creșterii animalelor, care presupune „recunoașterea faptului că animalele pe care le îngrijim sunt ființele de lângă noi" s-au dezvoltat „știința zootehnică" și „fabrica de crescut animale care... este o viziune a iadului". Chiar și „arta superioară și esențială a gospodinei" a cedat locul în universități „unei științe a familiei și a consumatorului"[8]. Agrarianismul înseamnă să revigorezi gospodăria familială ca pe un „centru al productivității economice"[9], redându-le femeilor și bărbaților sarcinile lor naturale și necesare.

Deși au multe trăsături comune cu ambientaliștii, agrarienii diferă de aceștia în câteva privințe importante. Pentru ecologiști, mai ales pentru cei „fundamentaliști", oamenii sunt o problemă, sursa degradării mediului înconjurător, un „cancer" al planetei. Această viziune ar putea fi rezumată prin „cu cât mai puțini oameni, cu atât mai bine". Agrarienii, dimpotrivă, iubesc oamenii cu pasiune, acceptă cu brațele deschise copiii și comunitățile umane. După cum subliniază doi autori favorabili cauzei lor: „Agrarienii [...] subliniază că o viață înfloritoare înseamnă [...] interdependența cu vecinii într-o zonă geografică limitată, o comunitate stabilă, relativ autonomă economic și intergenerațională [...] și o anumită autonomie personală asigurată de munca fizică depusă de preferință pe propriul pământ"[10].

Criza agriculturii industriale

Adepții agrarianismului contemporan subliniază slăbiciunea agriculturii industrializate. Cel mai important aspect este incapacitatea crescândă a fermelor de tip intensiv de a fi competitive pe piața liberă. Gene Logsdon din Ohio amintea că în anul 1999 aproape jumătate din venitul fermierilor americani provenea din subvenții guvernamentale. Altfel spus: „Aproape că nu există fermieri în Midwest care să trăiască din agricultură", ca să se descurce au nevoie de subvenții de la stat, de moșteniri, de investiții sau de un serviciu în alt sector[11].

În vremea aceasta, activitățile agricole devin tot mai complexe. Creditele de refinanțare ascund adevăratul proprietar al utilajelor. „Aspersoare telecomandate împroașcă îngrășămin-

5 Wendell Berry, „The Whole Horse", în Freyfogle, *The New Agrarianism*, p. 64.

6 Brian Donahue, „The Resettling of America", în *The Essential Agrarian Reader: The Future of Culture, Community, and the Land,* ed. Norman Wirzba (Louisville, KY: The University Press of Kentucky, 2003), p. 49.

7 Lynn Miller, „Inside the Circle", în *Small Farmer's Journal,* 31 (vara 2007), p. 4.

8 Wendell Berry, *The Way of Ignorance and other Essays* (Emeryville, CA: Shoemaker & Hoard, 2005), pp. 96-100.

9 Freyfogle, *The New Agrarianism*, p. xxxvii.

10 Benjamin E. Northrud și Benjamin J. Brukvoort Lipscomb, *Country and City*, în Wirzba, *The Essential Agrarian Reader*, p. 200.

11 Gene Logsdon, „What Comes Around", în Freyfogle, *The New Agrarianism*, p. 82.

tele și pesticidele. Senzorii veghează să nu apară boli și dăunători. Camioane închiriate transportă grânele." Fermele industriale de creșterea animalelor bagă hormoni și antibiotice într-o asemenea măsură încât porcii și vitele n-ar mai putea supraviețui sub cerul liber. „Fermierul" stă într-un birou în fața computerului, vânând noi scutiri de taxe și impozite sau jucând la bursa din Chicago[12]. Logsdon ajunge la concluzia că „această evoluție către concentrarea totală a puterii se va sfârși, întrucât în istorie s-a sfârșit întotdeauna. Călcăm fără ezitare pe urmele Imperiului Roman". Pe ruinele agrobusiness-urilor, Logsdom observă cu optimism nașterea unui „nou peisaj de ferme-grădini"[13].

Economistul John Ikerd consideră sistemul combinatelor de creștere a animalelor un simbol a ceea ce este greșit în agricultura americană. Promovate ca purtătoare de progres economic, aceste structuri masive închid mii de porci, vite și alte animale în țarcuri strâmte; animalele nu ajung niciodată să mai atingă pământul adevărat sau să simtă mirosul ierbii verzi. „Un combinat de creștere a animalelor nu este o fermă, ci o fabrică... O fermă de animale miroase, un combinat pute." Nu aduc nici un beneficiu comunităților în care se găsesc; apelând de obicei la mâna de lucru ieftină a imigranților, nu creează locuri de muncă, iar urâțenia și duhorile pe care le emană descurajează alte oportunități economice. Ikerd amintește și un alt aspect: „Corporațiile nu au familie, nici comunitate locală și din ce în ce mai mult nu au nici naționalitate. Până la urmă, operațiunile agricole controlate de corporații vor fi izgonite din comunitățile rurale din SUA și Canada"[14]. În căutare de

12 Gene Logsdon, *Living at Nature's Pace: Farming and the American Dream* (White River Junction, VT: Chelsea Green Publishing Company, 2000), pp. 209-214.

13 Gene Logsdon, „All Flesh is Grass: A Hopeful Look at the Future of Agrarianism", în Wirzba, *The Essential Agrarian Reader*, p. 155.

14 John Ikerd, „Reclaiming Rural America from Corporate America", conferință pentru Clean Water Network, Washington, D.C., 25 februarie 2007; la web.missouri.edu/~ikerdj/papers/wash%20DC%20Reclaim.htm

mână de lucru ieftină, se vor duce probabil în țări ca Brazilia, unde, după o generație, prezice Ikerd, or să-și dea probabil sfârșitul[15].

Wendell Berry recunoaște puterea de seducție a agriculturii de tip industrial. Își amintește cum, la vârsta de șaisprezece ani, pe când lucra pe câmp cu noul tractor Farmall al tatălui său, uitându-se la o pereche de măgari din apropiere, „eram indignat de lentoarea lor". Într-adevăr, afirmă el, dacă privești lucrurile „într-un context limitat" și iei în considerare calculele contabile pe termen scurt, există un dram de adevăr în promisiunea agriculturii industriale de a mări productivitatea și a economisi mâna de lucru. Într-o perspectivă mai îndelungată, tractorul simbolizează trecerea de la o agricultură bazată pe energia solară gratuită la una dependentă de combustibilii fosili și o linie lungă de furnizori. „A deschis o epocă a lipsei limitelor, sau a iluziei ei, și acest fapt în sine este un fel de minune". Berry insistă totuși că o astfel de situație nu poate să dăinuiască: „Robota neobosită a tractoarelor a adâncit sentimentul de nerăbdare, afectând sănătatea oamenilor și viața de familie, un preț care nu a fost calculat încă pe deplin". Pe măsură ce prețul combustibililor fosili crește, pe măsură ce costurile generate de utilajele agricole devin prohibitive iar depopularea creată de agricultura mecanizată este aproape completă, crește și necesitatea de a calcula mai atent costurile; revine și conștiința limitelor. Agrarienii insistă că o nouă agricultură, bazată pe respectul pentru aceste limite, este singura alternativă[16].

Există și alte semne de schimbare la nivel macro, care anunță discret și deseori indirect noul agrarianism. Lynn Miller sugerează că marea goană după biocombustibil va fi un cadou picat din cer pentru fermele din toată lumea specializate în cultura plantelor oleaginoase, „zile fericite pentru ingineria genetică" și, drept consecință, „accelerarea degradării mediului înconjurător și a schimbărilor de climă". Pe măsură ce tot

15 Noted in Logsdon, „All Flesh is Grass", p. 166.

16 Berry, *The Way of Ignorance*, pp. 93-96.

mai mult teren agricol este deturnat spre producția de porumb, soia, rapiță, cererea de carne, vegetale, nutrețuri produse pe plan local va crește dramatic: „prețurile produselor agricole locale vor fi din ce în ce mai mari". În același timp, chinezii, cărora le-a crescut nivelul de trai, „au dat de gustul produselor lactate" iar „moda dietelor alimentare" a dus la redescoperirea laptelui și în America de Nord. Această situație generează noi piețe pentru micile ferme de lapte. Într-adevăr, după cum scrie Miller, „o mică fermă de familie, independentă și bine administrată, poate să aibă un profit de peste 100.000 de dolari doar din vânzarea de lapte"[17].

În mod asemănător, modele alimentare din America de Nord converg către „alimentația organică, devenită «chic»". Cererea de produse organice se dublează la fiecare trei sau patru ani. Este adevărat că se produce o consolidare previzibilă a magazinelor de desfacere și a producătorilor (de exemplu, Whole Foods și-a cumpărat de curând principalul concurent). Cu toate acestea, micul fermier se bucură și el de un *boom*, fie și vremelnic: 10 dolari și mai mult pentru un galon de lapte biologic crud; 5 dolari livra de pui crescut biologic; 0,50 dolari oul; 5 dolari livra de verdețuri biologice. „Acum, deodată, multe ferme mici, independente, în care se practică agricultura biologică, pot obține profituri de câteva mii de dolari pe acru." Mai mult. Internetul le creează micilor fermieri noi oportunități de a-și vinde produsele. Miller a recunoscut că: „Niciodată nu a trăit fermierul timpuri mai favorabile"[18].

Un nou populism

Renașterea agrară poate fi considerată expresia unui nou populism, o mișcare ce pornește de la bază. Revista lui Lynn Miller, *Small Farmer's Journal*, acum în cel de-al treizeci și unulea an de existență, are aproape 20.000 de abonați și este

17 Miller, „Inside the Circle", p. 5.

18 *Ibid.*, pp. 4-5.

distribuită pe plan național în rețeaua de librării „Borders"[19]. SFJ prezintă cititorilor o selecție atrăgătoare de articole practice despre creșterea păsărilor, construirea unui grajd, apicultură, adevărații cai putere, alături de rețete culinare tradiționale, o pagină pentru copii și reproduceri de materiale despre tehnicile agricole preindustriale. Cea mai atractivă este secțiunea din revistă dedicată scrisorilor de la cititori, zeci de mărturii, în fiecare număr, privitoare la edificarea unei noi ordini agrare, și – mai surprinzător – secția cu reclame în care firme preponderent de familie își oferă serviciile noilor agrarieni. Alte publicații agrariene de același gen includ *Touch the Soil, Farm and Life Newsletter, Countryside, Heavy Horse World* (din Marea Britanie), și *Back Home*.

Un alt fenomen cu impact la nivel local a fost rapida dezvoltare în toată țara a piețelor agricole. În 1994 existau 1.755 de piețe; în 2007, 4.385, o creștere de 150 la sută. Aceasta formă de comerț direct îl elimină pe faimosul „intermediar" din procesul de distribuție și încurajează producția locală. Aproape 20.000 de fermieri americani își vând produsele exclusiv în acest fel[20].

S-a născut și o altă formă de comerț direct, de la fermier la consumator: agricultura sprijinită de comunitate (ASC). Este o metodă de cooperare dintre producător și consumator prin care se asigură produse de calitate. Se pare că își are originea în Germania, Elveția și Japonia anilor '60. Ideea a fost adusă în America în 1984, când Jan Vander Tuin din Elveția s-a alăturat lui Robyn Van En din Great Barrington, Massachusetts, pentru a crea Indian Hill Farm. ASC-ul se bazează pe o înțelegere între un fermier și un grup de acționari, care îi dau cultivatorului, spre sfârșitul iernii, o sumă negociată, aceasta în schimbul promisiunii că acționarii vor primi săptămânal, din iunie până în octombrie, o cutie cu produse. Pe baza acestui contract de tip „risc și recompensă", consumatorii

19 Una dintre marile rețele de librării din SUA (n. trad.).

20 „Farmers Market Facts", la www.usda.gov/farmersmarkets/facts.htm; și www.ams.usda.gov/farmersmarkets/FMstudystats.htm.

primesc ceea ce fermierul a produs. Spre deosebire de sistemul de vânzare către abonați, ASC-urile nu le garantează acționarilor o anumită cantitate sau un anumit tip de hrană; ei investesc în întreaga fermă și primesc din recolta obținută în fiecare sezon. ASC-urile exprimă, mai ales, un „stil de viață". Majoritatea sunt dedicate agriculturii biologice, cultivă varietăți rare, care nu se găsesc în comerț, folosesc munca voluntarilor și a celor care vor să învețe, organizează „Zile ale recoltei" și alte acțiuni de acest gen și oferă cutii cu alimente nevoiașilor.

În SUA și Canada, o acțiune la un ASC tipic costă între 350 și 500 de dolari; mărimea ASC-urilor variază de la 5 până la aproape 1000 de acționari. Sistemul le furnizează fermierilor capitalul necesar și elimină riscurile legate de piață și de vreme rea. În schimb, fermierul se poate concentra asupra calității recoltei și îngrijirii atente a solului. Întrucât costurile de distribuție sunt mici (lăzile cu produse sunt trimise doar în câteva puncte), produsele ASC-urilor au un preț competitiv. S-a estimat recent ca există în prezent între 1300 și 3000 de ASC-uri în America de Nord, cel mai mare fiind Angelic Organics din Boone County, Illinois, prezentat în filmul documentar „The Real Dirt on Farmer John"[21].

Un alt fenomen recent pornit „de jos" este dezvoltarea pășunatului ca formă viabilă de agricultură. Mișcarea este strâns legată de figura geneticianul Wes Jackson, care a înființat în 1976 Land Institute din Salinas, Kansas. Jackson, probabil reacționarul prin excelență, crede că omenirea „a practicat în mod greșit agricultura în ultimii 10.000 de ani". Greșeala omului neolitic a fost „să înceapă să are câmpurile și să erodeze pamântul". Jackson consideră solul ca fiind o resursă *neregenerabilă*, care n-ar trebui să simtă vreodată tăișul plugului. Wes Jackson numește pământul „un mozaic ecologic. Abia începem să recunoaștem puterile inerente ale adaptării

21 Dan Imhoff, „Linking Tables to Farms", în Freyfogle, *The New Agrarianism*, pp. 19-26. V. de asemenea: „Community-supported agriculture", la en.wikipedia.org/wiki/community-supported agriculture.

locale". Agricultura sa este bazată pe pășuni perene, legume, floarea soarelui și vite care nu sunt hrănite cu porumb sau soia. Aceasta este „agricultura sistemelor naturale" care se folosește din plin de lumina soarelui și caută „un paradis de pășuni permanente". Implementând acest sistem timp de doi ani în Ohio, Gene Logsdon a descoperit o extraordinară vitalitate în solul său: „Am început să înțeleg de ce adunările crescătorilor de vite sunt atât de animate în comparație cu conferințele pe teme cerealiere, unde fermierii au mereu fețe morocănoase. Noi știm că facem ceva revoluționar și dătător de speranță"[22].

Noul agrarianism este în armonie și cu noul urbanism, un fel de rebeliune populară împotriva aspectului anost și steril al suburbiilor. Noii urbaniști „împărtășesc disprețul agrarian față de modul contemporan de folosire a terenului, inspirându-se în schimb din modurile tradiționale". Altfel spus, ambele mișcări caută „o reînnoire a tradițiilor milenare legate de așezările umane". Noii urbaniști arată că „așezările umane au fost în mod tradițional orientate către omul care merge pe jos" și că „vecinătatea este unitatea fundamentală a așezării omenești". Ei definesc un cartier în termeni temporali: o plimbare pe jos din centrul până la marginea sa nu trebuie să depășească cinci minute. Cu deosebit simț de pătrundere, noii urbaniști Benjamin Northrup și Bent Braxvoort Lipscomb afirmă că un sat „este în esență o așezare unică, de sine stătătoare de la țară". Oricare comunitate, fie ea urbană sau sătească, trebuie să aibă anumite trăsături: un centru clar delimitat, locuri ce simbolizează identitatea acelei comunități; o combinație de structuri comerciale, rezidențiale și civice; case cu fața la stradă și intrări evidente și o delimitare clară de regiunea periurbană. Noii urbaniști apără cu entuziasm menținerea fermelor de familie în proximitatea gospodăriilor neagricole[23].

22 Logsdon, „All flesh is Grass", p. 168. Și Wes Jackson, „The Agrarian Mind: Mere Nostalgia or a Practical Necessity", în Wirzba, *The Esssential Agrarian Reader*, pp. 140-52; și Scott Russell Sanders, „Learning from the Prairie", în Freyfogle, *The New Agrarianism*, pp. 5-13.

23 Northrup and Lipsomb, „Country and City", pp. 191-99.

În vremea aceasta, Gene Logsdon îi salută pe cei pe care îi numește „provinciali", stabiliți la mare distanță de oraș. Sunt noii refugiați din fața stresului vieții urbane și suburbane, specialiști și persoane care lucrează acasă, dornici „să aducă înapoi în America rurală viața și banii care au consolidat sectorul bancar de-a lungul a două secole de consolidări monopoliste", legitimizate de concentrarea monopolistă a educației. Într-un paragraf impresionant, Gene Logsdon sintetizează aspirațiile acestor noi agrarieni:

> „Ne revoltăm împotriva economiilor bazate pe putere. Vrem să câștigăm de pe urma pământului dar și din surse neagricole... Vrem să avem un cămin în care copiii noștri să știe ce înseamnă munca adevărată și, pe măsură ce cresc, să poată învăța ceva util. Vrem o alternativă la mâncarea de fabrică – iradiată și plină de chimicale, sau, în cazul cărnii, plină de hormoni și antibiotice. Vrem să muncim acasă... așa încât să nu fim nevoiți să ne ducem copiii la grădiniță".

Cu un picior la țară, cu altul în oraș, „provincialii" se străduiesc, spune Logsdon, „să unească cea mai bună parte a vieții urbane cu cea mai bună parte a vieții rurale într-un nou și admirabil agrarianism"[24].

Infrastructura intelectuală

Dacă ideile influențează cultura iar aceasta, la rândul ei, influențează politica, atunci noul agrarianism se poate lăuda cu un număr mare de intelectuali care îl promovează, în primul rând scriitori și cărturari. Când Wendell Berry și-a făcut auzit glasul, în anii '60, și-a putut găsi aliați doar în trecut: de pildă pe Liberty Hyde Bailey de la Universitatea Cornell, autorul cărții *The Holy Earth* (1916) și fondatorul mișcării „Country Life"; sau pe The Twelve Southerners (Cei doisprezece sudiști), afiliați Universității Vanderbilt, coautorii volumului *I'll take my Stand* din 1930. Cu toate acestea, în anii '70 a început să se formeze în jurul lui Berry un grup de scriitori. Printre primii săi prieteni erau Wes Jackson, Gene Logsdon, Hayden Caruth, poetul Eric Tretheway și David Kline, fermier Amish din Ohio, editor și autor de cărți. O generație mai tânără de scriitori și cercetători s-a strâns sub flamura agrarianismului. În 2007, University Press of Kentucky a publicat un *festschrift* intitulat *Wendell Berry: Life and Work*, editat de Jason Peters și conținând 28 de eseuri, conturând o nouă comunitate de scriitori agrarieni. Alte opere cu un mesaj asemănător includ cartea lui David Hanson *Other Greeks: The Family Farm and the Agrarian Roots of Civilization* (1995).

Berry afirma că două eșecuri au afectat mișcarea agrariană: lipsa unei evaluări bine documentate a adevăratelor efecte produse de industrialism și absența unei doctrine economice agrariene adecvate[25]. Aceste lipsuri sunt acum suplinite de personalități precum John Ikerd, fost profesor de economie agrară la Universitatea din Missouri. Și-a început cariera de economist fiind „un adept necondiționat al pieței libere". Totuși, credința sa în mâna invizibilă a fost zdruncinată de criza agrară de la începutul anilor '80, când până și „fermierii buni", cei care făcuseră tot ceea ce le spuneau experții, au dat faliment. John Ikerd a ajuns în final la concluzia că acesta nu era destinul inevitabil al agriculturii, ci mai degrabă simptomul unui tip distinct de agricultură, unul „condus de specializare, standardizare și consolidari – o agricultură industrială dominată doar de profitul economic imediat"[26].

Ikerd continuă sa-i admire pe economiștii clasici – Adam Smith, David Ricardo și Thomas Malthus – pentru faptul de a fi acordat „dimensiunilor sociale și etice ale vieții" o însemnătate la fel de mare ca și celor economice. Smith, spune Ikerd, a înțeles că *pământul* (și alte resurse naturale) „constituie «de departe» cea mai mare, mai importantă și mai durabilă bogăție a oricărei țări". Ikerd se desparte însă de economiștii neoclasici de la începutul secolului al douăzecilea care,

24 Logsdon, „What Comes Around", pp. 87-89.

25 Berry, „The Whole Horse", p. 65.

26 Ikerd, „Reclaiming Rural America from Corporate America", p. 1.

pretinzând că sunt doar oameni de știință, „au abandonat fundamentele sociale și etice" ale predecesorilor lor[27].

Ikerd explică apoi de ce agrocapitalismul nestrunit va eșua. El atribuie acest rezultat nici mai mult nici mai puțin decât celei de-a doua legi a termodinamicii, legea entropiei: tendința tuturor sistemelor închise de a se îndrepta către disoluția finală a materiei și energiei. Viața pe pământ, scrie Ikerd, este sustenabilă numai datorită emisiei zilnice de energie solară care împiedică entropia sistemului. Capitalismul industrial „este un sistem foarte eficient de extragere a energiei" dar stimulentele lui încurajează în mică măsura folosirea energiei solare. Potrivit lui Ikerd, capitalismul industrial accelerează entropia resurselor.

Mai mult. Ikerd insistă că acest sistem accelerează și entropia *socială*. Slăbește familia și celelalte relații personale întrucât eficiența maximă cere ca oamenii să interacționeze în mod imparțial și impersonal. Ikerd susține că economiile globalizate „sunt eficiente datorită oamenilor pe care îi pun la muncă fără să facă nimic pentru restaurarea capitalului social necesar a susține relații personale pozitive în societate. Nu există stimulente economice pentru a investi în familii, în comunități sau în societate spre beneficiul generațiilor viitoare. Și de obicei este mai profitabil sa găsești noi oameni și să-i exploatezi decât să investești în programe de educație și training".

Pe măsură ce se epuizează atât capitalul material cât și cel social, susține Irkerd, se degenerează și economia.

Rezultatul este eliminarea permanentă a tuturor granițelor, o mișcare de uniformizare. Irkerd observă că globalizarea acționează cu scopul de a dizolva toate granițele politice și culturale, tinzând către formarea statului mondial și a unei culturi globale unice. Are același efect asupra practicilor agricole: „Spectaculoasele creșteri ale productivității și eficienței economice în agricultură au fost realizate prin desființarea haturilor cu scopul de a facilita utilizarea metodelor producției industriale". De exemplu, fermele industriale înlătură gardurile pentru a introduce utilaje masive și a practica monocultura. Dezvoltarea fabricilor de crescut animale este parte a aceluiași proces. Pe scurt, „peisajul rural tinde către o uniformitate inertă, fără formă, structură, ierarhie sau diferențiere".

Din perspectiva lui Ikerd, singura cale pentru a contracara entropia resurselor este o reîntoarcere a agriculturii la energia solară, nicidecum combustibilii fosili și alte minerale. Singura cale pentru a contracara entropia socială este să folosești cultura și legea pentru a proteja familia, parohia și comunitatea împotriva intruziunii stimulentelor unilaterale ale capitalismului globalizat[28]. Iar această cale este deschisă de principalele proiecte agrariene.

Greutăți și dileme

Noul agrarianism nu este lipsit de probleme. Actuala renaștere își are în primul rând propriile ei aspecte excentrice. Cele mai multe sunt legate de conceptul de agricultură „biodinamică". Această abordare a agriculturii este datorată arhitectului ei, Rudolf Steiner. Cunoscut în SUA mai ales pentru crearea școlilor Waldorf, Steiner (1861-1925) a fost un matematician austriac multivalent: opera sa numără 350 de volume. Și-a numit viziunea asupra lumii Antroposofie, o viziune care punea accentul pe unitatea dintre spiritual și senzorial, pe natura ființei umane ca trup-suflet-spirit și pe credința sa în încarnare și în realitatea lumii ca spirit.

Spre sfârșitul vieții sale, Steiner a ținut opt conferințe în fața fermierilor de lângă Breslau. Au fost publicate în 1924 sub titlul *Fundamentele spirituale ale renașterii agriculturii*. Steiner susținea că „o fermă este sănătoasă doar în măsura în care devine un organism în sine – un ecosistem individualizat aflat sub conducerea fermierului și care interacționează cu

27 John Ikerd, „Is Sustainable Capitalism Possible", conferință la The Life Economy Session of the World-Life Culture Forum-2006, Gyengong'gi Province, Republic of Korea, 20-23 iunie 2006; la web.missouri.edu/wikerdi.papers/korea%20%sustainable20Capitalism.htm

28 Ikerd, „Is Sustainable Capitalism Possible", pp. 3-7, 10.

realitățile mai largi, ecologice, sociale, economice și spirituale din care face parte"[29]. Biodinamica se distinge de agricultura biologică prin practicile destinate „să asigure echilibrul dintre domeniile fizice și cele non-fizice mai înalte; să recunoască influența forțelor cosmice și terestre și să îmbogățească ferma, produsele și locuitorii ei cu energiile vieții"[30].

Biodinamica, chiar în formele ei cele mai excentrice, nu face rău. În cel mai bun caz, metodele ei de fertilizare îmbunătățesc sănătatea solului și întreaga ei perspectivă îl încurajează pe fermier să aibă mare grijă de vitalitatea fermei sale...

O problemă mai serioasă este legată de faptul că admirabilul umanism al agrarienilor și atenția acordată peisajului echilibrat îmbracă uneori accente de control al populației. De exemplu, într-un eseu recent, Gene Logsdon o citează favorabil pe o femeie care avea obiecții față de un nou proiect imobiliar: „De ce nu există locuri unde oamenii să fie dispuși, printr-un acord, să limiteze dimensiunea familiei și cheltuielile ei pentru a opri creșterea populației? Dacă aceasta este o țară liberă, de ce nu putem să creăm câteva comunități bazate pe creștere-zero?". În același eseu, Logsdon însuși se plânge că „nu are loc nici o discuție privitoare la încetinirea creșterii populației"[31].

În aceeași ordine de idei, se aduce argumentul că „în mod realist, puține familii de americani se pot întoarce astăzi la țară iar pământul să fie centrul economei de familie". Această afirmație a lui Eric Freyfogle continuă cu asigurarea că noul agrarianism nu mai cere „o împărțire largă, echitabilă a pământului". Foarte puțini noi agrarieni, susține Freyfogle, cer o reformă agrară care ar împărți marile ferme în mici ferme de familie sau vor o nouă legislație care ar încuraja stabilirea gospodăriilor de familie pe terenuri publice. El susține că noii agrarieni „recunosc că o agricultură de calitate necesită talente specializate și că nu e vorba de o activitate căreia un novice să i se dedice *full time* cu șanse de succes"[32].

De fapt, agrarieni de vază susțin într-adevăr o repopulare a peisajului rural (fără însă a oferi detalii concrete). Brian Donahue insistă că „sarcina agrarienilor este să producă mai mulți agrarieni". El oferă chiar o viziune a terenurilor redistribuite: „N-ar fi oare frumos dacă tot acest peisaj fantomatic, pe care ni-l oferă acum regiunile rurale nepopulate, ar fi presărat de o multitudine de ferme, de o sută de acri fiecare, cu culturi de grâu, fânețe, asolamente și pășuni, toate incadrate de păduri, bălți și preerii declarate rezervații naturale?"[33] Wendell Berry este și el de acord că „avem nevoie de o largă populație rurală, viguroasă, cu o forță calificată de muncă, o populație care nu numai să facă pământul să producă dar să și aibă grijă de el"[34]. În altă parte, Berry afirmă că longevitatea, coerența și stabilitatea populării lui de către specia umană „cere ca pământul să fie divizat între mulți proprietari și utilizatori"[35].

Eu însumi am propus (aproape în serios) un plan care ar redirecționa subvențiile anuale de 20 de miliarde de dolari, oferite agrobusiness-urilor, către un fond care ar sprijini înființarea unui milion de noi ferme de familie. Cei care ar primi aceste subvenții și împrumuturi ar trebui să întrețină o grădină de zarzavat, să crească animale și să permită vizitele copiilor de școală. Măcar în „fantezia" mea, noi, plătitorii de impozite am primi în sfârșit acel ceva pe care credeam că am dat banii în toți acești ani: o regiune rurală cu gospodării stabile, familii fericite și copii cu bujori în obraji[36].

29 Rudolph Steiner, *Spiritual Foundations for the Renewal of Agriculture*, ed. M. Gardner (Junction City, OR: Biodynamic Farming and Gardening Association of the USA, 1993).

30 Steve Diver, *Byodinamic Farming and Compodst Preparation* (Fayette, AR: Appropriate Technology Transfer for Rural Areas, 1999), p. 2.

31 Gene Logsdon, „The Folly of Trying to Repress the Agrarian Impulse", în Logsdon, *Living at Nature's Pace*, pp. 235, 240.

32 Freyfogle, *The New Agrarianism*, pp. xxix, xxxvii.

33 Donahue, „The Resettling of America", pp. 49-50.

34 Berry, *„The Way of Ignorance"*, p. 119.

35 Berry, „The Whole Horse", p. 69.

36 Allan Carlson, „Agrarian Fairy Tales", în *The Chesterton Review*, vol. 28, nr. 3 (2002), pp. 353-56.

Să creăm „obști"?

Problema mai largă este proprietatea agricolă. De fapt, Donahue este de acord cu Freyfogle că „o epocă de aur" a micilor ferme nu a existat niciodată în America. Donahue susține că agricultura americană era în secolul al XIX-lea „determinată în primul rând de exploatarea rapidă a capitalului natural (altfel spus, fertilitatea solului) pentru a vinde pe piețe îndepărtate". Această situație domnea atât în Midwest cât și în sudul care exporta bumbac. El îl citează pe Henry David Thoreau, care la mijlocul secolului al XIX-lea a criticat agricultura americană: „Datorită avariției, egoismului și unui obicei meschin [...] de a considera solul drept proprietate [...] peisajul este schilodit, la noi agricultura este ruinată iar fermierul duce o viață dintre cele mai sărmane"[37].

Problema este veche și i-a contrariat deseori pe agrarienii visători. În termeni simpli, o piață liberă a terenurilor agricole manifestă aceeași tendință spre consolidare pe care o au toate piețele libere. Cu timpul, micile ferme de familie tind să dispară în mari holdinguri prin decese, moșteniri, speculații, dificultăți financiare, taxe și impozite și alte probleme cu care se confruntă. Timp de jumătate de secol, est-europenii s-au lovit de aceleași probleme. Pentru a fi siguri că „pământul aparține celor care îl cultivă", ei au ajuns la concluzia că „valoarea pământului nu trebuie să fie determinată de prețul pieței". Munca omului este cea care ar trebui să stabilească „nivelul valorii"[38]. Au aplicat o legislație care limita dimensiunea fermei și a concentrărilor de tip monopolist, un experiment care a fost înăbușit de comunizarea forțată de după cel de-al doilea război mondial.

37 În Donahue, „The Resettling of America", p. 40. Comentariul lui Freyfogle se găsește în *The New Agrarianism*, p. xxxv.

38 George M. Dimitrov, „Agrarianism", în Felix Gross, ed., *European Ideologies: A Survey of 20th Century Political Ideas* (New York: Philosophical Library, 1948), p. 414.

Unii dintre noii agrarieni ai Americii vor să încerce din nou. Donahue a rupt-o în mod deschis cu tradiția jeffersoniană, care susține că „proprietățile private larg răspândite ale micilor fermieri independenți" nu sunt sustenabile. Concluzia sa este că „o regiune agrară stabilă nu poate fi bazată doar pe ferme private aflate în competiție una cu alta pentru a-și vinde produsele la prețul cel mai mic"[39].

Soluția sa favorită este crearea de fonduri de conservare locale și regionale care ar urma să cumpere drepturile de exploatare a pământului agricol. Familiile de fermieri ar avea „drepturi de folosire" a terenurilor dar li s-ar interzice să le deturneze spre alte scopuri. Corporațiilor li s-ar interzice să dețină pământ arabil. Pădurile ar fi deținute de aceste fonduri, formându-se obști. Donahue recomandă o taxă de unu sau doi la sută aplicată tuturor tranzacțiilor imobiliare pentru a se crea aceste fonduri comunitare. Ar putea fi emise apoi acțiuni pentru a asigura dezvoltarea, ele fiind garantate cu taxa specială[40]. Susan Witt de la Societatea E.F. Schumacher propune o metodă alternativă în care fondurile non-profit de conservare a terenurilor comunale ar deține pământul arabil care, la rândul lui, ar fi oferit fermierilor tineri în baza unui contract de închiriere pe 99 de ani. Contractul ar stipula că pământul trebuie să fie cultivat în acord cu procedurile biologice și că fermierul poate transmite contractul moștenitorilor săi[41]. Aceste propuneri se integrează în viziunea mai largă a unui peisaj american postsuburban cu „fiecare diviziune teritorială cu localitatea ei de o mie sau două mii de locuitori care ar sprijini fermele din jur". Aceste localități, răspândite în regiunile din centrul SUA ar avea „o simțire agrariană, valori agrariene și, mai presus de toate, o angajare agrariană"[42].

39 Donahue, „The Resettling of America", pp. 38, 48.

40 Brian Donahue, „Reclaiming the Commons", în Freyfogle, *The New Agrarianism*, pp. 198-211.

41 Susan Witt, „New Agrarians", în Wirzba, *The Essential Agrarian Reader*, pp. 214-217.

42 Donahue, „The Resettling of America", p. 50.

Întrebarea este dacă realizarea unei astfel de viziuni ar cere o mentalitate foarte diferită a americanilor, o trecere de la visul lui Jefferson (care s-a dovedit a fi irealizabil în practică) al loturilor individuale la un sens comunitar al proprietății. Donahue sesizează dificultatea: „Nu le cer șefuleților din corporații să cedeze curtea din spatele casei, să ia sapa pe umăr și să meargă pe ogoarele comunitare pentru reeducare". Cu toate acestea, viziunea sa, „orașe în care proprietățile private și cele comunale prosperă unele lângă altele" se confruntă în Statele Unite cu formidabile bariere culturale[43]. Aceasta ar putea să fie problema cea mai mare pe care ar trebui să o rezolve noii agrarieni.

Vechi visuri și noi perspective

În ciuda acestor probleme, regiunile rurale americane se găsesc în stadiul incipient al unei prefaceri. Visuri și căi de demult, amestecate cu unelte, tehnici și oportunități noi au dat o nouă viață spiritului agrar. Genul de existență păstrat de-a lungul secolului al XX-lea de grupuri religioase minoritare precum Amish și-a găsit o nouă energie și noi recruți la începutul mileniului al treilea. Niciodată nu a fost mai promițătoare perspectiva de a construi un peisaj rural cu o populație răspândită echilibrat, presărat cu gospodării productive în care să răsune glasurile voioase ale copiilor.

www.isi.org
(Trad. de Ovidiu Hurduzeu)

43 Donahue, „Reclaiming the Commons", p. 211.

Statul proprietarilor

Restaurarea calității, inovației și etosului serviciilor publice (fragmente)

de Phillip Blond

Cuvânt înainte

Este greu să subestimezi provocările la care trebuie să răspundă serviciile noastre publice. Ele sunt obligate nu numai să facă față așteptărilor din ce în ce mai mari ale publicului și să răspundă provocărilor sociale, cum ar fi o populație care îmbătrânește, dar trebuie să o facă înfruntând cel mai mare șoc pe care l-au cunoscut finanțele publice în istoria recentă.

Modelul nostru actual de reformare a sectorului public nu este pe măsura acestor provocări. În ultimii zece ani, sumele alocate serviciilor noastre publice au crescut în termeni reali cu 55%, finanțate prin sporirea cu 5% din PIB a cheltuielilor publice din anul 2000 încoace. Cu toate acestea productivitatea sectorului public a continuat să scadă: cu 3,4% în ultimii zece ani, comparat cu creșterea cu 27,9% a productivității din sectorul privat în aceeași perioadă.

O nouă abordare este necesară. Acest raport susține că îmbunătățirile reale depind de mobilizarea a două forțe puternice: [1] cunoștințele și dedicarea lucrătorilor din prima linie[1]; [2] angajarea și participarea cetățenilor și a comunităților. De

1 *Frontline worker* (lucrător din prima linie) este persoana care adaugă valoare directă unui produs sau serviciu (n. trad.).

prea multe ori aceste forțe s-au găsit în situația de a fi subutilizate sau de a intra în conflict. Este nevoie de un nou model care să le unească interesele astfel încât serviciile prestate să acopere nevoile în modul cel mai eficient posibil.

Noi susținem că, datorită puterii pe care lucrătorii din prima linie și cetățenii ar dobândi-o în calitate de coproprietari, energiile lor ar fi descătușate iar impactul lor sporit. Propunem un nou model de furnizare a serviciilor sectorului public. Serviciile vor fi oferite de întreprinderi sociale conduse de lucrătorii din prima linie. Aceștia vor fi coproprietari ai întreprinderilor alături de comunitățile pe care le deservesc. Noile business-uri sociale vor înlocui economiile de scară (care sunt deseori iluzorii) cu economii reale în care lucrătorii nu vor mai fi neputincioși iar publicul nu va mai rămâne pasiv. Implicarea publicului și a lucrătorilor din prima linie va asigura apărarea vitală a intereselor celor vulnerabili: un rol puternic al publicului ar împiedica organizațiile să devină grupuri de interese ale producătorilor, în timp ce rolul experților din sectorul public ar fi să mențină calitatea și echitatea serviciilor furnizate.

Pentru a se realiza acest lucru, recomandăm ca tuturor lucrătorilor din prima linie din sectorul public să le fie acordate noi puteri de asociere civilă. Aceste puteri le vor permite formarea, în condiții specifice, de noi „firme civile" aflate în proprietatea lucrătorilor și a comunității. Firmele civile vor furniza serviciile care erau anterior monopolizate de stat.

Nefiind guvernată nici de stat, nici de piața privată, această nouă asociație civilă ar localiza responsabilitatea, ar direcționa structurile intermediare și ar promova valorile etice. Ar face-o prin răspândirea „luării în proprietate" a serviciilor finanțate de la buget, revoluționând astfel serviciile publice în avantajul tuturor.

Partea 1. Unde s-a greșit complet – originile actualului impas

Imperativul schimbării în administrarea serviciilor publice este acum recunoscut atât de dreapta cât și de stânga. Și totuși încă nu s-a dezbătut și nu s-a analizat eșecul.

Cu câteva excepții, dezbaterea asupra diferitelor metode de îmbunătățire a serviciilor noastre publice a căzut pradă unei viziuni dominate de logica pieței, o viziune care a captivat atât de mult părțile combatante încât, în mijlocul celei mai răsunătoare prăbușiri a politicilor manageriale din istorie, răspunderile managementului pentru criza financiară sunt eludate complet în cadrul discuțiilor. Alocarea de resurse, evaluarea riscului, proiectarea produselor, contabilitatea, recompensele și modul de administrare: mâna vizibilă a sectorului financiar și bancar a încălcat grosolan toate regulile unui bun management. Cu toate acestea, nu are loc nici o investigație, nu există nici o critică și nu se avansează nici o alternativă la modelul care ne-a adus în această situație; se așteaptă ca același model care a produs crahul să ne scoată la liman. Această speranță este cu atât mai mare în sectorul public, unde „reforma" accelerată va însemna în mod cert mai multă disciplină de piață sub forma competiției, diversificării ofertei și încheierii de contracte cu firme particulare prestatoare de servicii publice.

Dihotomia dintre gândirea condusă de preceptele pieței și cea etatistă este falsă și depășită, bazată pe o viziune ideologică întunecată asupra naturii umane, care a condus ambele părți într-o fundătură – un cerc vicios de coșmar în care, pentru fiecare problemă creată de un sistem nefuncțional se prescriu medicamente în doze și mai mari, urmând același tratament care a produs inițial boala.

Modelul de management, atotputernic pe toate canalele de comunicare, este neoliberalismul economiștilor Școlii de la Chicago, care coboară până la individualismul radical al lui Smith (din *Wealth of Nations* mai degrabă decât din *Moral Sentiments*), Hume, Locke și Bentham. Un model îmbrățișat atât de publicațiile științifice de înaltă clasă, care influențează

agenda cercetărilor universitare, de consultanții în probleme de administrație și consilierii care influențează politica guvernamentală, cât și de managerii preocupați să rezolve probleme concrete, cei mai mulți dintre ei adoptând neoliberalismul în mod inconștient, doar fiindcă plutește „în aer". Înainte de moartea sa, Milton Friedman a spus: „Judecați după idei, suntem de partea învingătorilor", consolându-se pentru ceea ce el socotea a fi influența relativ mică a Școlii de la Chicago asupra practicii economice. Avea dreptate. Economiștii de la Chicago au colonizat aproape toate științele sociale – sociologia, științele juridice, psihologia socială și științele economice. Și, mai ales, managementul. Din păcate, în efortul de a fi recunoscut ca știință reală, managementul a fost ros de invidie față de științele economice la fel cum acestea din urmă, la rândul lor, au invidiat fizica.

Este greu să subestimezi forța acestor rețete (neoliberale), mai ales în Marea Britanie, una dintre cele mai radicale promotoare ale statului neoliberal. Limitând proprietatea de stat și supunând-o disciplinei și relațiilor pieței, aceste prescripții au produs cele mai profunde schimbări din administrația publică din secolul al XIX-lea încoace. Administrația publică a supervizat absorbția principiilor neoliberale în circulația sanguină a corporației.

Din păcate, remediile aduse de individualismul pieței s-au dovedit a fi mai distrugătoare decât problemele pe care se presupunea că le rezolvă.

Alunecoasa „magie a managementului" este sinergia: din resursele pe care le ai la dispoziție, să obții „la ieșire" mai mult decât „la intrare". Modelul de management actual procedează exact invers. Wall Street-ul și City of London sunt pline de firme ale căror lucrători au cele mai înalte diplome universitare și cele mai înalte calificări în domeniul afacerilor. Puse la un loc, aceste persoane formează însă un grup atât de netot încât nu numai ca și-a dat singur foc la casă, dar era să darâme și tot edificiul capitalismului. După cum a admis Alan Greenspan, cu tristețe, în fața Comitetului de Supervizare al Camerei Reprezentanților: „Am făcut o mare greșeală atunci când

am presupus că preocuparea organizațiilor, în special bănci și alte entități similare, pentru propriul interes le-ar îndemna să-și protejeze acționarii și partea acestora din firme".

În sectorul de stat, veniturile obținute din alocări sporite au fost anulate de o stupiditate organizațională indusă, de natură diferită dar la fel de distructivă. Cu scopul de a micșora costurile („reforma"), consultanții au introdus programe fordiste computerizate de furnizare în masă a unor pachete standard de servicii, cu rezultate dezastruoase.

În primul rând, soluțiile în termeni de piață generează o imensă și costisitoare birocrație formată din contabili, inspectori, asesori, firme și persoane care se ocupă cu auditul, toți preocupați să asigure calitatea și să impună controlul, ceea ce stânjenește inovația și experimentul, menținând costurile ridicate. În al doilea rând, acest model de control derivă direct din vechea supraveghere rigidă și din separarea proceselor de execuție de cele de luare a deciziei, accentul fiind pus pe îndeplinirea normelor tayloriste ale „managementului științific". În al treilea rând, un astfel de management este în pericol de a genera același comportament oportunist care justifică încă o strângere a șurubului supravegherii („dilema supraveghetorului"). În al patrulea rând, instituțiile publice prestatoare de servicii nu pot funcționa decât dacă sunt susținute de genul de etică profesională și respect față de standarde pe care teoria alegerilor publice le respinge.

Există un mod mai productiv de a privi organizațiile decât de a păși pe calea bătătorită a sterilelor dezbateri piață/stat. Organizațiile cu management tradițional, și cele din sectorul public, și cele din cel privat, s-au dezvoltat ca sisteme fundamental închise – adică, sunt mașini care interacționează în mod limitat cu mediul ambiant. Ele sunt instrumentale, proiectate să ducă la îndeplinire anumite funcții; de asemeni, sunt planificate și administrate de sus. Consumatorii funcționează ca receptori pasivi ai produselor și serviciilor care le sunt aruncate de peste zid și împinse pe piață. Pentru a le reduce vulnerabilitatea față de condițiile schimbătoare, cum a menționat Galbraith în *Noul Stat Industrial*, astfel de firme

încearcă să adapteze mediul ambiant – de exemplu, prin campanii publicitare masive și lobby – în loc să procedeze invers. Acesta este modul tipic de funcționare a producției de masă.

Sistemele deschise, pe de altă parte, recunosc că nesiguranța și schimbarea fac ineficiente structurile tradiționale de comandă și control. Scopul trebuie să fie adaptarea continuă la mediu. În locul principiului „de sus în jos", astfel de organizații urmăresc să funcționeze „din afară înăuntru", cum spune John Seddon. Consumatorul reprezintă o sursă de inteligență, și la fel sunt furnizorii și competitorii. În termenii producției, scopul este să faci la comandă, exact în ritmul pe care îl cere piața, în loc să produci după un plan sau o schemă elaborată de companie. Dacă sistemul închis de producție de masă este reprezentat de General Motors, sistemul deschis adaptativ este de tip Toyota.

Sistemele deschise sunt mai degrabă organice decât mecanice și cer o viziune managerială complet diferită. Strategia și feedback-ul sunt mai importante decât planificarea în detaliu („Foc! – Fiți gata! – Încărcați arm!" cum a scris Tom Peters); ierarhiile sunt înlocuite de rețele; periferia este la fel de importantă ca și centrul; interesul și competiția sunt echilibrate prin încredere și cooperare; se cere mai degrabă inițiativă și inventivitate decât conformism; să-ți umble mintea e mai de preț decât să fii cap pătrat. Intenționăm ca structura pe care o propunem să răspundă acestor cerințe de bază.

La mijlocul anilor '90, odată cu apariția unor teorii precum teoria valorii publice, și a unor gânditori ca Peter Senge și noțiunea lui de organizație care învață, a existat un moment scurt când noua gândire și organizația care învață păreau că au șanse de reușită. Dar mult prea repede aceste experimente au fost blocate de certitudinile deterministe ale unei reînvigorate abordări de tip „piața pură" precum și de tirania crescândă a piețelor de capital. În condițiile unui climat dominat de false certitudini, fiecare nou exces – dotcom-urile, Enron, criza bancară – a părut să întărească premisele pesimiste pe care se bazează modelul, ceea ce a condus la croirea unor plase atotcuprinzătoare de reglementări exterioare. Reglementările,

punând accentul pe controale formale, reușesc în mod pervers să facă organizația mai puțin adaptabilă, mai stupidă în termeni sistemici. A venit timpul să abandonăm încercările de a mai repara un sistem stricat – ceea ce Russ Ackoff denumește încercarea eronată de a „îndrepta lucrul greșit", greșind și mai mult – și să deschidem administrației o cale diferită, mai plină de speranță dar în același timp mai realistă.

Partea 5: Statul proprietarilor

Noi susținem că proprietatea este cheia de boltă pentru a realiza adevărata conducere exercitată de lucrătorii din prima linie și participarea veritabilă a beneficiarilor serviciilor publice. Avantajele unei participări reale apar atunci când atât beneficiarii cât și lucrătorii din prima linie au un interes major – sunt coproprietari reali – în organizațiile care prestează servicii publice. Aceasta are implicații radicale pentru modul în care structurăm serviciile noastre publice și pentru rolul pe care-l joacă statul.

Proprietatea este un lucru bun, dar prea adesea în sectorul public ea este limitată – este concentrată la centru, iar centrul nu dă semne că ar dori ca această stare limitativă să înceteze. Când se renunță la proprietate, ceea ce se întâmplă cu precădere în cazul *outsourcing*-ului[2], adevărații proprietari nu mai sunt, în general, funcționarii la stat sau utilizatorii de servicii ci corporațiile (și, datorită naturii procesului de furnizare a serviciilor, mai ales marile corporații). Din moment ce există doar un stat mare și câteva mari companii, un monopol public trece deseori în mâinile unui oligopol privat; în niciuna dintre situații funcționarului sau utilizatorului nu i se oferă posibilitatea de a avea un interes major în companie și nici nu i se dă ocazia de a-și alinia propriile interese cu cele ale firmei prestatoare de servicii.

2 În acest caz, *outsourcing* înseamnă angajarea de către sectorul de stat a unor firme particulare care să furnizeze serviciile efectuate în mod tradițional cu resurse interne (n. trad,).

Soluția noastră este diferită. În domeniul serviciilor publice, noi propunem ca nu numai funcționarilor să li se ofere noua putere a proprietății civile, ci să o extindem și la clienții lor, cărora le vom oferi posibilitatea de a deține un interes major în companie.

Noua putere este cea a „asociației civile". Profesioniștii din prima linie care se autogestionează în credința că ei și clienții lor ar activa mai bine de unii singuri într-un model alternativ de furnizare de servicii ar trebui să aibă o nouă „putere de asociere civilă". Această putere, dacă li s-ar acorda, ar permite unui grup de lucrători din sectorul public să se autogestioneze și să constituie o nouă organizație civică. Este crucial ca asociația care se autogestionează să aibă propriul ei buget pentru furnizarea acelor servicii din prima linie (incluzând, acolo unde se poate aplica, bugete pentru serviciile auxiliare și pentru cheltuielile indirecte variabile). Astfel, dacă cererea de a forma o nouă organizație civică a fost aprobată, noua organizație trebuie să beneficieze de resursele care fuseseră cheltuite în interior pentru furnizarea serviciilor aferente.

Întrucât aceste noi asociații civice vor fi înființate în funcție de modul în care sunt furnizate serviciile, ele vor da un imbold puternic conducerii lucrătorilor din prima linie. Noile organizații vor pune pe primul plan adevăratele nevoi legate de furnizarea de servicii; ele vor înlesni eliminarea managementului intermediar și vor permite, de pildă, cadrelor medicale, care vin în contact direct cu pacienții, dar și altor lucrători din prima linie, să joace rolul conducător. Aceste organizații vor fi ele însele răspunzătoare pentru multe dintre funcțiile asociate cu aspectele negative ale structurilor de comandă și control, cum ar fi administrarea performanței interne, încadrarea personalului și chiar salarizarea. Cel mai concludent model de nouă companie civilă (deși nu este definitivat) ar fi *community interest company*[3] care a fost recunoscută juridic

3 O firmă de interes comunitar este un nou tip de firmă introdusă de guvernul britanic în 2005 prin Companies (Audit, Investigations and Community Enterprise) Act din 2004. A fost concepută pentru a crea o nouă structură de

pentru prima data în 2005. Acest tip de companie are activele publice „ferecate" pentru a nu permite transferul lor în afara companiei. Activele sunt deține în folosul public și nu în alte scopuri. Trebuie să existe însă o prevedere juridică privitoare la revenirea acestor bunuri la centru în momentul în care compania de interes comunitar ar da faliment. Se speră totuși ca economiile obținute prin reducerea cheltuielilor să le permită acestor organizații să furnizeze servicii de mai bună calitate și să ofere retribuții mai mari personalului.

Condiția de proprietar ar trebui să fie un stimulent – forma precisă pe care o va lua o astfel de răsplată poate fi determinată mai târziu. Nu văd nici un motiv care să împiedice împărțirea dividentelor sau a profitului între membrii companiei, aceștia având cu toții drepturi egale. Dacă vrem ca oamenii să pună osul la muncă, trebuie să fie răsplătiți. Într-adevăr, unul dintre cele mai remarcabile lucruri privitoare la planul de participare a angajaților la profit este următorul: oferit doar managerilor de rang mare, efectul este în cel mai bun caz neglijabil sau, în cel mai rău, de-a dreptul dezastruos. Cercetările demonstrează în mod concludent că participarea la profit mărește productivitatea unei companii doar atunci când include întregul personal și nu doar câteva persoane.

Un alt avantaj adițional al structurării acestor „companii civice" pe tiparul CIC-urilor este dat de faptul că permite sectorului respectiv să evite costurile și neajunsurile contractelor, ale reglementărilor legale și ale auditului. O firmă organizată după modelul *community interest company* ar permite întregului sector public să se structureze de-a lungul liniilor trasate de parteneriatele cu răspundere limitată – în care partenerii de la centru decid alocațiile bugetare necesare fără a mai apela la contracte și costuri specificate.

Și totuși, în această etapă nu putem și nu ar trebui să definim structura precisă a unei noi companii civice. Trebuie

societate comercială, fără constrângerile și limitările unei societăți de binefacere dar ale cărei active sunt „blocate" pentru ca bunurile și valorile ei să nu poată fi sifonate sau vândute. V. și http://www.cicregulator.gov.uk (n. trad.).

să fim deschiși la ideea că proprietatea este un bun divers și că același bun poate fi realizat în mod diferit de un număr diferit de structuri și organisme. De exemplu, un model alternativ al companiei civice este cel al trustului în parteneriat după modelul rețelei de magazine John Lewis.

Cu timpul, aceste companii civice vor deveni parte dintr-o bogată economie socială. Alte oganizații comunitare și întreprinderi sociale vor avea dreptul să-și ofere serviciile, licitația fiind un alt mod de a îmbunătăți calitatea.

Un alt principiu vital aflat la baza acestor companii civice: vor fi date în coproprietate cetățenilor care le folosesc serviciile. Modelul de proprietate combinată este esențial pentru asigurarea unor servicii prompte și de înaltă calitate, descătușând cea de-a doua forță menită să aducă îmbunătățiri: implicarea publicului. Dreptul publicului de a deține în coproprietate serviciile de care are nevoie este o puternică garanție că vocea sa va fi auzită; la rândul lui, publicul va deveni mult mai dispus să ia în considerare problemele (cum ar fi traiul sănătos sau grija față de propria sănătate) care afectează eficiența organizației în care el însuși este coproprietar.

Este deosebit de important să existe un echilibru între lucrători și public în ceea ce privește ponderea proprietății deținute de cele două părți. Echilibrul împiedică în primul rând ca aceste organizații să rămână captive interesului producătorilor. Publicul dintr-o anumită comunitate se află în poziția cea mai bună pentru a cunoaște serviciile pe care le dorește, iar utilizatorii împuterniciți au o mai mare abilitate de a-i trage la răspundere pe funcționarii publici. O altă față a acestei monede: rolul profesioniștilor din prima linie în conducerea organizației reduce riscul ca organizația să presteze servicii inadecvate în zonele în care comunitățile sunt slabe sau acolo unde cetățenii se sfiesc să ceară servicii de înaltă calitate.

Cea mai apropiată comparație se poate stabili între aceste organizații și NHS Foundation Trusts[4] sau miile de întreprinderi sociale care se formează din interacția dintre comunități și personalul care prestează servicii. Există însă și diferențe importante. Noile companii civice ar trebui să fie mult mai mici decât un Foundation Trust; o unitate de sănătate sau un birou de asistență socială ar putea beneficia de pe urma unui asemenea aranjament pentru a-și localiza structura și modul de operare. Astfel de organizații s-ar focaliza mai mult asupra serviciilor publice de primă importanță decât multe dintre întreprinderile sociale actuale. Dar prin concepție, sunt inițiative care au foarte multe în comun.

Toate acestea ridică importante întrebări privitoare la felul cum definim termenii. Ce sunt serviciile din prima linie? Ce secțiune a serviciilor publice s-ar putea în cel mai eficient mod desprinde din angrenajul statului și forma o „companie civilă"? Psihologii spun că există o dimensiune a grupului uman în care comportamentul acestuia este optim: se pare că în jur de 150 de oameni. Când se depășește acest număr, răspunderea pe orizontală[5] și crearea unui etos încep să sufere. Dacă vrem să evităm reinventarea birocrației și să realizăm cu adevarat îmbunătățirile care credem că sunt posibile, trebuie să acordăm importanță „subdimensionării" și nu „supradimensionării", iar această inovație să se răsfrângă pozitiv asupra fiecărei localități și fiecărei părți din sectorul public. Ar însemna să producem ceva care să funcționeze la scară mică, astfel încât aplicabilitatea generală să ofere câștiguri cât mai mari posibil. Speranța este ca „micro să fie distribuit în masă" – atunci când inovația este repetată de-a lungul întregului sector public ea poate aduce macrocâștiguri. Ceea ce vrem să obținem este cea mai eficientă organizare posibilă a sectorului

4 NHS Foundation Trusts (cărora li se mai spune și spitale fundație) sunt structuri spitalicești, create în ultimul timp în Marea Britanie, menite să descentralizeze serviciile publice prin mutarea puterii de decizie de la guvernul central la comunitățile și organizațiile locale (n. trad.).

5 „Răspunderea pe orizontală" (horizontal sanctioning), o nouă formă de asumare a răspunderii. Lucrătorii sunt răspunzatori pentru serviciul sau produsul final, în loc de a fi răspunzători doar pentru propria lor arie de responsabilitate. De asemeni, ei dau socoteală pentru felul în care se comportă și acționează în fața clienților, acționarilor și colegilor care nu le sunt superiori ierarhic (n. trad.).

public. În centrul procesului decizional trebuie să stea întrebarea: binele public este servit în modul cel mai eficient de economiile de scară sau de servicii la scară mică, prestate cu mai multă grijă, angajare și dedicație?

Concluzie

În concluzie, merită să reflectăm asupra aspectelor importante incluse în propunerea noastră.

În primul rând, ea va genera o structură managerială radical aplatizată care va elimina distincția artificială dintre management și profesioniști, una în care lucrătorii și funcționarii își asumă responsabilitățile și anagajamentele față de obiectivele companiei și nevoile clienților. Va fi o structură în care motivațiile de tip partenerial vor construi etosul și expertiza, înlocuind sancțiunile verticale. Cele mai importante decizii operaționale, de la alocarea de resurse până la programarea activităților personalului, vor fi luate de cei care posedă o cunoaștere intimă a procesului de furnizare a serviciului în cauză, cei care au expertiza și simțul responsabilității necesare pentru găsirea căilor celor mai eficiente. Transparența financiară, autonomia și administrarea eficientă a cheltuielilor vor fi atât prioritatea unei companii cât și responsabilitatea specifică a fiecărui membru al ei. Angajații nu vor mai fi deprofesionalizați și demotivați de anii petrecuți în aceeași slujbă, personalul va putea fi revigorat și entuziasmat, iar motivația intrinsecă va fi încurajată și nu considerată un lucru de la sine înțeles. Natura însăși a acestei noi asociații va însemna că personalul capătă noi competențe și dezvoltă o nouă agendă civică, astfel încât va putea să inoveze, să administreze și să acționeze cu mult mai multă eficiență decât înainte.

Am susținut cu altă ocazie o redirecționare masivă a bugetelor și responsabilităților către serviciile publice din linia întâi[6]. Nu va fi o reușită oarecare, din moment ce necesită o completă răsturnare a deceniilor de neîncredere acumulată de funcționari și, drept urmare, eliminarea efectelor produse de înrădăcinarea unui management centralizat. O astfel de intenție, chiar cinstită și corectă, ar fi insuficientă pentru a oferi ceea ce este nevoie. Delegarea bugetelor rămâne o vagă platitudine și o promisiune neîmplinită dacă nu se oferă celor din prima linie o putere reală de asociere și organizare pentru a putea menține un buget separat și a-și asuma atât controlul cât și răspunderea pentru cheltuielile din procesul de prestare a serviciilor publice – fără să mai ceară voie de la centru. Propunerile noastre oferă un transfer al puterii necesar transpunerii în realitate a acestor măsuri.

(Întregul document în limba engleză
poate fi accesat la adresa
www.respublica.org.uk/publications/ownership-state)
(Trad. de Ovidiu Hurduzeu)

6 V. prezentarea mea cu Jamie Bartlett din 18 iunie 2009 la NESTA. Disponibilă la: http://www.nesta.org.uk/phillip-blond-video/?playvideo=1.

În loc de concluzii

Ar trebui să nu uităm istoria atunci când propunem „soluții". Mai sunt încă în viață cei care au fost martori la avântul și prăbușirea unor imperii și ideologii. Acești oameni au asistat la căderea monarhiei, la avântul și prăbușirea fascismului, apoi a comunismului și acum (suntem convinși) asistă la prăbușirea globalismului. Rareori atâta istorie a fost comprimată în atât de puțini ani; rareori atâtea idei diferite au fost puse în practică într-un interval de timp atât de scurt doar ca să-și dovedească găunoșenia, Mulți au venit cu idei ca să-i salveze pe români și întreaga lume – idei care n-au făcut decât să sărăcească Romania și să bulverseze lumea. Idei impuse prin forță sau fraudă de „lideri" și „elite".

Antologia noastră se vrea mai mult decât o carte de idei. Continuare la *A Treia Forță: România profundă*, ea își propune să coaguleze forțele care vor fi capabile să restaureze sănătatea economică a României. Nu mai e vreme de pierdut. Catastrofa bate la ușă.

E timpul ca gospodarii țării să se înfrățească; cu o rugăciune, să scuipe în palme și să se pună grabnic și hotărât pe treabă.

De data aceasta, nu mai suntem singuri!

Un nou drum pentru economie?

de Thomas Storck

Avem deja experiența a douăzeci de ani petrecuți în post-comunism și, privind retrospectiv, nu este surprinzător să constatăm că toți cei care au scăpat de tirania comunistă au îmbrățișat orice le-a fost prezentat sub numele de libertate, orice le-a fost promis drept viață diferită sau mai bună decât cea care le fusese impusă de armatele sovietice. Sistemul comunist și-a meritat numele de *totalitarism* căci a pretins a fi un sistem total – și-a propus chiar să producă un nou tip de ființă umană. Ce s-a ales din toate aceste pretenții?

> „Când oamenii cred că dețin secretul unei organizări sociale perfecte, care face imposibilă existența răului, ei consideră că pot folosi orice mijloace, inclusiv violența și înșelăciunea, pentru a transpune în viață acel mod de organizare."

Acestea sunt cuvintele unui participant la evenimentele din 1989, o persoană care a trăit ea însăși sub jugul comunist: Papa Ioan Paul II. Respingerea hotărâtă a totalitarismului și uneori îmbrățișarea necugetată a tuturor formelor de libertate s-a dovedit însă a fi o fundatură, o închinare la un idol la fel de înșelător ca și comunismul. În același document pe care l-am citat, enciclica *Centesimus Annus*, Ioan Paul ne avertiza încă din 1991:

> „Țările occidentale, la rândul lor, riscă să vadă în această prăbușire [a comunismului] o victorie unilaterală a propriului lor sistem

economic, ceea ce le-ar împiedica să opereze modificări necesare în acel sistem".

Avem aici cuvintele unei persoane care a cunoscut în mod intim realitățile comunismului dar care a fost conștientă că experimentului ratat al paradisului marxist nu i se putea găsi orice fel de înlocuitor.

Orice nu tinde către adevăratul bine al omului, chiar dacă acest „orice" îmbracă haina libertății, în realitate, îl transformă pe om într-un sclav. Astfel, libertatea sexuală nu promovează adevărata eliberare a persoanei umane, întrucât puternicul instinct sexual, dacă nu este ținut în limite normale, îi va împinge în final pe oameni să comită acte dăunătoare lor, copiilor lor și societății în general. Occidentul de azi aproape că nu mai discerne în aceasta o problemă; nici nu mai observă idolul la fel de fals al libertății economice. Libertatea separată de adevărul despre om, de nevoile autentice ale naturii umane și ale societății nu este bună. Comunismul a fost rău pentru că a călcat libertatea în picioare. La fel de problematică este însă îmbrățișarea fără discernământ a libertății, căci o societate este liberă în mod real doar dacă libertatea ei este în armonie cu adevăratele valori umane.

Dacă așa stau lucrurile, ce drum să urmeze cei care mai întâi au fost cuceriți cu forța iar apoi s-au lăsat cuceriți de o înțelegere greșită nu numai a economiei, ci a omului însuși? Actuala criză mondială a capitalismului survine într-o vreme în care multe țări înțeleseseră deja că așa-numita piață liberă capitalistă nu mai oferea ceea ce promisese. Cum acest lucru s-a confirmat, singura întrebare care se pune în prezent este cea referitoare la calea diferită pe care am putea să o urmăm. Unde am putea găsi o astfel de cale? Desigur, nu putem în nici un caz să ne întoarcem la o concepție marxistă despre om și societate. Nu trebuie să le mai amintim celor care au suferit sub comunism de promisiunile găunoase care li s-au făcut în numele acestei concepții. Totuși, întrebarea se pune cu stringență. Dacă întoarcerea la comunism este o opțiune care nici nu merită să fie luată în considerare, aceasta nu înseamnă că

trebuie să rămânem prizonierii haosului împrumutat din Vest, mai ales din Statele Unite, al căror capitalism este mai puțin domolit de ideea vest-europeană a solidarității sociale.

Oricât de multe necazuri ne-ar crea, crizele sunt deseori ocazii, nu numai de a reexamina direcția în care mergem, ci și de a ne întreba care sunt premisele și rațiunile călătoriei însăși. Acum putem să ne punem întrebări fundamentale, pe care înainte rareori le-am luat în considerare. De pildă: cum arată cu adevărat o „viață bună" pentru ființa umană? Care este scopul activității economice a omului? Cum ar putea activitățile de producție și consum să servească scopurilor mai largi ale vieții omului? Este ciudat cum științele economice, cel puțin așa cum se practică de obicei în Vest, nu își dau osteneala să revizuiască propriile lor presupoziții; ele acceptă ca un dat de la sine înțeles ubicuitatea dorințelor umane și raritatea bunurilor materiale, dar nu încearcă să facă diferență între necesitățile umane, nu se întreabă dacă nu cumva unele nevoi sunt false și irațională iar satisfacerea lor ar dăuna binelui comun. Orice filozofie sănătoasă și orice teologie creștină își pun însă astfel de întrebări. Fără să încercăm să răspundem la ele, este aproape imposibil să începem să vorbim despre o metodologie economică sau despre punerea în practică a unui sistem economic, cu excepția cazului în care toate acestea n-ar fi decât simple reflexe ale unor ideologii. Dacă nu vrem să îmbrățișăm în grabă încă un sistem și un mod de viață care să se dovedească în final înșelătoare, trebuie să ne oprim și să cugetăm bine înainte de a o lua pe încă o pantă greșită.

Înțelepți din toate timpurile au ajuns la concluzia că omul trebuie în primul rând să-și accepte limitele – iar aceasta se aplică atât la nivelul organizării societății, cât și la nivelul fiecărui individ în parte. Atunci când bunurile noastre materiale sunt folosite în mod adecvat, ele nu sunt considerate scopul final al vieții omului. În același timp, să recunoaștem că există o nevoie veritabilă de a avea suficiente bunuri materiale și, în spiritul solidarității, trebuie să avem grijă ca nimeni să nu se găsească în situația de a fi lipsit de ele. Cum am putea să îndeplinim aceste obiective?

Dacă atât comunismul cât și capitalismul sunt acum discreditate, există oare alte căi de a organiza activitatea economică? În ce direcție să ne îndreptăm pentru a găsi un răspuns? Există totuși o metodă care este conformă atât cu natura umană cât și cu justa înțelegere a libertății și binelui întregii societăți. Aceasta este *distributismul* – un mod de organizare a economiei care caută să pună proprietatea privată în serviciul adevăratului bine, cel care este atât în folosul proprietarilor cât și al comunității. Distributismul promovează o largă răspândire a proprietății productive, căutând, atât cât permite practica reală, ca activitatea economică, toate funcțiile noastre productive și comerciale să fie duse la împlinire de către operatori-proprietari. Aceasta promovează binele în mai multe feluri.

În primul rând, acționând ca să elimine sursa confruntărilor sociale, frecventele conflicte dintre capital și muncă, distributismul înlătură în mare măsură chiar conflictul care a condus la formularea teoriei sociale marxiste. În capitalism, în condițiile separării capitalului de forța de muncă, capitaliștii au controlat aproape totdeauna mijloacele de producție, întrucât au deținut în mod legal întreprinderea și au angajat oameni care să muncească pe proprietatea lor. Urmând logica inerentă a sistemului, au încercat în mod firesc să-i plătească pe muncitori cât mai puțin și, de fapt, să diminueze la maximum cheltuielile cu mâna de lucru. Când, pe la sfârșitul secolului al XIX-lea, muncitorii au avut putința să se organizeze în sindicate, oricât de necesară a fost această acțiune, ea nu a făcut decât să-i copieze pe capitaliști, muncitorii căutând să obțină o cât mai mare parte din profitul realizat de companie. O situație nesatisfăcătoare și, în plus, unul dintre aspectele fundamentale ale capitalismului care produce instabilitate. Dar nu este și dificultatea sa de căpătâi. Aceasta se referă la relația dintre muncitor și produsul muncii sale.

În capitalism, din cauza separării proprietății de producție, toate procesele industriale tind să producă ieftin și prost dar să vândă la prețuri cât mai mari. Unul dintre cei mai profunzi teoreticieni ai distributismului, criticul social englez, istoric și

parlamentar, Hilaire Belloc (1870-1953), explica astfel acest fenomen:

> „Bogăția obținută în mod indirect, ca profit, din munca altor oameni, sau printr-un proces de schimb, devine ceva îndepărtat de procesul de producție. Cu cât se diminuează interesul unui om pentru lucruri, cu atât sporește interesul său pentru bogăția abstractă (bani). Omul care meșterește o masă sau cultivă pământul transformă succesul său, o masă bine făcută sau o recoltă bogată, într-un test de excelență. Pe intermediarii care vând și cumpără recolta sau masa nu-i interesează cât de bună este masa sau recolta, ci doar cât de mare este profitul pe care îl fac în urma procesului de cumpărare-vânzare. Într-o societate productivă, superioritatea lucrurilor produse este măsura succesului: într-o societate comercială, măsura succesului este dată de bogăția acumulată de comerciant"[1].

Efectele nocive asupra societății sunt lesne de înțeles. Efectele sunt la fel de nocive asupra persoanelor umane individuale, chiar și asupra celor care reușesc să profite cel mai mult de pe urma procesului economic. Orice preocupare anormală pentru bogăție deformează omul. Datorită slăbiciunii firii noastre, ne lăsăm fascinați de bogății și lucruri materiale, iar capitalismul pur și simplu întărește această tendință instituționalizând-o și organizând întreaga societate în jurul goanei dupa bogății rupte de nevoile individuale și sociale reale. Oamenii își golesc sufletul gonind ca apucații după bani iar această goană ruinează și societatea. Chiar și mediul natural suferă, dorința de câștig făcându-i pe mulți nepăsători față de casa noastră comună, care este treptat distrusă. Jinduim după cât mai multe obiecte de consum, fără să ne gândim dacă ne trebuie sau nu, dacă merită să distrugem pentru ele lumea pe care ne-a dat-o Dumnezeu.

Este adevărat, opinii ca acestea pot duce la propunerea de a instaura un nou regim totalitar, eventual unul care să se intituleze „creștin" întrucât ar pretinde să reglementeze viața noastră în conformitate cu adevăratul nostru bun natural și

1 *An Essay on the Nature of Contemporary England*, 1937, p. 67.

supranatural. Dar distributismul nu acționează într-o asemenea manieră. Distributismul promovează libertatea reală a omului. În interesul solidarității, trebuie să existe însă constrângeri juridice exercitate asupra activității umane. Distributismul nu ezită să proclame ca obiectiv final stabilirea unor limite legale care să împiedice acumularea proprietății în mâinile câtorva. Astfel de limite sunt în interesul unei societăți al cărei sistem economic ar fi orientat către producerea de obiecte și servicii menite să satisfacă nevoile reale ale omului.

Astfel de limite legale ar fi restrictive doar în măsura în care sunt absolut necesare. Să nu uităm că orice tip de organizare socială impune limite și constrângeri comportamentului uman, chiar dacă ele sunt prezentate într-o formă disimulată. Capitalismul acordă o mare libertate celor cu bani, pe când nevoiașii nu au de ales. Trebuie să accepte munca oferită în termenii stabiliți de capitaliști. Retorica libertății utilizate de capitalismul liberal/neoconservator preamărește libertatea în termeni la modă dar nu se referă la adevărata libertate personală sau la cea reală din domeniul politic și social.

În paginile Sfintelor Scripturi privitoare la primii părinți, teologia creștină a văzut dezastrul petrecut chiar la începutul istoriei umane. Oricare ar fi explicațiile teologice și filozofice, nu-i greu de observat că ființa umană este afectată de tendințe dezintegratoare. Patimile sufletului și ale trupului ne trag în direcții contrare. Patima îmbogățirii, născută fie din pură avariție fie din dorința excesivă de a te simți în siguranță, a fost întotdeauna considerată una dintre cele mai puternice. A avea încredere doar în bunele intenții ale indivizilor sau în sistemul limitărilor reciproce care produc echilibrul, considerat a exista în mod implicit în mecanismele pieței, înseamnă să garantezi că marile crize, cum este cea de astăzi, vor surveni tot mai frecvent. Capitalismul accentuează tendințele dezintegratoare ale naturii umane prin ridicarea lor la rangul de principii sociale fundamentale. Asta înseamnă pur și simplu să iei o patimă omenească și s-o proclami virtute a ordinii sociale – în mod analog, am putea fi încredințați că generația viitoare va fi crescută și educată în mod responsabil dacă am înlătura

orice opreliști privitoare la comportamentul sexual. Căsătoria canalizează activitatea sexuală atât spre binele soților cât și spre binele societății, întrucât oferă un cadru stabil creșterii copiilor. Distributismul încearcă să furnizeze un astfel de cadru stabil pentru activitatea economică. Este adevărat, ambele inhibă o anumită libertate de acțiune, dar este o libertate înrădăcinată în patimile unei naturi umane bolnave.

Acolo unde o țară are norocul ca proprietatea rurală să fie în mare măsură dispersată, cum este România, există deja o excelentă bază pentru distributism. Continuând ideile unor personalități precum Mihalache și Maniu, se poate promova și reînsufleți procesul unei redistribuiri a proprietății, acolo unde procesul a fost slăbit sau eliminat, după care buna distribuire a proprietății se poate extinde și la alte regiuni. Fără a ne pronunța în calitate de specialiști ai economiei bazate pe așa-zisa revoluție informațională din ultimele decenii – mă gândesc în primul rând la Internet – putem totuși remarca faptul că revoluția informațională a creat posibilitatea unei organizări descentralizate a vieții comerciale – descentralizare nu numai a locurilor de muncă. Este vorba de existența și interacțiunea dintre mii de firme mici. Pentru a transforma o asemenea economie distributistă în realitate, ce este de făcut în domeniul juridic dar, mai ales, în sfera culturală?

În ceea ce privește ordinea juridică, modelul economic dominant în Occident este cel al marilor corporații care, datorită mărimii și puterii lor financiare, pot să exercite o considerabilă influență asupra politicienilor și mediilor de informare. Legea tinde să favorizeze aceste mari entități. Astfel, așa cum și-au dat seama și reformatorii agrarieni, legea trebuie să-i favorizeze în mod explicit pe micii întreprinzători. Iată ce scria I. Mihalache:

> „Legislația noastră agrariană este inspirată din idealul unei Românii țărănești... cu mici proprietăți în calitate de agenți tipici; proprietatea mijlocie va putea exista într-o măsură limitată iar marea proprietate va fi abolită".

Este de la sine înțeles că aceste idealuri pot fi adaptate după necesitate și transferate în alte sectoare ale economiei. Totuși, dacă ordinea legislativă nu sprijină aceste noțiuni, un sistem de proprietăți bine distribuite va fi întotdeauna instabil și în pericol de a fi rasturnat de o invazie de mari capitaluri autohtone sau străine. Unui guvern n-ar trebui să-i fie rușine să adopte un asemenea obiectiv, chiar dacă este privit drept „perimat" de statele mai puternice.

Toate acestea aduc în discuție problema culturii. Care sunt idealurile culturale ale unei națiuni? De unde provin? Se trag ele dintr-o concepție justă asupra naturii umane și din cele mai bune tradiții ale acelei nații? Nu cumva derivă dintr-un ideal cultural exportat în mod agresiv de alte țări, mai ales de acele țări care își ascund deseori profundele dificultăți sociale și economice sub poleiala unei culturi trufașe? Foarte mult depinde de recâștigarea rapidă a încrederii în propria cultură, o încredere care să le permită oamenilor să-și mențină tradițiile și felul lor de viață și gândire. De-a lungul timpului, acestea și-au dovedit justețea deși acum importante forțe economice și politice vor să le distrugă. Una dintre modalitățile prin care o țară confruntată cu aceste forțe ostile își poate reafirma încrederea în propriile sale tradiții este să se alăture acelor curente culturale care au existat în trecut chiar în țările care acum predică altceva. De exemplu, întreaga Europă a avut cândva o economie asemănătoare celei distributiste. În fața atâtor patologii ale vieții moderne, cine ar putea spune că Europa a făcut o alegere înțeleaptă? Până în 1950 chiar și Franta a fost o societate formată din mici ferme și ateliere. Europa n-ar mai fi Europa fără un asemenea trecut și o mare parte din ceea ce este caracteristic și fermecător în cultura europeană se datorește supraviețuirii unor elemente de viață distributistă.

Pentru a recăpăta încrederea în fondul cultural național, este necesar să se unească toate forțele și elementele sănătoase din viața acelei națiuni. Intelectualii și oamenii din presă sunt fără îndoială importanți întrucât o națiune depinde de felul cum aceștia îi prezintă, ca într-o oglindă, felul de viață și idealurile. Dacă însă intelectualii și mass media nu prezintă

binele și nu promovează adevărul, atunci, în mod inevitabil, vor promova falsul – intelectualii și mass media au puterea cea mai mare de a conduce o cultură și un popor pe panta decăderii și sclaviei, chiar dacă acea sclavie se numește libertate iar multă lume chiar o vede sub această formă.

Afirmarea identității culturale nu înseamnă izolare. Fiecare națiune din Europa și, în general, fiecare națiune din Occident își va păstra identitatea culturală atâta timp cât se va constitui simultan ca entitate unică și parte a unui întreg. A-ți păstra tradițiile nu înseamnă xenofobie.

Distributismul este un sistem ale cărui implicații culturale sunt mult mai mari decât cele economice, o economie fiind totdeauna o reflectare a culturii. În același timp, orice sistem economic întărește tendințele culturale și instituțiile deja existente. De fapt, schimbările culturale și economice survin de obicei împreună; de exemplu, o societate care a început să accepte liberalismul va începe să modifice și sistemul legal în aceeași direcție liberală. La rândul lor, acele modificări legislative vor întări tendințele către liberalism, făcându-l să pară inevitabil și parte a naturii lucrurilor. După cum bine spunea Aristotel, legea ne este dascăl. Dacă ne gândim doar să operăm schimbări economice în numele distributismului, atunci suntem sortiți să dăm greș întrucât cea mai profundă schimbare trebuie operată pe tărâmul culturii. Este necesar ca distributiștii să acționeze în fiecare domeniu, înțelegand că, doar în acest fel, o economie distributistă va avea stabilitatea de care are nevoie pentru a supraviețui.

Actuala criză a capitalismului nu-l va surprinde pe cel care a studiat atent istoria economică sau natura capitalismului. Sistemul capitalist este construit pe cele mai ruinătoare tendințe ale naturii umane iar ceea ce el numește succesul său constă în deformarea unei culturi prin transformarea viciilor indivizilor în stâlpii ordinii sociale. Dar triumful și menținerea capitalismului nu sunt un dat imuabil. Umanitatea are liber arbitru. Dacă nu reușim să înlocuim capitalismul, sau cel puțin să-l modificăm în interesul solidarității sociale, a adevăratei dezvoltări umane și a libertății adevărate, aceasta se va întâm-

pla întrucât oamenii au ales altceva. Lăcomia, lehamitea, lipsa de imaginație pot învinge cele mai nobile întreprinderi. Există însă libertatea și posibilitatea de a lupta pentru realizarea nobilelor noastre idealuri și nimeni nu ne poate opri cu totul.

Dacă românii vor cu adevărat, au posibilitatea să împământenească distributismul în țara lor. Și vor dori doar dacă se vor convinge că-i lucrul cel mai bun de făcut, că vor putea fi învinse toate obstacolele ce le stau în cale. Dar nici România și nici altă țară care o va lua pe calea cea dreaptă nu va permite celor temători și celor care-și urmăresc doar interesul să le încurce planurile și să-i întoarcă din drum. Orice acțiune în numele unui adevărat bine uman nu este doar în interesul unui singur popor, ci și al întregii umanități, al tuturor oamenilor plămădiți de Dumnezeu din țărână.

(Trad. de Ovidiu Hurduzeu)

Economia dăruirii

de Ovidiu Hurduzeu

„Eu sunt pâinea cea vie care s-a pogorât din cer. Cine mănâncă din pâinea aceasta viu va fi în veci. Iar pâinea pe care Eu o voi da pentru viața lumii este trupul Meu [...] Dacă nu veți mânca trupul Fiului Omului și nu veți bea sângele Lui, nu veți avea viață în voi. Cel ce mănâncă trupul Meu și bea sângele Meu, are viață veșnică și Eu îl voi învia în ziua cea de apoi..."

(Ioan 6, 51, 53-54).

Ce propunem

În aceasta antologie, cititorul găsește schițată doctrina economică a mișcării „A Treia Forță: România profundă".

Într-o perioadă de profundă criză a societății românești, în care soluțiile de redresare morală, socială și economică fie lipsesc cu desăvârșire, fie prelungesc iluziile, întăresc *status-quo*-ul și adâncesc declinul, *Economia libertății* propune:

– Schimbarea radicală a termenilor în care au loc dezbaterile privitoare la economie în România.

– Practici economice și sociale concrete (și nu alt model utopic) bazate pe antropologia creștină a persoanei și a dăruirii.

– O a treia cale între „capitalismul gangsteresc" autohton și globalismul corporat de sorginte neoliberală, pe de-o parte, „economia asistențială" a statului-dădacă „național" și a suprastatului socialist european, pe de altă parte.

– Strategii distributiste de diseminare a proprietății productive cu rădăcini în gândirea economică a lui Ion Mihalache, Virgil Madgearu, G.K. Chesterton și Hilaire Belloc, dar adaptate noii economii postcapitaliste.

– O regândire a preceptelor fundamentale ale modelului neoliberal/neoconservator în lumina unor practici și strategii de creare a bunăstării materiale și sociale adaptate realităților secolului XXI (de exemplu, practici de tip partenerial și prosumerist)[1].

– Actori economici opuși lui *homo oeconomicus* și *homo interlopus*.

– Un stat reprezentativ cu o economie distributistă bazată pe „vecinătate".

Antologia *Economia libertății: Renașterea României profunde* nu este un rețetar economic. Deși textele incluse descriu tendințe, oferă sugestii, critică modele perimate, redescoperă vechi valori sau propun altele noi, cititorul nu va găsi în paginile antologiei noastre un model prescriptiv și preambalat. „Modelul" este mai degrabă un itinerar, topografia unor practici economice viabile ce se dezvăluie treptat pe parcursul lecturii din întrepătrunderea firească a ideilor; fiecare autor deschide o nouă perspectivă, „atacă" o altă problematică, „sparge" încă un set de prejudecăți. Nimic nu este speculație abstractă. Așteptările cititorului, a cărei gândire a fost marinată în fanteziile „macroeconomice" ale „experților internaționali" și teoriile după ureche de pe malurile Dâmboviței sunt însă mereu înșelate.

1 Pentru o descriere a practicilor economice bazate pe prosumeri și impactul economiei prosumeriste asupra celei monetarizate vezi Alvin Toffler, Heidi Toffler, *Revolutionary Wealth*, Alfred A. Knopf, 2006 (partea a sasea, „Prosuming").

De la preluarea puterii de către comuniști și până astăzi, „moderația" și „responsabilitatea" impusă prin instituții publice și private de autointitulatele elite au transformat România într-un deșert al anormalității și dezechilbrului, o țară a stărilor de patologie socială și economică:

> „Normalitatea a devenit, pentru cei mai mulți dintre noi, un lux sau o activitate conspirativă. Trebuie să-ți vinzi sufletul ca să-ți cumperi o casă. Trebuie să ucizi sau să batjocorești copiii altora ca să poți avea grija de copiii tăi. Ți se spune mereu că așa e normal: care pe care"[2].

Normalitatea anormalului din România, denunțată de Mircea Platon și Gheorghe Fedorovici în *Măsura vremii* este rezultatul a șaizeci de ani de inginerie socială și economică. Scopul ei a fost să fabrice „omul nou" al comunismului și „homo oeconomicus" al doctrinelor neoliberale.

Comunismul și neoliberalismul sunt perfect compatibile, ambele având nevoie de o societate de masă. „Homo sovieticus" nu-i altul decât „homo oeconomicus" în varianta sa bolșevică – omul masificat, omul-ca-mijloc. Masificarea înseamnă despuierea omului de calitățile sale divin-umane pentru a fi transformat într-o entitate abstractă și interșanjabilă. Masificarea devine inevitabilă într-o societate dominată de producția pe scară largă și de marile organizații, etatiste sau private, aferente ei.

În România, colectivizarea agriculturii urmată de „sistematizarea satelor", proiectele faraonice (Canalul Dunăre-Marea Neagră), dezvoltarea monstruoasă a petrochimiei, siderurgiei și a „industriei constructoare de mașini" au creat o societate de masă a penuriei permanente. Colectivizarea și industrializarea comunistă n-au reușit să ridice „nivelul de trai al întregului popor", dar au distrus sistematic și eficient România interbelică, o țară formată dintr-o țesătură deasă de

2 Mircea Platon, „Normalitatea ca o pradă", în Mircea Platon, Gheorghe Fedorovici, *Măsura vremii. Îndemn la normalitate* (București: Predania 2009).

comunități organice: familia extinsă, satul, Biserica și parohia. Aceste stucturi locale eterogene asigurau românului o viață materială și religioasă ancorată într-un sol solid. Pentru a distruge *temeiul* și *rostul* omului, comuniștii au slăbit sau chiar distrus comunitățile organice. Odată dezrădăcinat, românul a fost reîncadrat în societatea de masă prin mijloacele economice, polițienești și propagandistice de care dispunea statul comunist. (Comunitatea organică a fost înlocuită de acel *groupe d'encadrement*: „celula de partid", „sindicatul", „comitetul de fabrică" etc., care depindea în întregime de structurile centrale de partid.) Masificat, românul își pierdea astfel posibilitatea de a trăi pe propriile picioare și devenea o simplă unealtă în mâinile sistemului.

Masificarea omului nu este un fenomen specific comunist.

> „Se poate spune că, în general, societatea individualistă (occidentală) a secolului al XIX-lea a luat naștere prin dezintegrarea unor astfel de grupuri mici cum ar fi familia și biserica. Odată ce aceste grupuri și-au pierdut importanța, individul a fost lăsat practic izolat. A fost aruncat într-un nou mediu, în general urban, și drept urmare, «dezrădăcinat». Nu mai avea un loc tradițional în care să trăiască, nu mai era atașat geografic de un loc fix, sau, istoric, de o linie de strămoși. Un individ, dezrădăcinat într-o asemenea manieră, nu poate fi decât parte dintr-o masă"[3].

În 1989, România nu avea „armatele de muncitori" prevăzute în *Manifestul comunist*, ci mase de dezrădăcinați. Navetistul, căministul, țăranul strămutat cu forța la bloc, bișnițarul, tânărul profesor stagiar, trimis obligatoriu „la țară", „omul cu mapa", tăind frunză la câini în „sediul gospodăriei", ceapistul furând cu sacul din lanurile tuturor și ale nimănui, pensionarul, așezat pe scăunel la coadă, „să prindă ce se dă", funcționarul, care se făcea că muncește în deplin acord cu statul, care se făcea că-l plătește – și mulți alții ca ei, adunați laolaltă, au format materia primă pentru revoluția culturală și economică

3 Jacques Ellul, *Propaganda. The Formation of Men's Attitudes* (Vintage Books, 1973).

postdecembristă. În lipsa maselor gata fezandate, în lipsa sclavilor fără Dumnezeu, care-și pierduseră *deja* temeiul și rostul în lume, ar fi fost imposibilă Marea Transformare din ultimii douăzeci de ani – tranziția de la „România multilateral dezvoltată" la „România bananieră de top"[4]. Este relativ ușor de explicat convertirea cadrelor bolșevice, de rangul unu și doi, a „clasei dominante de înlocuire pentru economia de piață" la „prezenta ideologie a democrației: adică libertatea dictatorială a Pieței, temperată de recunoașterea drepturilor omului spectator"[5]. Mult mai complexe și greu de descifrat sunt avatarurile omului masificat din perioada tranziției.

Ce ar fi fost normal să se întâmple...

În mod firesc, căderea comunismului ar fi trebuit să declanșeze procesul demasificării conștiințelor, instituțiilor și al infrastructurii economice. Procesul nu se putea însă desfășura în cadrele vechii antropologii „materialist științifice". Pentru comuniști, ființa umană nu avea propria sa fire, era doar o etapă în cadrul evoluției darwiniste. Dacă anchetatorii și temnicierii de la Aiud și Pitești n-ar fi văzut în român o simplă maimuță degenerată închinătoare la idoli, n-ar fi îndrăznit să-l folosească drept cobai. Iată de ce demasificarea României trebuia începută cu repunerea în drepturi a concepției tradiționale despre om, bazată pe antropologia creștină a persoanei. În temnițele comuniste, odată cu „dușmanii de clasă", a fost închis adevărul Dumnezeului Treime de Persoane, al persoanei umane și al dimensiunii personale a lumii. Ieșit la lumină, acest adevăr ar fi rupt vălul de pe ochi – după patruzeci de ani, românii ar fi avut din nou putința să vadă chipul lui Dumnezeu întipărit în ei înșiși. Masificați (și nu „colectivizați", cum se spune în mod greșit), românii deveniseră *indivizi anonimi* care uitaseră că „Dumnezeu creând firea

4 Vezi Ilie Șerbănescu, „România bananieră de top", în *Dilema*, 13 ianuarie 2009.

5 Guy Debord, *Societatea spectacolului* (EST, 2001), p. 17.

noastră după chipul Său, a creat-o ca să fie asemenea firii Lui..."[6]. Demasificați, indivizii anonimi și dezrădăcinați ar fi redevenit persoane cu rost și temei.

Pentru a repune românul în rostul și temeiul lui tradițional, era obligatoriu ca restaurarea viziunii personalist-creștine să fie însoțită de noi practici economice și sociale și de restructurarea din temelii a instituțiilor statului. Fundamentul spiritual și economic al persoanei, comunitatea organică, nu putea fi refăcut atâta timp cât lumea românească nu revenea la dimensiunile sale personale. Minele de cărbune, combinatele petrochimice și „satele sistematizate" nu produc persoane în sens creștin și comunități organice, ci *lonely crowds*, mase de indivizi fără nici un Dumnezeu, anonimi și aglutinați. Iar instituțiile statului, masificate prin birocrație, ideologie și corupție sunt un rezervor nesecat de sclavi, clienți și găști clientelare. Doar „într-un stat călăuzit de principiile creștine, ființei umane îi sunt garantate drepturile fundamentale încă din momentul concepției"[7]. Doar într-o economie la scară umană, condusă de principii distributiste, o economie a locului, care să „întrupeze" antropologia persoanei, ar fi putut înflori din nou „vecinătatea" și comunitățile organice: familia creștină extinsă și parohia[8]. O economie distributistă ar fi creat o societate românească de mici proprietari-producători, un stat reprezentativ, o administrație condusă pe principiile subsidiarității și o țărănime gospodară, așezată la locul ei.

România interbelică a fost unul dintre primele state din lume care a avut o economie distributistă înfloritoare. În timp ce, în Occident, evoluția economică și socială actuală a țării noastre este urmarită cu îngrijorare, furnizând un „studiu de

6 Dumitru Stăniloaie, *Trăirea lui Dumnezeu în Ortodoxie* (Cluj-Napoca: Dacia, 2000), p. 67.

7 Gheorghe Fedorovici, *Învecinarea ca temei al unei teologii politice ortodoxe*, în *Măsura vremii: Îndemn la normalitate*, p. 265.

8 „Cu doar treizeci de ani în urmă, cartierele bucureștene încă mai erau cunoscute după numele bisericilor lor: Precupeții Vechi, Silvestru, Icoanei, Maica Domnului, Sfântul Gheorghe", *Măsura Vremii: Îndemn la normalitate*, p. 271.

caz" al corupției și cleptocrației din țările postcomuniste – în același Occident, mai precis în cercurile conservatoare tradiționale din Anglia și din SUA este redescoperit modelul distributist din România lui Ion Mihalache[9]. La vremea sa, modelul economic gândit de Belloc și Chesterton, practicat deja în Estul Europei de partidele agrariene, era considerat o șansă pentru Occident. „G. K. Chesterton nu-și putea ascunde bucuria. Distributismul, proiectul său economic construit pe «a treia cale», între capitalismul liberal și comunism, implicând o redistribuire democratică a proprietății, înregistra un succes concret în locuri unde nu te-ai fi așteptat... «Marea mișcare modernă este agrară», scria el, «inspirată de etica fundamentală a câmpului». În întreaga Europă de est și în Balcani, «într-un fel de tăcere reverențioasă, țărănimea a dus o luptă vastă și înverșunată contra bolșevismului și a fratelui sau geamăn, care este Marea Corporație, iar țărănimea a câștigat... Este un eveniment crucial, un punct de cotitură în istorie precum convertirea lui Constantin și Revoluția Franceză... Ceea ce s-a întâmplat în Europa de la terminarea războiului [Primul Război Mondial] marchează o enormă victorie pentru țăran și, în consecință, o enormă înfrângere atât pentru comuniști cât și pentru capitaliști"[10].

Ce principii stăteau la baza victoriei repurtate de „răzvrătirea verde" a țărănimii est-europene[11]? În primul rând, agrarienii, spre deosebire de fasciști, susțineau idealurile democrației economice și ale pluralismului. Capitalismul liberal le repugna pentru că trata persoana ca pe o marfă oarecare. Dușmani neîmpăcați ai comuniștilor, „răzvrătiții verzi" instauraseră o economie care asigura o largă distribuire a micii

9 A se vedea Allan C. Carlson, *The Third Ways. How Bulgarian Greens, Swedish Housewives and Beer-Swilling Englishmen Created Family-Centered Economies – and Why They Disappeared* (Wilmington, Delaware: ISI Books, 2007).

10 *Idem*, pp. 83-84.

11 Numele sub care este cunoscută mișcarea agrariană a anilor '20. „Răzvrătirea verde" va aduce la putere partidele agrariene din Estul Europei. În 1923 ele înființează „Internaționala Verde" pe baza „ideii agrarianismului universal".

proprietăți. Dacă fascismul, comunismul și capitalismul liberal masificau societatea, distrugeau comunitățile organice și atentau la demnitatea persoanei, agrarienii protejau relațiile de familie și gospodăria individuală în calitatea ei de unitate economică independentă. Odată ajunse la putere în Europa de est, partidele agrariene au promovat dezvoltarea selectivă a industriei, comerțul liber cu vecinii, cooperativele și asociațiile voluntare, constituționalismul, impozite echitabile, guvernul descentralizat, pacifismul, reforma învățământului și serviciul public pentru tineri. Unul dintre obiectivele lor principale a fost crearea unei zone danubiene de comerț liber în centrul și estul Europei[12].

Ar fi avut România postdecembristă șanse reale să adopte o „a treia cale" între cei doi „frați gemeni", socialismul și comunismul? Ar fi fost posibil – imediat după 1989 – un proiect teologic-politic și economic de *repersonalizare* a țării, o reînnoire a celei de „a treia căi" inaugurate de România interbelică? Imensa voință de schimbare, refacerea Partidului Național Țărănesc, care se bucura de un lider respectat din „vechea gardă", renașterea creștin-ortodoxă și apariția unei economii de piață informale (capitalismul buticarilor) ofereau cadrul favorabil pentru demararea unui astfel de proiect major. Dar nu a fost să fie. Urmașul postdecembrist al PNȚ-ului, PNȚ-CD nu a rezistat pe scena politică românească datorită infiltrărilor securiste și atacurilor conjugate venite din tabăra postcomuniștilor și a neoliberalilor. (După douăzeci de ani, din prima forță de opoziție, PNȚ-CD-ul a devenit un partid de buzunar, irelevant.) Nu este mai puțin adevărat că în anii săi de glorie PNȚ-CD-ul a fost singurul partid care a luptat în mod consecvent pentru respectarea dreptului la proprietate. De pildă, vicepreședintele PNȚ-CD, Vasile Lupu, a depus eforturi dramatice pentru a convinge clasa politică să adopte „legea Lupu" de retrocedare a terenurilor agricole și forestiere. Abia după zece ani de la prăbușirea comunismului, parlamentarii au catadicsit s-o adopte. Astăzi, de bine de rău, România are un cadru legislativ care garantează proprietatea. Cu toate acestea, țara noastră se situează pe ultimul loc din Europa la restituirea proprietăților confiscate de comuniști. Iar, din ceea ce s-a retrocedat, o parte s-a făcut pe nedrept, în pur stil mafiot.

12 Vezi interviul cu Allan Carlson pe site-ul ISI Books www.isi.org/books/bookdetail.aspx?id=5afd5e0b-5e25-4c61-9ae4-705e3c7e030.

În perioada tranziției, forțele politice din mainstream – dreapta neoconservatoare sau „civic liberală" în simbioză cu stânga tehnocratică cu pedigree iliescian[13] – nu au arătat nici un interes pentru o „a treia cale". Au fost preocupate doar să adopte „tehnicile" de jaf economic și să îndeplinească sârguincios politicile de subjugare financiară a țării și agenda social-culturală a „corectitudinii politice".

Ce a fost anormal să se întâmple...

Mai presus de toate, nu a fost deloc normal ca România să importe încă o utopie social-economică, prelungind astfel efectele comunismului.

După o scurtă perioadă de ezitare, când unii încă mai credeau că pot resuscita sistemul printr-un „comunism cu față umană" sau un socialism puternic etatizat de tip suedez, „elitele" au adoptat credința neoliberală în mântuirea seculară prin „autoreglarea piețelor". Altfel spus, au luat în brațe doctrina Reagan-Thatcher a „pieței libere"[14].

Pentru România, utopia neoliberală a însemnat un drum fără ocolișuri către pauperizare și dezrădăcinarea a milioane de oameni, un sistem politic mafiot, un capitalism gangste-

13 Pentru o descriere a forțelor de pe eșichierul politic românesc, vezi *Ce se întâmplă cu noi,* de Mircea Platon, în *A Treia Forță: România profundă*, p. 207.

14 Despre caracterul utopic al capitalismului neoliberal, vezi Pierre Rosanvallon, *Le capitalisme utopique. Histoire de l'idée de marché* (Éditions du Seuil, 1979); John Gray, *False Dawn* (New York: The New Press, 1998); Armand Mattelart, *Histoire de l'utopie planétaire* (Éditions La Découverte, 2000) (capitolele „Adam Smith et la division harmonieuse du monde" și „La prégnance du modèle de la liberté marchande").

resc, cu „tunuri", „țepe", „căpușări", contracte și privatizări frauduloase. Pe plan socio-cultural, „corectitudine politică" și inginerie socială. Criza economică mondială a demonstrat fără putință de tăgadă: ordinea economică neoliberală este anticreștină, ea însăși generează corupție și sărăcie, distruge coeziunea socială, intensifică predispozițiile egoiste și speculative ale agenților economici privați, extinde puterea statului managerial. Românii n-au făcut decât să pună paie pe foc.

N-am avea astăzi „moguli" și „baroni locali" intangibili dacă n-ar exista credința oarbă că piața se autoreglează iar societatea trebuie să lase lucrurile din economie să se desfășoare de la sine. Dacă „piața liberă" n-o putem atinge nici măcar cu un pai, dacă mâna ei invizibilă ne are în grijă pe toți, cum să intervenim atunci cu poliția și garda financiară în ograda marilor jefuitori? N-am lega de stâlp însuși „laissez-faire"-ul dacă i-am priponi pe politicienii corupți și pe moguli? Cum să înlături efectul și să lași intactă cauza?

În România nu numai că se fură într-o veselie, dar jaful este justificat savant de „experți", „elite culturale" și politicieni: așa cum „socialismul multilateral dezvoltat" era o etapă în drumul spre comunism, și tranziția de astăzi, în ochii lor, nu-i decât o „etapă dureroasă dar necesară" pe calea realizării viitoarei economii din Paradis: piețe cu o concurență perfectă între „agenți voluntari" angajați în schimburi reciproc avantajoase; un echilibru armonios între cerere și ofertă; disponibilitatea liberă a resurselor; justiție nepărtinitoare și stat „minimal".

„Laissez-faire"-ul a fost de la bun început o *ideologie etatistă* și *antidemocratică*. Sociologul conservator Robert Nisbet, într-o operă rămasă clasică, scria:

> „Într-un anumit sens, putem spune că așa-numita piață liberă nu a existat niciodată decât în imaginația raționaliștilor... cea mai mare parte a stabilității capitalismului din secolul al XIX-lea derivă din însuși faptul că revoluția capitalistă fusese incompletă... «Laissez-faire»-ul nu s-a născut, ci a fost născut. A fost adus la viață prin distrugerea planificată a vechilor tradiții și asociații, a vechilor sate și a altor forme de securitate socială, a fost născut prin forța statului..."[15].

O democrație economică (distributism) și politică (un regim democratic cu adevărat reprezentativ) este incompatibilă cu „laissez-faire"-ul. Nu-i de mirare că adepții lui au preferat în trecut sufragiul limitat iar astăzi caută mereu parlamente slabe și întărirea puterii executive și legislative. În România, sfidarea Parlamentului de către președintele țării (nu că Parlamentul, judecat individual, la firul ierbii membrilor săi, ar fi mai breaz), adoptarea legilor prin „ordonanțe de urgență", impunerea unor măsuri nepopulare prin dictat legislativ bruxellez corespund logicii antidemocratice a modelului neoliberal.

Ceea ce politicienii și kulturnicii români numesc „capitalism democratic"[16] nu-i altceva decât un „capitalism iacobin"[17]. Dreapta neoconservatoare și stânga tehnocratică sunt

15 Robert Nisbet, *The Quest for Community: A Study în the Ethics of Order and Freedom* (San Francisco: Institute for Contemporary Studies 1990 [1953]), pp. 247, 212. A se vedea și lucrarea epocală a antropologului și istoric al economiei, Karl Polanyi, *The Great Transformation. The Political and Economic Origins of Our Time* (Boston: Beacon Press, 2001 [1947]), cu un cuvânt înainte de Joseph E. Stiglitz.

16 Denumire lansată de neoconservatorul american Michael Novak.

17 Termenul îi aparține conservatorului Claes G. Ryn, profesor de studii politice la Catholic University of America și președinte al National Humanities Institute din Maryland. Vechiul iacobinism, a cărui figură legendară rămâne Maximilien Robespierre (1758–1794), a imprimat Revoluției franceze de la 1789 un caracter terorist, o ură viscerală împotriva elitelor organice și civilizației creștine tradiționale. Un obiectiv principal al iacobinilor a fost ingineria socială; își doreau să înlocuiască prin forță societățile tradiționale, produse ale unei evoluții istorice milenare, cu societăți reformate potrivit unor principii abstracte și universale. În ciuda diferențelor dintre ele, comunismul și neoliberalismul sunt ideologii neoiacobine. Ambele militează pentru transpunerea în viață a vechii utopii a Epocii Luminilor în care o civilizație universală poate fi construită din temelii pe baza unor abstracțiuni transcendente. O astfel de utopie avea nevoie de un „om nou" care putea fi obținut doar prin modificarea fundamentală a naturii umane După cum afirmă istoricul Orlando Figes: „Scopul final al sistemului comunist era transfor-

noii iacobini din România. În ciuda unor diferențe minore, ambele grupări au un *Weltanschauung* și obiective comune. Precum marxiștii, neoiacobinii dâmbovițeni se prezintă în chip de „agenți rațională". Deși invocă la tot pasul „societatea deschisă"[18], „piața liberă de idei", ei mânuiesc un discurs

marea naturii umane. Era un scop împărtășit și de alte așa-numite regimuri totalitare ale perioadei interbelice. Aceasta era, la urma urmei, o epocă de încredere utopică în potențialul științei de a schimba viața omului... Programul bolșevic era bazat pe idealurile Epocii Luminilor, ceea ce îi determina pe liberalii din Occident să-l privească cu simpatie, chiar în aceasta epocă postmodernă" (*A People's Tragedy: The Russian Revolution, 1891-1919*, London: Jonathan Cape, 1996, p. 733).

18 La fel ca marxiștii, idolul neoliberalilor/neoconservatorilor români, Karl R. Popper era un adept al „ingineriei sociale bucată cu bucată" (în *The Poverty of Historicism*, Popper folosește termenul „piecemeal social engineering", prescurtat în „piecemeal engineering" în *The Open Society and its Enemies*): „Așa cum sarcina principală a inginerului tehnolog este să proiecteze mașini, să le remodeleze și să le îngrijească, tot așa sarcina celui care profesează ingineria socială este să proiecteze instituții sociale, să le reconstruiască și să le conducă pe cele deja existente" (*The Poverty of Historicism*, Routledge & Kegan Paul, third edition, London, 1961, pp. 64-65, traducerea citatului O.H.). Popper critică „ingineria socială utopică" a bolșevicilor întrucât o consideră brutală și ineficientă. După cum arată profesorul Thomas Avery de la St. John's University, în opera lui Popper diferența dintre „ingineria socială utopică" și cea „bucată cu bucată" se dovedește a fi mult mai mică decât pare. Prima este „revoluționară", dedicată construcției unei „utopii", a doua „evolutivă", graduală, urmărind nu atât impunerea unei utopii cât a „cadrului pentru utopii"; prima urmărește să reconstruiască în întregime o societate, cea de-a doua, popperiană, este mai „reformistă", nu-și propune să abolească toate instituțiile care nu-i sunt pe plac dintr-odată, ci „bucată cu bucată". Deși Popper este deseori „alunecos" în definirea legăturilor dintre utopie și propriul său concept de inginerie socială, el nu exclude faptul că inginerul social ar putea fi condus de o viziune utopică: „Politicianul care adoptă această metodă [„bucată cu bucată"] poate sau nu poate să aibă un proiect de societate în mintea sa, poate sau nu poate să spere că într-o zi omenirea va atinge o condiție ideală izbutind să realizeze fericirea și perfecțiunea pe pământ. Dar trebuie să fie conștient că perfecțiunea, dacă este să fie cumva atinsă, este îndepărtată și că fiecare generație, prin urmare și cei care sunt în viață, are

elitist și antidemocratic. Consideră că (non-)ideile lor schimbătoare și strategiile de inginerie socială sunt superioare întrucât reprezintă, ca la marxiști, „pașii apăsați ai istoriei peste victimele inadaptabile"; cei care îndrăznesc să le conteste trebuie să suporte consecințele. Precum troțkiștii, sunt internaționaliști (globaliști) – diferențele naționale și culturale din economie le consideră un semn al înapoierii –, îi urăsc pe țărani și viața la sate. Într-o împletire de marxism și darwinism social, raționalizează interesul de sine reducându-l la o dimensiune vulgar materialistă: bani, creșterea nivelului de trai și consumism.

Este un fapt stabilit că ingineria socială și economică din România a fost întreprinsă de „Banda celor Patru": 1) oligarhia politico-financiară postdecembristă, marii „moguli" și politicienii care i-au sprijinit; 2) marele capital transnațional; 3) asociațiile și think-tank-urile private (în strânsă colaborare cu instituțiile statului) venite în România să facă inginerie socială; 4) intelectualitatea stipendiată.

Rezultatele catastrofale ale acestui experiment dâmbovițeano-popperiano-neoliberal sunt descrise succinct de un tânăr ziarist român[19]:

„La douăzeci de ani după schimburile din '89, avem o țară în care activele au fost înstrăinate aproape total, în care industria productivă a fost pusă la pământ, iar datoriile contractate urcă pe o scară exponențială imposibil de parcurs îndărăt. La nivelul administrației locale se fură aproape totul [iar la nivelul național, „mogulii" au furat deja tot ceea ce a fost de furat – n. O.H.], în timp ce aparatul central supradimensionat este din ce în ce mai greu de finanțat. Domenii care altădată ne făceau onoare, de la cercetare și învățământ, până la sport

propriile revendicări" (*The Open Society and Its Enemies*, ed. a cincea, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, p. 158, traducerea citatului O.H.). Vezi Thomas Avery, „Popper on 'Social Engineering': A Classical Liberal View", în *Reason Papers. A Journal of Interdisciplinary Normative Studies*, vol. 26 (VAra 2000), pp. 29-38.

19 Adrian Panaite, „Intelectualii, ca și când n-ar fi fost", în *Curierul Național*, 23 sept. 2009.

și cultură, înregistrează regrese vizibile. Generația tânără crește asemenea unor buruieni, fără îngrijire din partea unor școli fără prestanță sau a unor părinți puși pe fugă prin toată Europa pentru asigurarea unei surse de venit. Asistăm, de fapt, la falimentul leadership-ului oligarhiei postdecembriste... Activele, piețele, finanțarea și deciziile se află acum în mâna corporațiilor occidentale care în ultimii ani au sufocat consumatorul local, aflat într-o permanentă defensivă. Preocupați de răfuiala cu tiranii comuniști ai trecutului, ieșiți pe ușa din dos a istoriei, intelectualii noștri au uitat să îi avertizeze pe români asupra pericolului nemijlocit al celui mai feroce prădător: capitalul speculativ occidental..."[20].

Actualul sistem social, politic și economic din România nu dă semne că ar fi reformabil. El este efectul unui *dezastru planificat* în care „inginerii" au luat în calcul și credulitatea românului masificat, și aviditatea foștilor securiști, și incompetența clasei politice, și lașitatea intelectualilor. Mai mult. Au fost conștienți că reformele lor vor avea consecințe neprevăzute; știau că înlăturarea depășitei inginerii sociale a bolșevicilor și updatarea ei printr-o versiune postcomunistă nu va fi deloc ușoară. În pofida piedicilor și a unor pierderi temporare, experimentul le-a reușit.

În orbirea lor iacobină, „inginerii" au uitat totuși că, într-o țară ca România, efectele experimentului sunt oricând reversibile. Pe plaiurile mioritice, nimeni nu crede într-o utopie mai mult de trei zile. Statul în cap nu-i pe firea românului, ca un Hopa-Mitică, românul trage mereu spre normal. Spre normalitatea *noastră*, de *aici* și *acum*.

La noi, în spatele bețivului navetist zace gospodarul; sub omul masificat, persoana; fiecare ecran de televizor se prelungește cu o icoană; la țară, fiecare bătrân are doi nepoți la oraș – puștii fug periodic „să-și încarce bateriile în satul bunicilor"; la trei manageri corporatiști, unul „sifonează" transnaționala

20 S-ar putea ca suma de 157 de milioane de dolari investită de Soros în „ingineria socială bucată cu bucată" din România (până în 2005, cf. Roma Press Agency http://www.dzeno.cz/?c_id=7755) să fie una dintre cauzele amneziei intelectualilor de care amintește Adrian Panaite.

prin firmele prietenilor săi; la un globalist troțkist „de-ai lor", patru „țigani bătăioși de-ai noștri"; patrimoniul arhitectural, dărâmat cu sau fără bună știință – printre ruinele sale, tradițiile noastre rămân încă vii; la suprafață, România, o brambureală – în adâncime, o trezvie întru Hristos; fiecărui „moromete" mahmur, îi strigă la ureche un „golan" lucid:

„România, trezește-te
sunt atâtea de făcut
și te-ai rătăcit.
România, trezește-te...".

Economia dăruirii și pâinea noastră cea de toate zilele

De douăzeci de ani, iacobinii români tot vor să ne convingă că brutarul lui Adam Smith, ca să facă pâine bună, trebuie să țină cont doar de interesul său personal exprimat de obsesivul „cum să fac să câștig mai mult". După cum a demonstrat David L. Schindler[21], brutarul care lucrează doar pentru satisfacerea interesului propriu, echivalent cu profitul bănesc (în ordinea neoliberală), instrumentalizează:

1) întregul proces de fabricare a pâinii;
2) produsul (bucata de pâine);
3) persoana care cumpără și consumă pâinea.

Le instrumentalizează în sensul că acestea devin mijloace utilitare pentru satisfacerea interesului de sine. Care sunt consecințele?

„Instrumentalizând procesul de fabricare a pâinii, bucata de pâine și pe consumator pentru a obține profit, brutarul reduce realitatea fiecăruia, prin urmare și realitatea pe care fiecare dintre cei trei poate să i-o ofere lui însuși, la o «realitate în primul rând pentru profit». Dar asta înseamnă și o reducere a realității proprii a brutarului. Ideea este că – procesul de fabricare a pâinii, pâinea și consumatorul – prin defi-

21 David L. Schindler este decan și profesor de teologie fundamentală la Institutul pontifical John Paul II din Washington, D.C.

niție, sunt menite să-l sporească pe brutar doar (și în primul rând) în planul profitabilității"[22].

În numele instrumentalizării marxiste, comuniștii au luat pâinea de la gura românului; în numele lui Adam Smith, supermarketurile au instrumentalizat pâinea într-un burete burdușit cu aditivi vătămători; în numele lui Adam Smith, culturile de grâu au fost înlocuite cu cele de rapiță iar afaceriștii, urmărindu-și propriul interes, au instrumentalizat importul de grâu instrumentalizat genetic. Și tot în numele aceluiași Adam Smith, este instrumentalizată dispariția țăranului român așa încât pâinea să nu mai fie „pâinea noastră, cea de toate zilele", ci o profitabilă afacere globală. Exemplele pot continua la nesfârșit.

Milioane de români au fost îndemnați să-și urmărească interesul propriu „cum se cuvine". După douăzeci de ani, uniți în a profita de orice și oricine, românii s-au trezit mai înstrăinați, mai masificați în dezunire și mai goi sufletește ca niciodată. „Piața autoreglabilă" nu a dezvoltat acte spontane de generozitate mutuală, și nici un mecanism eficient de producere și distribuire a prosperității materiale. În general, românii au rămas aceiași sclavi nefericiți. Au schimbat doar plantația și stăpânul.

Transformată într-o unealtă pentru propășirea Noii Ordini Mondiale, România a devenit un „deșert economic" în sensul acordat de Jane Jacobs acestui termen[23].

> „Deșertul este un element steril, scrie Jacobs, energia primită în timpul zilei este risipită noaptea. Doar foarte puțină energie se păstrează... Cele mai sterile sau mai inerte așezări de tip deșert sunt cele bazate pe consumul direct al produselor importate – de exemplu, comunitățile care trăiesc de pe urma banilor trimiși de muncitorii plecați la lucru în străinătate... Nu departe de ele, găsim localitățile bazate pe monoproducție și consum local neglijabil, cum ar fi orașele agricole sau cele care trăiesc din exploatarea resurselor naturale, centrele turistice, cazinourile de pe rezervațiile indienilor din SUA, orașele monoindustriale și enclavele care folosesc intensiv munca în procesele industriale de asamblare și procesare. Toate acestea sunt mai degrabă deșerturi economice (unde mai crește poate un singur tip de cactus) decât jungle".

Nu sunt oare satele și orașele României deșerturi care risipesc „energia" primită de la românii „din afară", Uniunea Europeană, FMI sau din orașele-companie bazate pe monoproducție? Nu are România un sistem economic bolnav ce se hrănește în mod artificial din subvenții și consumul direct al produselor din import?

Jacobs propune soluții concrete pentru ca deșertul economic să se transforme într-o regiune analogă deltei unui râu – o zonă dinamică capabilă să hrănească „direct sau indirect diversa ecologie reticulară a activităților economice".

În condițiile României, avem nevoie de mai mult decât soluții economice. Deșertul nostru a devenit atât de extins încât zonele aride au depășit regiunile „materiale" și au pustiit sufletele. Economia actuală produce nu numai indigență materială ci și sărăcie ontologică. România profundă s-a refugiat în oaze de vegetație aflate în calea furtunilor de nisip și atacurilor nomazilor. Barajul construit de comuniști în amonte împiedică și azi revărsarea energiilor divine asupra vieții noastre materiale. Doar prin dărâmarea colosului de beton, fluviul izvorât din Dumnezeul Treime de Persoane va reveni în vechea sa matcă, deșertul va fi din nou udat de ape, vegetația va renaște, orașele și satele vor înflori din nou. Doar prin acest act radical, deșertul economiei românești se va transforma în delta descrisă de Jane Jacobs.

Comuniștii și iacobinii neoliberali au construit baraje pentru a transforma omul și natura într-un rezervor de mijloace. Exploatarea lor „utilitară" este prezentată în limbajul de lemn tehnocratic drept o „administrare și valorificare de resurse". De fapt, este un jaf în toată regula. În deșertul economic, nimic

22 „«Homelessness» and Market Liberalism", în *Wealth, Poverty & Human Destiny*, edited by Doug Bandow, David L. Schindler (Wilmogton, Delaware: ISI Books, 2003), p. 363.

23 V. David Ellerman, *Dezvoltarea, creștere prin diversificare*, din acest volum.

nu poate rămâne în demnitatea sa ontologică originară, de dar al lui Dumnezeu. Totul „stă în rezervă"[24] pentru a fi instrumentalizat și reconfigurat ca „realitate redusă la și pentru profit" (David L. Schindler). Să ne gândim ce se întâmplă astăzi cu Roșia Montană. Sau ce s-a întâmplat în lume cu „vastul rezervor de resurse financiare" exploatat în numele așa-zisului *self-interest rightly understood* al lui Adam Smith. Mai presus de toate, să nu uităm însă furtul de substanță ontologică. Cu cip-ul implantat în minte, de către Bani și Ideologii, românii au uitat treptat sensurile existențiale majore. Au devenit simpli privitori de TV și vitrine, asamblatori de zerouri.

Sărăcirea naturii umane și a realității prin jaful „utilitar" poate fi combătută eficient doar într-o economie a dăruirii. Nu este vorba de o nouă utopie, ci de practici sociale și economice viabile, bazate pe o antropologie creștină a darului și a „vecinătății".

Va trebui să-i înlesnim românului posibilitatea de a răspunde dragostei divine care urmărește să-l restaureze în darurile sale primite în Hristos. Iar principalul dar oferit nouă de Dumnezeul în Treime, *bogăția* cea mai de preț este însăși

24 V. conceptul heideggerian *Bestand* (a sta în rezervă). În *Die Frage nach der Technik*, Heidegger vede un exemplu de instrumentalizare a naturii de către om în Rinul care „stă în rezervă" pentru a fi valorificat de centrala hidroelectrică. Ideea o reîntâlnim la Oswald Spengler: „Tot ce este natural cade jertfă organizării care se extinde. O lume artificială pătrunde și otrăvește lumea naturală. Civilizația însăși a devenit o mașină care face sau vrea să facă totul după modelul mașinii. Se gândește doar în cai putere. Nici o cascadă nu mai este privită fără a o transforma mental în energie electrică. Nici o câmpie pe care paște o turmă nu mai este privită fără gândul valorificării cantității de carne a acesteia, nici o meserie veche și frumoasă, aparținând unei populații primitive, fără dorința de a o înlocui cu un procedeu tehnic modern. Indiferent dacă are vreun sens sau nu, gândirea tehnică dorește realizarea oricărei idei. Luxul mașinii este consecința unei obsesii a gândirii" (Oswald Spengler, *Omul și tehnica. Contribuție la o filozofie a vieții*, Editura Aion, Oradea, 1996, p. 82).

persoana noastră. O „bogăție ontologică"[25] pe care avem datoria s-o sporim în „circulația de viață trăită cu alții". Scrie Dumitru Stăniloaie:

> „Numai întrucât mă dăruiesc eu lui în deplină libertate mi se dăruiește și el. Și dăruindu-mă eu lui, mă dăruiesc lui Dumnezeu prin el și viceversa... Unde e dăruire acolo e libertate, pentru că acolo e Duhul lui Dumnezeu nesupus nici unei robii. Căci el e în același timp Duhul dragostei: «Domnul este Duh și unde este Duhul Domnului, acolo este libertate»"[26].
>
> „Între dragoste și libertate este o atât de strânsă legătură că nu se poate înțelege una fără alta. La această libertate a dăruirii din dragoste ne-a chemat Hristos... Numai întrucât ne dăruim din dragoste suntem liberi"[27].

„Circulația de viață trăită cu alții" este în prezent strangulată de circuitele globale ale capitalului financiar căruia neoliberalismul îi acordă prioritate absolută. În România „știrilor de la ora cinci" nu ai altă opțiune decât să funcționezi în termenii instrumentalizați ai „pieței libere". Dacă ești în „sistem", nu poți să supraviețuiești în afara unor schimburi contractuale între „străini" (monade abstracte într-o masă informă) care își urmăresc interesul de sine (profitul bănesc). Într-o astfel de paradigmă economică, sărăcia ontologică și cea materială se alimentează reciproc.

> „Profitul, înțeles în mod corect, nu este în primul rând un câștig măsurabil din punct de vedere cantitativ, un câștig situat în afara persoanei ci o sporire calitativă a capacității de existență a ceea ce ți s-a oferit în dar"[28].

25 Termenul îi aparține lui Adrian Walker („The Poverty of Liberal Economics", în *Wealth, Poverty & Human Destiny*).

26 II Cor. III, 17.

27 Dumitru Stăniloaie, *Spiritualitate și comuniune în liturghia ortodoxă* (Craiova: Editura Mitropoliei Olteniei, 1986), p. 167.

28 Adrian Walker, p. 36.

Reducând întreaga realitate la profit, și relațiile interumane la tranzacții comerciale între „străini", până la urmă, toată lumea sărăcește – și la propriu, și la figurat.

În cadrul economiei domestice, a *oikos*-ului, pâinea coaptă de gospodină în cuptor, pentru a fi oferită în dar familiei sale, este mai gustoasă decât cea de la supermarket. Mulțumind lui Dumnezeu, gospodina coace pâinea de dragul pâinii și de dragul celorlalți, iar dăruirea pâinii în familie („vecinătate") o umple de bucurie. Nu este indiferentă sau exterioară pâinii calitatea morală a gospodinei. Dăruind după o logică a binecuvântării, gospodina nu consideră că „produce" pâine, doar că împarte cu dragoste un dar primit de la El. Grija ei este să nu „strice" darul, să nu-i afecteze natura intrinsecă. (Hristos fiind „pâinea vie"[29], pâinea necesară trupului nu se poate îndepărta de izvorul vieții.) Iată de ce aspectul calitativ al pâinii este foarte important. Iar în calitatea ei este inclus *prinosul ontologic* (pâinea ca dar care se împarte celorlalți, adâncind „circulația" și angajarea reciprocă în universul interpersonal al familiei). Gospodina alege făina și celelalte ingrediente pentru „bunătatea" lor intrinsecă, nicidecum pentru ieftinătatea lor. Timpul de coacere nu este grăbit iar rețeta tradițională, un dar de la bunica, este riguros respectată.

Diferența de calitate între produsul realizat în casă și cel de la supermarket rezidă în *telos*-ul pâinii, scopul pentru care ea a fost frământată, coaptă și împărțită. Spre deosebire de gospodină, supermarketul nu „distribuie" un dar într-un circuit binecuvântat, ci „produce/vinde" pâinea dupa logica instrumentală a schimbului (dau ca să primesc). În felul acesta, supermarketul sărăcește atât realitatea pâinii cât și pe aceea a cumpărătorului. Acesta din urmă este redus la statutul de consumator manipulabil. Pâinea cu aditivi îi va fi „oferită" mai întâi drept imagine publicitară în vreme ce adevărul ei, procesul instrumentalizat de panificație și comercializare, îi va fi mereu ascuns.

29 Ioan, 6, 51.

Pâinea cu aditivi nu poate fi o *întrupare a calității* întrucât, prin natura ei, este artificială, se îndepărtează de viață. Nu este nici locul unei bogate experiențe culinare, nici al unei prezențe interpersonale și nici al unui timp evenimențial (consumarea pâinii calde în familie constituie un eveniment). Pâinea feliată nu se vinde datorită calităților ei. Precum orice lucru situat în afara Vieții, dincolo de circuitul dăruirii și al binecuvântării, pâinea-burete conține o lipsă, ascunde un gol. Dacă darul este „plin" și personalizat, produsul de consum este o sumă de zerouri. Pâinea nu „se vinde", ci „este vândută"; „sistemul de supermarket" este cel care ne convinge s-o cumpărăm prin tehnici de marketing. Imaginea publicitară, corectorii de gust au menirea să compenseze lipsa calității. Tot „sistemul" are puterea să ascundă disfuncționalitatea economică de la baza procesului de panificație (disfuncționalitatea lui „a produce" în masă) – *primatul cantității* – să vinzi marfă ieftină, multă și proastă. De fapt, scopul supermarketului nici măcar nu este să vândă pâine, ci să facă bani cu orice preț. Ieftinătatea relativă a pâinii spongioase este o aparență. Prețul ei adevărat iese la iveală doar atunci când luăm în calcul efectele nocive asupra vieții: nocivitatea aditivilor asupra sănătății, distrugerea planetei de către agricultura industrială etc. Dar asta nu mai interesează supermarketul și ideologiile care-l susțin.

În loc de concluzii

Antologia *Economia libertății. Renașterea României profunde* propune o rupere radicală de realitatea anormală în care primează dictonul *business as usual*. Cititorul găsește descrise în paginile ei condiții și practici viabile prin care „economia dăruirii" se pot extinde la întreaga societate. Dacă tot ceea ce ne înconjoară este un dar de la Dumnezeu, relațiile interumane, inclusiv cele economice, nu pot eluda „legea darului".

Nu propunem o „reîntoarcere la oikos". Nici la nișa ecologistă sau la autonomia economică a micii comunități voluntare, preamarită în *Manifestul* lui Unabomber. Ruptura nu se produce în numele nostalgiilor trecutului sau a unei utopii

comunitariste desuete. Ruptura are loc în numele unor alternative viabile pentru a salva prezentul și viitorul. Autorii antologați propun României un spațiu economic postcapitalist coerent cu creștinismul și tradițiile noastre economice. O pluralitate de moduri de funcționare și organizare situate dincolo de dihotomiile și, mai ales, de complicitățile dintre capitalism și socialism, public și privat, global și local.

Se presupune că Imperiul Roman s-a prăbușit atunci când nu a mai putut finanța costurile exorbitante ale megamașinii imperiale. Ne aflăm într-o situație similară[30]. Vechea economie hipercomplicată a Imperiului neoliberal global, bazată pe munca sclavilor din corporații și sweatshop-uri nu mai funcționează. România, ca și multe alte țări, *USA included*, nu mai poate suporta costurile susținerii actualului model economic. Românii vor fi fost complet epuizați înainte de a plăti miliardele de euro pentru „modernizare" și „integrare". Întrucât resursele financiare și naturale necesare unei dezvoltări socio-economice continue au fost secătuite, cum o nouă subvenție masivă de energie nu se întrevede, actuala economie globală nu poate supraviețui. În aceste condiții de tensiune maximă în sistem, alternativa este revenirea la o stare de echilibru mai simplă și mai puțin costisitoare.

Civilizația globală de astăzi este o aberație în istorie. Societatea românească, situată cumva la marginea sistemului, rămasă neintegrată prin „România profundă", are o reală șansă de a evita obezitatea economică și civilizațională care este în curs de a ruina Occidentul. O societate distributistă la scară umană, cu o economie postcapitalistă a dăruirii, formată din mici producători/proprietari asociați pe baza „vecinătății" poate fi o alternativă greu de realizat în SUA. Pentru România, o demontare a structurilor mafiot-birocratice n-ar fi însă o catastrofă, ci o izbăvire. Demasificarea și dezagregarea actualului sistem, revenirea la unitățile economice naturale (familia, vecinătatea), generalizarea și legalizarea practicilor prosu-

30 Vezi Joseph A. Tainter, *The Collapse of Complex Socities*, Cambridge University Press, 1988.

miste[31], „open source" și a celor bazate pe parteneriat și dăruire s-ar dovedi procese de *economizare* care ar evita colapsul final. Mai mult. Întoarcerea la o lume normală, cu Dumnezeu și rost, în genul celei care exista înainte de dezastrul comunist și aventura „liber-schimbistă" de astăzi ar pregăti temeiul pentru economia postcapitalistă a viitorului.

John Chrysostom Médaille și echipa sa nu sunt venetici care au venit pe post de Soros și Tismăneanu să dea lecții României. Ei sunt prieteni adevărați, megieșii noștri. „A treia Forță: România profundă" le-a cerut sfatul, punându-le o întrebare la care nu a găsit un răspuns printre „experții" și „elitele" din țară: cum am putea rămâne români, creștini, liberi și prosperi pe timp de furtună, când corăbiile cu sclavi din jur se scufundă?

Sfatul lor generos a luat forma acestei antologii. Să-l primim așa cum primim pâinea caldă scoasă de mama din cuptor.

31 O mare parte din economia României este demonetarizată, fiind bazată pe practici economice de tip prosumer. Din nefericire, aceste practici nu sunt încurajate oficial, multe fiind considerate chiar ilegale. Ca prosumeri, românii își zugrăvesc singuri apartamentele, își construiesc case, apelând la ajutorul prietenilor, își gătesc hrana în gospodărie, schimbă informații utile pe Internet și față catre față, folosesc cu precădere serviciile „open source", beau vin făcut „de socrii, la țară", bunicii își cresc nepoții etc. Toate acestea produc o „depietizare" (de-marketing) a produselor și serviciilor potrivit unei logici a dăruirii și întrajutorării reciproce.